DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14229

Stepanʿ Memorial Book

ʾAyaratenu Sṭepan

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	ʼAyaratenu Stepan / ha-ʼorekh, Yitsḥaḳ Ganuz ; ha-melaḳet, Yeshaʻyahu Peri.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv?] : Irgun yotsʻe Sṭepan veha-sevivah be-Yiśraʻel, 1977.
DESCRIPT	4, 364 p. : ill., ports., maps ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Stepanʹ -- History. Stepanʹ (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Stepanʹ.
ADD'L NAME	Ganusovitch, Itzchak, 1927-
ADD'L TITLE	Stepan story

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

עיירתנו
סְטֶפַּן

העורך : יצחק גנוז
המלקט: ישעיהו פרי

הוצאת ארגון יוצאי סטפן והסביבה בישראל
תשל״ח • 1977

AYARATENU STEPAN
Edited by I. Ganuz
Published by the Stepan Committee
in Israel

הודפס בישראל

תשל"ח

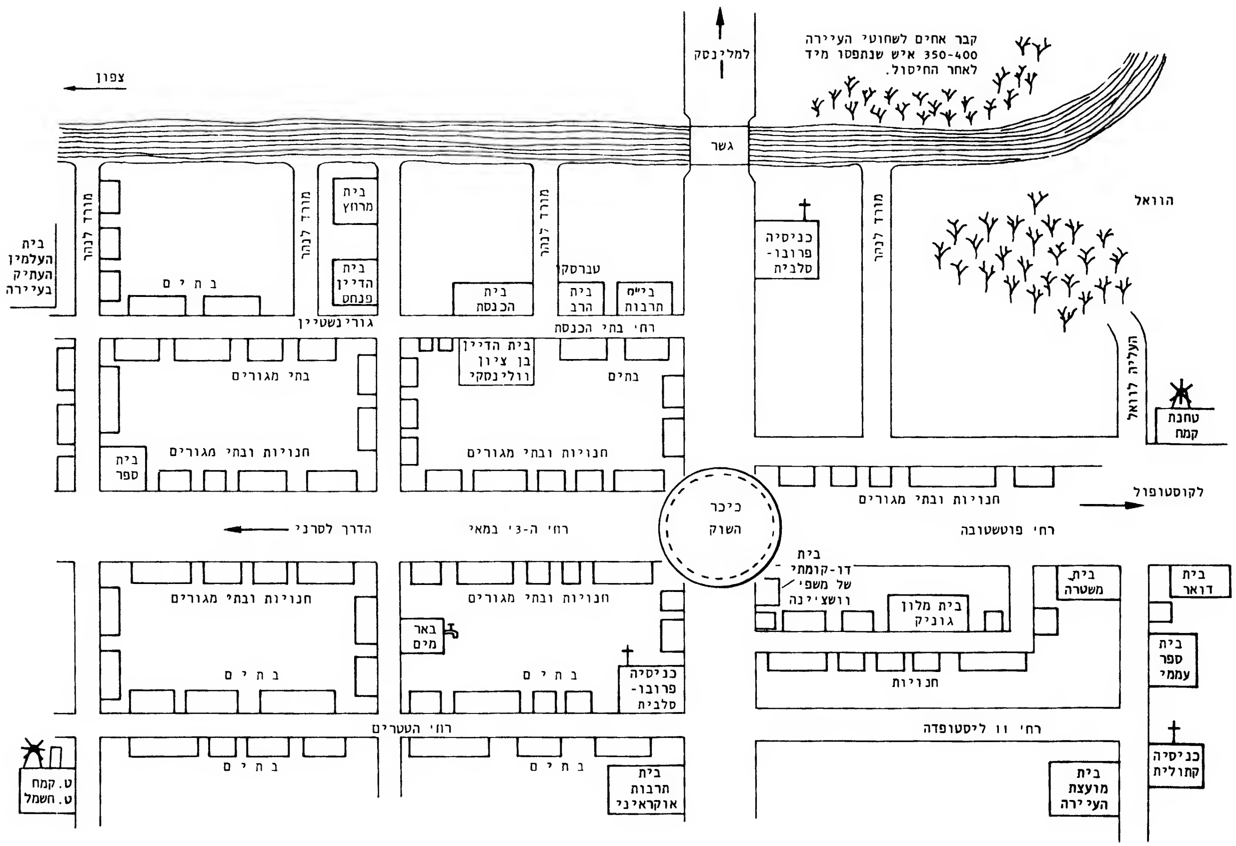
תוכן הענינים

מס׳ העמוד

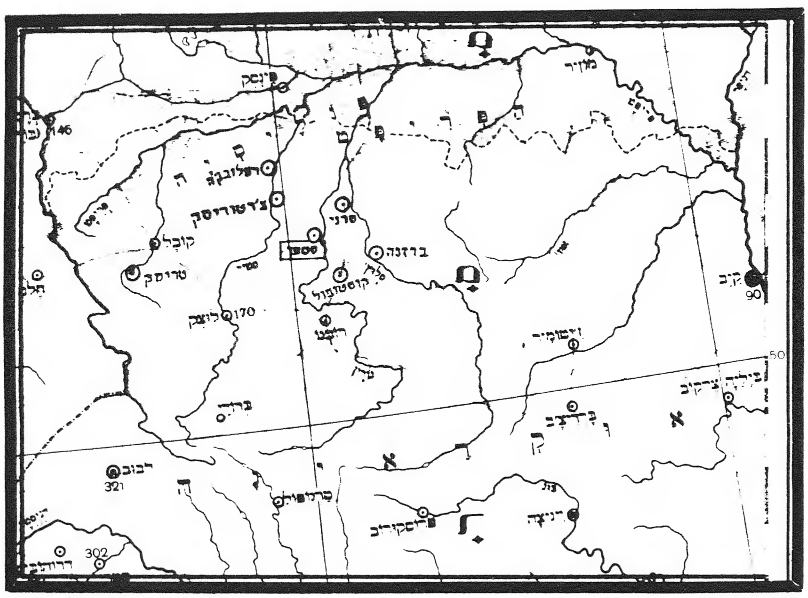
על דעת עיני שראו את השכול
ועמסו זעקות על לבי השחוח,
על דעת רחמי שהורוני למחול,
עד באו ימים שאימו מלסלוח: -
נדרתי הנדר: לזכור את הכל,
לזכור - ודבר לא לשכוח.
דבר לא לשכוח עד דור עשירי.

א. שלונסקי - "נדר"

תאור סכימטי למבנה העיירה

צפון
למלינסק
קבר אחים לשחוטי העיירה
350-400 איש שנתפסו מיד
לאחר החיסול.
גשר
הוואל
מורד לנהר
מורד לנהר
מורד לנהר
מורד לנהר
בית
העלמין
העתיק
בעיירה
בית
מרחץ
בית
הדיין
פנחס
בית
הכנסת
טברסקי
בית
הרב
בי״ס
תרבות
כניסיה
פרובו-
סלבית
בתים
גורינשטיין
רחי בתי הכנסת
בית הדיין
בן ציון
ווליניקי
בתי מגורים
בתים
העליה לוואל
טחנת
קמח
בית
ספר
חנויות ובתי מגורים
חנויות ובתי מגורים
כיכר
השוק
חנויות ובתי מגורים
לקוסטופול
הדרך לסרני
רחי ה-3י במאי
רחי פוטשטובה
בית
דו-קומתי
של משפי
רושצ׳ינה
בית מלון
גוניק
בית
משטרה
בית
דואר
חנויות ובתי מגורים
חנויות ובתי מגורים
באר
מים
בתים
בתים
כניסיה
פרובו-
סלבית
חנויות
בית
ספר
עממי
רחי הטטרים
רחי וו ליסטופדה
ט. קמח
ט. חשמל
בתים
בתים
בית
תרבות
אוקראיני
בית
מועצת
העיירה
כניסיה
קתולית

מפת האיזור
עם הדגשת מקום העיירה

בשער הספר

בהמיית רגשות וביראת כבוד נכתב ונערך ספר זה - מצבה לחיים היהודיים התוססים בעיירתנו סטפן אשר נקטעו באכזריות שטנית בידי חיית הדמים הגרמנית ושותפיה האוקראינים הידועים לשמצה.

אספנו גביות עדות, קטעי זכרונות ורשמים. ליקטנו פרט לפרט מתוך כתבים ישנים - וקו לקו, בבואה אחרי בבואה, הולכת ומצטיירת לפנינו תמונתה של קהילת סטפן, עיר ואם לניצוליה ושרידיה, שהיתה ואיננה עוד.

עשרות שנים עברו מאז נמחתה קהילת סטפן מארץ החיים, ואלפי בניה ובנותיה, הורינו ואחיותינו נדונו לכליה תוך ענויים ויסורים, אשר אדם שלא קהו חושיו האנושיים לא יוכל לשערם בדמיונו. גדול הכאב מכדי שיוכל הזמן להשכיחו.

ראינו במלאכתנו מלאכת קודש וחובה גם יחד. לא חסכנו כל עמל וטורח על מנת לשחזר את אשר היה ואיננו עוד ולהקים לעיירתנו מצבת זכרון.

שקדנו והקפדנו, לפי מיטב יכלתנו ובהתיעצות עם בני העיירה, שלא להשמיט ולשבש פרט כלשהו לגבי בני עיירתנו ובמיוחד לגבי אלה שלא נותר אחריהם כל שריד וזכר.

מן הראוי להזכיר את תרומתו הנכבדה של יצחק ווייסמן ז"ל, אשר בדרך של שחזור ותאור דמויות מבני העיירה, שימש לנו כמנחה ומורה דרך להשלמת המפעל כולו. לדאבוננו הרב לא זכה יצחק ווייסמן ז"ל לראות בהתגשמות מפעל ההנצחה והלך לעולמו ללא עת, אכול מכאובים וצער על בנו שי-ישעיהו ז"ל, שנפל על הגנת המולדת.

הרינו לציין את הסיוע הרב של ישראל קויפמן בעצה ובהדרכה שתרמו רבות לתוכנו ולצורתו של הספר.

כמו כן עלינו לציין את פעילותו הענפה והתמדתו במפעל הספר של ישעיהו פרי (מבית פרישקולניק). עוד בהיותו במחנות העקורים בגרמניה, בשנת **1946**, ובמשך שהייתו במחנות המעפילים בקפריסין, החל ברישומי זכרונות מבית אביו והעיירה בכללה, וזאת מהתקופה שחי בה וזכר אותה משחר ילדותו, ועד לתקופת התופת והטירוף הגרמני-אוקראיני. עם עלייתו ארצה ופגישתו עם ניצולי העיירה, בעת אחת האזכרות השנתיות הראשונות, - החל ליזום ולפעול באיסוף החומר, רישום זכרונות מפי חברים, איסוף תמונות בעלות חשיבות ציבורית וכן עודד את בני העיירה לתרום מפרי עטם.

ישעיהו פרי הצליח לשכנע ולרתום את פעילי הועד למשימה קדושה זו. הושגו האמצעים הכספיים, וכך הוחל במפעל.

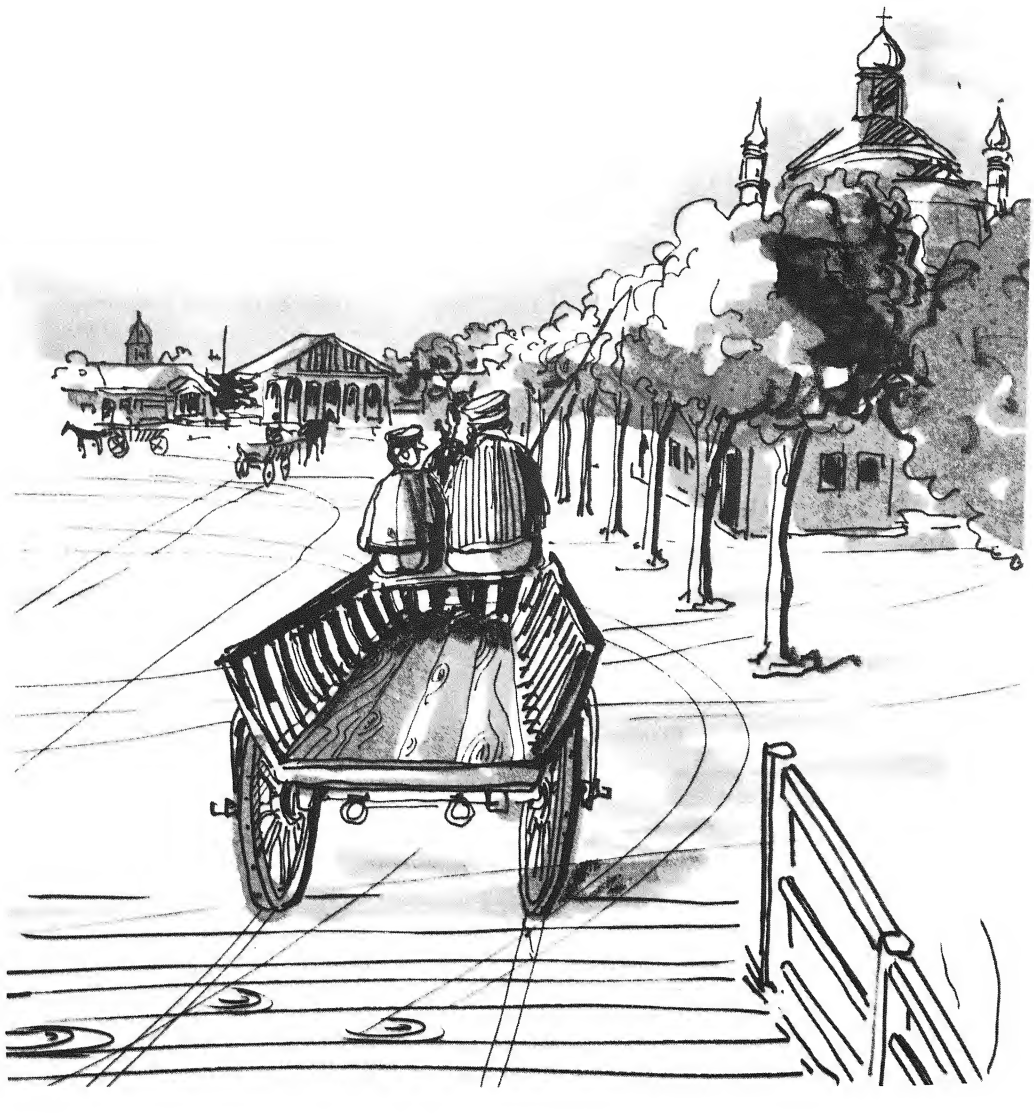
לא רבים בינינו, יוצאי סטפן, אנשי עט שהכתיבה אומנותם, אך עלינו להודות על ההיענות הרבה של חברים, אשר שגרו כתבות וצרפו גם תמונות ותעודות. כן בוצע מפעל שחזור בתי האב על ידי החברים, שהם: לאה חשביה (לבית רודניק), בתיה שיינבוים (לבית בקר), שלמה שיינבוים, זאב גורנשטיין, מרדכי רסיס וישעיהו פרי (פרישקולניק). במפעל זה סייעו מספר חברים נוס-פים מבני העיירה ותודתנו שלוחה להם על כך.

עם כל המאמץ הרב שהושקע, ברצוננו לציין שפה ושם ימצא הקורא רשימות בלתי מהוקצעות מבחינה לשונית וסגנונית. הבאנו עובדות דומות מפי מספרים שונים ויש מי שיראה בזה כפילות. אך למרות היותנו מודעים לכך, החלטנו לאפשר לכל מי שירצה ויוכל, להביע את אשר ידוע וזכור לו מנקודת השקפתו האישית ומעברו, ועל ידי כך לקבל תמונה כוללת וממצה, שתהווה נר תמיד ומצבת זכרון לדורות ועליה חרותים באותיות דם ואש קורות חייה וחורבנה של עיירתנו סטפן.

המערכת:

לאה חשביה (מבית רודניק)
בתיה שיינבוים (מבית בקר)
שלמה שיינבויים
ישעיהו פרי (מבית פרישקולניק)

סטפן לדורותיה

קורות העיירה וקהילתה היהודית

סטפן - עיירה, מן הישובים העירוניים העתיקים בוולין. חבל הארץ בו מצוייה העיירה סטפן נקראה אוקראינה המערבית, שהינו חלק מחבל ארץ ענק הנקרא אוקראינה הגדולה - אסם התבואה של ממלכת פולין דאז ורוסיה גם יחד. חבל אוקראינה הגדולה משתרע על גדות נהר הדנייפר והדנייסטר - כשבירת הארץ במרכזה הינה העיר קיוב ובמערבה איזור וולין.

דרומית מזרחית לגבול שבין פולין לרוסיה, שהיה קיים בין שתי מלחמות העולם באיזור וולין, פלך לוצק, ליד העיר רובנה, שוכנת העיירה סטפן.

העיירה ממוקמת על מישור לאורך גדותיו של הנהר הורין. לפי האגדה ניתן השם סטפן על שמו של מלך פולין סטפן בטורי, שהתבצר בעיירה זו וניהל ממנה קרבות עזים נגד הרוסים והטאטרים. אכן נותרו שרידי טירה - מבצר על שפת הנהר. טירה זו היתה מוקפת גבעות חול מלאכותיות - מעשה ידי אדם ותעלת מים עמוקה מסביבה. הגישה אליה היתה באמצעות גשר מטלטל.

המקום הזה נקרא בימינו ה"וול" והפך להיות מעין פארק לבילוי ולטיולים.

שריד של טירת מגן נוספת על שפת הנהר נשאר מתחת לבית הכנסת, שהוקם כנראה בתקופה מאוחרת יותר, ועובי קירותיו הגיע ל-3 מטרים. מתחת לבית הכנסת היתה גם מנהרה שהתמשכה דרך מרכז העיירה וקישרה בין שני מבצרים לצרכי הגנה מפני תוקפים הבאים ממזרח ומעבר לנהר ההורין.

העיירה היתה קטנה, מרוחקת כ-19 ק"מ מתחנת רכבת מלינסק, על קו הרכבת רובנה-וילנה. מוסדות ציבור מפותחים במיוחד לא היו בעיירה; כנראה שלא היה גם פנקס קהילה; ואם היו רישומים כלשהם, הרי הושמדו הם יחד עם חורבן הקהילה כולה.

בהתאם לתעודות היסטוריות היה כבר במאה ה-12 ישוב בוולין. בין קהילות ישראל, שקבלו ב-1388/89 כתבי קיום מן הדוכס הליטאי ויטולד, כלולה גם קהילת לוצק, שבקרבתה נמצאת העיירה סטפן.

במחצית הראשונה של המאה ה-15 היה אחד מעשירי היהודים חוכר נכסים בעיר לאדמיר, ואף קיבל אחוזה מהדוכס. גם במחצית השניה של אותה מאה נזכרים יהודים בעלי אחוזות במחוז לוצק.

בשנת 1507 נתאשרו מחדש ע"י השלטונות כתבי הקיום הישנים של היהודים, ומאז שסופחה וולין לאדמות הכתר הפולני, בשנת 1569, גדלה האוכלוסיה היהודית באיזור.

עיסוקם העיקרי של יהודי וולין באותה תקופה היה המסחר, וכן עסקו במלאכות כגון חייטות ופרוונות. במחצית השניה של המאה ה-16 התחילו היהודים עוס-קים בחכירת בתי מזיגה וענפים שונים של המשק האחוזתי.

סטפן במקורות ההיסטוריים

בדברי ימי עולם של ש. דובנוב (כרך ב׳, עמ׳ 260) כתוב:

"במלוך מלך פולין וליטא יגילו וויטולד בשנת 1386, היו כבר ישובים יהו-דיים הגונים בכל הערים הגדולות של נסיכות ליטא ושל וולין המחוברת אליה". ניתן אם כן להסיק, כי גם יהודי סטפן היו מבין מתישבי העיירה הראשונים ביישוב עירוני מן העתיקים בוולין על גדות הנהר הורין.

כמו כן מובא ע"י ש. דובנוב באותו ספר:

"בשלוט התורכים בחצי האי קרים במחצית המאה ה-15 והשתלטותם בהמשך על איזורי וולין נתאפשר הקשר המסחרי בין יהדות קרים לבין מרכז היהדות בוולין, וכן היו תנועות יהודים מקרים לוולין".

ההנחה היא שלפחות חלק מיהודי העיירה הגיעו לסטפן והתישבו בה בעת "תנו-עות היהודים מקרים לוולין". כנ"ל בדברי ימי עולם של ש. דובנוב.

בספר "מילון גאוגרפי לממלכת פולין ומדינות סלביות אחרות" שהופיע בורשה בשנת 1890, עמודים 326-327, מסופר על סטפן: -

"סטפן - עיירה ליד הנהר הורין ובסמוך למסילת הברזל וילנה-רובנו. נמצאת 68 ויורסטים מרובנו ו-240 ויורסטים מז׳שיטומיזש. העיירה מונה 512 בתים ו-3384 תושבים, מתוכם 47% יהודים. שלוש כנסיות, כנסיה קתולית, בית כנסת נהדר בנוי בסגנון גוטי, שני בתי תפילה יהודיים, בית ספר עממי, מבשלת שיכר, שתי טחנות קמח, שישה שוקים ובית חרושת לנרות שעוה. לאורך חופי הנהר מתנשאות גבעות מלאכותיות המכילות הריסות של מבצר עתיק. בסטפן נמצאת תחנת רכבת המקשרת את תחנת וולטש ותחנת סרני. המקום הוא במרחק 68 ויורסטים מרובנו, 411 ויורסטים מוילנה".

במסמכים עתיקים נזכרת אחוזת סטפן בשייכת לנסיך איבאן חלבוביץ כבר בסוף המאה ה-13, ולאחר מכן לבנו - וולודזימיזש. במאה ה-15 שייך המקום לנסיכים דומברוביצקי. לפי רישום של גביית מסים משנת 1577 מנה הישוב 28 יחידות חקלאיות מעובדות, בשנים 1583 ו-1589 - 36 יחידות חקלאיות מעובדות. ברישום אחרון זה מופיעים כבר בסטפן בעלי מלאכה וסוחרים התורמים את חלקם בעול המסים, ויש להניח שחלק גדול מהם היו יהודים.

בשנת 1648 סטפאן טשארניצקי הכניע את הקוזאקים ליד סטפן. בשנת 1775 מנתה העיירה 521 נפשות והיא נמסרה לבעלותו של הנסיך יוזף פוטוצקי.

עיירת סטפן - היא מהישובים העתיקים ביותר של וולין. ה"ייברייסקאיה אנציקלופדיה" מצביעה על כך (עמוד 567, סימון הספריה של אוניברסיטת ת"א, 114.56):

"סטפן - בתקופת הזשטיפוספוליטה, עיירה של וויבודסטבו וולין פוביאט לוצק. אחת העתיקות ביותר מבין הישובים העירוניים של וולין. בשנת 1765 נמנו בסטפן ובכפרי הסביבה 1138 יהודים. בסטפן נשמר בית כנסת עתיק בסיגנון בניה גוטי".

בית כנסת זה מתואר כאתר היסטורי עתיק ברישום מס. 947 של בלינסקי-ליפינסקי: "סטרוזשיטנה פולסקה" (פולניה העתיקה).

לפי מפקד האוכלוסין משנת 1847 מנתה הקהילה היהודית במקום 1717 נפש. לפי מפקד משנת 1897 מנתה אוכלוסיית סטפן 5137 נפש ומתוכם 1854 יהודים.

חסידות סטפן

וולין, יחד עם פודוליה הסמוכה, היתה גם מקום צמיחתה של החסידות. עם בני חבורתו של הבעש"ט כבר נמנו כמה מאנשי וולין. ואילו בדור שלאחריו נתפשטה החסידות בוולין בקצב מהיר. בספרו של יצחק אלפסי - "ספר האדמורים מהבעש"ט ועד ימנו" מסופר על רבני סטפן.

רבי דוד בר' שמואל מסטפן זצ"ל נפטר בי"א בתשרי תקע"א (בשנת 1181), גיסו ותלמידו של המגיד הקדוש רבי יחיאל מזלוצ'ב. רבי דוד בר' שמואל היה גם מתלמידיו של הבעש"ט וכן מתלמידיו של רבי דב בר ממזריץ. אחת מיצירותיו הידועות הוא הספר בשם "סדר הנהגות אדם". בבית העלמין הישן של העיירה ניתן היה לראות מצבות של צדיקים. היה שם מבנה אבן עם גג

פח מעליו שבו היו קבורים מצאצאיו של ר' דוד הסטפנאי. לפני הימים הנוראים ובעת צרה ומצוקה, היו בני העיירה משתטחים על קברי הקדושים וטומנים "קוויטלאך" בין המצבות.

בספר "דגל מחנה אפרים" של הרב דוד בית הלחמי מובאים דברי תורה משמו של רבי דוד. ואלו צאצאיו: רבי ישראל דב מסטפן שהיה חותנו של הצדיק רבי לוי יצחק מסטפן. לרבי לוי יצחק מסטפן היו חסידים רבים בסטפן והסביבה. נפטר בי"ד בטבת תרפ"ד.

רבי יוסף יואל מסטפן, מראשוני תלמידיו של הבעש"ט וממלא מקום אביו על כסא הרבנות בסטפן. נפטר בשנת תק"ל.

הצדיק רבי דוד שמואל הלוי מסטפן וחתנו רבי שמריהו ווינגרטן מלובשוב.

הרב אהרון שמואל מאוסטרהא בר' נפתלי הרץ הכהן משדה לבן שימש כרב בסטפן. נפטר בשנת תקע"ד. כיהן כאדמ"ור באוסטרהא והיה חתנו של רבי יוסף יואל מסטפן.

הצדיק רבי לוי יצחק מסטפן וחותנו רבי ישראל בר (דוב) שהיה בנו של רבי דוד שמואל המגיד מסטפן.

רבי יחיאל מיכל מברזנה בן רבי דוד בר' שמואל המגיד מסטפן. נפטר בט"ו כסלו תר"ט.

רבי מאיר חיים מסטפן. בנו של הרב לוי יצחק מסטפן היה בן יחיד לאביו וממלא מקומו. בתו של רבי מאיר חיים, רייזלה, נישאה לרב ברוך טברסקי, שמוצאו משושלת המגיד מטריסק.

הרב ברוך טברסקי, רעיתו וכל בני משפחתם נספו בשואה.

מן המאה העשירית עד **1918** היתה וולין יחידה מדינית או מינהלית: נסיכות רוסית, פרובינציה ליטאית, "וויבודסטבו" פולני, פלך רוסי. במשך המאה ה-**14** סופחה וולין לליטא, ועם איחודה של זו האחרונה עם פולניה, בשנת **1569**, סופחה וולין לפולניה והיתה לפלך "וויבודסטבו" פולני. בתקופת הקונטראַרפורמציה, כשהצליחה פולניה הקאתולית להטיל את מרותו של האפיפיור על חלק מהגמוני הכנסיה האורתודוכסית בתחומה, נתעוררה בוולין ראקציה אורתודוכסית.

בחלוקה השניה של פולניה בשנת **1793**, סופח לרוסיה חלקה המזרחי של וולין ובחלוקה השלישית, בשנת **1795**, חלקה המערבי, ובתוכה גם עיירת סטפן.

בקיץ 1915 נכבש חלקה המערבי של וולין ע"י הצבא הגרמני והאוסטרי. בהתאם לחוזה השלום ברסט-ליטובסק (מארס 1918) סופחה וולין לאוקראינה. בזמן מלחמת האזרחים הרוסית התלקחו בוולין קרבות בין הצבא האדום ובין הצבאות האוקראיני והפולני. לפי שלום ריגה (1921) עבר חלקה המערבי של וולין, עם לוצק ורובנו (כולל העיירה סטפן) לרשותה של פולניה, בעוד שחלקה המזרחי נשאר בידי רוסיה הסובייטית. בספטמבר 1939 כבש הצבא הסובייטי את וולין המערבית. ביולי 1941 נכבש האיזור ע"י הגרמנים שהחזיקו בו עד 1944.

\- - -

מאז המאה השלש עשרה ועד המאה העשרים, בתקופה של שמונה מאות שנה בערך, גרו יהודים בסטפן, השתרשו בה ותרמו רבות לפיתוחה וקידומה. במרוצת כל אותם הדורות סבלו יהודי סטפן רבות בעת חילופי השלטון התמידיים והתכופים שהיו מנת חלקה של וולין. שלטון הנסיכים - הפריצים הפולנים-רוסים מאז המאה ה-13 ועד המאה ה-19. בימי המלוכה הפולנית, רוסיה הצארית, פרעות חמלניצקי, כנופיות ההידמקים, הטאטרים והקוזקים. תהפוכות השלטון לאחר המהפכה ברוסיה - פרעות פטליורה, דניקין, הפולנים, הבולשביקים וכו'.

אך יש גם לציין שבמהלך תולדות הישוב היהודי בסטפן היו גם גילויי הגנה ואהדה ליהדות המקומית מצד האוכלוסיה האוקראינית ובמיוחד בעת הפוגרומים של כנופיות פטליורה ואחרות שלא פסחו על העיירה עם חילופי השלטונות. אך לא כן קרה הדבר בעת השמדתה הטוטלית של יהדות העיירה על ידי הנאצים ועוזריהם האוקראינים.

י.ל. יונתן

יהודי וולין

הם לא חוננו באותו מוח תלמודי חד וחלק של יהודי ליטא ובעלי תריסין.

לא היתה בהם אותה ההתפרקות הנפשית והעליצות החסידית של יהודי פולין, יהודי שבת ויום טוב.

ביהודי אוקראינה וכן ברחבי וולין לא היה מכובד הראש של הראשונים, ואף לא מקלות-הלב של האחרונים.

היתה זו חטיבה מיוחדת ביהדות רוסיה הגדולה, מזיגה של משהו משנים אלה ביחד, היו אלה, אם אפשר להגדיר כך, יהודי חול-המועד.

הקודש והחול תחומם הנפשי קרוב, וגבולם ברוח כמלוא נימה, בחינת רצוא ושוב, פושטים ולובשים צורה. כך גם הסבירה החסידות האוקראינית של הבעש"ט את סוד המקוה כפשט "להתפשט ולהתלבש", בלשונה: קענען זיך אויסטון און אנטון".

היו יהודי אוקראינה כמימי הנהרות שלהם, הזורמים בשובה ונחת, בין חופים מוריקים, מבורכים בכחלות שקופה, עמוקה, והם בני-בלי-שם בשביל רבים.

שמותיהם של ההורין, הפריפט והסלוטש עולים ונזכרים רק בגיטין, ספרי כרי-תות, "מתא דיתבא על נהר סלוטש ועל מי נהרות אחרים", אלה נבלעים ואוב-דים בתהומות הוויסלה והדניפר, בני הימים.

היו יהודי אוקראינה כעצי הלבנה של היערות שלהם, שהקיפו מאות ערים ועיירות, כחגורה ירוקה. במסתרים גנוז הלשד, המזין ומחייה את השלוחות בעומק והצמרת מעל ובחוץ, הקליפה לבנבנה ורבה ובצפורן האצבע אתה יכול לקלוף ולהגיע עד מהותו.

היה היו הרבה ערים ועיירות לוולין, היו מזשיבוז ומזיריטש לחסידות, היתה ברדיטשוב לאהבת ישראל, עיר שרק בהזכרת שמה במפורש מתעוררים חסד ורחמים בעולם. היתה ז'יטומיר וקרמניץ להשכלה, היתה אוסטראה - אות-תורה ופינסק ללומדות, היתה סאדילקוב וסלאוויטה לאות העברית הקדושה בדפוס, אותיות מאירות על נייר כחלחל בקוי מים מתוחים כגירים, היו אלה, ששמם הלך לפניהם במרחקים, והיו הרבה, הרבה יותר מאלה, שאיש לא ידע על קיומם. פינות שכוחות נדחות, נקודות זעירות במפת העולם.

ב.

היו מאות עיירות בוולין, בנויות, רובן ככולן במתכונת פולנית-אוקראינית. מטבע הנדסית, כביכול, מדפיס אחד, דומות אחת לחברתה כדימוי של הרובל-כסף. רובל זה, שעליו היתה המלחמה נטושה מהבוקר עד הערב - פרנסה.

הצורה - רחוב אחד ראשי ומדרכות עץ לצדיו וכמה וכמה רחובות, צלעות לחוט שדרה זה. כל הרחובות מוליכים לשוק. כמעט בכולם אותה משאבת המים בעיבורו של השוק, שבחורף היא מכוסה שכבה עבה של גושי קרח מסביב ובקיץ כתמי חלודה צהובים.

בכולן אותו ה"קלויסטער" הפולני-קאתולי מצד אחד, והוא חולש על כל הסביבה. ומצד השני של העיירה או בקרבתו - הכנסיה הפראבוסלבאבית-לאוקראינים. לשניהם פעמונים, המפחידים ומאיימים בערבי פסחה ויום המולד "דין - - דין - משחיזין סכינין".

וכך, בערך כך, היה סדר יומו של יהודי, סתם יהודי, בעיירות וולין-אוקראינה.

בבוקר מתעוררים עם שחר ורצים לבית כנסת. יש בית מדרש ויש בית כנסת חדש, ויש ממילא בית הכנסת הישן, יש בעלי מלאכה בעיר ולהם בתי כנסת קטנים ודלים משלהם: "פועלי צדק", "יגיע כפיים" וכדומה, שבהם מתפללים עם צאת החמה. בית הכנסת הגדול עומד כל השבוע סגור, ובחללו מנסרים הדי תפילות המתים, לפי מושגי הילדים.

בבוקר מעירים את השחר ומוציאים את הפרות. הוצאה זו חובת גברא היא, חובת האיש בבית, והיא נעשית לרוב עם הטלית ותפילין תחת הזרוע.

גמרו, נכנסים לבית כנסת והתפילה היא מהירה: כורכים, כורעים, רוקדים ב"קדוש" והנה - "עלינו". רחבת לב ונפש היא, כידוע, התפילה של "שמע קולנו" בשמונה-עשרה, ושם יכולים להוסיף משאלת לב כואב של יחיד, שיזמין את פרנסת היום - לחם לטף, וכך התפללו בכל יום ביומו, ללא דאגת מחר.

בינתיים חורקים צירי דלתות החנויות, מורידים מטילי ברזל ומגלגלים את החביות עם הדגים-מלוחים הצפים בציר עבוש ועכור, לצדה של הדלת.

הסחורה בחנויות היא ברובה בשביל האיכרים, והנה תלויות על ווים וחבלים: מנורות לנפט עם מיכלי זכוכית כחולה, עבה וחגורה, חישוקים מבריקים ,

עם ובלי סוככים ואביזריהן מסביבן כבשרשרת, כובעים, פתיליות, זכוכיות. והנה מעדרים, יעות, מגרפות וקלשונים שלש-השיניים. והנה שקים עם גריסים ועיגולי פטריות מפיצי ריח יערות טחובים ושם בצד על המדפים גם אריגים וצעצועים, וסבון ובושם ואולרים וארנקים לכסף, ומטפחות ראש צבעוניות לאיכרות - עקרות הבית. חנות כל-בו! ויושב החנוני ומצפה לקונים מהבוקר עד הערב.

יחידות וספורות היו החנויות - והן בעלותן של המכובדים בעיירה - בסחורות אריגים ליהודים, מיני קטיפה ואטלס בשביל ה"כלי קודש" של העיירה ובשביל בנות ישראל לבגדי חתונה. היהודים הקונים החשובים נהנו מהמל-בושים לפסח ולר"ה ונהנו משנה הנאה כשבבית הכנסת נקדו נקדיא את הנוט-ריקון שאטלס הוא א"ך ט"וב ל"ישראל ס"לה, וסמוט הוא, כידוע ס"ור מ"רע ו"עשה ט"וב.

והיו בעיירות וולין בעלי מלאכה יהודים לכל מקצועות העבודה. חייטים וסנדלרים, מסגרים וכובענים, נגרים, חרטים ונפחים. הנפחים פניהם שחורים, מפוייחים בגיצי אש עפים, בתי מלאכה שלהם משכנם בקצה רחוב הגויים. שלטים לחייטים לא היו, מרחוק בקעו ויצאו קטעי נעימות סולדות, "צובטות הנשמה" של "כבקרת רועה עדרו" ו"הבן יקיר לי" - - ומאי שם, "בשנה החמישית" שמעו גם את השבועה של "הבונד", "מיר שווערן צו קעמפען".

ג.

בילדותי ידעתי להבחין לפי הריח של המלבוש את משלוח היד ומלאי הסחורה בחנות. גם בבגדי השבת והחג שלהם התבשמו מריח החול. ריח זה מלוה אותי עד היום. שונות היו הפרנסות, כאמור, אבל ברובן הגדול והמכריע התפרנסו מחנויות.

לבעלי החנויות חוקי צדק ויושר, "אטיקה מקצועית" משלהם - חוקים בלתי כתובים, אבל מחייבים. הסביבה עשירה במאות כפרים, איכרים, לכל אחד מאלה חנות יהודית משלו. נותנים בהקפה ובכל חנות פנקס עבה ומשומן משלו - - "נתתי לאיבן ביום - - -" "לקחתי מאיבן ביום- - -" האיכר לא ישנה את האכסניה שלו לאספקה, וחנוני יהודי לא יקבל גוי קונה חדש, מבלי לחקור ולהודיע לסיבת העקירה מפלוני השכן.

בדרך כלל שוררים יחסי שכנים טובים בין בעלי החנויות ("שיתוף ואחות גורל" קוראים לזה היום). בקיץ יושבים על ארגזים בחוץ, ובאין פדיון משוחחים ומחליפים דעה על מאורעות העולם והעיירה: פרעות, בהרוגים או

רק בשוד, עלילות דם, הנאום של גרוזנברג, ובחדשים כתיקונם על החזן עם המשוררים של השבת האחרונה (אלה חולקו בין בעלי בתים והנעימו זמירות נוגות מתוך העפת עין בגעגועים לבתו של המארח).

בחורף יושבים כלואים בפנים. הבעלים בסודרים ומיני פרוות מעוכות ומרופטות, והנשים יושבות ונעזרות בסיר לוחש גחלים, כשידיהן בכסיות צמר קטועי אצבעות, פאטנט מיוחד שלהן.

את ארוחת הצהרים היו אוכלים בחטיפה ומנמנמים קלות בישיבה בנדנודי ראש. הנשים דואגות אז לבית. לפנות ערב גוברת התנועה של הפדיון, והאם, עקרת הבית, מופיעה לעזר, והבעלים נעלמים "לחטוף" מנחה ומעריב.

בשעה מאוחרת חוזרים הביתה, אכולי קרח בחורף ושמש בקיץ, מעיינים בספר החובות ובספר, באותיות זעירות, סגולה לשינה והדרן עליך יום יגע ותפל.

יש גם יהודים בודדים שפרנסתם ביערות. גודעים וכורתים, קושרים ושולחים דוברות לדאנציג. אלה נמנים על פי רוב עם האמידים בעיירות, אבל אין עין רבים צרה בהם. מנותקים כל השנה מישוב יהודי, חיים ללא תפילה, ללא בית ומשפחה - מה יש כבר לקנא בהם?

יהודי העיירות נוסעים גם לירידים. נוסעים בעיקר בחורף, ובבגדים חמים מוכ-נים. נוסעים בסלי קש, מחושקים ברזל, מתרוצצים כל הלילה ובבוקר קונים שביתה מתחת לדוכן ופורקים את כל המטען והסחר שכרו בצדו, אם ההצלחה מאירה פנים.

לגדולות לא שאפו, הסתפקו תמיד במועט שבמועט.

האימרה השגורה בפי יהודי עיירות אוקראינה כשנשאלו על המצב הפרנסה היתה - "ב"ה, לא מגלגלים בקציצות-בשר מטוגנות, אבל אוכלים לשובע". ה"קוטלעט" היה סמל של מאכלי תענוגות, מעדני מלך.

משום מאכל לא היה נהנה יהודי באוקראינה כמלחם שיפון שחור, מרוח בחמאה ביתית, עם תה ממותק בשפע סוכר. הלחם השחור האוקראיני! מתוך פרנסות עלובות וזעומות אלה, מחיים מרודים בחוץ - מקיימים בית, "עושים שבת", מכינים צרכי חג, מחזיקים בלומדי תורה ותומכים תמיכה של כבוד ברבי -- ובראש הדאגות תשלום שכר לימוד למלמדים מובהקים.

והלימוד הוא בשיטה וסדר ידוע. קודם מלמד דרדקי עד חומש "מיט אויסרייַ-דיכץ" - אחר כך עוברים למלמד אחר, גבוה מזה, והוא ללימוד רש"י עם

גמרא - ועליו, אחריו, המלמד הגדול לגמרא עם תוספות ועיון במהרש"א להבדיל - בית ספר עממי, תיכוני ואוניברסיטה. מתוך פרנסות זעומות אלה השיאו בנים ובנות, האחיות בגרו ולחייהן הסמיקו בחן צנוע בצלן הנאמן של האמהות, עד בוא היום שידובר בהן.

השידוכים היו לרוב בין המשפחות בעיירה. כל אחד משודך עם כמה משפחות בעזרת שדכנית במקום - וקצת גם ב"אהבה". ואם זה ממרחקים - מהעיירה הקרובה, הרי היה בכל עיירה שדכן שדאגתו היתה לכך.

ד.

מה היתה תפיסת עולמם של יהודים ישרי דרך אלה?

ראשית, שהעולם לא ניתן לתפיסה. יודעי ספר שבין יהודי אוקראינה - וולין, והם מחסידי טשרנובל, ידעו לחזור בעל פה על פירושו של רש"י ל"תמים תהיה עם ד׳ אלקיך" והוא: "התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר עתידות, אלא כל מה שיבוא עליך, קבל בתמימות ואז תהיה עמו ולחלקו" - זהו כל האדם בישראל. ושנית, ידעו הכל, שלא מהם מתחיל ה"בראשית" ולא אתם החשבון נגמר. כל הדורות הלכו בתפיסתם בשרשרת אחת שלובי יד וזרוע: משה רבנו, הזוהר הקדוש, הרמב"ם, הבעל-שם טוב והרבי שלו - מגזע טשרנובל - המגיד מטריסק, הרבי מטלנא, מסטולין וכו׳.

תפיסת עולמם היתה פשטות ותמימות, מבלי לדעת שזו היא מבחינה פילוסו-פית, הרכבה עליונה - לבוש עילאי לחכמה ואצילות.

הם ידעו, שיש צורך **בריצה** ובהלה זו, בדאגת תמיד לפרנסה.

השבתות ריצו את ששת ימי החול, והחגים מילאו את החסר. ועם סיום השנה גם יעודה ותכליתה - חודש אלול, הסליחות, עשרת ימי תשובה, יום הקדוש והושענא-רבה - גמר טוב.

מהסליחות הראשונות במוצאי שבת בחצות, ועד לאחרי הושענא-רבה - בהפוגה קטנה של ימי הסוכות - שונו פני העיירה ואנשיה.

היו יהודים שהחזיקו במנהגים מיוחדים לאדיקות יתר: האחד, נוהג להשאר "ללון" כל הלילה של יום כיפור בבית הכנסת. השני נוהג לסדר תפילתו בליל כל נדרי

וביום כיפור כל היום בעמידה. השלישי - מנהג אבותיו בידיו בעשרת ימי תשובה לגמור את התהלים יום יום, והוא מתחיל בבית הכנסת ומסיים בחנות שלו בין קונה לקונה וכולם כאחד מתחטאים ומיטהרין ביום הקדוש כדברי הפייטן "בעינוי עיפים, ביחף יחפים, בלובן מוצעפים וכשרפים עפים".

לאחר שהצליחו לקבל את ה"פתק הטוב" - חזרו כבריות חדשות ליישובו וטבעו של העולם, והחשבון החל מחדש.

ידעו שיהודי מחויב לשאת ולתת באמונה אם כי הוא מצווה ועומד על פרנסת הבית - לעשות צדקה בכל עת. והם ידעו, ונפשם אבלה ועגמה עליהם במסתרים, אם מפעם לפעם לא עמדו בנסיון ונכשלו במידה או במשקל, במחיר או בדיבור ולא תמיד נתקבלה תפילתם ב"ותזמן לי פרנסתי ופרנסת אנשי ביתי בהיתר ולא באיסור". בכל העיירות היו חברות "מגידי תהלים" ובשבתות החורף היו משכימים בשעה 4 בלילה, הולכים למקוה, שהיא כיורה רותחת, טובלים והולכים לסיים תהלים. בשבועות, יום ההילולא של דוד המלך ע"ה, היו מקיימים את הקידוש, קידושא רבא בחברותא.

שום אורח לא נשאר ח"ו ביום ששי בערב על יד התנור בבית הכנסת. אורחים מכובדים, "נכדים", שד"רים, משמשים בקודש, הוזמנו לטובי העיר, וסתם עוברי אורח ומחזרים על הפתחים לפשוטי העם - לרוב לקצבים.

ה.

עולמם של יהודים אלה היה לא בהרבה שונה בגישה ותפיסת המהות מעולמו של אותו העם האוקראיני שבתוכו ובשכנותו חי. ההבדל הוא מובן "באלף אלפי הבדלות" בעיקר, בסיבה הראשונה. אלה אנשי השדה והגורן, זורעים וקוצרים תוהו - - "משתחוים להבל וריק", ואלה בני ברית, אשריהם וטוב חלקם, צור חי מעוזם. האמונה החזקה היתה שיש לחנך את הבנים שימשיכו כך."צו המשך והרציפות" אנו קוראים לזה היום.

הברכה היותר שגורה ומקובלת היתה "רב נחת מהילדים שלא נבוש בהם". פירושה של נחת היה שלא תיפסק השרשרת.

יהודי אוקראינה אהבו וקידשו את החיים בפשטות ותמימות, והנשים, האמהות בתחינות של שרה בת טובים, וב"גאט פון ארבהם", שחיבר בשבילן ר' שמואל מקאמינקא שבאוקראינה.

חזקה היתה האמונה בלב יהודים אלה כביאת המשיח. לא רק צדיקי הדור היו מכינים ע"י המיטה את ה"זשיפיצע" וה"פנטופל" להיות מוכנים ללכת

לקראתו, כי אם גם המוני העם ששו לקראת כל רמז ונוטריקון מהתורה ומהכתובים להגיע לתרס"ו, משום "ותסר בגדי אלמנותה", וכיו"ב.

כך חיו ומתו דורות. שתי מלחמות עולם האחרונות הסעירו חיים אלה, פרעו פורעים ושדדו שודדים, נבעו פרצים פה ושם, השרשים נחשפו אבל העץ נשאר על גזעו, גדלו השלוחים והם נוטים לרשויות זרות, מהם ענפים שהצל מרובה בהם על האור, אבל גם אלה לא צנחו ונשרו - - עד שבא רשע עולם זה על גדודי שליחיו ועוזריו, מבני המקום.

אלה ידעו בבתיהם של היהודים שלהם כל מוצא ומבוא, כל מחבוא ופינת סתר, ידעו מקום פמוטי הכסף לשבת וגביע לקידוש, ידעו את שמותיהם של הרבה מהבנים והבנות ואותם הוציאו הם להורג.

נעקר בחימה וזעף האילן על כל יונקותיו ושרשיו.

יצחק למדן

יהדות שבלב

קיבוצי ישראל בארצות אירופה שנמחו בידי תלייני-הגויים מעל מפת העולם - אם כי בדרך כלל אחת היתה מסגרתם, מסגרת "עם לבדד ישכון" בין הגויים - לא אחד היה פרצופם. קיבוץ קיבוץ ופרצופו, סגנון חייו, תכונותיו וסגולותיו. שוני זה רבים מקורותיו, מהם גלויים ומהם נעלמים וחבויים במעבה דורות ובמסתרי נופים ואקלימים. מה שחסר היה באופיו של קיבוץ פלוני ניתן לקיבוץ אלמוני, זה שעשיר היה בתחום אחד עני היה בתחום שני, וההיפך בח-ברו. וכך השלימו זה את זה והיוו ביחד אותה כנסת ישראל גדולה באירופה שהיתה במשך דורות לא רק רוב מנינה ובנינה של האומה אלא גם הבאר הראשה שלה, באר מימיה החיים והמחיים של האומה.

יהדות וולין, כחלק ניכר מיהדות אוקראינה הגדולה, לא דל היה חלקה במסכת מגוונת זו של כנסת ישראל. תכונותיה היקרות הפרו בהתמדה את חיי ישראל בנכר דורות אחרי דורות וסימני עקבותיה ניכרים יפה בדרכי שיבת ציון החדשה ובחזונה. לא הבריקה יהדות וולין בחריפות וגאונות תורנית, אינטלקטואלית, כיהדות ליטא; לא עוטרה לה עטרת יחש ולא נתנאתה בגנוני רחבות כיהדות פולין, אך תחת אלה נתברכה בתום לב, בפשטות עממית ושרשית, הדבקה ביסודם ובעיקרם של דברים ולא בעיטורי הנוי והקישוט שלהם. היתה זו יהדות-שבלב ששפעה הרבה אהבה ונאמנות, שהילכה את סגולותיה לים של כנסת ישראל הגדולה בהשקט, בנאמנות מתמדת וללא התבלטות, כאותם נחלים שוקקים בוולין העושים דרכם המוצנעת בצל יערות. יסוד הלב הוא בעיקר הנותן אותותיו היקרים בכל יצירות רוחה של היהדות הוולינית, הוא ההומה בין השיטין הנכאים של "יון מצילה" לרבי נתן-נטע הנובר ומזדקר ממוסרו ומשליו של הנגיד מדובנא; הוא הרקע לאורח חייהם ותורתם של אבות החסידות; הוא לא נפגם גם בהשכלה הוולינית אשר בניגוד לפניה הזועפים וקפדנותה הרציונליסטית של ההשכלה במקומות אחרים, נתגלתה בוולין בדמותו התמה, הלבבית-אצילית של ריב"ל; והוא שאצל מאור מעמקיו על גזע גופו רב-השרשים של ביאליק ונשקף מעיניו העצובות והחולמות של פיארברג.

יהדות-של-לב. וכמה לבבות הולמים שופעי חיים ויצירה וזורעי אור נאמן יכלה עוד יהדות זו להוציא מתוכה! והנה באה מפלצת-גויים-אין-לב זו ורמסה בטל-פיה הטמאים את הלב היקר הזה יחד עם לב-חייה הגדול של כנסת ישראל באירופה.

שמואל רוזנהק

החינוך בוולין של פולין

חבל וולין חולק עם תום המלחמה העולמית הראשונה בין רוסיה לפולין, ובתנ-אים הפוליטים שבימים ההם ניתנה האפשרות לפתח ולקיים מוסדות ציוניים ועבריים רק בוולין המערבית שהשתייכה לפולין.

חלק ממוסדות החינוך של "תרבות" נוסד עוד בימי השלטון האוקראיני, ובשעה שהפולנים כבשו את החלק המערבי של וולין לא הפריעו ביותר לקיום המוסדות הללו, שכן ראו במוסדות היהודיים בכלל (הן העבריים והן האידישאיים) גורם דירוסיפיקטורי עד בוא זמן הפולוניזציה.

גם כספי הד.ד.ק. (ועד העזרה מטעם יהודי אמריקה) תמכו במוסדות החינוך במישרין ובעקיפין בשעות המצוקה שעברו בימים ההם על יהודי וולין, אחרי הפרעות של חילות פטליורה וגייסות אחרים, וכך, עם חידוש החיים הנורמליים של יהודי וולין, הלכו וקמו מוסדות חינוך עבריים שונים כמעט בכל מקום ישוב של יהודים.

הרוח החיה בכל מוסדות החינוך בוולין היו שתי תנועות עיקריות - הציונית והסוציאליסטית, לכל גווניהן והסתעפויותיהן, והמלחמה ביניהן היתה נטושה כלפי חוץ בשאלת שפת-ההוראה, כלומר: עברית או אידיש.

המוסדות היהודיים בשפת ההוראה הרוסית נתקיימו עוד זמן מה עד חיסולם הגמור ע"י הממשלה הפולנית. ואת מקומם תפסו בתי הספר התיכוניים בשפה הפולנית- שמוריהם היהודיים הובאו בעיקר מגליציה ומלב פולין.

עם תום מלחמת העולם הראשונה הגיעו לוולין רבים מהמורים שברחו מרוסיה הבולשביסטית בגלל הלחץ הפוליטי מצד ה"יבסקציה". הם תקעו יתד לאולפן העברי בהביאם אתם את נסיונם המעט של בתי הספר העבריים והאידישאיים, שקמו בלב אוקראינה ורוסיה בשביל ילדי הפליטים. במשך זמן קצר הוקמו בהרבה ערים ועיירות בתי ספר וגני ילדים עבריים שמשכו את ילדי ישראל, הסמינרים למורים בקיוב ובחרקוב מיסודם של כהנשטם וטשרנא, השפיעו בעקיפין על מטרות החינוך והגשמתן. היו כבר גם נסיונות של עתונות פדגוגית שהופיעה שם.

ועם כי לא היה אז עוד קשר ישיר עם ארץ ישראל הרי ריחפו לעיני כל המורים והמיסדים בתי הספר שבארץ. תכנית הלימודים של הגימנסיה העברית ביפו

העעתקה, שופרה והותאמה לבתי הספר שבוולין וכן הביאו אתם המורים מרוסיה ספרי לימוד מהוצאת "אמנות," מיסודה של משפחת פרסיץ בקיוב.

לימוד העברית כשפת לימודי היהדות היה נפוץ גם קודם ע"י "החדרים המתוקנים". חלק מהמורים עבר לבתי הספר החדשים מתוך התאמצות להסתגל לשאיפות שמילאו את לבם עוד בימי שלטון הצאר ושבאו לידי גילוי מלא עם כיבוש הגרמנים, ביחוד אחרי מהפכת קרנסקי.

עם יסוד בתי הספר התיכוניים העבריים נוספו כוחות פדגוגיים מעולים שקנו את השכלתם במערב אירופה (לרוב - באוסטריה) והשפעתם על מוסדות החינוך בכלל היתה ניכרת לטובה גם לרעה. במשך השנים התמזגו השאיפות והדרכים של המזרח והמערב ובתי הספר קיבלו את צביונם הרצוי והנכסף בעזרת המרכז של "תרבות" בוארשה, שהוקם ב-1922 בועידת באי כוחם של כל גלילות פולין.

בשנת 1920 נוסדה הגימנסיה העברית "תרבות" ברובנה ע"י לייבל גרבוז (כעת אריה אבטיחי), מאיר קודיש, דוד בהר"ל, שלשתם בארץ, וחבריהם. בעזרת משה קיפר מקיוב, שהוזמן כמנהל ראשון לגימנסיה, קם הועד הגלילי לשטח אוקראינה "הכבוש" והוא-הוא שריכז מסביבו את טובי הכוחות העובדים והרחיב את רשת החינוך בתמיכת הד.ד.ק. מספר מוסדות החינוך העבריים הגיע אז ל-80 בערך, אך עם הפסקת התמיכה האמריקאית המשיכו המוסדות את קיומם, תוך הפרעות פוליטיות לסירוגין, באותם המקומות שהעסקנים, ההורים והמורים נשאו בעול ההוצאות.

הגמנסיה "תרבות" ברובנה שימשה מרכז לכל התנועה התרבותית בוולין המערבית ונעשתה משען וסעד לכל בתי הספר שנוסדו לפניה ולאחריה בסביבה, כגון: זדולבונוב (1917), ברסטצ'קה, אלכסנדריה (1918) ועוד. יהודי וולין, ככל יהודי רוסיה, ששאפו במשך שלטון הצאר לחנך את בניהם ובנותיהם בבתי ספר תיכוניים על אף כל ההגבלות, באו על סיפוקם במידת-מה וכן נוספו קרוב לאותו זמן עוד שני בתי ספר תיכוניים של "תרבות" בקובל ובקרמניץ, ששימשו מרכזים מעוררים לבתי הספר העממיים ולגני-הילדים העבריים בתחום מחוזותיהם.

עם גיבוש הממשלה הפולנית בנפות הספר התרבו הקשיים והמכשולים לבתי-הספר הפרטיים בכלל ולאלה של היהודים בפרט.

בתי הספר של האידישאים בוולין נתחסלו רובם ככולם, רבים מבתי הספר של "תרבות" לא קבלו את אישורם הממשלתי, ואף כי למראית עין היתה תחיקת החינוך ליברלית כביכול, קשה היה בכל זאת ליהודים לעמוד בפני

הדרישות, והן: בנין מתאים לחוקי ההיגיינה, מורים בעלי השכלה כללית ופדגוגית וכן אזרחות פולנית וכשרות פוליטית. בבנינים שנשארו מימי הצאר סודרו בתי הספר הפולניים של הממשלה ובנינים אחרים לפי שיטה מסדרונית, בעלי חדרים גדולים, לא היו כלל בערים ומה גם בעיירות, ואף אם נמצא בנין גדול שאפשר היה להתאימו לתפקיד של בי"ס, לא קיבל במהרה את אישורם של הרופא והאדריכל הממשלתיים והענינים היו מתגלגלים ממשרד למשרד. אף על פי כן לא נתבטלו הלימודים בדרך כלל, כי ידעו העסקנים והמורים להסתדר עם המשטרה המקומית. במשך השנים הוקמו בעזרת ההורים והתמיכה האמריקאית בנינים רבים מיוחדים לבתי הספר של "תרבות".

קשה מגזירת הבנינים היתה הכשרות הפוליטית לתעודות המורים בבתי הספר העממיים. רוב המורים המקומיים נרשמו בספרי האזרחים בעיירות רוסיה הרחבה, ודי היה אם מורה נמצא רשום באחד המקומות שמחוץ לשטח הפולני הכבוש שלא יקבל תעודת כשרות פוליטית מצד שלטון המחוז. לחלק גדול מן המורים בבתי הספר העממיים לא היו תעודות מוכרות ע"י שלטונות ההש-כלה הפולניים והיה הכרח לעקוף בעקיפין ולאשרם כמורי דת בלבד, שלגבם הקלו השלטונות מסיבות שונות. למעשה הורו מורים אלה מקצועות כלליים בהסתר ואך בבוא המפקח הממשלתי הפכו פתאום כולם למורי דת, שכללה את כל לימודי היהדות: תנ"ך, היסטוריה ישראלית, גיאוגרפיה של א"י וכד. ברבות הימים נוספו לבתי הספר מורים שגמרו את הסמינרים של "תרבות" ושל טשרנא בוילנה ובגרודנה ואף מורים רבים בגליציה בעלי תעודות של סמינרים ממשלתיים שידעו גם עברית. בבתי הספר התיכוניים נפתרה שאלת התעודות בקלות, שכן רוב המורים באו מגליציה כבעלי השכלה רשמית ויש שמקצועות אחדים נלמדו במשך שנה או שנתיים בפולנית.

כל הפרשה הזו הוכיחה ביתר שאת את מסירותם הנפלאה של הורי ילדי בתי-הספר, שויתרו מרצונם על בתי הספר הממשלתיים שהוצעו לילדיהם חנם אין תשלום בבנינים מרווחים, מצוידים במכשירים ובמעבדות, בו בזמן שבבתי-הספר של "תרבות" הוכרחו לקיים את המורים ואת כל ההוצאות הכרוכות במוס-דות על חשבונם-הם, ולא עוד אלא הקימו, כאמור, במשך השנים בנינים משל-הם, כגון הבנינים ברובנה, קובל ואף בעיירות קטנות.

מצבם החמרי של המורים היה ירוד. תמיכות חו"ל פסקו ושכר-הלימוד, אם כי היה גדול ולמעלה מיכלתם של סוחרים-זעירים ובעלי מלאכה, לא סיפק את כל הדרישות. מרכז "תרבות" השתדל לעזור מבחינה פדגוגית ע"י פיקוח ועתונות פדגוגית, אולם גם קיומו הוא היה קשור במסים שדרש מבתי הספר. הממשלה לא הגישה כל עזרה לבתי הספר ואך בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה הושגו תמיכות קטנות מאת המוסדות המוניציפליים במידה זעומה. כן הצליח באותן השנים מרכז "תרבות" להשיג מהד.ד.ק. (הועד האמריקאי)

סכומים מסוימים בשביל בנינים, שבתי הספר בוולין יהנו מהם, ואף הוקם מכספים אלה בית ספר חקלאי בלודמיר, שהשפעתו על בתי הספר העממיים נתנה אותותיה במגמות החינוך החלוצי, שהוא ביסוד "האגודה לחינוך ולתרבות" בפולין ובכל הגולה.

ואלו הערים והעיירות בוולין שבשנת 1939 התקיימו שם מוסדות "תרבות": אוסטראה - גמנסיה וגן ילדים; אוליקה - בי"ס עממי וגן ילדים; אלכסנדריה - בי"ס עממי וגן ילדים; ברזנה - בי"ס עממי וגן ילדים; דומברוביצה - בי"ס עממי וגן ילדים; דרז'נה - גן ילדים; ויסוצק - בי"ס עממי וגן ילדים; טרוכינברוד - גן ילדים; טריסק - בי"ס עממי וגן ילדים; לוצק = 2 בתי" ס עממיים וגן ילדים; לודמיר - בי"ס עממי ובי"ס חקלאי; מז'יריץ' - בי"ס עממי וגן ילדים; מורוביץ - בי"ס עממי; מיזוץ' - בי"ס עממי וגן ילדים; מלינוב - גן ילדים; מציוב - בי"ס עממי וגן ילדים; סטפן - בי"ס עממי וגן ילדים; סרני - בי"ס עממי וגן ילדים (התחילו בבנין לגמנסיה שהתארגנה); קובל - גמנסיה, 2 בתי"ס עממיים ו-2 גני ילדים; קוסטופול - בי"ס עממי וגן ילדים; קיברצה - גן ילדים; קרמניץ - בי"ס עממי וגן ילדים (הגמנסיה שם נסגרה); קליבאן - גן ילדים; רוזיבילוב - בי"ס עממי וגן ילדים; רוז'ישצה - בי"ס עממי וגן ילדים; רובנה - גמנסיה, 2 בתי"ס עממיים ו-3 גני ילדים.

מוסדות אלה היוו רשת מוסדות החינוך העבריים של וולין ובהם קיבלו את חי-נוכם רוב ילדי היהודים של הישובים המפורטים וסביבתם. השפעת המוסדות בקרב האוכלוסיה היהודית היתה רבה, רוב המתנגדים לחינוך העברי החדש בראשיתו השלימו אתו לאחרונה, והיו כאלה שהפכו להיות למצדדיו.

חלק ממחזור בי"ס "תרבות" בסטפן בשנת תרצ"ד. מורי בית הספר עם תלמידיהם. אכן נגדעו האילנות
על ענפיהם הרכים ביד זדונית של הצורר הנאצי ושותפיו המרצחים האוקראינים.
פירוט שמות המורים והתלמידים שמופיעים בתמונה – בעמוד הבא:

בשורה עליונה משמאל לימין: - זילברברג מונייה, בנו של קרפל הצבעי שפטל יוקלזון, צודייע דרך, מונייה איידלשטיין, צבי רוזנפלד, זלמן גלר הרשל בבצ׳וק, הנייה פילקוב, פנייה טכור, בתיה בקר, שבע בבצ׳וק, דוצי גוברמן, שיינדל איידלשטיין, ?, הערשל גלר, נחמיה גרבר, מיכאל וויי נשטיין, שמעון רוזנפלד, ?, שלמה שטרן.

בשורה שניה משמאל לימין: יוסל בבצ׳וק, זאב גורינשטיין, נחום (ווידלגויז גורדון, מונייה קולודני, ברוך גרין, ?, פריידל קנוניץ, הינדה דוב מינדל ויצנודל, הנייה ברם, מילה (מבית אכסלרוד) שטוב, יעקב קוייפמן שבתאי בס, בת משפחת צ ודלר, אסתר בקר, רוניה סורקין, ?.

בשורה שלישית משמאל לימין: ?, חנה-עטעל וואלינסקי - בת הדיין, נכ דו של זלמן הסנדלר, דער ייאט מרובנה, בן אברהם הנגר, אביגדור קנדל בתו של יחיאל ויצנודל - אחת התאומות פסל או מינדל, ?, בת ש פיאלקוב, בת משפ׳ סורקין, טאנייע, גניה קוגוט, מינדל בתו של אברהם הנגו בת ממשפ׳ חמר, ?, בן של גרשון ויצנודל, שאול (שייליק) פרישקולניק

בשורה רביעית משמאל לימין: סונייה וינר, חייה-פירל וואלינסקי בת הדיין מלכה הוכמן בת השוחט, הנייה צסייעס, דבורה גוברמן, משה זילברמן שייקע כגן, הבן של רבי אברהם מכלייעס המלמד, ?, שמריהו בבצ׳וק בבה שפילשר, פייסייה ויצנודל, מוטעל חייט, שפה גוז, ?, צודיק גלו בן של משה יוסף דרגוף, שייקע, יצחק בבצ וק.

מורי בית הספר משמאל לימין: המורה לתפילה, המלמד רבי אברהם מכלייע פלדמן, משה קויפמן, מנהל ביה"ס יעקב אברבוך, שיינדל שכטרמן, שנרו מאחורי המורים עומד השרת המסור של בית הספר - מוטעל דער בובעס קירז׳נ

שורה חמישית משמאל לימין: ייענטעל בקר, בעיילע שמשק, ?, ?, ? שלמה גוז, בת משפ׳ מוריק, סונייה טוייב, בוזייה איידלשטיין, ?, ? ?, גורינשטיין יעקב, ?, פריידל בס, בת אברהם הנגר, ?, ?

שורה 6 משמאל לימין: ?, ?, יונה רסיס, בבה קירז׳נר, ?.

שורה 7 משמאל לימין: ?, בן משפ׳ קרפל, יצחק ברונשטיין, מלכ גרוסמן, בריינדעלע בקר, רוזה ברם, נכדתו של זלמן הסנדלר, אסתר חמו ?, סונייה חייט, חייה רסיס, יהודית בבצ׳וק, ?.

מכל הילדים, הילדות, נערים-נערות והמורים המופיעים בתמונה זו נותרו בחיים הערשעל גלר, זאב גורינשטיין, נחום (וידלגויז) גורדון, מוניה קולודני, מינז ויצנודל, מילה (אכסלרוד) שטוב, צבי רוזנפלד, סונייה וינר, בנו של ר אברהם פלדמן המלמד, שמריהו בבצ׳וק, פייסייה ויצנודל, יונה רסיס, יצו ברונשטיין, מלכה גרוסמן, בתיה (בקר) שיינבויים, צודייע דרך, - יבדלו לחיים ארוכים.

חסיה זולר

סטפן בטרם מלחמת העולם הראשונה ובתקופת המלחמה

זולר חסיה, בתו של שלמה זולר ז"ל, מורה
בסטפן. עלתה ארצה בשנת 1933, כיום
חברת קיבוץ נגבה.

סטפן עיירתי היקרה, השדודה. ברצוני להעלות קצת מהרהורי עלייך, הרהורים מהזמן הרחוק.

נולדתי בסטפן ובה עברו עלי שנות הילדות והנעורים, שנים של אושר ונועם. חיינו באוירה של אהבת הזולת ושל טוב לב. האנשים בסטפן היו טובים ולבביים. למרות שהיו ביניהם הבדלי מעמד, מלומדים ואנאלפבתים, עשירים ועניים, לא הורגשה קנאה או שנאה. כשהיתה שמחה במשפחה אחת - כל העיירה שמחה; במקרה שמישהו חלה במחלה רצינית - כל האוכלוסיה היהודית היתה מודאגת; במקרה של אסון, כולם כאבו ובכו. האמידים יותר עזרו למחוסרי אמצעים, אם בחיי יום יום או בחגים, בעת מחלה, בהכנסת כלה וכדומה.

השם סטפן הוא שם היסטורי הלקוח משמו של סטפן באטורי. כך סיפר לנו מנהל בית הספר הפולני, פרנצישק חודזיק. במקורות ההיסטוריה הפולנית מסופר על המלך הפולני סטפן באטורי שהיו לו ארמונות ומבצרים. הוא היה מבלה בסטפן לעתים, והמלך קאזימיר יאגילונסקי היה בא לשם כדי לצוד. זה היה בתקופת הזוהר של הממלכה הפולנית. אחרי חלוקתה של פולין במאה ה-17-18 וסיפוחה לרוסיה הצארית נהרס הכל, עקב המלחמות. נשארו שרידים בלבד, הידועים לנו כמבצר לשעבר (דער וול) ובית הכנסת שלבנייתו שימשו קירות של אחד האר-מונות או המבצרים. את המקומות האלה כולנו מכירים וזוכרים. הוול, ששימש מקום לבלוי ולפגישות בין זוגות נאהבים, היה מקום חמד, כולו מכוסה עצים כשמשני הצדדים, ממזרח ומצפון, סוגרות עליו שתי גבעות בצורת חצי עיגול. היו מספרים לנו שהגבעות הן קברי אחים מזמן המלחמות של פולניה על אויביה.

היו מקרים שפתאום נתגלו במקום הזה עצמות של בני אדם, בעיקר גולגלות, אבל לא חקרו את הדבר ולא ידוע לאיזו תקופה השתייכו. עוד בזמני היה בתוך החורשה פתח קטן שלפי המסופר הוביל למעבר תת-קרקעי וסודי, ולפי המסופר הוא נמשך דרך כל העיירה עד לבית הכנסת, ואוצרות גדולים גנוזים בו.

מוכרים היו לנו המרתפים שמתחת לבית הכנסת, שלושה מהם שימשו למטרות שונות, כגון שמירת פרי בקיץ ע"י הסוחרים, קרח למקרה של מחלה בעיר,

ועוד. המרתף הרביעי היה מלא מפולות אדמה ורק פתח נמוך, צר מאד, בנוי בצורת חצי הקשת, נשאר גלוי. לשם אי אפשר היה להכנס.

אחרי מלחמת העולם הראשונה חזרו השטחים של עיירתנו ואיזורה לריבונותה של פולין, אבל איש לא חקר את המסופר ולא בוצעו שום חפירות ארכיאו-לוגיות לגלוי האמת.

נראה שבית הכנסת היה בנוי משרידי מבצר, קירותיו היו עבים מאד ועשויים מחומר חזק, וכך גם התקרה. אמרו שהקירות עבים ארבעה ארשון (1 ארשון = 72 ס"מ). התקרה היתה גבוהה מאד ובצורת קשת. החלק שהיה נקרא די גרויסע שול היה בנוי בתוך האדמה והיו יורדים לשם במדרגות. היו עוד אגפים, כמו די וויבערשע שול - שתי קומות, ובאותה צורה שני בתי מדרש ואולם כניסה גדול.

במשך הדורות שובש השם של העיירה ע"י האוכלוסיה האוקראינית ל-סטפן (פ דגושה).

סטפן היתה פנינת חמד של הטבע. סביבה - יערות, שדות, גני פרי ובצידה הצפוני-מזרחי - הנהר הורין. הרבה חויות נעימות זכורות לי מההורין. בקיץ - הרחצה, כשהמים נקיים כבדולח, ודגים, דגים מכל המינים והגדלים. כשהיינו קטנים היינו פושטות את השמלות ודגות אותם. הם היו יפים מאד, כסופים. אחרי ששבענו נחת ממראה עינינו היינו משחררים אותם מרוב רחמנות. כשהתבגרתי הייתי משתתפת בדיג ע"י חכה (אז כבר לא שיחררתי אותם ...). היינו עורכים טיולים מקסימים בסירות על הנהר: גיטרות, באללייקות, מנדולינות - תזמורת של ממש בליווי שירה. הרבה סירות מטיילות והדי השירה והנגינה נישאים הרחק, ורעד עובר בגופך מרוב תענוג. הנהר הרחב עם שלושת הגשרים, הירח המזליף את אורו הכסוף על מימיו, העצים הסוגרים על הנהר - היו משרים שמחה בלב וחלומות נעורים.

גם בחורף נהנינו מהטבע היפה. למשל, החלקה על הקרח על פני ההורין, לגלוש על המזחלת ישר מהגבעות של הורל לנהר המכוסה קרח עבה - מתהפכים, מקבלים מכות, הצהלה והצחוק מסביב מעודדים. קמים וממשיכים. כמו כן ההחלקה במגלשים או סתם בנעליים. ספורט נעים, אבל עד שלומדים את המלא-כה נוחלים הרבה חבלות קשות בגוף - אך זה לא איכפת. היערות - גם הם היו לנו לידידים ממש. הטיול ביער, בשלג, היה בזה משהו פנטסטי ומרהיב. כשנכנסת ליער בחורף, היית נעמד לפני חזיון טבע בלתי רגיל. העצים מכוסי שלג, המשטח הלבן על הקרקע - יצרו תמונה של הוד והדר. ההרגשה היתה, כאילו נכנסת למקום קדוש. היער היה לדמות של זקן מופלג מכובד, שקט וקדוש. לא היינו מעיזים לדבר בקול רם, לא לפגום בהרגשת ההוד והקדושה. היינו מלקטים גרגירים המצויים רק בחורף, מטיילים ותמיד נפרדים מהמקום באי רצון.

בקיץ היו היערות מצמיחים מינים שונים של גרגירים ופטריות למאכל. אמנם פחדנו מפני השומרים של היערות, כי לא רצינו שיביאו להורינו תלונות ותשלום קנסות. ובכל זאת הלכנו - וכי אפשר שלא ליהנות מהשפע של הדברים הטובים ומהתענוג של הליקוט?

אך אין להוציא מסקנה מכך שתמיד בילינו וטיילנו. היינו מנצלים אך ורק את השעות הפנויות לתענוגות אלה. היו שעורים להכין, הרבה שעורים; קראנו ספרים והיינו עוזרים בבית, סורגים, רוקמים, תופרים וכדומה.

בחגים ובשבתות היו מתרוקנים כמעט כל הבתים. משפחות, משפחות נוערות לטייל, לוול ול"הוייפן". נעימים היו ימי החגים. האוירה בבית, בחצר וברחוב היתה חגיגית. הכל נקי, מצוחצח והמאכלים המסורתיים של כל חג וחג: פסח, חג השבועות, סוכות, שמחת תורה, פורים וכו. הילדים נהנו הנאה נוספות - תמיד בגד חדש ומשחקים למיניהם.

המבוגרים היו שוכחים את דאגות הפרנסה, אי ההצלחות בחיים ומבקרים בני משפחה ומכרים. אהבנו גם את שעות התפילה, עת היו כמעט כולם הולכים לבית הכנסת, ובמיוחד האמור בחגים, אז גם הנשים היו הולכות להתפלל.

בחגים האלה היה הבית שלנו, הקרוב לבית הכנסת, מתמלא בנות (הבנים היו הולכים להתפלל) מכל קצוות העיירה. כל אשה שעברה היתה "זוכה" לביקורת יסודית על תלבושתה, צורת הליכתה, תסרוקתה. כושר החיקוי פעל והשמחה היתה גדולה. ביום הכיפורים היינו מרסנות את עצמנו שלא לחלל את קדושת החג שהרי ביום זה אפילו "דג רועד במים". הורינו היו אדוקים בדתם וחינכו אותנו ברוח זאת.

אי אפשר לספר על סטפן מבלי להזכיר את השריפות שפקדוה. סטפן היתה מפורסמת בהן. כמו שאומרים, בכל יום שני וחמישי היתה פורצת שריפה. לעתים קרובות היו מעירים את הישנים בלילה צלצולי פעמוני הכנסיות שהזעיקו על שריפה שפרצה. רוב האוכלוסיה היתה עוזבת את הבית ורצה לכיוון האש, לעזור ולהציל את מה שאפשר מהבתים הבוערים. היה קורה שבזמן שהיו עסוקים בכבוי השריפה בצידה האחד של העיירה, היתה פורצת שריפה בצידה האחר, ואז היתה ריצה בחזרה. אחרי כל שריפה היו נפעמים ונרגשים וסיפורים לא חסרו - על סיבת השריפה, מהלכה, כיבויה ונזקיה.

ה ב י ת   ש ל נ ו

היינו משפחה קטנה. אבא, אמא, שלש אחיות - פניה, מניה ואני, ואח - ליבקה. אבא ואמא לא נולדו בסטפן, אלא באו ממקומות אחרים.

אמא, שמה בלומה, היתה ממשפחת מוריק, נולדה בצ'רטוריסק למשפחה ענפה של למדנים, מורים, סוחרים. המשפחה היתה מפוזרת בערים ובעיירות רבות בוולין ופוליסיה. גם בסטפן היו לה קרובים: חיים-שמחה מוריק עם משפחתו, פיניה גולדשטין, בעל טחנת קמח, ומשפחת ווקס, שגם לה היתה טחנת קמח. הנותר מי מהם בחיים אחרי השואה? - אינני יודעת.

משפחת מוריק דאגה שילדיה ילמדו ויקבלו חינוך טוב. את הבנות שלחו אל מחוץ למקום, לבתי ספר רוסיים. למרות ההגבלות על קבלת יהודים היו הבנות מתקבלות ברצון הודות לכשרונן וחריצותן. פרט לכך למדו בבית מנהגי יהדות, תפילה ולקרוא יידיש וכדומה. הבית היה מסורתי וברוח זו חונכו הילדים.

הבנים לא למדו בבתי ספר רוסיים מטעמים דתיים. הם למדו בבתי ספר אחרים ואצל מורים פרטיים ורכשו ידע בכל המקצועות.

את רוח הלמידה, את הרצון ללמוד ולדעת העבירה לנו אמא. היא היתה מתמסרת לנו ללא גבול. למרות העומס של ניהול בית עם ארבעה ילדים היתה מוצאת הרבה זמן בשבילנו. אבא היה עסוק תמיד בעבודתו ובקיום מצוות לזולת, ואמא נשאה בעול חינוכנו. בעודנו קטנים לימדה אותנו את הא"ב הרוסי ואת לוח הכפל. בגיל 5-4 ידענו כבר לקרוא רוסית.

אבא, שלמה זולר, גם הוא, כמו אמא, היה ממשפחה מסועפת מאד בוולין, פוליסיה, אוקראינה.

משחר ילדותי זוכרת אני את אבא בתור מורה. מאחר ששלטון הצארים לא הכיר בבתי הספר היהודים החילוניים - נשא בית הספר את השם "חדר", ז.א. בית ספר מסורתי. אבא לא הסתפק בלימודים כמו תנ"ך, תלמוד וכו , הוא היה ריאליסט והומניסט מובהק. ידיעותיו היו רחבות בהרבה מקצועות. היה מלמד חשבון, רוסית, גיאוגרפיה וגם זימרה. ידע תווים וניגון בכינור. היה עונה ומסביר לשאלות התלמידים הקשורות בחיי יום-יום מבחינה חברתית חינוכית וכו.

מבוקר עד שעות הערב המאוחרות היה עסוק. אחרי גמר שעות הלמידה אכלנו צהריים. בזמן האוכל היה קורא את העתון ומבלי לקום מעל השולחן היה נרדם לדקות מספר ואחר כך ממשיך בעבודה. לשעורים לא התכונן, ידע הכל בעל פה ובלי קושי יכול להצביע באיזה מקום, דף ופסוק נמצא החומר הנדרש. וכך יכול היה להתמסר לעבודות נוספות. היה סוכן לביטוח (אגענט). היו גם באים להתיעץ עמו בענייני בניה. היו פונים אליו לכתוב מכתבים לקרובים שנמצאים מחוץ למקום, ובעיקר לאמריקה. היו כאלה שכתבו את המכתב במו ידיהם אך באו לאבא שיכתוב את הכתובת, כי האמינו שרק כתובת שנכתבה על ידו תביא את המכתב ליעודו.

שידוך לא נקשר בלי שהורי הכלה או של החתן לא התיעצו עם הורי. במקרה כזה היו מסתגרים בחדר האוכל (זאל) ומתדיינים. לנו, לילדים, לא היתה דריסת רגל לחדר זה. רק כשההורים היו מחוץ לבית, בתיאטרון, בביקור אצל ידידים, היינו פותחים אותו ומשתוללים בלי גבול. שמרנו מאד שלא לגרום נזק או אי סדר. לעיתים קרובות היו מזמינים את אבא לדיינים כדי לעזור להם בהוצאת פסק דין תורה, לא לשם לימוד סניגוריה או קטיגוריה, אלא בגלל בקיאותו וזכרונו הטוב.

כשנה אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה הורגשה מצוקה גדולה בעיר. הרבה אבות גויסו לצבא והתלמידים התפזרו. נשארנו ללא פרנסה. אבא פנה למסחר, קנה זוג סוסים,כי מסטפן לתחנת הרכבת היו כ-18 קילומטרים. הוא היה מגיע לתחנה, משאיר את הסוסים וממשיך ברכבות לכל פינות רוסיה, לקיוב, קרים (היתה לנו שם דודה, אחותה של אמא).

לא עבר זמן רב והוא היה לספק סיטונאי לכמה עיירות בסביבה. הפרנסה היתה בשפע, והפכנו לעשירים בקנה המידה של אז. הביתה היה בא לעתים רחוקות. נטל החינוך והטיפול בנו נפל על שכמה של אמא. היא עשתה כמיטב יכולתה והשתדלה שלא יעיק עלינו העדרו של אבא. רק עכשיו הנני מבינה מה עשתה בעבורנו. התגעגענו לאבא. ההרגשה שהבית בלי גבר היתה הרגשה של פחד וחוסר בטחון. עד כמה שאני זוכרת, לא בוצע רצח של יהודי בתוך ביתו ע"י גויים, ובכל זאת היה פחד נצחי שאולי יקרה דבר כזה. בבוא הלילה היו היהודים סוגרים את הדלתות והחלונות; עד כדי כך פחדו, שליתר בטחון הכינו הגברים ליד המיטה כלי מגן כגון גרזן, פטיש. את הסכינים החביאו שלא יהיו מוכנים לרוצח, אם יבוא.

ההרגשה הזאת חלפה עם בא הצבא לסטפן. בתי התושבים נתמלאו חיילים וקצי-נים שהוכנסו לגור יחד עם הדיירים. לביתנו הגיע קצין, אדם סימפטי בהלי-כותיו ובחיצוניותו. השפה הרוסית היתה שגורה בפינו (למרות שהיינו קטנים עדיין). הקצינים, שהוחלפו מדי פעם, היו משחקים אתנו, מביאים ממתקים ומשחקים. למזלנו היו כולם חביבים. לא התנשאו כנהוג אצל בעלי דרגה גבוהה בצבא הרוסי. המשרתים שלהם היו עוזרים לאמא במשק הבית.

כך היה המצב עד פרוץ המהפכה בשנת 1917.

אז החל תוהו ובוהו. אבא חזר הביתה. היה נוסע לעתים רחוקות, כי הסכנות בדרכים הלכו ורבו. סכומי כסף גדולים שלנו נשארו במקומות מהם היה אבא מקבל את הסחורות. המצב נעשה קשה. האנשים חיו בציפיה דרוכה - מה ילד יום.

לפני שאמשיך בסיפור המאורעות ברצוני לסקור בקצרה את אוכלוסייתה של סטפן ואת היחסים שבין הגויים (האוקראינים, החוחולים) לבין היהודים. אוכלוסייתה של סטפן דאז היתה מורכבת מיהודים, אוקראינים, כמה משפחות פולנים וצ'כים.

את האנטישמיות הרגשנו תמיד ובכל מקום: ברחוב, במוסדות, בבית הספר (שנהפך עם כניסת צבא פטליורה מבית ספר רוסי לבית ספר אוקראיני). המורים והמורות ספוגי רגשות אנטישמיות, המבכים עדיין את הצאר, נשארו במקומותיהם והמשיכו בהוראה. יותר מכולם הבליט את שנאתו כלפינו המנהל אנדריי דמידיוק. לא אחת קרה שהיה "מכבד" אותנו במילים " זידי דו פלשתיני " (היהודים לפלשתינה), וזה בזמן השעור, בנוכחות התלמידים הגויים המורעלים בשנאה אלינו היהודים, שספגו מהוריהם. דמידיוק זה "לא ראה ולא שמע" שגויים הרביצו בנו בליווי מילות גנאי כמו "ז'יד פרחטי" (יהודי מצורע) וכדומה. לא כך היה במקרה שמישהו מאתנו העז לפגוע בגוי. אז היה מתמלא כולו זעם ונקמנות. אספר אפיזודה אחת מיני רבות.

היה לנו בכיתה תלמיד, לא יהודי, ושמו זאגראלסקי. הוא היה הגרוע מכולם. אבא שלו היה פקיד נמוך בזמסטווי (מועצה מקומית) ושום עונש לא היה צפוי לו. מותר היה לו להתנהג עמנו כאוות נפשו. אחרי שהציק לאיציק שינבוים (בנו של ישרוליק) אמר לו זה "גוי". הוא, זאגראלסקי, התלונן על איציק בפני דמידיוק. דמידיוק, כאילו נחש עקץ אותו, הרביץ לאיציק והחליט להרחיקו מבית הספר. עלינו התלמידים היהודים בכל הכיתות הטיל עונש. השאיר אותנו סגורים בכיתות אחרי גמר הלימודים ולא הירשה לחזור הביתה. האווירה היתה מחושמלת, כמו לפני פוגרום. איציק טען שהמלה "גוי" אינה מילת גנאי, אבל לא ידע איך להסביר זאת. ביקש רשות לברר עם אבא שלו בבית. דמידיוק הסכים. ובעוד אנחנו סגורים בכיתות, רץ איציק הביתה, דרך של כמה קילומטרים וחזר עם מילון יידי-רוסי ביד, דימידיוק, אחרי שקרא במילון שהמלה "גוי" היא כנוי לכל עם אחר שאינו יהודי, הסכים להשאיר את איציק בבית הספר ואותנו שיחרר הביתה.

לא ליבו הטוב של המנהל גרם להסכמתו זאת. לולא היינו אנחנו, היהודים, בעלי היתרון האינטלקטואלי והכלכלי של בית הספר, לא היה נגמר הענין בכך. בכלל לא היתה ניתנת לנו דריסת רגל שמה. אנחנו היינו הפאר של בית הספר. בבוא המפקח היינו אנו הנקראים ללוח. אנחנו ענינו על שאלות ולא האוקראינים. הם היו בשפל המדרגה. התלמידים הטובים מביניהם, מספרם היה מועט ביותר.

שלמה זולר, אשתו בלומה, הבת מנייה ובעלה, הבת פנייה,
על ברכי הסבתא הנכד בנה של מנייה.

כמו שהזכרתי קודם, היו אלה שנות שלטונו של פטליורה באיזורנו. רצה הגורל ונמצאו בכל זאת כמה "צדיקים" מבין הגויים. הדור בגיל 25-30 שנה התידד עם היהודים, הן בגלל זה שהתפרנסו מהיהודים, קיבלו עצה והדרכה בימים טרופים אלה וכן תרופות ועזרה רפואית. הודות לזה קמה סאמאובורונה (הגנה עצמית) משותפת של גויים ויהודים. שני גויים, והם הנציגים של הסאמאובורונה, היו אונקה, שגר לא רחוק מביתנו ומיכאל, בנה של פרוסקה זדאצקי.

שניהם היו גברים יפים, גבוהים, אנושיים. מהיהודים, מהרחוב שלנו, אני זוכרת את בנו הבכור של לוי השוחט, נדמה לי ששמו היה יוסף. עם הופעת צבא פטליורה נסתגרו היהודים בבתיהם על מנעול ובריח, שמעו על הרציחות והפרעות שהפטליורים פרעו ביהודים, על התעללותם ביהודים. עדי ראיה סיפרו על מעשים סאדיסטיים שלהם. למשל, עובר יהודי בעל זקן, תופסים אותו, מעמידים באמצע הדרך ובידיים תולשים שערות מחציו האחד של הזקן, כשהוא מתפתל מכאבים. ואם היה צועק, קיבל מכות רצח. ועוד סופר שהפשיטו מהיהודים את בגדיהם ונעליהם ואילצו אותם לרוץ עירומים ויחפים ברחובות. ילדים קטנים, תינוקות, דוקרים למוות בכידוניהם.

כאמור, נסגרו היהודים בבתיהם. הרחובות התרוקנו מאדם, החנויות נסגרו. העינים היהודיות העצובות בולשות אחר הנעשה מאחורי הוילונות.

אנו סידרנו בחדר הכניסה שולחנות לימוד, לוח עם גיר, והדלת היתה נעולה. מבחוץ נראה הבית כבית ספר.

הפטליורים נראו כל הזמן. ניגשים לבתים, דופקים על דלת, צועקים שיפתחו. אין עונים להם ואין פותחים דלת. בכח לא השתמשו, היו הולכים לבית זה או אחר וחוזר חלילה. גם לביתנו ניגשו פעמים מספר, ניגשים, מציצים פנימה, אומרים: זדיעס שקולה (פה בית ספר) ומסתלקים. עקבנו אחריהם דרך החלונות של חדר אחר.

באחד הימים הופיעו שלושה קצינים וצעדו ישר לביתנו. אולי משכה אותם הגנק (מרפסת) הנאה על ספסליה, שבחזית הבית. ניגשו לדלת, ראו שזה רק בית ספר ולא ניסו להיכנס. היתה תקופת החופש הגדול ומובן שאז בתי ספר סגורים. אבא זיהה את דרגותיהם ואמר שהם קצינים גבוהים. הם התישבו על הספסלים להתייעצות קצרה. אבא ואמא אמרו לנו להקשיב לשיחתם. הם כעסו מאד על היהודים ועל הסתגרותם בבתיהם. אחד מהם אמר: "בי ז'ידוב ספסאי רוסיו" - הכה ביהודים והציל את רוסיה, והסתלקו מהמקום. מסרנו להורים מה ששמענו. הם הוציאו אותנו דרך חלון, שהפטליורים לא יראו ושלחו אותנו לאונקה להודיע לו שיבוא.

לא עבר זמן ואונקה הופיע מזוין ברובה. הפטליורים קיבלו אותו בשמחה כבעל ברית וסיפרו מה החליטו לעשות. בינתיים באו עוד שני גויים מההגנה, מזויינים ברובים. מבלי להסס הם הודיעו לפטליורים שפה, בעיירה הזאת, לא תיעשה שום פעולה עויינת נגד היהודים. "זדיעס מי ווסיה בראטיה" (פה אנחנו כולנו אחים), האוכלוסיה האוקראינית תגן על היהודים. הפטליורים נאלצו לוותר על תכניתם הזדונית וכך ניצלנו מאסון גדול. בתקופה ההיא קרה שהאוקראינים הת-נפלו על הכסיונדז (הכומר הקאתולי) המקומי ורצו לשחוט אותו. אינני זוכרת איך זה קרה, מי הפריע, הכומר נשאר בחיים כשפצע גדול בצווארו. היהודים מיהרו לעזרתו ושמרו עליו יומם ולילה. אני מספרת על המקרה, כי בהמשך סיפורי עוד ידובר על הכומר שבא לעזרתנו בעת צרה.

ה ק ר ב ן ה י ה ו ד י

לא זכור לי סדר השתלשלותם של המאורעות, ואספר מה שזכור לי.

באחד הימים נפוצה שמועה שמכיוון הכפר קורוסט מתקרב צבא גדול, לא יודעים מי הוא. יצאו לרחובות לראות מי זה, אם צריך לפחד או לא. כשנכנסו לעיירה

התברר שזה צבא פולני, הלרצ'יקים (על שם מפקדם, הגנרל הפולני הלר). על צבא זה שמענו מזמן מפי אנשים שחזרו מהמלחמה הביתה, או שביקרו בערים אחרות. זה היה מחנה בלתי מרוסן של שונאי ישראל. עם כניסתם לעיירה התחילו לשדוד. נכנסו לביתו של הסנדלר, אחד החיילים בחר בזוג מגפיים היפים והטובים ביותר, מדד אותם, לקחם ופנה ללכת בלי לשלם. הבנים של הסנדלר דרשו שישלם, החייל לא הסכים. הורידו ממנו את המגפיים בכח.החיי-לים אמרו שיתנקמו בהם, והלכו. הבנים ברחו מהבית והסתתרו.ההורים הזקנים נשארו בבית. אחרי זמן קצר בא החייל בלווית קצין. לקח את המגפיים מבלי לשלם. הקצין דרש מהבנים שיבואו, ואם לא - יהרגו את האבא.לקחו אתם את הזקן והסתלקו. אשתו יצאה לחפש את הבנים בעזרת השכנים, אבל לא מצאו אותם.

על הנהר שט לו להנאתו הבן הצעיר של המשפחה, בלי שידע מה שקרה. אמו מצאה אותו שם והוא התייצב בפני הקצין. בלי דין ודברים העמידו אותו על יד דלת אחת החנויות (בית בבצ'וק?) שבשוק וכיתת חיילים ירתה בו והרגוהו במקום. היהודים באו מככר השוק ומכל מקום אחר ונסתגרו בבתיהם, כולם,פרט לאלה שנשארו לטפל בקבורת הנרצח.

ראינו את המת כאשר הובא לבית הכנסת (ביתנו נמצא בסמוך לבית הכנסת) כדי להספידו, כנהוג לפני הקבורה. עד היום עומדת לעיני התמונה. הוא נישא על לוח (לא מיטת מתים) בבגדיו, כשידו הימנית תלויה למטה. צער גדול מילא את הלב. דמעות זלגו על מות דבחור הצעיר שנרצח בדם קר על לא עוול בכפו. אך בזה לא נסתיימו פעולותיהם הרצחניות של ההלרצ'יקים.

אחרי הרצח הטילו קונטריביוציה (קנס כספי) בסכום של 50 אלף רובל, מזה 5 אלפים במטבע זהב. אסרו כמה בעלי בתים כבני ערובה, ביניהם שני דיינים, והודיעו שאם הכסף לא ישולם במשך 24 שעות, יוצאו להורג כל בני הערובה (נדמה לי שישה איש). אבא שלי היה ביניהם וכבר חשבנו אותו כמת. בערב חזר אבא הביתה. על פי בקשתם של היהודים שחררו אותו. היהודים הסבירו לשל-טונות שאבא צריך לעזור כאיסוף הכסף. הם ידעו שאבא יתן מכספו סכום גדול, כי נחשב בין העשירים שבעיירה.

כמו שהזכרתי קודם, המצב הכספי היה רע ואלה שהיה להם כסף מיהרו להשקיע אותו בסחורות, כי ערכו ירד מיום ליום. הדרישה לתת חמשת אלפים רובלים בזהב היתה לסיוט ממש. לא היו כה הרבה מטבעות זהב בעיירה. נערכו התיע-צויות קדחתניות ובינתיים עוברות השעות. בא הלילה. איש לא עצם עין. קשה היה להשיג את הכסף. אז פנתה משלחת לבקש את התערבותו של הכומר הקתולי הקסיונדז לטובתנו (הקסיונדז שהיהודים הצילוהו בזמנו משחיטה ע"י הפֶטליו - רובצים. הבקשה היתה שיתנו ארכה של 24 שעות עד למתן הכסף. הקסיונדז הבטיח לעשות הכל. בינתיים התפללו, אמרו פרקי תהילים, הלכו להשתטח על

קברי האבות שיבקשו מאלוהים שירחם ויציל אותנו. הוכרז על צום כללי. בבוקר הודיע הקסיונדז שבקשתו נתקבלה ע"י ההלרצ'יקים והם הסכימו להארכה.

בינתיים פנו לאוכלוסיה הלא יהודית כדי שילוו כסף. אחד שנענה לפניה היה סנדלר פולני בשם זיגמונט. הוא הסכים לתת סכום כסף גדול בתנאי שיקבל משכון יקר. לא היה זמן לחשוב הרבה והופקד בידיו כתר הזהב מספר התורה (נשאר אצלו, דרך אגב, כמה שנים עד שנפדה). בעמל רב, בלי לנוח רגע, בצום, תשושים ומדוכאים, אספו את הכסף. בני הערובה חזרו לבתיהם. הרוחות נרגעו, אך הפחד לא פג. ההלרצ'יקים עזבו את העיירה פתאום, בחיפזון. יציאתם נחרתה עמוק בזכרוני.

יהודים יצאו מבתיהם, התרוצצו ומסרו מפה לאוזן שאיזה שהוא צבא מתקרב לעיירה. לא הלכתי לקנות את הבשר, שנשלחתי ע"י אמא לקנותו, ורצתי הביתה לספר את החדשות. שמחה גדולה היתה בכל העיירה. היהודים יצאו לרחובות אחרי ימים ולילות של ישיבה בתוך הבתים. הצבא האדום -הבולש-ביקים - נכנסו. ראינו אותם בפעם הראשונה. לא כל ההלרצ'יקים הספיקו לברוח, וביניהם הקצין שפקד על הוצאתו להורג של הבחור (כך סיפרו המבוג-רים). גם הקסיונדז נבהל מפני הבולשביקים והצטרף לקצין. יחד היו ששה שלא הספיקו לברוח (כך סופר). הקסיונדז פנה ליהודים שיצילו אותם (כי הגויים היו בוודאי רוצחים אותם). כל עם אחר, לא יהודי, היה מתנקם בהם כראוי"לכלבים כאלה" אבל יהודי - הוא יהיה רוצח? גם הפחד שמא יחזרו ויעשו טבח ביהודים מנע כל פעולה נקמנית. היהודים עשו את ההפך מזה, הם הצילו את חייהם (לפי בקשתו של הקסיונדז) ולמרות שהיהודים סיכנו את חייהם - הם הסתירו אותם בבתיהם (אצל אהרון שלימציה, ועוד).

הבולשביקים עשו חיפושים אחר הפולנים. נכנסו גם לבתים ששם הסתתרו. היהודים סיפרו להם את סיפור הזוועה שאלה עשו בעיר. בשמעם זאת הביעו הבולשביקים את השתתפותם בצער והסתלקו. לא עלה על דעתם שאחרי הכל יצילו היהודים את הרוצחים האלה. עם רדת הלילה (שהיה מאד חשוך) הלבישו אותם בגדי נשים ומספר בחורים שלנו ליוו אותם עד לקווים של הצבא שלהם. חששו לחיי הבחורים, כי חשדו שההלרצ'יקים יחסלו אותם. אבל הם חזרו בשלום.

הבולשביקים התנהגו בסדר, להוציא כמה מקרים של נסיון לקיחת דברים (לא לשדוד!) כגון קטיפה של כורסאות (אצל הרב טברסקי) ודברים דומים לזה. הם שמעו על ה"סמאובורונה" (ההגנה העצמית) המשותפת בעיירה והתחשבו בה. כשניסו בכל זאת להכנס לבית כלשהו לקחת דברים, הספיקו כמה צעקות"גוואלט" להבריח אותם. שתי דמויות מביניהם אני זוכרת. האחת "דאס רויטע קווייטל "

(הפרח האדום) - קצין שעל כובעו היה תמיד פרח אדום. הדמות השניה, אשה שקראו לה טווארישקה ליובא. הם הלכו תמיד בצוותא והיו הראשונים לביקורים בבתים. בדרך כלל לא הטרידו אותנו, גם לא את העשירים. הבולשביקים עשו רושם של צבא בלתי מאורגן, ללא מדים. כל אחד לבש את בגדיו הוא. נעליים לא היו להם והם זכו לכנוי "בורוועסע" (יחפים). לאחר זמן התקיפו הפולנים את העיר מעברו השני של ההורין "הקולוניה". טעמנו טעמה של מלחמה. כדורים עפו כמו גשם. האוכלוסיה התחילה לחפש מקומות בטוחים להמלט מהמוות.

כל המרתפים הבנויים נתמלאו. בית הכנסת, אותו הזכרתי בתחילת דברי, היה ממש מבצר ששימש מקום בטוח למאות אנשים. אפילו הד היריות לא הגיע פנימה. הודות לזה לא היו קורבנות. הבולשביקים (ואחריהם כל צבא אחר) גילו שבית כנסת זה הוא מקום מצויין לעמדה צבאית. הוא התנשא גבוה על שפת הנהר וממנו ניתן היה להשקיף למרחקים. הציבו תותחים ומכונות יריה וניסו להדוף את האויב. האויב הבחין בזה ותקף את בית הכנסת. פגזי תותחים פגעו בו, אבל דרך התקרה לא עברו. סטפן סבלה מהמלחמה שלוש שנים, כך נדמה לי. הקרבות התחוללו אך ורק בקיץ. בחורף היו הבולשביקים תמיד נשארים בעיר. בקיץ היו מתחלפים, אלה נכנסים ואלה נסוגים, ולהיפך. הסבל היה גדול. מחסור בדברי אוכל והלבשה. מחלת הטיפוס תקפה כמעט כל בית, כמו ברוב חלקי אירופה הלוחמת. הטיפוס השתולל, הפיל קורבנות רבים. מקרה אחד זעזע את כל האוכלוסיה היהודית. ביום אחד מתו חנה, אשתו של בנציה יונעס (ויצנודל) ובנם היחיד משה, אמה ואחיה של סלובה (ויצנודל) כעת מן, הנמצאת בארץ, בקיבוץ מסילות. כמו שהזכרתי המחסור היה גדול. בקיץ היו קונים מהגויים קצת ירקות או פירות, מלקטים גרגירי מאכל ביער ואוספים פטריות. בחורף גם זה לא היה. ערכו של הכסף ירד או שיצא מהשימוש (כמו הקערענסקאלאך והקר-בואנצקי).

משפחתי סבלה, נוסף לנזקים כספיים, גם נזקי מלחמה. במובן זה היינו המשפחה היחידה בעיר. כבר ביום הראשון למלחמה נהרגה הפרה שלנו (לרוב בעלי הבתים בסטפן היו פרות) בדרך מהמרעה הביתה. כעבור שבועות מספר נפל פגז תותח לתוך הבית, התפוצץ והרס כל מה שהיה בפנים - את הקירות, התנורים, הכלים, בגדים, כלי מיטה, רהיטים. אבא תיקן במו ידיו את הבית (כסף לשלם לפועל לא היה), את הגג והחלונות, כדי שאפשר יהיה לעבור את החורף. בכסף האחרון קנינו פרה אחרת. בא הקיץ שאחריו, ושוב הכל נהרס, כמו בפעם הראשונה. גם הפרה נהרגה מפגז תותח שנפל לתוך הבית. אחרי זה פחדו אנשים לעבור על יד הבית שלנו בזמן הקרבות, כי המקום היה מועד לפגיעות.

אחרי שלושה קיצים (כך נדמה לי) בא סוף למאבק על השלטון בין הבולשביקים לפולנים. הפולנים ניצחו באופן סופי.

התחילו זמנים חדשים. הפולנים שסבלו במשך דורות השפלות ורדיפות מידי שליטיהם הזרים, הכריזו שהם יתיחסו אלינו, ליהודים, בהבנה וסובלנות בכל שטחי החיים. אתם היהודים - אמרו - למודי סבל, עינויים והשפלות ולא ננהג כלפיכם אחרת מאשר כלפי עצמנו. רבים מבני עמכם שילמו ברכושם ובחייהם כשעזרו לנו, לעם הפולני, ללחום על עצמאותו נגד הפולשים. היהודים האמינו שכך יהיה.

ובאמת, בהתחלה היה טוב מאד. חיי החברה והתרבות שלנו קיבלו צביון חדש, חופשי, ובעיקר בשטח התרבותי. אבא שלי הגשים את חלומו של שנים והיה בין מייסדי בית ספר "תרבות" שלשון ההוראה שבו היתה עברית. כמורה הזמין אבא את אסתר חסיס-הלפרן וכן את בורק, קרוב של אמי, לא תושב סטפן. ההורים שלחו את ילדיהם ללמוד שם. שיטת הלימודים היתה "עברית בעברית". שטח תרבותי אחר שהתעורר לחיים היה התיאטרון. התארגנו שתי להקות חובבים, אחת של מבוגרים יותר, והמשתתפים שלה היו: יואל פרישקולניק, ברוך-משה סגל, יוסף סגל, מירקה (בתו של ברוך מרדכי), ציפה חסיעס וחנה'לה, סוסל בבצ'וק. מהרפרטואר שהציגו היו: "דאס פינטעלע ייד", "מירעלע אפרת" ועוד.

הלהקה השניה היתה מורכבת מנוער ששאף ללכת בעקבות המבוגרים. השתתפו בה: צירל של יוסף מירלס, אחותי פניה, פיגל קגן, אברהם פייערשטיין, בנו של הרוקח מנדל (עברו לגור בעיר אחרת), ברל סגל, זייבל קופל דעם קירז'נערס ועוד. הם הציגו: "קוני למל", "חסייע די יתומה" ועוד.

בעיירה לא היה אולם מתאים להצגות. האוקראינים היו מציגים בבתי ספר שלהם (שניים במספר), אבל ליהודים לא הירשו להציג שם. בלית ברירה התחילו להציג בבית הכנסת לנשים (די וויבערשע שול). לתאורה שימשו מנורות נפט. חשמל, כמובן, לא היה. פעם קרה שפרצה שריפה בזמן ההצגה. הסיבה היתה, כנראה, שהנפט היה מהול בבנזין ורק בנס לא היו קרבנות. קמה בהלה גדולה. לברוח החוצה היה קשה, היתה רק דלת אחת, ודרך החלונות אי אפשר היה לצאת בגלל הגובה של הקומה השניה. מאז לא הציגו שם.

אחרי עמל רב הצליחו להשיג רשיון להציג בצריף של ה"פאזשארנע" (מכבי אש). בשבילנו, הילדים, אורגנה תנועה בשם "סקאוט". המייסדת והמדריכה היתה בחורה בשם ברכה שיכמן, כלתו של פיניה גוז. האסיפות שלנו היו תמיד על הוול. האוקראינים לא נתנו לנו מנוח. בכל פעם שהיתה אסיפה היו מתנפלים עלינו ורוגמים אותנו באבנים. באחת ההתנפלויות הצליח אחי, לייבקה, לפגוע בראשו של פינצ'וק באבן שזרק עליו. ההתנפלויות פסקו לזמן מה ושוב התחדשו בצורה שהיתה מסכנת את חיינו. כיוון שלא היה מקום אחר מתאים לאסיפות, פורקה תנועתנו.

להקת בידור מקומית של נוער יהודי בסטפן, 1931

בשנת 1921/22 פתחו בית ספר פולני. יצאה פקודה שכל הילדים היהודים אשר לומדים בבית הספר האוקראיני יעברו לבית הספר הפולני. המורים והמנהל הגיעו מפולניה. כולם קצינים שהשתתפו במלחמה לעצמאותה של פולין. דמידיוק נאבק עם השלטונות על חופש הבחירה, ז.א. שתלמיד יהודי יוכל לבחור בין בית הספר הפולני והאוקראיני. הוא ביקש מאיתנו שנשתדל להישאר אצלו. פתאום ראה בנו תלמידים נחוצים ומבוקשים. הפולנים לא הסכימו ועברנו לבית הספר הפולני. כך בוצעה הפרדה בין התלמידים, הנוער היהודי והאוקראיני. מעטים בלבד שמרו אחר כך על קשרים ביניהם.

אבא שלי הוזמן ללמד בבית הספר הפולני. טעמנו טעם של חיים חופשיים, טובים, שיווי זכויות ושיוויון לאומי. המצב הכלכלי היה טוב.

רק כלפי הנוער נשאר המצב כפי שהיה מאז ומתמיד. לא היתה שום תעסוקה. בתי ספר על-יסודיים לא היו בעיירה. לא היתה חרושת ולא בתי מלאכה. הנוער לא ידע מה לעשות עם עצמו. קשה במיוחד היה מצבם של בני המשפחות מעוטי

היכולת. הם סבלו, כי לא יכלו לעזור בכלכלת המשפחה, וכמיהה היתה לכל נער ונערה לעזור להורים ולהיות במידת מה עצמאיים.

תלמידי בי"ס עממי-ממלכתי-פולני
בין המורים בולט המורה שלמה זולר
(מסומן ב-X)

במרוצת הזמן השתנה היחס של הפולנים כלפי היהודים. האנטישמיות, שהיתה חבויה, החלה להתגלות. התחילו להטיל מסים גבוהים, שעברו בהרבה על ההכנסה ועל ערך הרכוש. השוטרים עשו רפורטים בעד כל דבר קטן שבקטנים. רגלי היהודים נדחקו מכל עמדה כלכלית ממשלתית.

בשנת 1924/25 הועבר אבא לעיירה אוסובה בתור מורה בבית הספר הפולני. נוסף לזה היו לו שעורים פרטיים. (אבא, למרות שהיה דתי, יסד שם את קן "השומר הצעיר" והיה מדריכו ונציגו כלפי השלטונות). אנו נשארנו בסטפן.

אחרי שאבא קנה יער על יד אוסובה נוצר מקום עבודה לאחי לייבקה והוא הצטרף לאבא. באותו זמן קנה אבא חנות בקוסטופול והתכנית היתה ששתי אחיותי, פניה

ומניה, תיסענה שמה לעסוק במסחר. התכנית לא קסמה להן, כי לא רצו להיפרד מהבית.

בשנת 1927 נשרף ביתנו בשריפה הגדולה שפקדה את העיירה. לא היה טעם לבנות את החיים מחדש בסטפן ועברנו לגור לקוסטופול. תמיד התגעגענו לסטפן. היינו מבקרים שם לפעמים וגם אנשי סטפן היו מבקרים אצלנו, ובעיקר החברות שלנו. העומדים לעלות ארצה היו באים לביתנו. את הפספורטים היו מקבלים בקוסטופול, וזאת היתה הזדמנות טובה לבקרנו. כך גם לא יהודים: אוקראינים, פולנים, ומי שהזדמן לקוסטופול בא לבקר אותנו. צעירים, שבזמנו למדנו יחד בבית הספר האוקראיני ונשארנו ידידים, וגם מבוגרים. הודות לביקורים אלה ידענו על הנעשה בסטפן. האנטישמיות הפולנית הלכה וגברה. הפולנים ניצלו כל אפשרות כדי להרע ליהודים. חיפשו גם דרכים להעמקת השנאה של האוקראינים, שהיתה בלאו הכי מושרשת בהם מאד. האוקראינים היו שונאי פולנים ויהודים גם יחד. תנועה לאומנית אוקראינית היתה קיימת מאז באו הפולנים אלינו.

האסיפות נערכו בביתה הפרטי של משפחה אוקראינית שהיו ידידי. הם הזמינו אותי אחרי שהבטחתי להם לא לגלות את מה שאראה ואשמע. דבריו של סרווטניק היו מלאים ארס והדרכה לפעולה. דבריו השפיעו עלי כך שיותר משתי פעמים לא יכולתי לשמוע אותם. הרגשתי שהשמיים הולכים ומתקדרים.

בשנים 1932/33 יצאו האוקראינים מאורגנים קבוצות-קבוצות ליערות לפעולות נגד המשטר. בוולין פוליסיה היתה פעולתם מסועפת ביותר. הפולנים, המשטרה והצבא, לחמו נגדם. בעתונות היו מפרסמים שכנופיות "שודדים ורוצחים" פועלות ביערות ושמחסלים אותן. אני מספרת את הדברים האלה, כי יש להם קשר עם יהדות סטפן.

בסוף שנת 1933 (בדיוק לפני עלייתי ארצה) ביקרו אצלי שני אוקראינים, ידידים מספסל הלימודים. הם סיפרו במרירות על פעולות חיסולם של המתקוממים האוקראינים ע"י המשטרה והצבא בעזרתם של היהודים. התייחסו אלי באימון מלא וסיפרו לי שנשלחו מטעם הארגון לחקור בסתר דבר קבורתם בקוסטופול של שלושה מהמתמרדים שנהרגו בסטפן. אמרתי להם שאיני מאמינה שיהודי סטפן ישתפו פעולה עם הפולנים נגד האוכלוסיה האוקראינית. אז הם סיפרו לי על המקרה הבא.

קבוצת מתקוממים הותקפה ע"י הכח המזויין הפולני ביער. המתקוממים הצליחו להמלט לסטפן. למרות שכיתרו אותם הצליחו להסתתר. הפולנים העמידו משמרות בכל הדרכים חוץ מהגשר מעל ההורין. לפולנים חסרו אנשים, ואז התנדבו יהודים לשמירה, כך סופר לאוקראינים, לשמור על הגשר ולתפוס את הנמלטים.

למרירותם של שני הבחורים האוקראינים לא היה גבול. שאלו: הגידי, איפה שנות הסאמאובורונה המשותפת שלנו, עת הצלחנו להציל אתכם - היהודים - ממוות? הכך צריכים לשלם לנו?

אני, שהופתעתי מסיפור המעשה, איבדתי את עשתונותי, לא ידעתי מה לענות. היה לי מאד לא נעים, התביישתי. ההגיון הדל שלי אמר לי שלא יתכן שהיהודים "התנדבו" לפעולה שכזאת. הסברתי להם שזאת היתה פרובוקציה של הפולנים בכוונה לקומם את שני חלקי האוכלוסיה אחת נגד רעותה. הרי אתם מכירים אותנו, אמרתי להם, את היהודים. האם קרה אי פעם שגרמנו לכם צרות? האם אתם מכירים אותנו כאנשים צמאי דם או איבה? אנא, סעו הביתה והסבירו לאנשיכם את האמת, שידעו שהפולנים הכריחו את היהודים לעזור להם בתפיסת האנשים, הכריחו אותם לשמור על הגשר. בטוחני, אמרתי להם, שאם הם שמרו, אז בוודאי לא הפריעו להם לעבור, במסרה שבאו. היהודים לא טפשים הם,אמרתי להם,ואין להם לב קשוח ואינם סובלים שופכי דם.

להשתאותי ולהפתעתם כאילו ניחשתי שכך היה הדבר. הם ממש התבלבלו והודו שאכן הנמלטים הצליחו לעבור את הגשר ולהסתתר בתוך ערימות של קש, אבל לא ידעו איך זה קרה שהיהודים לא תפסו אותם. איני חושבת שדברי עזרו במשהו. בוודאי שלא. ההכרה שהיהודים עוזרים לפולנים במצבים כאלה נשארה אצלם. ידעתי אז, כי אנו נמצאים בין הפטיש והסדן.

כל הכתוב פה שייך כבר לעבר. נשאר רק להתאבל ולבכות אותך, עיירתי היקרה, השדודה, הפצועה. בעיני רוחי את נקברת יחד עם בנייך ובנותייך היהודים וזקניהם, שהושמדו באלפי מיתות שונות ומשונות על ידי חיות טרף בדמות אדם - החיה הנאצית בשיתוף עם החיה מגזע האוקראיני.

יהודים יקרים, אתם אינכם עוד בחיים. גופותיכם פזורות בכל מקום, ביערות, נהרות, בורות, כבשני אש, תאי גזים. משפחתי היקרה, אמא, אבא,אחיותי, גיסי והילדים - איפה מצא אתכם המוות האכזר, איפה עצמותיכם הקדושות?- לעולם לא אדע. אין יום, אין רגע שלא נזכור אתכם ששת המיליונים שהושמדו.

יהא זכרכם ברוך ושמור לדורי דורות!

משה ושצ'ינה (מיניקל)

סטפן בשנים 1910 - 1920
(קטעי זכרונות)

המחבר מוכר היה בעיירה בכינוי מיניקל. במלחמת העולם השניה נאסר ע"י הסובייטים והוגלה לסיביר. עם תום המלחמה הגיע לארצות הברית. אשתו הראשונה ושלשת ילדיו ניספו בשואה יחד עם יתר בני משפחתו הענפה.

כידוע אסור היה ליהודים לרבוש קרקעות בתקופת שלטון הצאר. והנה, בעיירה סמוכה לסטפן היה יהודי שבונה בשם דער פראנצויז. הוא היה ידוע כיהודי אמיד. ברצותו לרכוש אחוזות רבות גם באיזור סטפן, נאלץ להתנצר ולשאת צלב על חזהו, וזאת למראית עין בלבד. למעשה, היה יהודי טוב לב ואהב לעזור לבני עמו, ופעם אף העז לזלזל בצלב וענד אותו על צוואר כלבו. השמועה נפוצה והיה עליו לשלם ממון רב כדי להינצל מעונש חמור. הוא היה מפורסם מאד ועשיר ועסק בעיקר בייצור יי"ש מתפוחי אדמה. בדי למנוע מעצמו ומאשתו קבורה בין נוצרים, בנה לעצמו ולאשתו אחוזת קבר על יד ביתו וציווה להיקבר שם לאחר מותו.

בשנת 1910 רכש פריץ בשם גולבסקי את כל האדמות והחלקות מסביב לסטפן. את אחוזותיו של הפריץ ניהל יהודי בשם דער גילער. בתקופתו השתפר מצבם הבלבלי של יהודי העיירה. הוא הקים מסילת רבבת צרה למנסרה; הוציא ניירות תשלום לפועלים שאינם יהודים וסיכם עם יהודי העיירה שיכבדו את הניירות האלה בתור כסף. בל פרק זמן היה פודה את הניירות תמורת כסף. פעם ניסו הגויים להתנקש בחייו, אך המשרת שלו, הגוי, גילה לו, בטוב ליבו ביי"ש, וכך נמנע אסון ומתנקשיו נתפסו ונכלאו.

בתום מלחמת העולם הראשונה התארגנה קבוצת יהודים: ברל ילוביצקי ומשה ואיציק דער מילנער ולאחר שיצרו קשר עם קרובים באמריקה, ארגנו קרן גמילות חסד והקימו "תלמוד תורה". זה היה מין חדר מתקדם, בניהולו של שאול שאכנעס.

ברל ילוביצקי תרם את ביתו להקמת בית ספר "תרבות" בניהול מר אורבוך ומר משה קויפמן ועוד חוג של בני גילם שגילו עניין בציונות ובלשון העברית.

הנ"ל תרמו מכספם לנצרכים למצות לפסח, קיום ההקדש, שמירת הקרח בקיץ לרפואה ועוד.

בתחילת שלטון הפולנים בעיירה ביקר יצחק גרינבוים עם מלויו ברובנה, בהיותו נציג יהדות פולין ב"סיים". היה זה בשנת 1920. יהודי כל העיירות התכנסו ושטחו טענותיהם. הוא הבהיר ליהודים מה זכויותיהם החוקיות וביקש מהם להפנות תלונות בכתב על כל מקרה יוצא דופן, על מיסים מיותרים, דרישות שוחד וצרות אחרות.

באיזור סטפן ישבו משוחררי צבא פולין שנקראו אוסדניקס. עם התבססותה של ממשלת פולין יישבו השלטונות את משוחררי הלגיונות הפולניים במקומות אלה והם הקימו התישבות חקלאית וכן הועסקו במשרות ממשלתיות, בנושאי היערנות והדרכים, שהיו רכוש ציבורי ממשלתי.

בכל חג לאומי פולני השתתפו בתהלוכת חג בעיירה הפרשים "האוסאדניקס" והדגימו רכיבה כשהינם מקושטים בדגלונים ובמדים נוצצים ומבהיקים.

באיזור סטפן שכנו גם מתישבים ממוצא גרמני. בתחילה עסקו בנוודות, היו חרוצים מאד בעבודה חקלאית. לרוב היו מתישבים על שטחי אדמה של יערות כרותים, שהיו רוכשים בזיל הזול. במשך השנים השקיעו מרץ רב בעקירת השרשים שנותרו באיזור ושבחו את הקרקע. לאחר עמל של שנים הצליחו לפתח משקים לדוגמא ולשווק תוצרת חקלאית משובחת ביותר. בעיקר ידועים היו במוצרי החלב הנקיים והמשובחים ביותר, שזכו לביקוש רב. כל השלטונות, הצאר או הפולנים, התיחסו לגרמנים אלה בחשדנות רבה וכל אימת שפרץ סכסוך או מלחמה עם גרמניה הגלו אותם, בימי הצאר, לעמקי רוסיה. וכן היו מצירים צעדיהם ופוקחים עליהם עין בימי הפולנים.

בתום מלחמת העולם הראשונה, עת נכבשה סטפן ע"י צבאות שונים ומשונים, חדר לתוכה פעם כח של הצבא הפולני. כמובן שהשעיר לעזאזל היו בראש ובראשונה היהודים: שוד, מכות, אונס וכדומה נפלו בחלקם. פעם נכנסו לביתנו שלשה חיילים מזויינים וביקשו לאכול. אמי הגישה לעם ארוחה כיד המלך וכן כיבדתם ביי"ש. קודם לכן דאג אבי להסתיר את אחותי בחדר צדדי שאת פתחו הסווה והסתיר ע"י הצבת ארון בגדים. החיילים, תוך כדי ארוחתם, השגיחו בארון המסתיר מעבר וביקשו להזיזו כדי לערוך חיפוש. אבי נעמד מולם והתנגד. אחד מהם הניף את קת רובהו והיכה בראשו. כך קמה מהומה גדולה. פני אבי נתכסו בדם והוא נפל המום. החיילים הפולנים ניגשו להזיז את הארון, אך פה התערבנו אני ושלושת אחי והתנפלנו על החיילים, פרקנו נשקם וכפתנו אותם. כדי שהדבר לא ייוודע ברבים, הורדנו אותם למרתף הבית. כעבור יום שוב ברח הצבא הפולני מהעיירה וחדרו הבולשביקים, ואז מסרנו את החיילים הפולנים לידיהם.

ליהודי העיירה קשה היה להבדיל בין צבא אחד למשנהו. לדוגמא, פעם השתלטו על העיירה קבוצה של בולשביקים. משום מה לבושם היה זהה למדיהם של הצבא הפולני. והנה, אחד מיהודי העיירה החל לשוחח עם אחד הקצינים והתלונן על שלטונם של הבולשביקים ויחד עם זה שיבח את הפולנים. מובן שסופו היה שקיבל מכות רציניות מצבא הבולשביקים.

בימי שלטון פטליורה הוציאו שטרות כסף שכל שטר היה 50 רובל ולא היו מעות קטנות יותר בנמצא. הדבר היקשה על חיי העיירה. והנה קם יהודי בשם איציק מירקעס-וושצ'נה ויסד מעין בנק. הוא הוציא פתקים מוחתמים בחותמתו וכל פתק-קוויטל היה שוה ערך מסויים, כך שבהצטבר כמות קוויטלער ניתן היה להמירם ל-50 רובל שלמים, וכך פתרו את בעיית הכסף.

ש ו ח ט י ם

מבין שוחטי סטפן היה אחד שהיה מפורסם כחזן בעל קול ערב ביותר - לוי השוחט, החזן של בית הכנסת הגדול. נעים היה לעמוד בקרבתו בימי חג וליהנות מקולו הערב והמרקיע שחקים. ובלבנו, לב הילדים, לא היה ספק כי קולו כשליח ציבור חודר לשמים ותפילת בני העיירה מתקבלת ברצון וברחמים. אנו הילדים, שגרנו בקרבת בית הכנסת, נהנינו לעמוד מאחורי הכותל המזרחי של בית הכנסת הגדול בשעות בין ערביים ולהאזין לקולו של רבי לוי השוחט, עת שהיה מתפלל את ספירת העומר. רבי לוי השוחט היה אהוד על רוב יהודי העיירה ובמידה מסויימת אף על הגויים. היה מאיר פנים לגדול ולקטן. תמיד נסוך חיוך על פניו. ניתן היה לראותו ברוב השמחות של יהודי העיירה, באם זו חתונה או בר-מצוה או ברית מילה, וכמובן אף בהלוויות, עת ערך אזכרה. רבי לוי נהג להיענות אף לשמחות של אי אלה מהגויים, על אף ביקורתם של החוגים האדוקים. מובן שביקוריו במקרים אלה היו ביקורי נימוסים - היענות להזמנת אורחים ותו לא. רבי לוי המשיך בתפקידו כשוחט וכחזן ביורשו את אביו, רבי שמואל הרש השוחט.

בין יתר השוחטים היה רבי יואל השוחט, אשר בא לעיירה כחתנו של רבי יואל השוחט, שהיה בנו של רבי משה השוחט. בנוסף היה בעיירה רבי הרשל השוחט, אשר נקלט בעיירה כפליט מרוסיה ומצא בה את פרנסתו כשוחט וכבעל קורא בתורה.

בית השחיטה של העיירה נמצא בשכונת הגויים, שם היו שוחטים את הבקר לפי דיני ישראל בעזרתם של הקצבים ולפי תור מסויים, כדי להבטיח פרנסה לכולם. בנוסף היה ברחוב היהודים בית שחיטה קטן לשחיטת עופות, לשם היו עקרות הבית או ילדיהן מביאים את העופות לשחיטה תמורת תשלום לשוחט. גם כאן פעלו השוחטים לפי תור, בשעות העבודה הרגילות. בנוסף היו מקבלים

גם בביתם את הפונים אליהם בשעות לא רגילות לשם שחיטת התרנגולות. את השחיטה היו מבצעים בפינת השחיטה שעל יד ביתו של כל אחד. עיקר העומס בשחיטת התרנגולות היה כמובן בערבי שבתות, ימי חמישי, ובעיקר לפני יום כיפור לשם כפרות, ובכלל לפני החגים.

משפחת יצחק "הרופא" - אביו של שמואל סורקיס הספר - דער צירולניק-דער פעלשער. זכור לי כי עוד בזמנו נזקקו גם היהודים, ובעיקר הגויים, לעזרתו הרפואית של שמואל הספר - לריפוי מחלות: שימוש בעלוקות להקזת דם,עקירת שן וכדומה, לא כל שכן היה מפורסם אביו בעת שבסטפן לא היה רופא,כי הרי בתקופת פעילותו של שמואל היו רופאים כלליים וכן רופא שיניים,ולמרות הכל עדיין נעזרו בשרותיו הטובים.

לאמו של שמואל הצירולניק קראו פעסייע-רחל די בובע - המיילדת.היא היתה מפורסמת בטיפול ברוב לידות העיירה, אצל בעלי אמצעים ואצל עניים מרודים גם יחד. היתה נענית לקריאה בכל שעות היממה ובכל עונות השנה ובכל מזג אויר. ידועה היתה כצדקנית המקיימת ביקורים בארץ ישראל אחת לכמה שנים. היתה צוברת קצת ממון ומקיימת מצוות ביקור בארץ ישראל וביקור על יד הכותל המערבי. בשובה היתה מביאה את בשורת הארץ ליהודי העיירה. בסטפן היתה מיילדת נוספת, אשר זכורה לי, שהמשיכה את מסורתה של פעסייע-רחל, הרי זו סאסעל די בובע, שידועה היתה בטוב ליבה ובשרות הטוב שהגישה לכל נזקק.

תלמידי בי"ס עממי ממלכתי פולני עם מוריהם.

סלובה מן

הווי העיירה בתקופת פולין המחודשת

סלובה מן לבית וויצנודל, בת בן-ציון וויצנודל.
עלתה ארצה בשנת 1939, וכיום חברת קיבוץ
מסילות.

אוכלוסיית סטפן היתה מורכבת מיהודים, מאוקראינים ומפולנים. האוקראינים שהיוו את הרוב, עסקו בחקלאות; היהודים עסקו במסחר ובמלאכה זעירה והפולנים - בפקידות, בחקלאות ובהוראה.

במועצת העיר היו רוב הנבחרים פולנים, אחוז קטן של אוקראינים ומעט מאד יהודים. הבנק היה בידי היהודים, הדואר ובית המשפט בידי הפולנים. כמו כן היתה קהילה יהודית.

וועדת בחירות של יהודים, פולנים ואוקראינים למועצת העיירה.
(היהודים מסומנים ב-×)

למרות שהדור שלנו מוצאו היה מבתים אדוקים, הושפענו מהזרמים ומהרוחות החדשות שנשבו אז בעולם בכלל וברחוב היהודי בפרט, כגון: המהפכה ברוסיה. באותה תקופה קמה התנועה הציונית והוקמה פולין החופשית.

הזכרונות על סטפן עיירתי לא משו מעיני מעולם. דמויות מדמויות שונות קמות לעיני, וכל זה כל כך חי וקרוב ללבי כאילו היה זה תמול שלשום. אני שואלת את עצמי: איך ומניין הוציאה עיירה זו מתוכה אנשים כאלה כפי שהוציאה. הרי לא היו בה לא בתי אולפנא גבוהים, לא ספריות לדוגמא, תחבורה מוטורית, חשמל וכו'. ולמרות הכל, הדור הבוגר - שלושה דורות לפני - הצליחו להתארגן ולי-צור חוג דרמטי שהציג לפני האוכלוסיה היהודית בהצלחה רבה הצגות כגון: המכשפה, הדיבוק ועוד. גם ראשוני המורים בבית ספר "תרבות" היו מהדור הזה: משה קויפמן, אסתר קולודני ועוד. גם מנהל הבנק, הפנקסן ועוד רבים היו ציונים נלהבים שתרמו למגביות הציוניות בעין יפה. הרבה אהדה מצאתי בקרב אנשים אלה, וברצון מסרו לידינו את ילדיהם להדרכה.

את השכלתנו המועטה רכשנו בצורה אוטודידקטית, אבל אפילו ספרי עזר ללימוד כזה לא היו בסטפן, אלא רק בערים הגדולות מסביב, וספר כזה היה נמסר מיד ליד בחרדת קודש. כך הצלחנו לרכוש קצת ידע, כל אחד לפי כשרונותיו. גם התנועה נתנה לנו הרבה. במשך הזמן גדלנו והצטרכנו לדאוג לקיומנו הפיזי. הבנים, אחרי שסיימו את בית הספר, הצטרפו למקצועות הוריהם, ורק שלושה בנים יצאו להשתלמות למרחקים, אך לסיים לימודיהם לא הספיקו, כי פרצה המלחמה. הבנות הלכו ללמוד תפירה או להיות עקרות בית על יד אמהותיהן.

אנו היינו שלוש חברות נאמנות וידידות נפש. היינו יחד בזמן הלימודים, ואחרי גמר חוק לימודינו, בהמלצת המורים, נתנו שעורי-עזר לילדים המתקשים בלי-מודים - דבר ששימש לנו כמקור פרנסתנו וכעזרה כספית למשפחתנו.

רק המוות הצליח להפריד את שתי הידידות מעלי: ברטה קרוקובר ז"ל, שמתה בדמי ימיה בנס-ציונה והיתה חברת קיבוץ נגבה, ובלה גלר ז"ל שנספתה בשואה. את חסרונן אני מרגישה עד היום הזה על כל צעד ושעל.

במרוצת הזמן הפכה סטפן לשם דבר ולאבן שואבת, והתחילו לזרום אליה ילדים מכפרי הסביבה, כדי ללמוד תורה. וכך התיידדתי עם ילדים משני כפרים סמוכים - עם רייזל שיינס מכפר סטודין ועם לאה רודניק מכפר קוסמישטוב, כעת גברת לאה חשביה, ואחותה פנקה.

נהר ההורין שימשאת אוכלוסית סטפן רבות, שהפיקה ממנו הרבה תועלת. ראשית היה עורק תחבורה ראשי, שימש להשטת עצים הכרותים מהיערות, למי שתיה,

לכביסה. האיכרים שגרו על גדותיו היו מלבינים את בד הפשתן שהיה תוצרת עצמית. מה נעים ומעניין היה לראות את התמונה של מאות מטר בד פשתן לבן פרוש על שפת הנהר. בלילות הקיץ החמים היינו מבלים שעות בשייט, בשחיה, בשירה ובנגינה.

במיוחד נחרת בזכרוני אחד האירועים היפים שחזיתי בו: -
היה זה חג של הפולנים שקראו לו "חג-הים". הפולנים היו באים אל הנהר עם זרים גדולים ועליהם נרות דולקים, התישבו בסירות ואת הזרים היו משלחים עם הזרם, ובלוויית שירה ונגינה היו חוזרים עת שהזרים היו נעלמים מן העין. אנו היינו עומדים על החוף מוקסמים מן המראה הנהדר הזה.

מיום חמישי ועד כניסת השבת היה הנהר הומה מנשים וילדים שעסקו בניקוי ובצחצוח כלי הנחושת, מיחמים, פמוטים, צלחות וסירים. והיתה כעין תחרות הכלים של מי מבריקים יותר. וכמובן, בכנסים כאלה בלי רכילות אי אפשר:- מי עומד להתחתן, מי התחתן, מי עומד להתגרש, מי מת ומי עומד למות, מי נולד ומי עומד להוולד, וכו'. וביום ראשון אפשר היה לראות שוב את השיירה הולכת אל הנהר עם הכלים הריקים מהטשולנט כדי לשטפם במי הנהר.

סמוך לעיר, מעבר לנהר, היתה מושבה ובתוך המושבה היה יער שבו היינו מנהלים את פעולות הקן "השומר הצעיר", וגם מנהלים שיחות מענינות תוך כדי טיול. היתה שם גם "דאטשע" (בית הבראה), שבה היו מבלים בימי הקיץ החמים בעלי האמצעים מהעיירה.

הזמן עשה את שלו. אט אט גדלנו והתקדמנו והשתלבנו במעגל התרבות היהודית שהיתה בשיא הישגיה בפולין.

ראשית צעדי בלימודים היה החדר, כמו יתר בני העיר. אחר כך עברתי לבית ספר פולני עממי. היה מפגש עם ילדים פולנים ששמחו על השחרור של פולין מעול זרים, ובטוחים היינו שברצון ובהתלהבות יקבלו את ידנו המושטת כדי לעזור לשקם את פולין, אך ידנו המושטת נשארה תלויה באויר. ומה עמוקה היתה אכזבתנו בראותנו את התנשאותם השחצנית ויחסם האנטישמי אלינו, אל חבריהם מאתמול! ואז חדרה ללבנו המחשבה על שיבת ציון, על כך שגם לנו נחוצה מולדת. נוסף לזה צמאי-דעת היינו, לכן התגברנו על כל המכשולים, הצטיינו בלימודים ותמיד היינו הראשונים בכיתה.

במיוחד התרשמתי ממאבקם התמידי של הפולנים במשך מאות בשנים לשחרור ארצם מעול זרים, וזה הביא אותי לרעיון של שחרורנו הלאומי.

ברחוב היהודי היו זרמים שונים. אחד שדגל ביד חזקה ובגינוני-מלכות; והיה זרם שדגל ב"דונם פה ודונם שם" והגשמה עצמית; היה זרם שדגל באיסוף כספים ובשליחת אחרים לארץ ישראל.

אני, חברי וחברותי, חיפשנו חברה ותנועה כדי לתת פורקן לשאיפותינו התוססות תסיסת נעורים, ואת זה מצאנו בתנועת "השומר הצעיר". בה גם מצאנו תשובה לשאלת האנומליה היהודית, דהיינו: בלי קרקע ובית לאומי אין קיום לעם היהודי. חדוות נעורים, ריקודים, שירה עד כלות הנשמה, שחרור מדאגות יום-יום האפורות.

כל זה לא מצא חן בעיני היהודים האדוקים, והיה עלינו לעמוד במאבק קשה נגדם. כפי שכבר אמרתי לעיל: לא רק חולמים היינו, אלא גם לוחמים, אנשי המעשה, מגשימים את אשר מצהירים. והמעשה: מגביות, פעולות חינוך ועבודת קודש למען קק"ל, ולבסוף, גולת הכותרת: הכשרה עצמית לקראת הגשמת חלומנו - להגיע לארץ ולקיבוץ!

היציאה להכשרה לא היתה דבר קל. הניתוק מהבית והתנגדותם של ההורים לצעדנו זה - הרי כל זה היה כה זר לרוחם כאילו אנו מנתקים את עצמנו מהיהדות ומהמשפחה, אבל כעת אנו רואים כי אנו צדקנו, ולא הם. השואה שפקדה את עמנו הוכיחה את אמיתותנו. מלכתחילה בחרנו בדרך הקשה של הכשרתנו, לקראת חיינו בארץ ובקיבוץ, כי ידענו מה מחכה לנו, ואכן לא התאכזבנו... המציאות הוכיחה את עצמה.

אחרי שובי מההכשרה, נותרה המשפחה בלי כל אמצעי פרנסה, ומובן שראשית דאגתי היתה למצוא מקור פרנסה לי ולמשפחתי. חיש מהר מצאתי את מקור פרנסתי הקודם, שעורי עזר לתלמידים המתקשים בלימודים.

לאט לאט התחלתי להתכונן לעליה ארצה וזה ארך שנתיים, מפאת חוסר אמצעים כספיים. אבל הודות לעזרתן של אחיותי בקנדה הצלחתי לאסוף את הסכום הדרוש. היו אלה הרגעים האחרונים וההזדמנות האחרונה לצאת מפולין.

כשאבא היקר שלי ראה את המציאות הטראגית הזאת, אמר לי: סלובקה, אין ברירה, לכי לדרכך ואולי גם אותי תצליחי להוציא מעמק הבכא הזה! אבי ציוני היה, חובב חקלאות ואף פעם לא הפריע לי ללכת בדרך שבחרתי לי. להיפך, היה אומר: הלוואי ויכולתי אני להיות כמוך.

כמעט ואחרנו את הרכבת, ועל סף מלחמת העולם השניה, ב-18 באוגוסט 1939, ברחנו מפולין שעמדה לפני החורבן.

היתה זו בריחה בלתי לגלית, בדרך לא דרך. הנסיעה ארכה למעלה מחודשיים והיתה באנית המשא "טיגר-היל" המפורסמת. אחרי ששבענו רעב וטלטולים רבים הגענו לחופי הארץ.

בדרך, באניה בלב ים, היו נתונות מחשבותי לחיפוש דרך איך להביא במהרה את אבי ומשפחתי ארצה. אפילו ברגעים הקשים ביותר הטראגיים ביותר שהיו לי בדרך, לא הפסקתי מלתכנן ולתאר את הפגישה עם משפחתי.

שבועיים אחרי שהפלגנו מנמל קונסטנץ, בה אסורים היינו ארבעה ימים בתנאים גרועים מאד, ובהיותנו בלב ים ביום 1 בספטמבר 1939, שמענו ברדיו את הבשורה המחרידה על פלישת הרוצחים הגרמניים לפולין. כל חלומותי ותכניותי התנפצו לרסיסים. את משפחתי לא זכיתי עוד לראות.

כשסוף סוף הגענו לחופי המולדת ורגלינו דרכו על אדמה מוצקה, פגשו אותנו האנגלים בקתות ואלות גומי וליוונו למחנה המעצר בסרפנד. שם היינו תחת משמר כשבועיים, ורק אחרי זה הועברנו לידי הסוכנות היהודית, ואז הרגשנו את עצמנו שבין אחינו בארץ ישראל אנחנו יושבים. סוף כל סוף הגענו למחוז חפצנו. אני הגעתי לקיבוצי, מסילות, שליד בית שאן. כאן בניתי את קן משפחתי וכאן אני חיה עד היום הזה.

פעילי השומר הצעיר בסטפן

ישעיהו פרי

בתי הכנסת

בית הכנסת הגדול היה המבנה המרכזי של העיירה. הוא היה בנוי על גבי יסודות של מבצר עתיק יומין מתקופת המלך הפולני סטפן בטורי.

לפני הכניסה לבית הכנסת הגדול היה הפוליש, ששימש כחדר המתנה לשיחות חולין של המתפללים. בכניסה לפוליש היו שני שערי ברזל עבים וחלודים שלא היו בשימוש בזמננו. הם שימשו, כנראה, בעבר לצרכי הגנה מפני פורענויות. יש להניח שכאשר התקבצו בני העיירה בבית הכנסת היו שערים כבדים אלה נסגרים וננעלים מבפנים לשם התגוננות מפני פורעים שחדרו או צפויים היו לחדור לעיירה ולבית הכנסת עצמו. כמו כן היתה דלת עץ עבה ובעלת זגוגיות צבעוניות עבות. מפתח ראשי זה הובילו מדרגות רחבות ידיים לתוך בית הכנסת.

במרכז בית הכנסת היתה במה גבוהה ששימשה לקריאת התורה ולדרשות ועלו אליה משני הצדדים במדרגות. תקרת בית הכנסת היתה שקערורית ועל גבי מסילות ברזל עבותות היו נפרשות קערות ועל חלק מהן היו חרוטים תאריכים, כמו 1635. היו שם שרשראות ברזל עבותות ובקצוותיהם תלו נברשות נחושת כבדות לתקיעת נרות. בשנים האחרונות חובר גם חשמל לבית כנסת זה. האולם היה רחב ידיים ובעל חלונות רבים עם זגוגיות צבעוניות. ארון הקודש שכן בקיר המזרחי והעליה אליו היתה באמצעות מדרגות.

הארון היה חצוב בקיר העבה. קירות בית הכנסת היו בעלי עובי של כמה מטרים. ארון הקודש היה מעוצב נאה מאד: שני לוחות הברית כשלצידם שני אריות מוז-הבים ועמודי שיש.

ארכיטקטורת ארון הקודש בוצעה לפני שנים רבות ע"י מומחים-אומנים שהובאו מחו"ל או מעיר סמוכה. כיהן בו כחזן רבי לוי קרייזר ז"ל, בעל הקול הערב והאהוב על כל בני העיירה.

סביב בית הכנסת הגדול נבנו כנראה בתקופות מאוחרות יותר בתי כנסת נוספים. בתי הכנסת העילי והתחתי של נשים שגבלו בקיר משותף עם בית הכנסת הגדול. בקיר זה היו פתחים רבים בנויי קשתות ודרך פתחים אלה חדר קולו של חזן בית הכנסת הגדול, וכך יכלו הנשים לעקוב אחרי תפילתו. דבורה ברונר כיהנה כגבאית בתי הכנסת של הנשים.

על יד הפוליש של בית הכנסת הגדול היה בית כנסת קטן של בעלי המלאכה למיניהם - סנדלרים, חייטים, נגרים ועוד. וכן היה חדר נוסף ששימש מחסן לגווילים, סידורים, טליתות ותפילין משומשים. אנו, הילדים, ראינו בו מעין מחסן סתרים שהיה בשליטתו של רבי יוקל השמש הזקן, ששימש כשמש כולל של כל בתי הכנסת. הוא היה יהודי בעל זקן לבן ארוך והיה לו כח רב בזרועותיו, למרות גילו המופלג. היה מסתובב עם צרור מפתחות גדול ודואג לסדר, לנקיון, לנרות, להסקה ועוד. אנו, ילדי הרחוב, התנדבנו לא פעם לסייע לרבי יוקל ז"ל בהעברת הספסלים וכדומה, בתנאי שיוותר על הרגלו לצבוט אותנו (מתוך חיבה, כמובן, אך זה הכאיב מאד).

רבי יוקל רסיס השמש על רקע ארון הקודש של
בית הכנסת בעיירה.

מצידו השני של בית הכנסת הגדול שכן בית הכנסת "העליון" - שם היו מתפללים בעלי הבתים, מנאמניו של הדיין רבי בן ציון וולינסקי ז"ל. מתחת לבית כנסת זה היה בית כנסת קטן ששימש לתפילת בעלי בתים שבחלקם היו מחסידי הדיין ר' פנחס "היצר הטוב" ובחלקם של רבי בן ציון הדיין. בצמוד לבית כנסת זה היה עוד בית כנסת לנשים של אותם בעלי בתים.

לפני הכניסה לכל אחד מבתי כנסת אלה היה הפוליש (אותו חדר רחב ידיים ששימש לשיחות חולין ולמנוחה).

גרשון קרוקובר

עיירתי מכורתי
(לזכרה של סבתא רבקה שמואל לייבס)

המחבר עלה ארצה בשנת 1934. כיום חבר קיבוץ נגבה.

במיטב שנותיה נתאלמנה סבתא רבקה, ולפי כל הנתונים יכלה לבנות את חייה מחדש ולזכות בחיי משפחה מאושרים. אך לא כן עשתה. אם משום אהבתה לבנה יחידה, או משום רחמיה על המום שהוטל בו בשחר חייו, החליטה להקדיש את חייה למענו ויוצאי חלציו.

לא קלים היו חייה במחיצתנו.זוכר אני אותה תמיד טרודה ודאוגה בניהול משק הבית ובכלכלתו, שהיו מוטלים על שכמה.

אמא, שהיתה רתוקה למיטת חליה, ובימי הקיץ היתה נוסעת למקומות מרפא, לא יכלה להקדיש לנו הרבה מתשומת לבה, ולכן גם בעול חינוכנו נשאה סבתא. אנחנו הילדים לא הקלנו עליה, ובייחוד אני, שפינקוני מילדותי, לא ידעתי לגמול לה תודה. לימים כשהתבגרתי והבנתי את כל גודל הקרבתה ומעשיה של סבתא, לא היתה עוד אפשרות בידי לתקן את המעוות. עם עלותי ארצה חלמתי על היום בו אוכל להביא את סבתא והמשפחה אלי, ולכבד את שיבתה. אך בא הכורת ושם לאל את תכניותי ואת מיטב חלומותי, ועל כך לבי דוויי.

במעורפל זוכר אני את שלהי מלחמת העולם הראשונה, כשהעיירה היתה נתונה בחילופי שלטון. הדי היריות נשמעו בחוצות, והיהודים צפופים במרתפים מאימת היריות והתקפות חוליגניות. רבוצים היו משפחה, משפחה, צרורותיה מתחתיה, מתחבאים אברכים חוורי פנים ומגודלי זקן, רועדים כעלים נידפים מפחד כניסתם של חיילים וסחיבתם לעבודות ביצורים. בהיפתח הדלת מזנקים חיילים עם רובים ופגיונותיהם דוקרים בזכוכית כדי לגלות גברים מתחבאים. צריחותיהם של הטף שהיו בידי אמהותיהם מגבירים את הרעש, ומבריחים את החיילים החוצה.

כשוך הקרבות, בצאתנו מחושך לאור, התגלה הגשר ההרוס, שחיילים נסוגים שרפוהו ואיכרים גברתניים משיטים דוברות על פני נהר ההורין, רחב הידיים ומשמשים תחבורה לאנשים ולעגלות רתומות לסוסים, שמגמת פניהם לעברו השני של הנהר. אנחנו, הזאטוטים, הצובאים כל היום על שפת הנהר, מאושרים בהי-נתן לנו הזדמנות לשוט קמעה על פני הנהר.

משפחות רבות התרוששו מהמלחמה ומוסדות עזרה הוקמו כדי לעזור לנזקקים. בבקרים היו מחלקים כוס קקאו ולחמניה לילדים עניים. אני, שמשפחתי יכלה להחזיק פרה משלה ולא נזקקנו לעזרה, לא הורשיתי ע"י סבתא ליהנות ממתנת חסד זו, אך הקקאו כה קסם לי, שללא רשות מהבית הייתי רץ ומושיט ספלי למשקה הנכסף.

המלחמה נגמרה, אך ספיחיה נתנו אותותיהם ברוח הילדים, כנופיות לוחמים מתארגנות. מצד אחד ילדי היהודים ומצד שני ילדי הגויים, כשאזור הקרבות משמש ככר השוק. אנחנו הקטנים משמשים נושאי כלים לילדים המבוגרים, מלקטים אבנים למלחמת הבליסטראות. לא אחד יצא ממלחמה זו פצוע וזב דם. אך גם המבוגרים שמרהיבים עוז לעבור בככר השוק, שמים נפשם בכפם ולא אחד נפגע בראשו מאבן. אך ימי הבטלה נגמרים חיש מהר ומגיעה העת לתורה, כי לא כילדי הגויים אנחנו! תורה זו מרביצים מלמדי הדרדקים "תרתי משמע" בעזרת ה"קנצ'יק". לא רבה הדעת אשר באמתחתם של מלמדים אלו, אך זכותם בכך שהמה היחידים בזמן ההוא, המקנים יסודות ראשונים להתפתחותם הרוחנית והמוסרית של ילדי ישראל בעיירה, ומהוים יסוד להקניית השכלה נרחבת יותר עם קום בית ספר "תרבות".

הקנצ'יק של הרבי הוא מוראם של הילדים, אך אין הוא מונעם מתעלולים.וכיוון שמוציאם מעולם המשחקים וכופה עליהם תורתו, משמש הוא מטרה לנקמתם. רבים ושונים התעלולים.

החד גוניות של שינון התורה לדרדקים מטילה תרדמה על הרבי ברוב שעות היום, ואז נפשם של הילדים קמה לתחיה ועת תעלולים מתחילה,אם ע"י קשירת הרבי בציציותיו לשרפרף או ע"י גרוד עם קש מתחת לאזנו (וההנאה רבה לראות את הרבי חובט כדי להבריח את הזבובים), או בהוספת מלח לכוס החמין שה"רבצין" הגישה לרבי. אך יש גם ימים שהרבי חביב עלינו, ואלו ביחוד-הימים בהם הוא מוציאנו מאוירו המחניק של החדר, אם זה בל"ג בעומר, שבו מוציאנו הרבי לשוח בשדה, או בהרביץ אותנו הרבי ל"קריאת שמע"; כשהרבי עם הקפוטה שלו הולך בראש, ואחריו ברעש והמולה כל הדרדקים כדי לברך את היולדת, ובעיקר כדי לקבל את הדובשניות הטעימות לחיך...

מספר חדרים עובר הילד עד הגיעו למצוות. כל רבי והכינוי שהדביקו לו, כל רבי וחותמו על הילד. אך כולם כאחד, מחוץ לכורח הפרנסה, יהודים טובים המה, מחבבים באורח המיוחד להם את הילד ורוצים לראותו כיהודי טוב וירא שמים. חיבה מיוחדת נודעת לי לרבי בנציה. אם מפאת זקנתו המופלגת או מחמת שהיה גם רבי של אבי. שעות רצון של הליכה לחדר שימשו ערבי החורף הארוכים, שבהם היו לומדים חומש, כשכל ילד בא עם פנסו הדולק ובחדר מפיץ התנור חומו. אור הנר אינו מגרש את האפלולית בירכתיים ומסחר החליפין בכפתורים פורח, כשהרבי שקוע בדפי החומש ובאותיות הזעירות.

נקודות אור משמשים השבתות וחגי ישראל עם מטעמיהם המיוחדים. על חג ותבשיליו, שרק סבתות יהודיות ידעו להכינם. לימים, כשבעטנו במסורת אבות, עזבנו את הקן החמים בהתקיננו את עצמנו לקראת אור שמש המזרח, או כפי גירסתה של סבתא, שיצאנו לתרבות רעה; עת ישבנו ושרנו וגם אכלנו את המרק כולו מים, עוד עלה באפי ריח תבשיליה של סבתא. בבוקרו של יום ששי התחילו ההכנות לקראת בואה של שבת מלכה, באפיית החלות, בטיגון לבי-בות מתובלות בשומן וגלדי אווזים. ולעת צהרים, סבתא ביצעה בידיים את החלה הטריה וטבלה אותה ברוסל-פלייש המהביל והמפיץ ריחו, כשטעמו ערב לחך. עם כלות ברכת המזון רצים יהודים יראי שמים למקוה כשחבילות לבנים נקיים מתחת לבית שחיים. ילדי ישראל, חפופי ראש, ולהם בגדי שבת מבהיקים, מת-חילים להופיע ברחובות העיירה. הנה מתקרבת שעת הדלקת הנרות ועת התפילה בבתי המדרש, ולאחריה, מובל בידי אבא, אתה חוזר הביתה, מברך ב"שבת השלום" ואבא מקדש על היין כשכולנו מסובין לשלחן במאור פנים.

בליל ששי לא פעם נדדה שנתי ברצותי לא להחמיץ את קריאתו של השמש לתהילים, ולא פעם הצלחתי לשמוע את חבטות מקלו על דלת שכננו, יהודי ירא שמים שהיה קם באישון לילה לאמירת תהילים. השמש חובט במקלו וקולו המתנגן נשמע בדמי הלילה - "יהודים בני רחמנים, שטעהט אוף, שטעהט אוף לעבודת הבורא, כי לכך נוצרת" (קומו, קומו לעבודת הבורא). הזדרזתי גם אני לקום. בחוץ חושך ודממה, אך חלונות בית הכנסת מוארים ויהודים מתנועעים על ספר תהילים. עם שחר חוזרים הביתה ובניגון קוראים את פרשת השבוע.

סבתא מוציאה את סיר החלב השפות בתנור עוד מאתמול, מורידה את קרום החלב אשר שלוש אצבעות עביו, וממלאת את הכוס. עוגיות השבת הפריחות, עוגיות אלו מזכירות לי מסחר חליפין.

בשכנותנו גר יצחק משה אברהמס, יהודי מטופל בילדים ופרנסתו אינה מצויה בשפע ולו חנות מכולת וגם ממתקים מצויים בה. בנו, משה אברהם, היה חברי ולו חיבה מיוחדת לעוגיות השבת של סבתא. מדי שבת הייתי ממלא כיסי בעוגיות, ברשות או שלא ברשות, אץ לפוליש של בית המדרש, שם היה מחכה לי משה אברהם . העוגיות עברו חיש לכיסיו וכיסי התמלא בטבלת שוקולד עבה, שמשה אברהם סחבה מחנותו של אביו.

אך אם בשבתות רגילות המדובר, מי ימנה את כל אותן תכונות לקראת חגי ישראל!

עת חג הפסח ממשמש ובא (על אותם הלילות שההורים לא ישנו בדאגתם מהיכן לקחת את המעות להכנת החג, אז לא ידענו), התכונה רבה בכל בית יהודי: - תפירת הבגדים החדשים לילדים, סיור בחנויות לקנית הכובע והנעליים, שבלעדי כל אלה אין הרגשת החג שלמה. הטכס המיוחד של אפיית המצות. אין

טעמה של מצה קנויה דומה לטעם של מצה הנאפית במיוחד בשבילך, כשכל בעל בית מפקח ועוזר במו ידיו לאפיית המצות שלו; אותו רעש של סיוד הבית והכשרת הכלים. אך הנה נכנס החג, הבית נקי ומסודר, החמץ כבר מבוער ופינות הבית מרוחות דבש כסגולה לשנה המתוקה שתבוא עלינו לטובה. ילדים רחוצים ולבושים בגדי חג חדשים, כיסיהם מלאים אגוזים, ממלאים את רחובות העיירה. יהודים ממהרים לתפילה ואחריה מתחיל "סדר" פסח, שבו גם תפקידו של הילד לא מבוטל, בשאלת הקושיות והחבאת ה"אפיקומן" ופתיחת הדלת בפני אליהו הנביא. מטעמי החג מתחילים רק למחרת היום באפיית ה"קיגעלאך" למיניהם וכל אותם התבשילים שסבתא טרודה בהם כל היום. זכורני שגם בימות חול היה מתחשק לי תבשילי חג. סבתא שהיתה מפנקת אותי דיה, היתה לפעמים מתמרדת וכאמרתה - "מדארף ניט נאכגעבן די שמד", ואז דיד אבא נרתם למלאכה כשמעטה סירוב וחיוך מלבב על פניו. לא היתה מלאכה שאבא לא ידע לעשותה - החל מתקון נעל, תפירת בגד, וכלה במלאכת מכניקה עדינה ביותר. דברים אשר לא עסק בהם מעולם, אך אם באו מתחת לידיו היו יוצאים מתוקנים כהלכה. גם במלאכת הבישול הצטיין.

אך לא רק ימי חג היו בחיי העיירה. הרבה ימי חולין הטרידו את מנוחתם של תושביה, בחיפוש מקורות פרנסה. העיירה לא התברכה בעשירים מופלגים, אם כי היו אנשים אמידים שפרנסתם בשפע, אך לעומתם היו עניים מרודים לרוב. בעלי המלאכה שבקושי הוציאו כדי מחיתם, אך היו "פרייליכע קבצנים" (קבצנים שמחים), שהשמחה מלוה מעשי ידיהם. רוב אנשי העיירה היו סוחרים זעירים, שפרנסתם על הסחר עם איכרי העיירה, וביחוד עם הכפריים שהיו באים העירה לימי השוק אחת בשבוע. ימי השוק היו חויה מיוחדת בחיי העיירה.

עוד עם אשמורת ראשונה היתה מתחילה התכונה בככר השוק. דוכנים הוקמו בחפזון ועליהם תוצרתה התעשיתית והחקלאית של כל ארץ פולין. טרם האיר השחר וכבר התחילו הכפריים להשתרך העירה - מי ברכב ומי ברגל, כפריים נועלי "פוסטעלעס", שאם יצליח סחרם יחזרו לכפרם כשמגפי עטרן טריים שריחם נודף למרחקים מופשלים מעל כתפיהם. עגלות רחבות ידים רתומות לשוורים או לסוסים יגעי עמל באות בזו אחר זו. בעלי כנף למיניהם משרבבים צוואריהם מתוכם וממלאים את חלל עולמו של הקב"ה ב-גע גע וקוקוריקו. גם חזירון בן ירחיים, מוסיף צריחתו למקהלה, למגינת ליבם של יהודים יראי שמים. איכרה רחבת ממדים יושבת בתווך ובחיקה ביצים לאין ספור, הטלה שבועית של לולה הקטן. שקים עם תפוחי אדמה, ירקות ופירות למיניהם, כל תוצרתה החקלאית של האדמה דחוסה בתוך עגלות האיכרים הרחבות. כך מתמלא השוק עד אפס מקום ובתוך המעברים הצרים מתרוצצים יהודים כשכנפות קפוטותיהם מופשלים, ממששים, בודקים, מתמקחים, נשבעים וקונים מכל הבא ליד. הנה שם רב מכר מעיר הבירה מכריז בקולי קולות - חינם אין כסף, רק היום, שלושה פריטים בזלוטובקה אחת. כל תוצרתו הפגומה של בית חרושת

לודוהאי נמכרת כדין בזיל הזול. עקרות בית יהודיות ואיכרים רחבי כתפיים צובאים יחדיו וחוטפים מהבא ליד. רעש והמולה בכל, וגם מאחזי עינים - לא יעדר מקומם בשוק.

הנה גרישקה מיודענו עם שולחן קלפיו, כשידיו הזריזות מהפכות בהם "מי הבחין מי ראה". שותפיו מהמרים ומרויחים סכומי כסף ואיכרים תמימים לא עומדים בפיתוי, מוציאים צרורות כספם, שמקובצים בהם מגפי העטרן, שמלת הצבעונין של האשה והמתנות לילדים. בין רגע עובר צרור כספם לכיסיו הרחבות של גרישקה. חיש מהר הוא מסתלק מהמקום כדי שעין החוק לא תראה אותו ומופיע בפינה אחרת, שבה טרם עמדו על טיבו. מתגרד האיכר בפדחתו, נעצבת נשמתו, אך בתוך הקיצ׳מה עוד טמונים דמי שתיה ששמם בעוד יום. עוד מעט ישב בבית היין, יתן בכוס עינו וישכח עצבונו. הוא יתפכח רק בבקתתו הקטנה תחת מבט עיניה הזועפות של אשתו המקופחת והמאשימה. אך יש וגם יהודיה תמימה מתפתית לנסות גורלה ומפסידה את כספה, דמי מחית משפחתה, ומסתלקת בוכיה. אך לשבחו של גרישקה ייאמר שאינו להוט אחרי כספה של יהודיה עניה, והוא מריץ אותו ליהודיה חזרה ע"י שליחיו, זוכה בברכת האל שהיא בודאי שתכפר במידת מה על עוונותיו, כי רבו.

מספרים שבימי "אודפוסט" כשקהל מאמינים זוחל על ברכיו ומתפלל לאב, הבן ורוח הקודש, זוחל גם גרישקה ב"דחילו ורחימו", ולא רק אחד מהמאמינים יקום אז כשכיסיו ריקים וצרור כספו כאילו בלעתהו האדמה. אך גרישקה מרוצה משללו, ידהר כבר בדרכו לעירו אלכסנדריה, ולאשתו המצפה והדואגת.

לעת צהרים תקטן המולת השוק, העגלות התרוקנו ואיכרות נחפזות לחנויות ולסוחרים המחכים לפדיון. את צרכי ביתן תקנינה בכסף מרכולתן. סבתא עומדת משולהבת בחנות כשכלי המידה עשוי ממתכת, "הארשין" בידיה. היא תמדוד ותוסיף למידה למען הידידות. בנועם לשונה תשדל, תסיר כל ספק, "קני רחי-מאית"! שמלה צבעונית זו כה הולמתה, שכל בנות הכפר תקנאנה. אבא עוזר על ידה, מוריד גלילי הבד, מקפל, אורז ומונה הפדיון. כה נשנית התמונה ביתר החנויות, עד יערוב היום ואחרון האיכרים ימהר לביתו.

בעמל רב מוציאים יהודים פרנסתם. אך ברבות הימים רבו המיסים והסוחרים הזעירים מתקפחת פרנסתם. גלילי הבד מצטמקים ויש לנפחם, כאותה נערה חוורת הצובטת לחייה למען יעלה בהן הסומק. דאגת הפרנסה מצרה שנתם של הרבה מתושבי העיירה. יש ו"בורא מאורי האש" בא לעזרתם, ודליקות שפוקדות לרוב את העיירה מקילות על יאושם. דמי הבטוח משתלמים, ויש בהם כדי לב-נות את הבית מחדש ועוד נותר לכלכלת הבית לזמן מה.

פעמי הציוויליזציה והטכניקה המתקרבים לעיירה נמשכים בעצלתיים. תחבורה יחידה המחברת את העיירה עם העולם החיצון הם זוג סוסים אבירים רתומים לעגלות רחבות ידיים, כשעגלונים חסונים יושבים על דוכנם. מקצוע העגלונות הוא בידי כמה משפחות, ונהוג כי עובר בירושה. יהודים חסונים אלו פרנסתם מצויה, אך עמלם רב. רק בשנה האחרונה, לפני עזבי את העיירה, הוכנס רכב מוטורי כשהעגלונים משמשים לו שושבינין. בילדותי קנאתי בילדי העגלונים שהיו יורדים לפנות ערב לשפת הנחל להשקות סוסיהם, או בישבם על דוכני אבותיהם.

שתים הן הדרכים שהובילו לתחנות רכבת קרובות.

מפאת מצבה של הדרך לא רבו הנוסעים לאנטוניבקה, אך למלינסק סלולה היתה הדרך המקשרת אותה עם עיר הפלך רובנה, משום משאם וסחרם של יהודי העיירה. עוד באישון לילה היתה יוצאת העגלה לדרכה כשפנס רוח לצידה, פנס המאיר פרסות הסוסים בלבד, ובתוך העגלה יהודים מכורבלים בפרוותיהם. הדרך היתה ברובה בתוך יער אורנים עבות. דממה וחושך מסביב, רק צליפת השוט באויר וקול ה"ויו" של בעל העגלה יבקיע דממת הליל ולחש שיחתם של יושבי העגלה, המספרים מעשיות על גזלנים ושודדי דרכים או זאבי היער שהתקיפו עגלה. כחיות ניצבות הדמויות לעיניך בדמות עצי היער הענפים. יש וגם זאב יער אמיתי עובר ביער כשעיניו כגחלים מאירות. רעד עובר בגופך והנך מתכרבל חזק כדי להמעיט דמותך ולטשטשה. אך הנה השחר מבקיע. היער מתעורר מתר-דמתו, ציפורים אומרות שירה מכל ענף, ריח השרף של עצי האורן עולה באפך, גרגרים שחורים נוצצים מטל מציצים מתחת לשיחים בשולי הדרך, ושירה אוקר-אינית ערבה נשמעת מרחוק. אלה הן בנות האיכרים המלקטות גרגרים למיניהם: שחורים או אלו הנקראים "ברוסנידעס" המתפוצצים עם מגע כלשהו ומתיזים מיצם החמצמץ, או אותם ה"סיניצעס", גרגרים אדמוניים שטעמם כה ערב לחך בהתערבם עם השמנת המתוקה. עוד שעות מספר וכל הסלים המלאים יגיעו לידי עקרות בית יהודיות ויוגשו כמטעמים על שלחן בעלי בתים יהודים, שלא ידעו סוד גידולם וטעם לקיטתם.

בתחום חיי התרבות לא התברכה העיירה בעושר רב. בית הספר "תרבות" הרחיב אמנם את אפקי ההשכלה העממית והקנה את התרבות העברית לנוער, ובין כתליו אף התפתחה פעילות ציונית. אך היו אלה בעיקר תנועות הנוער החלוציות אשר עוררו את הנוער לפתח פעילויות ציוניות נרחבות: לחרוג מחיי השיגרה של העיירה ולקשור את עתידם בארץ ישראל הנבנית.

תנועת "השומר הצעיר" קמה בעיירה עוד בהיותה תנועה צופית, ולאחר מכן רכזה את מיטב הנוער מהעיירה והוותה מרכז תרבותי תוסס ושוקק חיים בכל ימי קיומה. היא חנכה את הנוער לחלוציות ולהגשמה אישית. חלק מהנוער נמשך

לתנועת בית"ר הרויזיוניסטית ומלחמה מתמדת היתה נטושה בין תנועת השוה"צ לבינם על נפשו של הדור הצעיר

תנועת "החלוץ" ו"החלוץ הצעיר" שקמו לאחר מכן תרמו גם הן את תרומתן הברוכה ברכזן בעיקר את אותו חלק מהנוער שלא מצאו להם עד כה דרך לתנועות הקיימות. יש רק להצטער ולדאוב על כך שכה מעטים מבני הנוער הגיעו להגשמה אישית ולהצלה כאחת.

חיי התרבות של כלל תושבי העיירה היו דלים למדי.

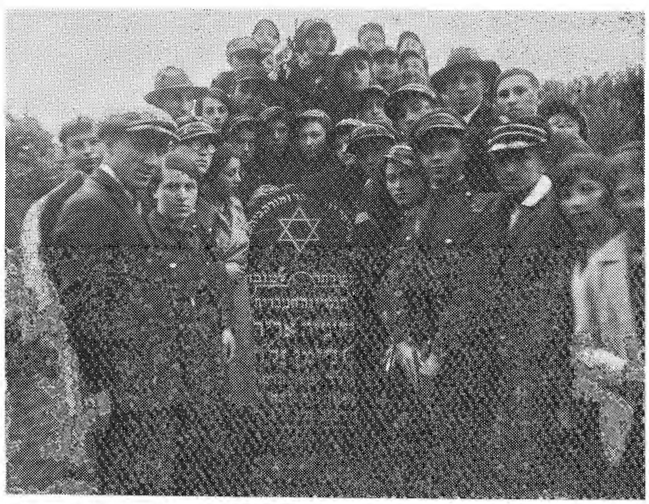
מפעילי "השומר הצעיר" ו"החלוץ" על רקע הגשר בסטפן.

תיאטרון וקולנוע לא היו קיימים, ורק לעתים נדירות היתה מגיעה להקת תיאטרון נודדת. במשך ימים או שבועות מספר היתה מסעירה את חיי העיירה ומסתלקת כלעומת שבאה בהשאירה אחריה חובות למכביר ולבבות שבורים. לעתים נדירות היתה קמה להקת חובבים מקומית ומעלה מחזה על הבמה, אך מתפזרת חיש מהר. להרחבת הדעת תרמה הרבה הספריה העירונית, אם כי מדפיה לא היו מרובים ולא היה בהם כדי לספק את קוראי ה"בזק" כדוגמת אבא שלי. כל ספר שהיה מגיע לביתנו היה אבא הראשון לקוראו, אך לא היה מסתפק בכך ושעות רבות היה מבלה בקריאה אצל פינייה "דער מאכער", שבביתו היה רוכש גם ספר פרטי וכן עתונות.

כמקום בילוי שימשה הטיילת העירונית "די הויפן" (החצרים), כפי שנקראה (שהיתה מתמלאת מטיילים מדי ערב). הטיילת נמשכה מככר השוק בואכה בית הדואר, כשעצי "בעז" מהגנים הסמוכים מפיצים ריח ניחוח לכל אורך הדרך. אחטא לנוף עיירתי אם לא אזכיר אותה פינת חמד "דער וואהל". היתה חורשה קטנה מוקפת גבעות, שדשא רב מכסן כמרבד קטיפה. למרגלות הגבעות זורם נחל ההורין רחב הידיים המשיב רוח רעננה. בערוב ימי הקיץ הלוהטים היו באים לכאן זקנים, צעירים וטף לנוח ולהשיב נפשם.

מסיבת פרידה לזאב ווייצנגויז, העולה הראשון מסטפן
שנת 1932

בני משפחה, חברים לתנועה, מכרים ומוקירים ליד קברו
של ראש בית"ר ומורה בי"ס "תרבות" בעיירה,
ישעיהו ניימן ז"ל, שנפטר בדמי ימיו.

ישעיהו פרי

בית הרב ברוך טברסקי זצ"ל ורבני העיירה

ת א ו ר ב י ת ה ר ב

ברחוב שקולנה סמוך לבתי הכנסת שכן בית רחב מידות ובו חדרים רבים ופרוז-דורים ארוכים.

בהשוואה לבתי היהודים בעיירה היה הבית יוצא דופן הן בגודלו הבלתי רגיל והן בצורתו החיצונית. היו בו חלונות מרובים וגדולים, מספר רב של כניסות שמדרגות הובילו לתוכן, כי הבית היה בעל יסודות גבוהים. באשר לפנים הבית, היתה בו חלוקה של חדרים ואולמות רבים ומסדרונות ארוכים וחשוכים. ידיות ובריחי הדלתות והחלונות היו ממין משובח-דאז - ברונזה מבריקה. כן היו בבית זה כיורים, ברזים ואמבטיות, דבר בלתי רגיל לגבי יתר בתי העיירה וכן נברשות ברונזה כבדות.

בית זה הצטייר בעינינו הילדים כארמון מסיפורי האגדה. (בימים שזכורים לי כילד, החל משנת 1936, היה נראה לי כבית מלכות אשר ירד מגדולתו.)

הבית עמד ריק מתוכן ושכנה בו רק אחת מצאצאי המגיד מסטפן, זקנה ערירה, רווקה, בשם גיטל, ולה עוזרת בשם רייזל הג'ינג'ית-הצהובה שעסקה בין היתר בסריגת גרביים ומזה היתה מתפרנסת.

כשאנו הילדים העזנו לחדור לבית זה (מרוב סקרנות) מבעד לאחת הכניסות, נראה לנו הכל מלא מסתורין וקדושה. מרוב יראה ופחד היינו לרוב נמלטים החוצה, ברוב המקרים עוד טרם השגיחה בנו גיטל או עוזרתה רייזל.

בעורפו של הבית, לכוון הנהר, השתרע מגרש רחב ידיים ונכרו שם עדיין עקבות של אורוות עץ מטות ליפול לכל אורכו של המגרש, ממש על ספף המורד לנהר ההורין.

ת א ו ר ה ש ו ש ל ת

עד לשנת 1936 גר בבית זה הרב ברוך טברסקי זצ"ל ומשפחתו. מוצאו משושלת המגיד מטריסק. הרב ברוך טברסקי היה נכדו של רבי אברהם - מטריסק זצ"ל, זה היה בנו של רבי משה מקירשוב זצ"ל וזה היה נכדו של הרב מוטלה מצ'רנובל זצ"ל.

הרב ברוך טברסקי נשא את רייזעלע, בתו של רבי מאיר-חיים זצ"ל וכך נמשכה השושלת הסטפנית. הרב מאיר-חיים זצ"ל היה בנו של רבי לוי יצחק זצ"ל וזה היה חתנו של רבי ישראל-בר זצ"ל שהיה בנו של רבי דוד בר' שמואל הלוי הידוע כהמגיד מסטפן.

בנו האחר של רבי דוד ברבי שמואל הלוי המגיד מסטפן היה רבי יחיאל מיכאל זצ"ל ממייסדי השושלת הברזנאית הסמוכה. השושלת הברזנאית היתה ידועה בכל וולין וראשיתה בתחילת המאה ה-19.

המגיד מסטפן, רבי דוד בר' שמואל הלוי, היה מתלמידיו של המגיד הווליני ממזיריץ, רבי דב-בר זצ"ל, שהיה ממשיכו הישיר של רבי ישראל בהע"שט זצ"ל.

ממה שזכור לי מסיפורי אבי ודודי יעקב פרישקולניק, שהיה מחסידיו הנלהבים של הרב ברוך טברסקי ואף שימש כחזן בבית הכנסת שבבית הרבי, נראה כי בית זה היה לו עבר עשיר ביותר. שמו של הרבי מסטפן היה מפורסם ברבים ונהרו אליו יהודים מכל קצווי וולין: מי להתיעצות, מי לריפוי ומי לקבלת ברכתו או סתם להיות במחיצתו, בקרבתו, למששו ולראותו. המונים היו ממתינים שבו-עות עד שזכו להתקבל לרבי לראותו ולשוחח עמו.

בתקופה ההיא המה בית הרבי וחצרו ככוורת דבורים, הוא היה מלא גבאים, משרתים ואורחים. בחצר השתרעו אורוות לכל אורכה סמוך למורד הנהר (את עקבותיהם ניתן היה לראות עוד בימינו) שבהן היו מאכסנים היהודים את סוסיהם ועגלותיהם.

חסידי העיירה והסביבה, בכל הדורות, ובמיוחד בתקופה שמלפני מלחמת העולם הראשונה, העריצו את הרבי, דאגו לו ולבני משפחתו לתמיכה כספית ורווחה כלכלית.

הדאגה היתה לאפשר לרבי להתפלל וללמוד תורה (ללא דאגת פרנסה) למען קהילתו ועמו. הצדיק-הרבי היה מברך את קהל חסידיו, יעץ בריפוי חולים ומוכי גורל, לאלמנות, לעקרות מבנות הקהילה, בעסקי פרנסה. כן חיזק לבבות ועודד בעת צרה ופרעות שלא חסרו בכל הזמנים לקהילות ישראל בין הגויים בכלל ולקהילת סטפן בפרט.

כהונת הרבי עברה מאב לבנו וכשלא היה בן יורש, נישאה הבת לאחד מצאצאי השושלת של עיירה או עיר סמוכה. כך המשיך החתן את בית קודמו ונתרבו בתי הצדיקים כשושלות מלכים בכל וולין.

לרב ברוך טברסקי זצ"ל היה בן יחיד בשם משה. משה נשא לאשה את בתו של הרבי מסטולין. הבן עסק תקופת מה כסוכן ביטוח, בהיותו משכיל בנוסף להיותו מוסמך לרבנות. לאחר מכן שימש כרב בלובימול וכנראה נספה שם ביחד עם בני משפחתו על ידי הנאצים.

הרב ברוך טברסקי ישב על כס הרבנות הסטפן עד שנת 1936, עת נפרד מקהל חסידיו בעיירה. להלן תאור בעתון "וואליניער צייטונג" מס' (733) 30 על פרידת הרב מקהל חסידיו: -

"ימים מספר לפני ראש השנה עזב הרב טברסקי עם משפחתו את העיירה לצמיתות. רוב יהודי העיירה נאספו להפרד בחמימות מהרבי. הרב יכהן כרבה של לובלין. כפי שנמסר ערכו לו קבלת פנים חמה יהודי לובלין בבואו העירה."

מסטפן עבר הרב ב. טברסקי לשמש כרב בלובלין, משם היה עורך מסעות לעיירות סמוכות בוולין ומדי פעם היה מגיע לסטפן. פה היה מתקבל על ידי חסידיו ברוב פאר והדר אך בערגה לימים עברו.

בכל ביקור כזה היה מתקיים משתה כיד המלך כשחסידי הרבי מסובים לשולחנו. בגמר סעודה כזו קויים טכס השיריים (הייתי עד לדבר עת לקח אותי לשם דודי יעקב פרישקולניק ז"ל, שהיה מחסידיו הנלהבים של הרבי).ראיתי חטיפה של שאריות האוכל מצלחתו של הרבי, על מנת לזכות לפחות מפירור כלשהו, עת שהרבי הקדוש והנערץ קם משלחנו.

בביקורו של הרבי בעיירות וולין הסמוכות לסטפן היה מתקבל ברוב פאר ע"י קהל חסידיו באותה עיירה. לחסידים בעיירות אלה היה גם בית-כנסת משלהם ונקרא ב"כ של חסידי סטפן (די סטפענייער שול).

ידוע על בתי כנסת של חסידי סטפן בעיי-רות הבאות: בעיירה הסמוכה אוליק - שימש שם כגבאי בית הכנסת רבי מרדכי גליק. גבאי זה הנהיג נדרים לטובת הקרן-הקיימת, דבר יוצא דופן באותם הימים.

החזן יעקב פרישקולניק ז"ל
מחסידי הרב ברוך טברסקי

גם בסרני, עיר מחוז הנמצאת צפונית מסטפן, היה בית-כנסת סטפנאי שהוקם על ידי יהודי בשם רווייזנברגר. מקימי ומתפללי בית הכנסת היו בעיקר מחסידי הרב טברסקי יוצאי סטפן אשר עברו לגור לסרני מסיבות כלכליות. גם בעיירה רטנה, כחמישים קילומטר מקובל, היה בית כנסת של חסידי סטפן.

לרב ב. טברסקי היה גם קהל חסידים בארה"ב והוא יצא מדי פעם למסע לשם, לשהות במחיצת חסידיו, לשמחם ולהלהיבם.

בבית העלמין עתיק היומין של העיירה, ניתן היה לראות מצבות של צדיקים מצאצאי שושלת הרבנים.

בני משפחה על קברי אבות בבית העלמין.
ברקע מצבות אופיניות של בית העלמין
בסטפן.

היה שם מבנה אבן עם גג פח מעליו שבו היו קבורים מצאצאי המגיד מסטפן. לפני הימים הנוראים, בתשעה באב ובעת מצוקה היו בני העיירה משתטחים על קברי הקדושים וטומנים פתקים - קויטלאך - בין המצבות, מתוך תקוה כי זכותם של צדיקים תגן עליהם ותמצא אוזן קשבת לתחנוניהם.

בני משפחת קוטלער ליד מצבת אביהם-סבם,
מאחורי המצבה, רבי לוי קרייזר - השוחט והחזן.

מ.ש. גשורי

הצדיק רבי דוד הלוי - המגיד מסטפן

"קדוש עליון כאחד מן השרפים וצדיק יסוד עולם ומפורסם בדורו" - הגדרה זו יש בה כדי להבליט את אישיותו המופלגת של רבי דוד הלוי מסטפן, ש"בעל הדורות החדש" הנחשב לספר לכסיקוגרפי של שלשה הדורות הראשונים בחסידות מונה אותו בין ל"ט התלמידים המובהקים של רבי דוד-בר המגיד ממזריטש, ולפי הספר "דגל מחנה אפרים" שחובר בידי אחד מנכדי הבעש"ט יוצא שהיה עוד תלמיד הבעש"ט.

בדור השלישי לתקופת החסידות מתגלה בשמי סטפן מאור גדול. ר' דוד הלוי, היה דרשן מצוין, או לפי הכינוי בספרי החסידות - "מגיד מישרים". המגידות נחשבה אז לשלב עליון בסולם החסידות בפרט והיהדות בכלל. הוא תפס מקום מכובד בעיר ושמו נודע כמגיד היודע את אשר לפניו, ובכל עת מצוא היה מטיף לפני העם שהיה מתענג על נועם דבורו וקולו היה חוצב להבות אש ומרעים בעוז ובגבורה.

הוא הגדיל את שמה וכבודה של החסידות ברבים ונתחבב על הקהל, כי נוסף על כשרונו הדברני ונועם אישיותו ידע לתבל את דבריו בנעימה ובקול.

נראה שהצדיק ר' דוד היה נוהג בצניעות ובענוות יתירה, אף שמוצאו היה ממשפחה מיוחסת, בהתיחסו בן אחר בן דור חמישי להרב רבי דוד הלוי (ש"ו-תכ"ז) בעל "טורי-זהב" (ט"ז) לשולחן ערוך (מאוסטראה). אולם על אף העובדה שהדמיון העממי העשיר אהב לעטר ולענד את ראשי גבוריו-חביביו בזרי אגדות ולפזר להם מעלות ומידות טובות ביד רחבה ונדיבה, לא נהגו כן באישיותו של ר' דוד. "בכבוד ובחרדת אלקים יזכירו שמו כל צדיקי ורבני פולין, ואין קץ לנפלאות שמספרים עליו, ובין התלמידים החשובים של הבעש"ט יתחשב" - כך מעיד עליו בעל "שבחי הבעש"ט", זה הספר הקלסי הנפוץ ביותר בחסידות. בלי להרחיב עליו את הדיבור ברב או במעט. הפרטים המעטים אין בהם כדי לתת אספקלריה נכונה של אישיותו, ולכן נשארה הפרשה שבכתב על חייו ומעשיו כמעט סתומה.

מקצת הפרטים הידועים בעלי חשיבות רבה, שמובאים בספרים הם: שהיה מגיד מישרים בק"ק סטפן; שנדפס ממנו סדר "הנהגת אדם", ספר המלא קדושה וטהרה; שבזווג שני היה חתנו של ר' מיכל המגיד מזלוטשוב, ושנפטר בט' תשרי (ויש אומרים בי"א בו) תקע"א.

סטפן עיר מושבו היתה אחת הפינות הנדחות אשר בוולין, ברובה מיושבת יהודים ורווית יהדות, שהפכה בהשפעתו של הצדיק למקום של חסידות ונגינה. תפקיד המגידות היה שכיח ביותר בתקופת יסוד החסידות, ונראה שהמגידים היו שליחי החסידות. מפיציה ובחיריה שעליהם הוטל להביא את דברה להמוני עם.

המגידים שילבו כידוע בדרשותיהם את הנגון, שהיה הרוח הפועם בדברים ושימש אמצעי חשוב למשיכת ההמונים. הרי הנגון אינו מלטף את האוזן בלבד, הוא מרומם גם את הלב.

ניניו ויוצאי חלציו של ר' דוד הלוי מוסרים עליו פרטים שעדיין לא נתפרסמו עד כה בדפוס. מפיהם נודע שהוא היה אדמו"ר לחסידים רבים. וביתו שיסד בסטפן היה בית אב לשושלות שהסתעפו ממנו, כמו: ברזנה, דומברוביצה, סרני ואחרות. הוא חונן בסגולת חובב נגינה, ובקולו הערב היה שר ומטעים את המלים כאחד. והמלים היו חודרות מאליהן אל תוך תוכו של הלב. מביתו בקעה בשבת שירה חזקה של צלילי אור וצלילי שמחה שהתחלפו לפעמים בצלילי דביקות ותוגה. עדות לכך דניגונים הרבים המיוחסים לו, המושרים עד היום בפי ניניו והצדיקים יוצאי ירכו.

ר' דוד מסטפן נתקרב למגיד מזלוטשוב, ולבסוף נשא לאשה את בתו יחידתו ינטיל, שאביה המגיד אמר עליה שהיא בעלת רוח הקודש, ובשעה שהמלאכים אומרים שירה היא מזמרת עמהם וקופצת: קדוש קדוש... ר' דוד היה אז כבר בן ארבעים, אלמן מאשתו ואב לארבעה בנים, והכלה בת המגיד היתה אז רק בת אחת-עשרה, וכשהרבנית מיחתה לפני בעלה על רצונו למסור את בתו היחידה לאיש שהוא אב לארבעה בנים, אמר לה המגיד: נקרא לנערה ונשאלה את פיה. הנערה, בלי לחשוב הרבה, ענתה: כן, רואה אני שהוא הזווג שלי...

כתלמידו של המגיד ממזיריטש היה הולך אליו מעירו תמיד ברגל. אצל המגיד היה קיים מנהג שכל תלמידיו היו חובשים לראשם "שטריימיל" (כובע עשוי מעורות שועלים). ידו של ר' דוד מסטפן לא השיגה לרכוש לו את זה, והדבר גרם לו צער רב. והנה מת בסטפן אחד מבני העיר שהשאיר אחריו שטריימיל, ובני הנפטר מסרוהו במתנה למגיד שלהם, והוא שמח מאד על כך, אף שהנפטר היה ידוע כגבר אלים ובעל עבירה. דבר זה לא נחשב בעיניו לתקלה רצינית. לקח ר' דוד את השטריימיל, הלך למזיריטש והגיע לשם ביום ראש חודש אחד לפני התפילה. לפי המנהג במזיריטש היו מחכים לפני מוסף עד שהמגיד נתן אות להתחיל בתפילה, והעובר לפני התיבה היה חובש שטריימיל לראשו. ביום ההוא צוה המגיד לאמר לר' אהרן מקרלין שהוא יעבור לפני התיבה להתפלל תפילת מוסף, אבל כשהלה נגש להתפלל מצא ששכח להביא אתו את השטריימיל. התלמידים חפשו ומצאו כזה אצל ר' דוד, לקחוהו ממנו בהשאלה ומסרוהו לבעל התפילה. ר' אהרן התחיל להתפלל בחזרת הש"ץ ומיד הרגיש שאיזה גורם

נסתר מונע ממנו להוציא הגה מפיו, קולו היה צרוד וגרונו נחר. הנוכחים תמהו לראות את ר' אהרן עמל קשה בתפילתו עד שזיעה כסתה פניו, דבר שלא הסכינו לראות אצלו מעולם. אחרי התפילה לקח ר' אהרן את אחד מתלמידי המגיד ויחד הסתובבו בבית המדרש עד שבאו לר' דוד, ואחרי שסיפר להם כיצד הגיע לידו השטריימיל הבינו כבר בשל מי באה כל הרעה הזאת. ובספר ר' דוד את קורות השטריימיל הוסיף: אבל אחרי כל מה שעבר עליו העלה ר' אהרן מקרלין את השטריימיל עד שנעשה כלי מובשר לעלית נשמה של בעליו הקודמים.

אחד מבניו של ר' דוד, ר' יחזקאל מיכל פצ'ניק, שהתגורר בעיירה סטולין אשר בפולסיה, במקום שישב על התורה ועל העבודה, נשתקע בראשית המאה התשע-עשרה עם בני משפחתו בברזנה ונתפרסם בשם "רבי מיכ'לה הברזנאי", וממנו התחילה שושלת הצדיקים הברזנאית, ששגשגה ופרחה ביחוד בידי בנו יחידו ר' איציקל הברזנאי, חתנו של הצדיק רבי אהרן מטשרנוביל, שיצאו לו מוניטין כקדוש וכבעל מופת, וממנו שוב הסתעפו דינסטיות בדומברוביצה ובסא-רני (משפחת טויכמן). הרבי האחרון של דומברוביצה, ר' נחום יהושע הלוי פצ'ניק (תר"מ-תש"ב), בנו של הצדיק מברזנה ר' אברהם שמואל, נספה בידי קלגסי הנאצים יחד עם ששה עשר אלף יהודים מכל ערי הסביבה בעיר סרני בט"ו באלול תש"ב. בימים הטרופים ההם מצאו את מותם הטראגי גם שאר יוצאי ירכו של ר' דוד המגיד מסטפן, הי"ד.

בית אבי

מוצא משפחתי

נולדתי בסטפן בשנת 1927 לבית יואל פרישקולניק (הכינוי - די גאטעס). לפי אחת השמועות שימש סב אבי ז"ל, ישעיהו, כגבאי וכעובר לפני התיבה בבית הכנסת. ובאחת הפעמים, בסיימו את תפילת "קריאת שמע ישראל..." השמיע בשגגה בקול רם "אני אדני אלהיכם אמת", במקום המקובל והנהוג - "אדני אלהיכם אמת", כשאת ה"אני" אין משמיעים כלל. ומכאן כנראה הכינוי. באשר לשם המשפחה - פרישקולניק, שפירושו - על-יד בית הכנסת, או על יד בית הספר. במקרה שלנו בית סבי אכן שכן בקרבת אותו בית כנסת עתיק יומין שלפי האגדה קיים עוד מתקופת המלך הפולני סטפן בטורי, שהעיירה שימשה לו מבצר ועל שמו היא נקראה. אם כן יש להניח כי בתקופת מחצית המאה ה-15 התישבו בה גם היהודים שבאו ממזרח קרים, דהיינו, במידה שמשפחתנו התישבה דאז עם היווסד העיירה ואבות משפחה זו, כמשפחות אחרות בעלות שמות סלביים או ללא שמות משפחה בכלל, באו בנדידת היהודים ממזרח רוסיה, קרים למערב, הודבק למשפחה כנראה הכינוי - שם המשפחה - פרי-שקולניק, מאחר ששכנה או בנתה ביתה בקרבת בתי הכנסת.

מדורי דורות המשיכה משפחה זו לשכון על אותה חלקה בקרבת בתי הכנסת, וזה למרות תהפוכות הזמן והשלטון, ולמרות השריפות הרבות שכילו פעמים רבות את הבית, הוא נבנה מחדש באותו מקום.

ברוב עיירות וערי וולין הסמוכות לסטפן היו משפחות פרישקולניק, ולפי שסופר מפה לאוזן במשפחה, מוצאם של כל אלה מסטפן, אך במרוצת השנים שינו מקומות מגוריהם בחפשם אחר מקורות פרנסה. ואכן, היו לאבי בני דודים, אחד בעיר רובנה - דוד פרישקולניק, בסרני- ישראל פרישקולניק ולו בנים: אריה ויעקב פרישקולניק ז"ל וצאצאיהם שבחלקם נותרו בחיים, והם:ישעיהו פריש-קולניק חי עם משפחתו בת"א, יחיאל פרישקולניק ומשפחתו בפ"ת וישעיהו פרישקולניק עם משפחתו בגבעתיים, יעקב פרישקולניק בקיבוץ אשדות יעקב, ברל פרישקולניק עם משפחתו בצרפת, ובת בשם נייטה מבית פרישקולניק חיה בת"א. גם בלונינץ היה חי אחד מבני ישראל פרישקולניק מסרני בשם שמאי פרישקולניק. כמו כן גרו בסרני אח אבי, גדליהו פרישקולניק ובני משפחתו; בעיירה מטשיליק גרה אחות אבי, רייזל מבית פרישקולניק ומשפחתה. כן היו בני פרישקולניק בזדולבונוב.

דוגמת ההסתעפות והנדידה של בני משפחתי מסטפן הינה עדות נוספת על השרשיות של היהדות בוולין.

ההנחה היא כי עד לתקופת סבו של אבי, רבי ישעיהו פרישקולניק, חיה המשפחה כולה בסטפן, ומאז התחילה ההסתעפות והפיזור של צאצאי המשפחה בעיירות וערי וולין. וכעדות לכך בכל משפחה מבית פרישקולניק בוולין מופיע מישהו בשם ישעיהו, על שם אותו סבא.

למרות שנעקרתי ממשפחתי, ביתי ועיירתי בהיותי רק בן 14, הריני ספוג זכרונות מבית אבי, סבי, דודי, חברי וכל בני עיירתי. זכור לי כי גרנו בדירה של בית סבא. הדירה בת שני החדרים היתה עורפית ופנתה לכוון הרפת הגדולה. היה גם גן מטופח בימי האביב והקיץ ומוזנח בימי הסתיו והחורף הממושך.

בסמוך לגננו היה בוסתן של שכן, בעל עצי פרי, תפוחים ואגסים עסיסיים, שבחלקם גבלו ממש בגדר הגינה שלנו (הגן היה שייך לשכננו איציק וויצנודל הקצב.) את הגן היתה מעבדת סבתנו החורגת שרה ז"ל (מוצאה היה מאחד מכפרי הסביבה, נדמה לי מזלזנה). היא היתה בקיאה בכל הלכי העיבוד החקלאי ובעזרת הגויות העוזרות שלה היתה עודרת, מסקלת, מזבלת וזורעת, מדללת את העשבים ובקיץ משקה רק לפעמים, כי לרוב היו יורדים גשמים בסביבה שלנו בעונת הקיץ.

בשבילי היתה זו חויה מיוחדת לעבוד בגינה לצידה של סבתי, שהיתה מאד חביבה אלי וברצון ובסבלנות רבה אהבה להסביר לי את מהות העבודה, סוגי הגידול, שיטות הטיפול. לא פעם גרמתי נזק לגינה תוך כדי "לימוד", ע"י עקירת צמח כלשהו במקום עשב בר, אך לאחר גערה קלה היתה סבתי סולחת לי.

זכור לי כי סבתי היתה יוצאת לעבודת הגינה בשעות בוקר מוקדמות וחוזרת בשעות השקיעה. בתקופה זו לא היה סבי מהמפרנסים הגדולים, כך שסבתי היתה נעזרת בתוצרת החקלאית שהיתה מגדלת: שום, בצל, עגבניות, מלפפונים, סלק, חזרת וכיוצא באלה. באשר אלי, תמיד הייתי שש להצטרף אליה והייתי נהנה מאד בחברתה בעת עבודתה בגן ומשתדל לעזור במיטב יכולתי.

היה לי אח בוגר ממני בשלוש שנים, שאול ז"ל, ואחות קטנה ממני בשלש שנים ססל (החיה כיום יחד אתי בישראל). אבי, יואל ז"ל, היה הבן הצעיר ביותר, מאשתו הראשונה של סבי (סבתה ססל, שנפטרה, כפי שסופר לי, בעת הולדת אבי). לאבי היו אחים ואחיות, הרי אלה דודי ודודותי: יאנקעל פרישקולניק החזן, שגר בבית סמוך לביתנו שברחוב שקולנה, על יד בית הכנסת. דודה רייזל ז"ל, שהיתה גרה בעיירה סמוכה והיתה מבקרת בסטפן לעתים רחוקות. דוד גדליה ז"ל, שגר בסרני ולפעמים היה מבקר בסטפן. כמו כן זכור לי ביקור אחד או שנים ביחד עם אבי בביתם. הם היו מארחים נעימים מאד, ובעיקר אשתו,

הדודה רחל. דודי היה סוכן מכונות תפירה. הוא לא היה עשיר אך התפרנס בכבוד והיו לו שלושה ילדים: חנה, ישעיהו (שהיה מוכשר מאד) וחיה. כמו כן היו לי שלוש דודות מסבתי החורגת, שלמעשה גידלה את אבי היתום. הבכורה אודיל, שהיתה חביבה מאד, היא היתה בת בית בדירתנו ואהובה מאד על אבי ואמי, טייבל ז"ל. אנחנו הילדים אהבנוה והיינו קשורים אליה מאד, כאילו היתה אחותנו האמיתית. אחותה גניה ואחותם הקטנה מרים, שגם לגביהן נכון האמור מעלה באשר לקשרים המשפחתיים.

פרנסת אבי ואמי ז"ל

אבי זכור לי כבעל קומה בינונית ורזה. הוא היה טרוד משעות הבוקר המוקדמות ועד שעות הערב המאוחרות בחנותו - חנות לטבק ולסיגריות, קונצסיה (זכיון) בתוספת זכיון לספירט. זכור לי כי אמי היתה תמיד רצה לעזור לאבי בחנותו מיד לאחר ששלחה אותנו לבית הספר, ולא תמיד כששבנו מבית הספר היינו מוצאים אותה בבית. היא היתה עדיין בחנות, עוזרת לאבי. עד כמה שהדבר זכור לי, הרי שהפרנסה היתה לא רעה יחסית, אך הורי השקיעו מאמצים,עצבים וסיכונים רבים להשגת הפרנסה וכלכלת הבית.

זכורים לי במיוחד ימי השוק - יום ד' בשבוע, עת שהעיירה התמלאה גויים מכל כפרי הסביבה, שהתרכזו בככר השוק וברחובות הסמוכים. אהבתי כנער סקרן להידחק ולהשקיף על העיסקות הנעשות בשוק: על מכירת התוצרת של הכפריים ורכישת מוצרים מידי רוכלים מקומיים, ומאלו המקצועיים יותר שבאו מעיירות או מערים סמוכות להציע סחורתם ביום השוק. אהבתי להאזין להצהרותיהם הב-דחניות של הרוכלים ולמתיחות הרבות שהיו מותחים לא פעם את הגויים הכפריים, שברובם היו תמימים ובורים. גם בחנותנו היה הדוחק רב ביותר במיוחד בימי השוק, כי הרי טבק וסיגריות היה מצרך מקובל ופופולרי ביותר על גויי הסביבה. בימי השוק נאלצה אמי לסייע לאבי בחנות משעות הבוקר ועד שעות הערב. לא פעם, בהיותי בחנות בשעות אחר-הצהרים שמתי לב לכך כי אבי היה אהוד על הקונים הרבים מבין הגויים שביקרו בחנות. רובם כינוהו בשם סוחוי (יבש) - הכוונה: רזה. הם התיעצו עם אבי לעתים באשר לפניות לשלטונות והגשת בקשות. אבי גילה בקיאות רבה בנוהלי הפניות לשלטונות ובניסוח בקשות בשפה הפולנית. זוכר אני שגם אמי נהגה למצוא שפה משותפת עם באי החנות ובמיוחד עם גויות - בין אם היו מעשנות או שבאו לרכוש טבק וסיגריות לבעליהן. לרוב היתה אמי מיעצת בנושאי בריאות, היגיינה ומשק בית. וכמובן, ללא תמורה אלא מתוך כוונה טובה לעזור לזולת ללא הבדל מעמד ולאום.

אמי מוצאה מעיירה סמוכה לסטפן - ברזנה. מוצאה של אמי ממשפחת צוקרמן הענפה והמכובדת בעיירה זו. גם ממשפחתה הקרובה של אמי לא נותר איש בחיים, מלבד בני דודים ילדי אח אמי אפרים צוקרמן ז"ל הגרים בארה"ב.

אורח החיים בבית הורי

אמי גילתה יחס הוגן ביותר לעוזרות הבית "השיקצות", שתים במספר - אחת בתפקיד מטפלת, דיברה אידיש באופן שוטף בהיותה בת בית אצלנו יותר מאשר בביתה, והשניה - שואבת מים, מכבסת ומנקה. הקשרים היו מצויינים. השיקצות היו מתיחסות לאמי באמון מלא, היו מפקידות את חסכונותיהן בידיה, מתיעצות עמה, ואמי היתה מתיחסת אליהן כאילו היו חלק בלתי נפרד ממשפחתנו. אמי נהגה לגמול חסד לנזקקים ומסכנים, וכאלה לא חסרו בעיירתנו. לא פעם ראיתיה לפנות ערב חומקת מהבית, ובעיקר בימי חמישי, ונושאת עמה קערת קמח-חיטה ומצרכים שונים כדי לתת לנזקקים שגרו בשכנות. בתקופה מאוחרת יותר, אחרי 1939, רכשנו פרה, ואז היתה אמי מעניקה חלב ומוצריו לנזקקים בהביאה זאת לבתיהם אישית ובסתר. כששאלתי אותה לא פעם מדוע היא עושה זאת בסתר, נעניתי כי מתן צדקה בסתר הינה העזרה האמיתית ביותר, ללא רעש ופרסומת, וכך נמנעים עלבונות ובושה מהנזקקים.

הורי נהגו מדי יום ששי לארח "אורח", ברוב המקרים - קבצן. אלה שהיו מזדמנים לעיירה ונשארים בה לשבת. אבא היה מזמין אותו בצאתו מבית הכנסת והוא היה מיסב איתנו לשולחן וסועד איתנו את ארוחת ערב השבת. הדבר היה גורם נחת להורי ולנו הילדים.

דמות סבי ז"ל

זכורה היטב דמותו של סבי, בן-ציון פרישקולניק, או "בנציגוט", כפי שכינוהו. יהודי זקן, כפוף גב, בעל זקנקן קצר, צועד לרוב כשמקל תמיכה בידו. מהתקופה הזכורה לי היה בעל אטליז קטן לממכר בשר לא כשר - לגויים בלבד, כמובן. עסקיו לא היו פורחים ביותר, והיה מסתייע בבנותיו בניהול החנות. תופעה מיוחדת במינה הזכורה לי היא, כי לסבי היו הרבה חובות שחבו לו קוניו הגויים הפריצים, ומגירתו בשולחן היתה דחוסה פתקים, עליהם היו רשומים החובות, אך מעטים מאד היו מחזירים לו חובותיהם. בהצטבר חוב גדול של אחד הפריצים, היה סבי שוכר עגלה או מזחלה עם סוסים (ואני לא פעם הייתי מצטרף למסעותיהם) ונוסע לחוות הפריצים לקבל את המגיע לו. כתמורה על חוב היה לרוב מקבל שקי תבואה, קמח, תפוחי-אדמה, בצל, שום וכדומה. זה היה מובא הביתה ומאוחסן במרתף - לשם צריכה ביתית בחורף.

אחד מהרגליו המפורסמים היה שתיה מרובה של תה. לאחר שהמיחם רתח היו מוזגים לו חמש-שש כוסות תה חזק ועורכים אותם בשורה לפניו, התה היה, כמובן, לא ממותק. סבי היה לוגם כוס אחר כוס במוצצו קובית סוכר קשה ובעשנו סיג-ריה במקביל, וזה היה גורם לו הנאה מרובה. תופעה זו היתה חוזרת ונשנית

מדי ערב. זכורים לי טיוליו של סבי בימי שבת אחר ארוחת-הצהרים, עת היה נוהג לטייל סביב הבית והגינה הסמוכה, כשידיו משולבות על גבו, סוקר את רכושו ונהנה ממנו. בארוחת הצהרים נהג סבי ללגום לפני הארוחה מהטיפה המרה, אבל בגבול ובמידה, כדי לקדש ולשמח לב אנוש בלבד.

סבי היה בעל חוש הומור ונהג לא פעם להתבדח ולמתוח את הגויים החולפים על פני חנותו או המבקרים בה. בהיותו יהודי מאמין וירא שמים, אך לא פנטי, נהג לבקר בבית הכנסת הסמוך לביתנו בימי חול, שבתות וחגים. שמחתי מדי פעם להצטרף אליו ובמיוחד בערבי החורף, כדי לשבת על יד התנור החם בבית המד-רש. במוצאי שבתות הייתי מתלוה אליו ברצון לסעודה השלישית ונהנה ממראה העליזות של שבת אחים גם יחד, ומההנאה שגרמה הסעודה לרוב המסובים.לחלקם כנראה בשל היותם רעבים, ושהיתה להם ההזדמנות הטובה של שבירת הרעב ע"י אכילת פת חלה ודג מלוח, ולחלקם סתם כך. לפעמים הייתי מתלוה לסבי גם לסליחות בלילות או לפנות בוקר (ברשות הורי, כמובן) וזה ביראת כבוד גדולה אך גם בפחד משדים ומנשמות משוטטות.

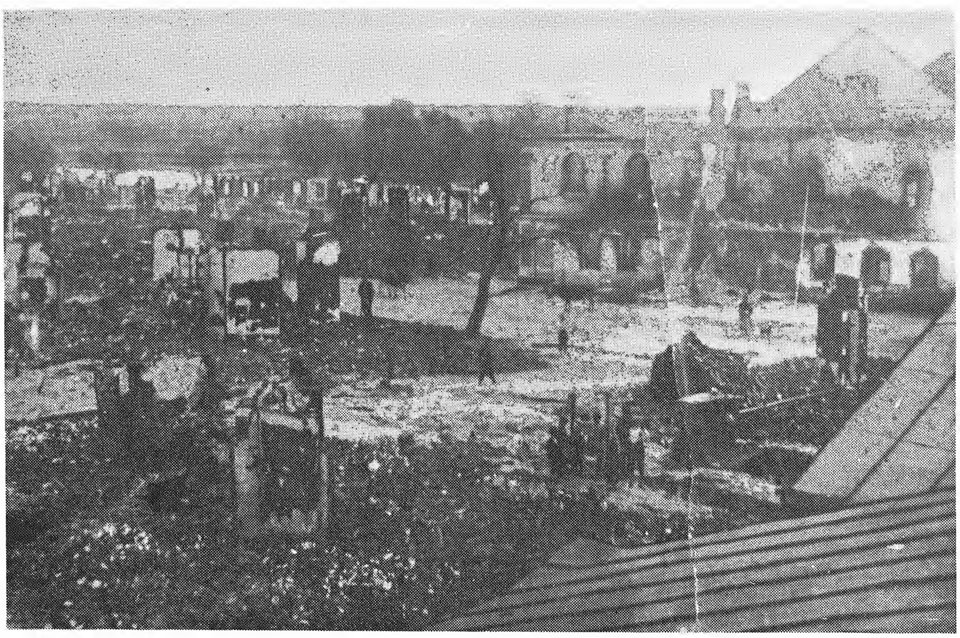
דמותו של אחי שיילי ק-שאול ז"ל

מבית אבא זכור לי אחי שאול-שייליק, שהיה גדול ממני בשלוש שנים ולמד בבית ספר "תרבות". הוא היה צנום ורכרוכי במקצת, אך טוב לב. למד לנגן בכינור ע"י יהודי בשם משה דער קלעזמער, שהיה מופיע בביתנו ומלמדו. קנאתי מאד על יכולתו הרבה והצלחתו בנגינה ושירה. במיוחד זכורה לי הנגינה "דער יאלד איז מיר מקנא". הייתי מנסה לחקות את הנגינה ע"י חיכוך מקל במקל או תיפוף, וזכורני איך שהיו מתבדחים על חשבוני מאחר ששמיעתי לא היתה מפו-תחת דיה. אך הייתי טוב ממנו בריצה, שחיה ובכל מיני מעשי שובבות.

בהיותי תלמיד-נער

באשר לעצמי, הייתי תלמיד מן המניין בבית הספר "תרבות" עד כתה ה' והשת-לטתי יפה על השפה העברית. השפה המדוברת כמובן היתה אידיש. הייתי חבר פעיל באגודת דוברי עברית ולמרות שחסרו לנו מילים שימושיות יום-יומיות קיימנו נדר, ובתקופות מסויימות דיברנו רק עברית. נחשבתי לתלמיד טוב והיה לי הרבה פנאי למשחקים. חברים היו לי לרוב וברוב המקרים הייתי ראש החבורה או הסגן. נהגנו להתארגן לחבורה לשם התגוששות והתגוננות מילדי הגויים ברחובות הסמוכים לנו.

מקום מגורי היה בקרבת בתי הכנסת והרחבה שלפניהם, וכן בקרבת בתי הרבנים והשוחטים - מרכז הפעילות העדתית והקהילתית-דתית של יהודי העיירה והסביבה. ההקדש וגם בית המרחץ היו בקרבת מקום. כידוע, רוב החופות היו נערכות בעיירתנו ברחבת בית הכנסת וכמו כן הלוויה היתה מתעכבת ע"י בתי הכנסת. רוב קבצני העיירה ואורחיה היו מתרכזים בקרבת בתי הכנסת ובהקדש שבקרבת מקום. רוב היהודים, בבואם לשחוט את עופותיהם, היו חולפים ברחוב בתי הכנסת, כי שלושת השוחטים של העיירה גרו בקרבת מקום: לוי השוחט ז"ל - החזן, יואל השוחט ז"ל והרשל השוחט ז"ל,שהיה גם בעל קורא. כשרצו לפנות לאחד מדייני העיירה לשם מתן דין, התיעצות, גט או כל סיבה אחרת היו חולפים ברחוב בתי הכנסת, כי שני הרבנים - הרב בנציון וולינסקי ז"ל, והרב פנחס גורינשטיין ז"ל גרו בקרבת בתי הכנסת. בקיצור,גדלתי וחייתי בלב החיים התוססים של העיירה. לא נעדרתי משום חתונה והלוויה, בכל מקרה של דין תורה הייתי שוהה בקרבת בית הדין ובסקרנות בולע כל ידיעה על התוצ- אות. וכך הייתי בקי בכל התהליכים המעשיים של סידורי חופה,ולהבדיל הלוויה וקבורה, ברית מילה, דין תורה וגט, טבילה במקוה ורחצה בבית המרחץ, נוהלי הקדש, שחיטה ועוד.

מראה רחוב בתי הכנסת לאחר השריפה הגדולה בשנת 1925

ברחבת בית הכנסת היו מתקיימות גם פרידות ממהגרים שנסעו לאמריקה, ובמיוחד זכור לי מקרה של פרידה המונית מזוג בית"רים שהחליטו לעלות ארצה- רוזקה בבצ'וק וצלייע שפריץ (הם נמצאים כיום בארץ). זכורות לי גם תהלוכות של נוער ציוני מאורגן על תלבושתם.

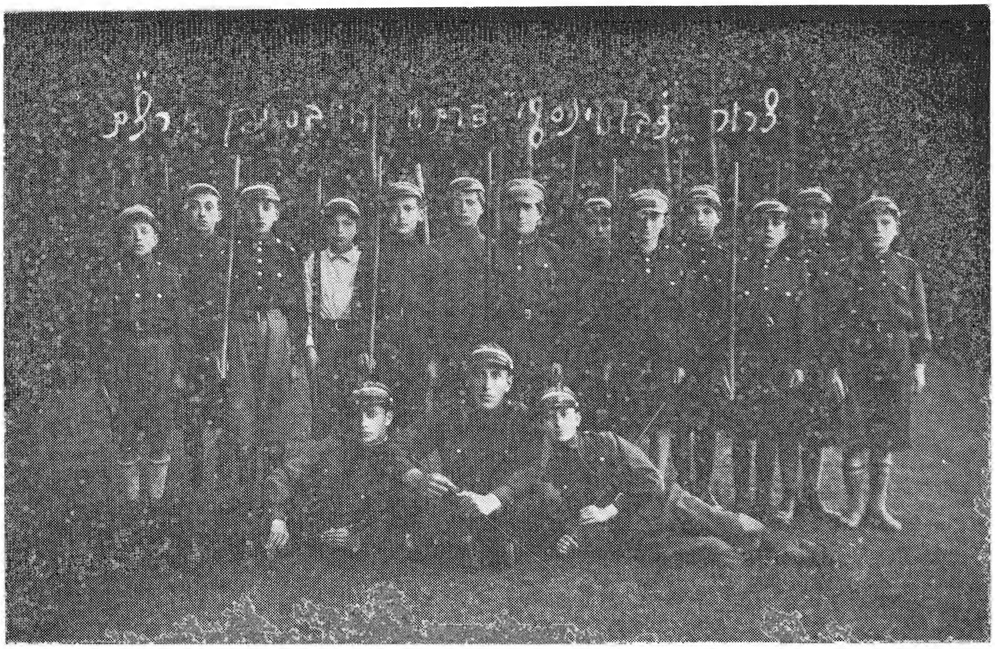

מפקדת בית"ר בסטפן - תרצ"ב

בסטפן היה רוב הנוער מאורגן ב"בית"ר" ויתרו ב"השומר הצעיר", "הפועל המזרחי". מבוגרים יותר השתייכו גם לכלל ציונים.

אני נהניתי מכל הארגונים הציוניים בעיירה והייתי מפעם לפעם מחליף תלבושות ומבקר בקינים של בית"ר, "השומר הצעיר", משתתף בערבי בידור, ריקודים וטיולים ליערות האורן הנהדרים של סביבת סטפן. בימי חופשה,בשבתות ובחגים היינו יוצאים לעמקי היערות שבקרבת העיירה, כשאנו מצויידים בצידה וגם במקלות להגנה עצמית מפני התנפלויות של "שקצים". נוסף על כך הייתי תורם נלהב לקרן הקיימת במסגרת בי"ס "תרבות". אני וחברי לספסל הלימודים היינו מתחרים על מילוי מחברות הבולים מצמחי ומפירות הארץ שהיינו רוכשים ותמו- רתם קודש לקרן הקיימת.

כשהיינו יוצאים ליערות, היינו מגיעים למקום מסויים ומניפים שם דגל לאומי- מוצר ידינו. שם היינו מתמקמים בצורת מחנה ומתאמנים בת"ס,במקלות דמויי רובים, כדוגמת הבית"רים הבוגרים בעיירתנו. שעות רבות בילינו בהסתכלות בתרגילי ת"ס, צעדות ואימוני התגוננות והכאה במקלות של בוגרי בית"ר.

צרור "ז'בוטינסקי" דרגה א' בסטפן תרצ"ב

בל"ג בעומר היינו יוצאים, כמובן ברשות הורינו, כשאנו מצויידים במיטב הצידה, כגון ביצים קשות צבעוניות ועוד מיני מאכלים מקובלים דאז, בערבי שבועות היינו יוצאים הרחק מעבר לנהר כדי לקטוף מיני סוף ירוק (בלועזית לפחס) לקישוט הבית לקראת החג. הדבר היה כרוך בסיכון של התנפלות "שקוצים" וחטיפת מכות, אך דבר זה לא מנע מאתנו לחזור מדי שנה על תהליך זה. באשר לנוער הבוגר שהיה ברובו מאורגן בתנועות "השומר הצעיר" ובית"ר, התנועות הציוניות, וכן בפעילות ניכרת במופעים ספורטיביים של כדור-עף ולפעמים גם כדורגל, שחיה ושיט בנהר. מדי פעם התקיימו תחרויות ספורט בין הקבוצות ולעיתים גם תחרויות בין קבוצות כדורעף של הפולנים והיהודים. זכור לי כי ברוב המקרים היו צעירינו מנצחים את הפולנים ודבר זה היה מרגיזם עד לחריקת שיניים, קללות והדבקת כינויי גנאי ליהודים. לפעמים היה הדבר גורם להתקוטטות ממש, ובכל מקרה כזה היו הפולנים חוטפים מנה אחת אפיים, כי אז היה הנוער היהודי מתלכד כולו. אנו, הילדים, נהנינו לראותם מכים ומתגוננים, הערצנו אותם ודבר זה עודדנו להתלכד ולהתגונן בכל מקרה של התנפלות או התגרות מצד ה"שקוצים". בכל מקרה של התגוששות באחת מפינות העיירה היתה השמועה מועברת מפה לאוזן במהירות רבה ואנו, הילדים, היינו רצים בעקבות הבוגרים המצויידים במקלות ההתגוננות.

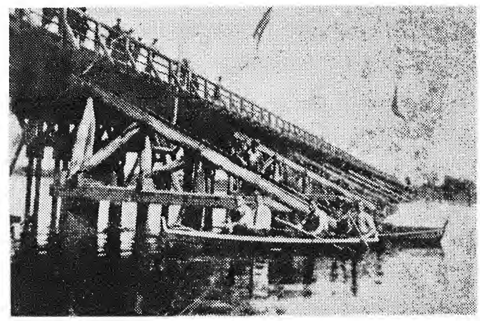
הנהר של סטפן והגשר מעליו

הנהר של סטפן, ההורין, היה אחת משלוחותיו החשובות של נהר הפריפט.הנהר זרם ממזרח לעיירה לרגלי גבעה שעל גביה השתרעה העיירה סטפן. מימי הנהר היו שקטים וזרמו בנחת, מלבד המקום שעל יד הוול, שזרמו היה חזק במיוחד. מתוך סיפורים נודע לי כי בעבר היתה בנויה במקום זה טחנת קמח המתונעת ע"י זרם המים. שאריות של יתדות עץ עבותים היו עדיין תקועים באותו מקום בתח-תית הנהר. בתקופת האביב עם הפשרת השלגים והקרח היה הנהר נראה עובר על גדותיו ומציף שטחי מרעה נרחבים (לונקה) שמעבר לנהר. שטפון זה היה נמשך לרוב עד תחילת הקיץ ואז היו פני המים יורדים והנהר חוזר לאפיקו הרגיל. שטחי המרעה היו מתגלים שוב, מלבד מספר אגמי מים שהיו מתיבשים רק לקראת סוף הקיץ. המעבר לעיירה מצד מזרח היה על גבי גשר עץ איתן שאורכו כקילומטר. הגשר היה בנוי מעץ, כולל עמודי היסוד העבותים שלו,וכל קורו-תיו ודפנותיו - כל אלה היו מחוברים ביניהם ע"י ברגים ארוכים וחישוקי ברזל. הגשר התנוסס מעל לנהר בגובה של מעל עשרה מטר. כנערים התפלאנו לא פעם איך מסוגל גשר העץ לשאת את כל עומס העגלות העוברות עליו ולפעמים אף מכוניות בודדות. עת נכנס הצבא האדום בשנת 1939, אף טנקים עברו אז על גבי הגשר והוא החזיק מעמד. חששנו תמיד שמא הגשר יתמוטט ואז כאילו ננותק מן העולם ובעיקר מיערות האורן החביבים, אליהם היינו חומקים בימי הקיץ החמים ומבלים שם חופשות ושבתות.

מרוב סקרנות היינו יורדים מתחת לגשר ומטפסים על גבי עמודיו ועוברים לארכו ורוחבו ובודקים כל יתד וקרש פן נרקב ופן היו פיצוצים, וכל חיבור ובורג בדקנו שיהיו סגורים היטב. לאחר סיור כזה היינו חוזרים הביתה שבעי רצון, שאכן הגשר איתן ושהשלטונות באמת טיפלו בו, והיו מהדקים את ברגיו ומורחים את עמודיו בזפת לשם הגנת העץ מחום הקיץ ומרטיבות החורף. דאגה מיוחדת היה גורם הגשר לכל בני העיירה ולשלטונות עם תחילת האביב, עת הפשירו השלגים והקרח העבה שהיה מכסה את הנהר בחורף. קרחונים גדולים היו מזע-זעים את עמודי היסוד העבותים של הגשר ולרגע היה נדמה כי הנה כל הגשר ייסחף עם נחשולי הזרם האדירים ועם גושי הקרח הצפים. השלטונות,ואתם מכבי האש המתנדבים וכן סתם אזרחים מתנדבים, היו מנתצים את גושי הקרח המתקר-בים לגשר באמצעות קורות עץ ענקיות שהיו חדות בקצותיהן. לאחר שהסכנה חלפה היו בני העיירה נושמים לרווחה והשלטונות היו בודקים, מחזקים ומתקנים את הנדרש כדי להבטיח את עמידתו האיתנה של הגשר לעתיד לבוא.

זכור לי כי בשנת 1939, עת נסוג הצבא הפולני מהגבול הרוסי, עשו את כל ההכנות לשרוף את הגשר ע"י פרישת קש יבש לכל אורכו, אך מרוב בהלתם או מסיבה אחרת, לא שרפוהו. לפני נסיגת הפולנים אף השליכו הרוסים מספר

פצצות לנהר בקרבת הגשר, אך הגשר לא נפגע וזה איפשר להם להיכנס לעיירה בקלות על נשקם ורכבם הכבד, כולל הטנקים. עם נסיגת הסובייטים בשנת 1941 דאגו הם לפוצצו ולשרפו כמעט כליל, וזאת כנראה כדי למנוע מהגרמנים מלהשיגם בעת נסיגתם המבוהלת. הגרמנים הקימו גשר זמני תוך ניצול עבודת הכפייה של יהודי העיירה ובהתבסס על חלק מיסודותיו ויתידותיו הנותרים של הגשר הישן.

מראה הגשר על פני ההורין בסטפן

לנהר נועדו תפקידים חשובים בחיי העיירה. בהיותו עשיר בדגה סיפק ליהודי העיירה דגים טעימים, החל מדגי קרפיונים, ערב רב של דגיגים החל מהמינים לטיגון לכל ימי השבוע וכלה בדגים גדולים כזאבי מים לשבת. וכמובן, הדגים נדוגו ע"י דייגים גויים ששכנו לאורך הנהר וזו היתה פרנסתם. היו דגים אותם בחכות וברשתות קטנות ובעונות שהדגה היתה רבה והדגים היו מופיעים בריכוזים גדולים, היו הדייגים פורשים מכמורת ארוכה ומשקיעים אותה עד קרקעית הנהר. לאחר לילה, או לפעמים לאחר ימים אחדים, היו יוצאים בסירות משוט קלות, מקיפים את המכמורת מכל העברים ומושים אותה מן הנהר עם שלל הדגים. את הדגים היו משווקים ליהודי העיירה באמצעות ה"פישר" היהודים. זכור ר' ירחמיאל הפישר ז"ל שהיה מספק ליהודי העיירה את מיטב הדגים לשבתות ולחגים. מבין הנערים והבחורים היהודיים היו גם חובבים שעסקו בדייג באמצ-עות חכות ולבילוי וספורט השייט בסירות משוט ודוגיות (קיקים).

תושבי העיירה היו רוחצים במורד הנהר בימי הקיץ. לא נהוג היה להתרחץ בבגדי ים. רוב הצעירים היו חומקים לנהר ערומים ושוחים להנאתם, יחידי סגולה לבשו מין תחתונים מיוחדים שדמו לבגדי ים. המתביישים היו מתרחקים לפינות נידחות לאורך הנהר וחומקים מבין עצי הערבה (הורבה) העבותים שעל גדות הנהר ערומים כביום הוולדם.

הגויות נהגו להלבין את בדי הפשתן בימים ובלילות, ע"י טבילה ממושכת בנהר, פרישה על גדותיו לייבוש בשמש והרטבה חוזרת. נשים ונערות, תושבות העיירה, היו יורדות לכבס במימי הנהר.

בחורף נהגנו להחליק על הקרח העבה שכיסה את פני הנהר. נהגנו להתרכז בחלקות מיוחדות שמהן נוקה השלג והן הוכנו להחלקה. את מימי הנהר היו שואבים לשתיה הן בקיץ והן בחורף. בחורף היו מבקיעים חורים בקרח (פולונקה). בסוף החורף נהגה קהילת סטפן, בעזרת גויים שכירים, לרכז גושי קרח ממימי הנהר הקפואים ולאחסנם בבור עמוק על גבעה סמוכה למורד הנהר, על יד ביתו של לוי ה"סמולר" ז"ל. הבור היה מכוסה בגגון נמוך בעל שכבות קש מרובות לשם שמירת הקרח בתקופת הקיץ ומניעת הפשרתו. הקרח היה משמש לצרכי רפוי לקהילה כולה ואף לגויי העיירה.

ב י ת ה מ ר ח ץ

במורד סמוך (לשול-גאס) לרחוב בתי הכנסת שכן בית המרחץ שאת מימיו לקח מהנהר, והנהר קלט את מי הביוב של בית המרחץ. מבנה די עלוב ומוזנח היה בית המרחץ במראהו החיצוני והפנימי גם יחד. קירותיו החיצוניים בנויים אבן סיד שרופה אדומה וגג עשוי מפח חלוד רעוע. בתוכו מערכת צינורות ודודים. חדר תנור הסקה, שהוסק ע"י עצים, חדר ברזים למים קרים וחמים, מקוה וחדר סמוך עם מדרגות גבוהות, חדר הזעה (א שוויץ באד). בימי חמישי אחה"צ ובימי ששי נהגו יהודי העיירה, בעיקר הזקנים, כשהם מלווים ע"י בניהם ונכדיהם, לטבול במקוה, להתרחץ בבית המרחץ ולחטוף "שוויץ-באד" מהנה. אנו, הנערים, נהגנו להתחרות מי יצליח להחזיק מעמד להגיע למדרגת ה"שוויץ באד" הגבוהה ביותר. להקלת הנשימה ולהתרעננות נהגנו להתיז מים צוננים בדלי עץ מיוחד ולהלקות במטאטא זרדים מיוחד. עד כמה שזכור לי השרות בבית המרחץ ניתן חינם ללא כסף, וזה היה בהחזקת הקהילה כולה. הפעיל אותו ר׳ הרש׳ל דער בעדער בעזרת בני משפחתו, כנראה תמורת שכר מהקהילה.

"כ ל י ז מ ר"

בסטפן היתה משפחת הקלעניקעס המסועפת שהיוותה את להקת התזמורת הידועה: ר׳ פלייע עם הבס ומשה עם הפידל - הכנר, הרשל בעל הכינור או החצוצרה וגם מתופפים היו ביניהם. אלה היו מנעימים בניגוניהם היהודיים את החתונות היהודים והוזמנו גם לחתונות של הגויים. החופות היו נערכות בדרך כלל תחת יריעה ברחבת בתי הכנסת כשרוב בני העיירה היו מתלווים, כמובן בליווי התזמורת. אחדים מבין ה"כלי זמר" היו משמשים גם מורים לנגינת כינור וחצוצרה לבני הנוער של בעלי היכולת. בגמר החופה היתה נערכת לרוב בבית הורי הכלה סעודת מלכים, אליה הוזמנו רוב בני העיירה וכמובן כל עניי העיירה זכו בהזדמנות חגיגית זו לאירוח ביד נדיבה ולמשתה עניים מיוחד.

שוק - היריד

בשוק היתה מכירת תוצרת ע"י האיכרים ורכישה מהרוכלים-החנוונים ובעלי המלאכה. לא היו מחירים קבועים לתוצרת החקלאית והמחירים נקבעו לפי הביקוש באותו יריד. אם רבו הקופצים על תוצרתם מיד היו מעלים את מחיריהם, ואם נחלש הביקוש היו מסתפקים במחירים מוזלים. גם לכח השכנוע היה ערך רב וקונה ותיק שרכש את אמונו של הכפרי היה מקבל את תוצרתו במחיר הנמוך לפעמים מזה המקובל בשוק. לרבים מן הכפריים ואיכרי הפרברים של העיירה היו אנשי אמון מבין הסוחרים ובעלי המלאכה היהודים של סטפן ואלה שמרו אמונים לידידיהם היהודים, נועצו בהם בעת צרה ושפכו את ליבם לפניהם. אך בפורענות שעברה על יהדות סטפן התנכרו מכרים אלה לידידיהם היהודים ואף ניצלו לרעה את האמון שניתן בהם וברוב המקרים בגדו. רובם שמחו וציפו לרגע בו יוכלו לרשת מרכושם של היהודים שהושמדו.

מראה השוק בככר השוק בסטפן.
ברקע הכנסיה הפרבוסלבית.

היתה קיימת שפת סתרים בין בני החנות כדי שהערלים או אנשי החוק הפולנים לא יבינו - דברי-רמזים בלשון הקודש:"ערל זה מבין כל דבר,"והכוונה שמבין אידיש. ואמנם היו ביניהם שהבינו ואף דברו אידיש, מתוך שרותם הרצוף אצל היהודים. "ער לקחנס" - הכוונה - "הוא גונב". ק"ו זלוטות או ת"ק - חמש מאות. סרוב לתת הנחה - "יסורים" - שלילי. "א שרייערס"(קריינים) - מוכרי הסידקית הרוכלים מחוץ לעיירה - ממוצא גליצאי או ורשאי היו ניצבים לפני דוכנם המוגבה בלבשם מעילי עור והיו מכריזים בקול בלשון הפולנית מעורבת באוקראינית. דיבורם היה תקיף ומהיר והיו משבחים את סחורתם ומסבירים השימוש בה.

המחיר היה סטנדרטי ושווה לכל נפש - הכל בזהוב אחד. היו ממלאים את כובעו של האיכר בכל מיני דברי סידקית זולה, תרופות פלא לכל מיני מחלות. אורחי הירידים היו צוענים, מגידי עתידות - קוביוסטוסים וקלפנים. האיכרים התמימים היו נופלים בפח בהשתתפם במשחקי הגורל ומפסידים את כל ממונם

שקיבלו תמורת סחורתם שמכרו. הכפריים היו חוזרים מהיריד שתויי יי"ש. הירידים היוו בחלקם מקור פרנסה חשוב לסוחרים ובעלי המלאכה של העיירה כי היה זה יום הפדיון.

ח ת ו נ ה

חתונה היתה לא רק עניינם של שתי המשפחות, אלא כמעט כל העיירה שיתפה עצמה בשמחה. במקרים נדירים היתה "א שטילע חופה" - נשואי אלמן או כשאחד הצדדים לא היה מרוצה מהשידוך.

ל ב ו ש י ה ו ד י ה ע י י ר ה

זקני הקהילה ונכבדיה לבשו בגדים מסורתיים, הגברים מכנסי אריג וצמר כהים בדרך כלל, קפוטות אפורות ליום יום וכהות ומבהיקות-מבריקות לימי חג ושבת.

רוב יהודי העיירה התהלכו עם כיסוי ראש משונים - מותאמים לתקופות השנה. הנשים לבשו שמלות ארוכות, לרוב כשלראשן מטפחות ראש. כמובן שמלבושי החג של הנשים נבדלו מלבוש היום יום, בהיותם רב-גוניים יותר, סוגי הבדים יקרים יותר.

דור הביניים והצעירים לבשו בגדים מודרניים יותר מן האופנה המקובלת באותה עת בערי ועיירות פולין. אכן, היו בסטפן מבחר חייטים ותופרות אשר ידעו מלאכתם ותפרו לפי ז'ורנלים המקובלים באותה עת. בעלי היכולת הרשו לעצמם לתפור חליפות ושמלות מבדי צמר משובחים שניתן היה לרכוש בחנויות האריג בעיירה. כמו כן ניתן למצוא מבחר נעליים אופנתיות באותה עת גם בחנויות העיירה.

כמעט כל בית אב דאג לבגדי חג ונעליים חדשות לבני ביתו ולילדיו, בעיקר לפני בוא החג וכן לכסות מתאימה לימי החורף.

לעומת לבוש רוב יהודי העיירה נהוגים היו המלבושים הבאים לאיכרי העיירה והסביבה: האיכר היה לבוש מכנסי בד פשתן מעשה ידיה של אשתו, חולצה ומכנסיים מבד פשתן מתוצרת בית, שתפירתם גסה. גם הנשים היהודיות כנוכריות לבשו שמלות וכותנות בד עם רקמה צבעונית, מלאכת מחשבת. את הנעליים נעלו רק בחורף. בקיץ היו מהלכים יחפים, בחורף עטפו רגליהם בחיתולים ונעלו פאסטאלעס - סנדלים עשויים רצועות מקליפת עצים ומחוברים לרגל בשרוכי עור חזקים טבולים בעטרן כדי שיהיו רכים וגמישים. בימי הקיץ חבשו כובעים שונים עגולים עם מצחיה נוצצת מצופה לקה או כובעי קאסקט

מאריג גס. בחורף חבשו כובעים חמים מעור כבשים עם סרח עודף מכל צד לכסוי האזניים והעורף וכן היו כובעים גליליים מצמר כבשים, המכונים בלשון הגויים "קוצמע". הגברים לבשו אפודות ומכנסים עם ביטנות צמר גפן ומעילים כבדים שביטנתם פרוות כבשים והיו נועלים מגפיים גדולים ממידת הרגל, שהיו עוטפים את הרגלים בסחבות הקרויות אוניצעס וקש השומר על הרגלים מפני הקור החרפי העז.

השעונים היו יקרי מציאות ורבים ניחשו את השעה לפי מצב השמש. ברוב הבתים היו שעוני קיר הבנויים בארונות. שעוני יד היו בודדים. לנכבדים ולאמידים היו שעוני כיס שהיו מגישים כמתנה לחתונה והיו תקועים בכיס הקדמי בשרשרת ארוכה המשתלשלת מתוך הכיס. הנשים לרוב ענדו עגילים, היו נשים שענדו לצוארן שעוני זהב על שרשרת זהב. לרוב הנשים היו תכשיטים שנשמרו מכל משמר ובעת צרה משכנו אותם בחשאי יחד עם מטבעות זהב בערך של חמישה רובל.

מ א כ ל י ם ו מ נ ה ג י נ ק י ו ן

המים סופקו מבארות כשכל בית ריכזם בתוך חביות עץ או בפח - לצריכה שוטפת. למילוי החביות היו נעזרים בשיקצות שהיו נושאות את דליי המים על כתפיהן באסל (קורומיסלו). בבתים היו כיריים לבישול ותנורי אפיה ותנורי חימום וכולם בנויים מלבני טיט או מאבן שחם באמנות רבה, בבית קטן הסתפקו הדיירים בתנור אחד - ואילו בבתיהן של משפחות גדולות היו שניים-שלושה תנורים. עקרות הבית היו ברובן אופות לחם אחת לשבוע, לרוב ביום א'. לשו את העיסה בידיים קמוצות בתוך המשארת המיוחדת לכך ואח"כ צרו את הצורה, שמו על לוח מכוסה שכבה דקה של סובין ועל פני הלחם פיזרו כמון או פרג. הלחם הספיק בדרך כלל לשבוע ימים.

בימי ששי אפו חלות ועוגות לשבת. עוד בשעות הלילה המאוחרות של יום ה' היו מעלות אש בתנור האפיה כדי שיתחמם במידה הדרושה והיו מכינות חלות, עוגות, כעכים ושאר מיני מאפה ובכללם פיתות טעימות המכונות פאפאליקעס, שהיו חביבות מאד על הילדים. בימי ששי היו הילדים נוטלים פאפליק חם או לביבות חמות, טובלים בחלב ואוכלים בתיאבון. הבתים הוארו בנרות ועששיות ובחלק גדול מבתי היהודים - באור חשמל שסופק מתחנת הכח של משפחת טכור.

היו מאכלי חלב, לאדישקעס, עם שמנת שהיו ממלאים אותם ביום שלישי או רביעי ומוציאים אותם לסעודה שלישית. למעלה היתה שכבת שמנת סמיכה וטעימה ולמטה לבן (חלב חמוץ). את השמנת היו מורחים על חלה ובכלי נשאר

הזויער מילך. בני דלת העם נהנו מלחם עבה שעל קליפתו היו מורחים שום טרי וחריף. ריחו של השום נדף מרחוק אך לא הפריע לאיש. דג מלוח נחשב למאכל תאוה ובמיוחד בתוספת תפוחי אדמה מבושלים בקליפתם.

לצהרים היה מרק עם הירש (דוחן) - גריסים עם עצמות- או חמיצת סלק וכרוב. לשבת מאכלי דגים ובשר גם לעניים, חלה ועוגות. יום ששי בצהריים - רוסל- פלייש - בשר מבושל עם שעועית ועם שום טבול בחלה.

ארוחות שבת וחג: פותחים בדגים, כבד קצוץ, ציבעלעס מיט אייער אונד שמאלץ, אחריו הצולנט (החמין) המכיל תפוחי אדמה וגריסים המכונים קוטיע, קישקע ממולא בקמח וגריסים, פתיתי בשר ושומן. בשר עוף ובקר, פשטידות איטריות עם צימוקים, צימעס של גזר מתובל וקינוח בלפתן שזיפים ודבדבנים.

העניים והעשירים הקפידו על הארוחות החגיגיות בשבתות וחג. ההבדל היה שה- טיב של סוגי הבשר או המשקאות והפירות היו שונים.

בתכונה לחג

לפני חג הפסח היתה מורגשת תכונה מיוחדת בעיירה. מיד אחרי פורים דאגו ההו- רים לקנות נעליים חדשות ובמקרים רבים אף הוזמנו חליפות חדשות לפסח ולכל הפחות כובעים חדשים. סמוך לחגים הורדו כלי הפסח מעליות הגג, נשטפו במים רותחים והושמו בארונות נקיים מצופים בניירות חדשים ומבהיקים. לפני הבתים נערכו הגעלות כלים - כל בעלת בית דאגה להלהיט אבנים לפני ביתה ולהגעיל את כליה לקראת הפסח כדין. מבצע מיוחד היה פעולת הכנת המצות ואפייתן. כל משפחה דאגה בעוד מועד לרכוש לעצמה חיטה משובחת ובהשגחת בני הבית להעבירה לטחינה באחת מטחנות הקמח הכשרות במיוחד לקראת הפסח. הדבר היה כרוך לפעמים בעמידה ארוכה בתור ובני המשפחה בילו לא פעם חצי יום עד יום בפיקוח ובסיוע אישי ללישת הבצק והכנת המצות באמצעות המכונות הפרימי- טיביות, אפייתן בתנור שחומם ע"י שריפת עצים. המצות אוחסנו בבתים בארגז מיוחד למטרה זו, ובכל מקרה הכמויות שהכינו הספיקו לשימוש לתקופה ארוכה גם אחרי הפסח, וזה כדי להבטיח מלאי מספיק לחג. בעלות בית רבות דאגו עוד בתקופת החורף להכין שומן אווזים עם גריוועו כשר לפסח. וכן יין תוצרת עצמית שהוכן מצימוקים לחג. לרוב הוכן גם מלאי של תפוחי אדמה משובחים, סלק, ביצים, בשר, עופות וכל הדרוש.

ברור שבמסגרת ההכנות לחג זכרו בני העיירה בעלי היכולת את דלת העם ותרמו למפעלי קמחא-דפסחא, סייעו לנזקקים כשם שעשו לפני החגים האחרים ע"י מתן הלוואות מקופת גמילות חסדים, או החתמה על שטרות של "מתן בסתר". תמיד נמצאו נשים צדקניות שהיו מהלכות ביוזמתן על פתחי בתים ואוספות בערבי שבת חלות לנזקקים, בגדים לקראת ימי החורף, תרומות להכנסת כלה, מגביות להכנת עצי הסקה לחורף. בחורפים קשים היו בני נוער מתארגנים ספונ- טנית ועוברים בין בתי העיירה עם עגלה רתומה לסוסים לאיסוף עצי הסקה מבעלי המלאי ומסירתם לנזקקים. כבכל עיירה פעלה גם בעיירתנו חברה קדישא - אלה העוסקים במלאכה זו ראו לעצמם כבוד גדול. הועד והעסקנים עשו את מלאכתם בהתנדבות, כמובן, מלבד הקברן שהיה מבצע את מלאכתו במסירות תמורת תשלום פעוט שבקושי הספיק לקיומו. זכורה לנו דמותו של יוסל הקברן ז"ל, שאף הוא נספה בטבח הכללי.

מרכז החיים הקהילתיים והפעילות הרוחנית של יהדות סטפן התרכזה ברחוב "שקולנה", רחוב בתי הכנסת. ברחוב זה, כפי שהשם מסביר, התרכזו בתי- הכנסת. ברחוב זה, סמוך לבית הכנסת, שכנו גם רבני העיירה, הדיינים, השוחטים, בית הספר "תרבות". פה ערכו שמחות, חופות, הלוויות, תהלוכות ולא פעם אף ויכוחים בין מפלגתיים. בסביבה זו שכנו בית המרחץ, ההקדש ובית השחיטה לעופות. בערבי ימים נוראים לבשה העיירה חרדת כבוד וחרדה. רוב יהודי העיירה שהיו לבושים בחגיגיות באו לבתי הכנסת מכל חלקי העיר כשילדיהם נלוו אליהם. בלטו יהודי הסביבה הכפריים בלווית נעריהם שבאו אף הם להתפלל ולבלות את הימים הנוראים אצל קרוביהם או מכריהם בעיירה. הם היו קצת שונים בלבושם ובמנהגיהם ונחשבו משום מה כנחותים - "דורפס- יונגען". בימים הנוראים היו מופיעים בבתי הכנסת גם יהודים שכל ימות השנה היו נמנעים מלבוא לסביבה זו. בעזרות הנשים היו הנשים, בחלקן הגדול בפיאות נוכריות, מתפללות מבלי שהרבה מהן יבינו מה פרוש התפילה. ביניהן היו כמה נשים בקיאות יותר בתפילות במקור ובעברי-טייטש ואלה היו מודיעות מראש על תפילה חשובה ואז היו הנשים ממררות בבכי ומשמיעות אנחות קורעות לב.

בערבי יום הכיפורים התחיל תור הקערות. פעולות של מוסדות הציבור הקהילתיים בעיירה היו מבוססות על התנדבות, פרט לשמש ולקברן שהיו מקבלים שכר מועט מקופת הציבור. איסוף הכספים למוסדות הציבור נאסף בערב יום הכיפורים ע"י התרמה בשיטת הקערות. כל יהודי פרע את חשבונו לציבור ומוסדותיו. היו מציגים קערות גדולות על שולחן ארוך בפוליש לפני הכניסה להיכלי התפילה. בכל קערה צויין בכתב יד ברור מה מטרתה. ליד כל קערה ישבו הגבאים או הממונים מטעם המוסד אליו שייכת הקערה. לקערה הגדולה, זו של גבאי בית הכנסת, לשם היה חייב כל אחד לתרום לפי יכולתו

לכיסוי הוצאות אחזקת בתי הכנסת, לנקיון, לריהוט, תיקונים, חימום, תאורה ועוד. לאחר התרומה העיקרית המחייבת עברו התורמים על יתר הקערות והיו תורמים לפי יכולתם. נושאי יתר הקערות היו תיקוני עירובין. הכנסת כלה, מקוה, גמילות חסדים, אחזקת ההקדש והיתה גם מוצגת קערת קק"ל.

מבנים מיוחדים בעיירה

זכורות לי שתי כנסיות קרובות לבית המרכז בעיירה ועוד אחת או שתים מחוץ לעיירה - בפרברים. צורתן החיצונית של הכנסיות היתה מבנה אבן המתנשא לגובה, בהמשך כיפת פח צבועה בצבע ירוק, בסיסי הכיפות רחבים ובחלקן העליון מחודד, בראש הכיפה קבוע צלב מזהב. בתוך הכיפות היו תאי הפעמונים בהם תלויים פעמוני נחושת כבדים. הפעמונים שימשו לאזעקת קהל המאמינים בחגים, בעת שריפות או אסונות כלשהם. בפרשת הדרכים ניצבו צלבים עם איקונין - תמונות ישו ומריה ששימשו את המאמינים לכרוע ברך ולהתפלל בדרכם לעיירה או ממנה.

היתה גם כנסיה קאתולית שדמתה בכל לכנסיה הפרובוסלבית מלבד צבע הכיפה, שהיה חום אדמדם ומלבד שהיתה יותר קונית-שפיצית. צליל פעמוניה היה דק יותר. מתוך הכנסיות בקעו ריחות בשמים והן היו מוקפות דשאים ועצי נוי לרוב. היה גם בית תרבות אוקראיני - הפרוסביטה, שבו היתה נפגשת האינטליגנציה האוקראינית לפעולות תרבות. היו שמועות ששם היו הסתות אנטישמיות ולאומניות. בשני קצות העיירה היו גם שני בתי הספר העממיים הבנויים אבן שרופה ולהם חצרות רחבות ידים. היה בית כבוי אש סמוך לבנין מועצת העיירה. בית דאר נאה באחד מקצוות העיר, ממולו שכן בית המשפט ובאותו הרחוב בית משטרה עם חדר מעצר. בעיירה היו שני בתי מלון בבעלות יהודים. בעיירה היו שלוש טחנות קמח המופעלות על מכונות קיטור ומוסקות בעצים - כולם בבעלות יהודית. אחת הטחנות שימשה גם כתחנת חשמל וסיפקה מאור בקושי לרוב בתי העיירה שחוברו לרשת החשמל.

זאב גורינשטיין

מה שהיה ואיננו עוד

בטרם אגש לכתוב כמה מילים על עיירתי סטפן, הייתי רוצה להתייחד עם כל אלה - הנאהבים והנעימים - יהודי סטפן - אשר עונו, נטבחו והובלו לשחיטה ואשר אפרם פוזר בכל שדות הסביבה.
אבל שואל אני את עצמי לאן ללכת? - היש קבר, היש בית עלמין שאוכל לשפוך את מרת לבי לפניהם?
יתגדלו ויתקדשו מורינו ורבינו, אחינו ואחיותינו, תינוקות דבית-רבן, בני קהי-לת סטפן, שנרצחו ונטבחו בידי הנאצים וגרוריהם ימח שמם וזכרם.

זכרם של מתינו לא ימוש מנגד עינינו, ויהא זכרם ברוך!

משה שטרן ז"ל- ראש קן השומר הצעיר בעיירה

החיים בעיירה

עיירתי סטפן היתה עיירה ככל יתר העיירות בפלך וולין. סטפן שכנה על גדות נהר רחב ידיים ושמו הורין, שאנו, ילדי העיירה, היינו מתרחצים במימיו והצלו-לים בימי הקיץ ובימי החורף מחליקים על הקרח שהיה עליו.

רוב יהודי העיירה היו סוחרים, חנוונים, בעלי מלאכה ומתי מעט היו בעלי מקצועות חפשיים. היו בה תנועות ציוניות שרוב הנוער השתייך להן, כמו: השומר הצעיר, החלוץ, בית"ר.

מי מאתנו אינו זוכר את החוויות של תנועות הנוער בתוך הקן או במחנות שהקימו לרגל חג או מאורע בתוך היער הסמוך לעיירה.

בתוך המחנה שררה משמעת ברזל ורצון עז למילוי כל תפקיד על הצד הטוב ביותר, תרגילים מתרגילים שונים, משחקים, שירה וריקודים ובסיום תהלוכה

חגיגית לתוך העיירה. ורק מתי-מעט זכו להגיע להכשרות ומאוחר יותר להגיע ארצה.

מפעילי השומר הצעיר בסטפן

עיירתי סטפן היתה עיירה שתורה, מלאכה ומסחר השתלבו בה. למשל, בתי-הכנסת ובתי המדרשות. ולמי לא זכור בית הכנסת הגדול והעתיק, עם ארון הקודש המפואר. בית הכנסת הגדול שימש מקום תפילה לכל יהודי העיירה והחזן הקבוע בו היה ר' לוי השוחט בעל הקול הערב. בבית הכנסת היו גם מתקיימות אסיפות עם.

החינוך בעיירה נחלק בין: "החדר", תלמוד תורה, בית הספר "תרבות" ושני בתי ספר ממלכתיים פולנים בשם "שקאלא פאוושעכנא".

רוב ילדי העיירה התחילו צעדיהם הראשונים על פי רוב ב'חדר' ומאוחר יותר עברו למוסדות החינוך האחרים שהיו בעיירה.

קורות משפחתי

נולדתי בסטפן. משפחתי היתה משפחה ענפה ומושרשת בעיירה ובסביבתה. הורי נפתלי וסאסל גורינשטין (או כפי שהיתה ידועה בשמה נפתלי-יאנקעל סימעס). המשפחה מנתה עשר נפשות: ההורים, שישה אחים ושתי אחיות, כשחלק מהם עזבו את העיירה ואת בית אבא אחרי נשואיהם. נשארנו שלושה אחים ואחות אחת בבית אבא. אחינו יאסל, המבוגר מאתנו, גר עם משפחתו תחת קורת גג אחת עם אבא, כשחלק מהבית רחב הידיים ובעל שתי הקומות, הצד הפונה לחצר, היה נחלתו. אנו, שלושת הילדים היותר קטנים (מנשואיו השניים) - אחותי פעסל (פנינה), אחי משה ואני (בן הזקונים) המשכנו את חיינו בבית אבא וקבלנו חינוך מסורתי - תחילה ב"חדר" או ב"תלמוד תורה" וסיימנו בבית הספר "תרבות". אחותי פעסל (פנינה) סיימה את בית הספר הממלכתי-פולני, ובבית קיבלה שיעו-רים בתפילה ובעברית. כמו כן חי בעיירתנו אחיו הבוגר של אבא ז"ל - הדיין ר' פנחס גורינשטיין, שנודע בכינויו "דער יצר טוב". שלושת בניו היו שוחטים וכל אחד נמצא בעיר אחרת.

כשנה אחרי מות הורינו, בשנת 1933, עלתה אחותי פעסל ארצה, אחי נעשה מורה בכפר על יד סטפן ואני יצאתי לכרך הגדול רובנה ובו למדתי את מקצוע הדפוס.

בשנת 1937 שירת אחי משה כפרש בחיל הפולני ולחם במלחמת פולין-גרמניה בשנת 1939 נגד הנאצים בפרוסיה המזרחית, והודות לכשרו הצבאי ושליטתו הטובה כפרש עלה בידו, אחרי תלאות רבות, לחזור הביתה כשהצבא הרוסי נמצא כבר בחבל אוקראינה המערבית. היות ועיירתנו נמצאת בחבל זה, נפלה גם

ראש המשפחה, נפתלי בר' יעקב גורינשטיין (נפטר בשנת 1933 בגיל 85)

היא במובן תחת הכיבוש הרוסי. אחי משה נתמנה כאחראי על הקואופרציה בעיירה, ואני המשכתי במלאכת הדפוס בעיר רובנה.

בפרוץ מלחמת העולם השניה ובכיבוש ה"בליץ" של צבאות הנאצים את פולין, וכל מה שהיה שייך עד שנת 1939 לפולין (אוקראינה המערבית), נפלה גם עיירתנו סטפן בין צפורני הנאצים וגרוריהם בשנת 1941, לאחר שלטון ביניים של הסובייטים, משנת 1939 ועד יולי 1941.

בשנת 1942 נטבחו יהודי סטפן - אנשים, נשים וטף - על ידי המרצחים הנאצים וגרוריהם המרצחים האוקראינים.

אנו, שארית פליטי סטפן נפגשים מדי שנה כדי להעלות את זכר יקירינו. כבחוטים סמויים מן העין אנו נמשכים לאותו אולם ששמו " היכל וולין ", עומדים אנו קבוצות קבוצות ומעלים זכרונות מן העבר, מן הבית החם, מן "החדר", מבית הספר ומארגוני הנוער; נזכרים בלילות השבת והמועדים, עולים בעיני רוחנו בני המשפחה, החברים, השכנים שהיו ואינם עוד. רואה אני את אבי הזקן עטוף טלית, עם העטרה המשובצת שבקצה הטלית; את אמי היושבת בימים הנוראים בבית הכנסת ב" עזרת נשים " וכולה תפילה לשלום משפחתה.

ארגון יוצאי סטיפן והסביבה בישראל

ח. נ.

הנך מוזמן/ת בזה להשתתף

באספת אזכרה

לזכר קדושי

קהלת סטיפן והסביבה

שנספו בשואה

שתתקיים ביום שלישי י״ב באלול תשל״ו, 7 לספטמבר 1976, בשעה 8 בערב,
ב״היכל והלין״, באולם ע״ש א. אבטיחי ז״ל ברח׳ כורזים מרכז המלאכה, גבעתיים

אוטובוסים: מס׳ 52 מהתחנה המרכזית
מס׳ 55 מצפון ת״א, שד׳ בן־גוריון ע״י הים
מס׳ 57 מרמת־גן

הועד

האולם יהיה פתוח משעה 6 בערב לפגישת רעים.

עצב משתפך על הנאספים בראותנו כי דלינו עד למאד. היכן הם אחינו ואחיותינו יפי-התואר וישרי הלב. לשוא אחפש כאן שכן לחצר, כי איננו. אחד מרחוב נותר. עטופי יגון ורכוני-ראש מתייחדים אנו עם זכר בני עיירתנו.

דלו שפתי אנוש מלמצות את עומק הכאב והצער לזכר כל משפחות היקרים שעונו באכזריות איומה בארץ טמאה, והשיבו את נפשם בקדושה ובטהרה - הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

אנו נישא את זכרם באהבה בלבנו הדווי ולא נשכחם לנצח!

ישעיהו פרי

עיסוקם של יהודי סטפן

ה ע ו ס ק י ם ב ק ו ד ש ו א נ ש י צ י ב ו ר

אלה העוסקים במלאכת הקודש ובמלאכות ציבוריות, רבנים, דיינים, שוחטים, חזנים, גבאים, סתם לומרי תורה, מלמדים ומורים. כל אלה מצאו פרנסתם ע"י קבלת תמיכה כספית מקרובים ומכרים יוצאי סטפן שהיגרו לארה"ב, ושמרו קשר עם בני העיירה. באשר לשוחטים הרי שהם עסקו במלאכתם העיקרית - שחיטת עופות ובקר, והיו מקבלים שכר תמורתם. בנוסף, שימשו רובם כחזנים והבולט ביניהם בשטח זה היה רבי לוי, שהיה לו קול צלול ונעים ושימש כחזן קבוע של בית הכנסת הגדול.

באשר לדיינים, הרי שהם נהגו ממענקים מבעלי הבתים, בעיקר בערבי חג ושב- תות. בנוסף לכך היו מקבלים דמי עמלה, כששימשו פוסקים לשאלות שהיו מת- עוררות אצל עקרות הבית בעניני כשרות וכן בעת דין תורה, גט, חליצה ועוד. כל אחד תרם להם כפי יכולתו.

באשר למורים ומלמדים - הם היו מקבלים שכר לימוד מהורי הילדים ובנוסף לכך תמיכה קהילתית. בית ספר "תרבות" היה מקבל סיוע כספי מהמרכז ברובנה.

היו שעסקו בניהול גמילות חסדים וחברה קדישא, לרוב בהתנדבות, וזאת בנוסף לתעסוקתם הרגילה.

כן היו גם בעלי משרות, כגון הקברן ומנהלי ההקדש, השמש שהיו מקבלים שכרם מוועד הקהילה.

ה ב ע ל י ב ת י ם - ח נ ו ו נ י ם ו ס ו ח ר י ם

קבוצה זו כוללת בעלי הבתים שהיו ביניהם בעלי חנויות, סוחרי בקר ותבואות, בעלי טחנות קמח (והיתה אף תחנת חשמל אחת), בעלי בתי-בד, רוכלים, רוקחים, רופא שיניים, רופאה, בעל מחלבה, מוכרי דגים.

בין כל אלה היתה קבוצה לא גדולה של אנשים אמידים יותר, שהתגוררו בבתים מרווחים ולהם ריהוט נאה ולבוש מהודר יותר. החנוונים היו שוהים בחנותם מבוקר עד ערב והיו נתונים לא פעם לחסדיהם של השוטרים שהיו מטרידים

אותם בהטלת קנסות על עבירות נקיון וכדומה. מובן, שכדי להשתיק את השוטרים נאלצו בעלי החנויות להעניק להם מענקים מיוחדים מדי פעם - חובות אבודים וכדומה. כמה שוטרים מבין אלה כונו "די פיאבקע" (עלוקה).

בעלי המלאכה

קבוצת בעלי המקצוע: נגרים, חייטים, סנדלרים, צלמים, קדרים, קצבים, בנאים, טייחים, צבעים, עושי חבלים, פחחים, יצרני מברשות, זגגים, נפחים, יצרני גלגלים לעגלות. בעלי מקצועות אלה שימשו את כל האוכלוסיה היהודית והגויית כאחת. כל אחד מאלה היה אומן בשטחו ובמידה שהיו בעלי מקצועות דומים אצל הגויים, הרי אלה למדו או היו בוגרי לימוד אצל בעלי המקצועות היהודיים, ולרוב היתה דרגת מקצועם נמוכה מזו של היהודים.

רוכלים

סוכנים נוסעים ורוכלים שהיו נדים בין כפרי הסביבה במשך השבוע ולפעמים במשך שבועות ומוכרים את מרכולתם או קונים שער-חזיר למברשות, סמרטוטים, תבואה, בקר ועוד.

הפעילות הציונית בעיירה

באשר לפעילים הציוניים, הרי שמשנת 1920 והלאה החלה חדירת הציונות הכללית לחוגי היהדות של סטפן. כמה מבעלי הבתים, חנוונים וסוחרים,

צרור "ז'בוטינסקי" דרגה א' בסטפן, תרצ"ג

התמסרו לנושא זה של מכירת שקלים לקונגרסים ציוניים, תרומות לקרן הקיימת ותמיכה כספית בהקמת בית ספר "תרבות" ואחזקתו. הפעילות בשטח זה היתה גוברת בחגים ומועדים. אז היו מתכנסים בביתו של זה או אחר, מתכבדים ותוך כדי כך היו תורמים ומתרימים.

נוער בית"רי בסטפן

מאוחר יותר, בסוף שנות ה-20, קמו תנועות נוער ציוני: - השומר הצעיר", בית"ר, שהיה הארגון החזק והגדול ביותר בעיירה, ו"הפועל המזרחי". לקבוצות אלה היו סניפים ומנהיגים פעילים ביותר. בסניפי הארגונים התקיימו פגישות נוער של שכבות לפי גילים והיו שיחות, "הרצאות", אימוני תס"ך, לוח-מת מקלות, טיולים ביערות ובשדות, ספורט וכדומה. כמו כן היו התרמות לקרן הקיימת וקרן תל חי. אחד מראשי בית"ר המפורסמים היה ישעיהו ניימן ז"ל שנפטר בטרם עת בשנות ה-30.

מראשוני הפעילים של "השומר הצעיר" בסטפן,
שנת תרפ"ה

הפעילות הציונית והציבורית בעיירה מקבלת ביטוי בסדרת מאמרים שנכתבו בתקופה ההיא ע"י בן עיירתנו מר בצלאל שפריץ ופורסמו בעתונות וולין דאז, תורגמו לעברית וכלולים בספר זה במדור "בדרך לציון וציון בדרך".

יצחק ווייסמן ז"ל

סטפן במבט לאחור

קשה עדיין לתאר בצבעים הנכונים את מראיה של עיירה זו. למרות שעברו כבר עשר שנים מהחורבן, הפצע עודנו טרי והדם לא נקרש עוד ואין מי שיבוא וינחמנו על החורבן. לכן, מתוך אספקלריה זו, נתאר את הניתן לתאר בחרט אנוש. (נכתב בשנת 1952).

העיירה סטפן שכנה על גדות ה"הורין", נהר שקט וצלול, שממנו מצאו את מחייתם דייגים שגרו בבתים לאורך החוף, והיו מוכרים את הדגים ליהודים. היו שאכלו דגים בכל ימות השבוע, ואחדים מהם היו נהנים מהדגים רק בשבת. היו גם משפחות שפרנסתן היתה מהדגים: הם היו שמים אותם בארגזים גדולים ומובילים אותם לרובנה הסמוכה.

בנהר זה היו מתרחצים להנאתם יושבי סטפן בימי הקיץ הלוהטים, עירומים כביום היוולדם, ללא דעת מדוע יש להתבייש בכלל...

העיירה היתה עשירה בטיפוסים מ"עמך", יהודים פשוטים, בלי ערמומיות, אבל בעלי מסירות נפש. יהודים בעלי שרירים חזקים כאלונים, מהם פחדו אפילו הגויים. ייזכרו שמותיהם לטובה: מרדכי ויצמן (קראו לו מטל סארליס), אשר הנפח, לייב הסנדלר - שכל אחד הוא פרק בפני עצמו. היו בעיירה גם בעלי אגרוף, ז.א. יהודים שיכלו להשתמש באגרוף להגנה עצמית ולהגנת אחיהם היהודים מפני שונאי ישראל.

חוץ מאנשי "עמך" היו גם אנשים בעלי שאר רוח: המגיד מסטפן היה שם דבר בסביבה, והוא הותיר אחריו שושלת רבנים וכסא רבנות עם "חצר". היורש האחרון, רבי ברוך׳ל טברסקי, חסידיו הגיעו עד ללובומל ועד לחלם הידועה.

היו חסידים שהיגרו לאמריקה וגם שם לא עזבו את חסידותם ובימים הנוראים מיהרו לבוא לשולחן הרבי "לחטוף" שיריים מידי הרבי. לרקוד על השולחן בשעת הסעודה, להוביל את הרבי לתשליך בזמירות. היה חסיד נלהב בשם כתריאל. כל העיירה ידעה שאם יבוא כתריאל - יהיה שמח בעיירה.

בעיירה היו גם שני רבנים, הם נקראו אצלנו דיינים, אחד בשם רבי פנחס גורינשטיין (שנקרא "דער יוצר טוב") והדיין השני, רבי בן ציון וואלינסקי. שניהם היו כשני חתולים בשק אחד: מה שהכשיר האחד, לפעמים אסר השני, ולהיפך.

לאנשי הרוח נחשבו גם השוחטים הזקנים, שהיו ביניהם יראי שמים, כמו רבי אלי משה ורבי משה הזקן. הצעירים שבהם - לוי השוחט וחזן העיירה, רבי צבי הוכמן ויואל השוחט. לכלי הקודש נחשבו גם שמשי בתי הכנסת, מהם: נחמן השמש הזכור לי עם קופסת הטבק ביד, רבי יוקל, יהודי גברתן, שחי עד לשואה והוא מעל לשמונים שנה. עד לשנותיו האחרונות, כשלחץ ידו של צעיר, אי אפשר היה להחלץ ממנו. הוא אהב ילדים קטנים וכל ילד שפגש נתן לו את ידו לשלום. הצעיר שבשמשים היה נובוגרוצקי אלי. בבוקר ובערב היה משמש בקדש ובצהרים היה מתקן נעליים.

מבני הנוער היהודי
על רקע בתים טיפוסיים בעיירה

ישעיהו שפריץ

זכרונות

קשה לי מאד להשלים עם הרעיון שהעיירה שבה נולדתי, סטפן, אינה קיימת כבר. זמן קצר אחרי שעלינו ארצה הגיעתנו בשורת איוב על הכחדת כל היקר לנו בעיירתנו סטפן בידי הצר הנאצי החייתי.

קשה לי לשכוח את מקום הולדתי והמקום בו ביליתי בילדותי ובנעורי יחד עם חברי הנאמנים: שאכנע וואקס, מאטל, סענדערקעדעם דיין׳ס, שמואל צבי קרייזער, חיים הוכמן. אנו גילינו יזמה ויכולת וארגנו מועדון לנוער כדי שנוכל לעיין בעתון, בספר ואף לשמוע רדיו, כי בילויים אחרים בסטפן לא היו.

בסטפן היה יהודי יקר ושמו רבי הערשל השען. ביתו שימש לנו מקום מיפגש, והוא היה בעל אוזן קשבת ותמיד מוכן לעזור. ליהודי זה היו שלושה בנים ושלוש בנות. אחד הבנים, ששמו ליפמנקע, ניצל ונמצא בארץ. אשתו של השען, שנקראה השענית, היתה מארחת יוצאת מן הכלל.

אהרון סטולר
הצלם המומחה בעיירה

בעיירה היו שני צלמים מומחים: סטולר, שהיה שחרחר, רזה, בעל פנים מאורכים וחוורים ועינים שחורות. הוא אהב את מקצועו והיה בעל כשרונות של אומן מעולה.

השני, מתתיהו מוטל ווייסמן היה בקי מאד במקצועו, בעל מרץ רב ודייקן.

לכל אחד מאומני הצילום האלה היה עוזר מתמחה. לאהרון היה עוזר שהיה חברי שאכנע וואקס, אחד מהבחורים הטובים בעיירה. ואני, כותב שורות אלה, עבדתי אצל מוטל.

למרות שבין שני האמנים, אהרון ומוטל, לא שררה אידיליה, בעיקר מסיבות תחרותיות, הרי שבין שנינו המתמחים היו הבנה וחברות יוצאים מן הכלל.

בעיירתנו הצטלמו היהודים רק באירועים מיוחדים: כשהיו צריכים לשלוח תמונה או פורטרט לקרובים באמריקה, או כשעמדו לעלות לארץ ישראל. מובן שמדי פעם היו גם צילומים של בתי ספר ושל קבוצות נוער יהודי המאורגן בתנו- עות ציוניות. אך רוב העבודה היתה לצלם את הפולנים והאוקראינים, בעיקר בחגיהם.

קשה להאמין כי כל אלה היקרים והאהובים נכחדו ע"י הנאצים ההיטלריסטים ואינם עוד. הרבה מיגיע כפיהם ואומנותם, שהובעו בתמונות ובפורטרטים וודאי נותרו עד היום בידי שכנינו האוקראינים מסטפן, שבחלקם הגדול סייעו להכחדת יהודי העיירה.

צבי זילברמן

עיסוקי הנוער ובני ביתי בסטפן

בשנת 1930, בהיותי נער בן שש עשרה, גמרתי את בית הספר "תרבות" בסטפן. אז, בתור עלם צעירהתלבטתי באשר לתכניותי בעתיד היות ולא היו תנאים להמשך לימודים למקצוע או לחינוך גבוה, בעיירה קטנה כמו סטפן, אני, כמו רוב הנערים בגיל זה, הסתובבתי באפס מעשה.

בשנה זו נוסדו כמה ארגוני נוער, כמו "החלוץ", "השומר הצעיר" ובית"ר. אני נמשכתי ל"החלוץ", למרות שבמשך היום לא היה מה לעשות שם, אולם בערבים היינו מתאספים בסניף והיינו מבלים את הזמן בשיחות, בריקודים וכו'.

בשבת או בחג היינו רגילים לשבת על הוול שהיה ברחוב פושטובה, מול תחנת המשטרה של סטפן, וגם היינו מטיילים בגן הגלח (אין גלחס גארטן). כמו כן היינו מטיילים בשבת ליער של סטפן שהיה על יד הקולונייע, היינו מבקרים אצל קרובים ומכרים, הולכים לשחות בנחל שלנו, וככה מבלים את זמננו.

רוב התושבים של סטפן, שהיו בעיקר חנוונים וסתם סוחרים, היו עומדים כל השבוע בפתח חנויותיהם ומחכים לקונה, פרט ליום חמישי, שהיה יום השוק (מארק) ואז היו באים מאות איכרים מהכפרים הסמוכים לסטפן ומוכרים את תוצרתם - חלב, גבינה, ביצים וכו'. אנחנו, כלומר יהודי סטפן, מי שהיה מתעסק ברוכלות, היו מסדרים שורות שלמות של דוכנים בשוק והיינו מוכרים את מרכולתנו והתהליך הזה היה נמשך באופן תמידי. במשך כל השנים,יום יום בימי ראשון של השבוע בשעות הבוקר היו הולכים כל הנוצרים והגויים לקלוי-סטר (כנסיה). הם היו הולכים בגאוה ובראש מורם ועוברים ליד בתינו. כשה-שנאה אלינו ניכרת על פניהם.

בשנת 1934 יצאתי להכשרה וסיימתי אותה בשנת 1938. בתחילת 1939 - עליתי ארצה עם קבוצת חלוצים מכל הארצות. בסוף שנת 1939 פרצה המלחמה ובשנת 1944, בחורף, נודע לנו על השואה הגדולה של כלל היהודים וביניהם תושבי סטפן ובני משפחתי הקרובה.

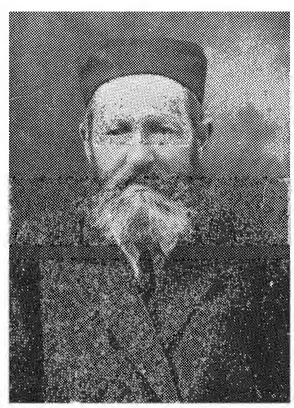
אבי, יצחק ז"ל, מוצאו ממשפחה חסידית יראת שמים ומיוחסת. זכור לי שסבי משה ואבי היו סוחרים ידועים נערצים מאד על הסובבים אותם. האוקראינים כינו את אבי "יצחק זלוטניק", שפירושו באוקראינית "איש זהב", וזה בגלל טוב לבו, כנות והבנה שגילה כלפי האוקראינים איתם סחר.

אמי ז"ל מוצאה ממשפחת רבנים ושוחטים, היתה עקרת בית למופת. אח אמי היה לוי השוחט והחזן - אחת הדמויות האהובות והנערצות על כל יהודי העיירה. היה החזן והמשמח בכל השמחות שבסטפן. לאמי היתה אחות נוספת בכפר סטודין ובת דודה בשם איטקה שיינעס, שנסעה לפני המלחמה לקנדה. אח שני של אמי היה הרב קרייזר שהתגורר בארה"ב ונפטר שם סמוך למלחמת העולם השניה. צאצאיו חיים כיום בארה"ב ורובם ממשיכים על כס הרבנות.

אבי היה יהודי אמיד, יחסית לשאר תושבי העיירה- וזה עד שנת **1914**, תקופת מלחמת העולם הראשונה. אז הוא ירד מנכסיו עת כנופיות פטליורה גזלוהו ורו-ששו אותו כליל.

מכל משפחתי הקרובה נותרו בחיים אחי שלמה, שחי כיום בקיוב שברוסיה, אחו-תי גיטל שהיגרה לפני ארבעים שנה לברזיל, ואנוכי, שעליתי ארצה לפני השואה.

אחי דב, ששימש כשוחט בעיר קרמניץ ומשפחתו, אחי חיים שגר עם משפחתו ברחבלובקה ניספו בשואה, וכן ניספו כל יתר בני משפחתי הקרובים והרחוקים כאחד. יהא זכרם ברוך לעולמי עד!

יצחק בן משה אברהם זילברמן

ישעיהו פרי

הדאצ׳ה (בית הבראה)

כשחצית את נהר ההורין דרך אותו גשר עץ שאורכו מעל לק"מ אחד, הגעת לשכונת גויים בשם הקולנייה. בהמשך לשכונה זו הובילה דרך חולית ליער אורנים עבות ובפיתחת יער זה שכנו מספר מיבני עץ עשויים חדרים חדרים אשר שימשו בעונת הקיץ כבית החלמה - דאצ׳ה. המבריאים בדאצ׳ה זו היו לאו דווקא מסטפן, אלא מערים ומעיירות סמוכות. לדאצ׳ה זו יצא שם למרחקים ואליה היו באים מבריאים מפולין המרכזית ואף מחו"ל (לא פעם שהו בה פריזאים).

הדאצ׳ה היתה בבעלות או בחכירה ממושכת של משפחת מגיד. מנהליה אלה דאגו למזון טרי ונקי שהיה מובא מהעיירה מדי יום ביומו בעגלות. המזון היה בעיקרו מאכלי חלב ממשקי הגויים וכן דגים. היה זה אויר יערות האורנים שמשך את המבריאים ממרחקים כה רבים.

אנו, בני העיירה, היינו באים לשהות ביער זה בשבתות אחר הצהריים היינו עורכים שם פיקניק ומתנדנדים בערסל, היינו מבקרים בדאצ׳ה ואף מעמיקים לתוך היער בחיפוש אחר פטריות וגרגירי יער.

טיולים אלה נערכו במשך כל ימות השבוע בזמן חופשת הקיץ ולא תמיד ברשות ההורים.

יהודי סטפן שהיו מגיעים לקרבת הדאצ׳ה היו מסתכלים במבריאים ממרכז פולין ומחו"ל בסקרנות רבה על התנהגותם השונה, לבושם וכדומה.

בנוסף לדאצ׳ה הנ"ל נתגלה מעיין מרפא בוץ חם בקרבת הכפר הפולני הוטה-סטפנסקה, והמקום התחיל להתפרסם בסביבה.

אתל שימשאק

זכרונות

מקום הולדתי, עיירתי היקרה, את צצה לפני בכל שמחתך ועליזותך, עם כל האחווה בין איש לרעהו ועם כל הרצון לעזור זה לזה. לצערי הרב, בא בחטף צר צמא דמים, ובהתנפלות חייתית-בהמית כילה את כל היקר כהרף עיין. ימח שמם וזכרם של שונאינו - חיות הטרף ממוצא עמלק.

אני הבת הבכורה להורי, עטעל, ילידת סטפן. לאחר שנישאתי גרתי ברכבלובקה ובעזרת השם שיחק לי המזל וניצלתי מצפרני הטרף של המלחמה הנאצית. הורי ז"ל, אהרון מרדכי והניה שמשאק, אחותי ציפה ובעלה פסח זצ"ל ושלוש בנו-תיהם - בילה, רחל ורבקה, ובעלה - פסח פלאטניק, שהיה גאון בתורה ובעזרת הורי יכול היה להתפנות כולו ללימוד התורה בלבד, להנאת הורי וכל המשפחה, כלם נספו בשואה, כמו כן אחי, דוד שמשאק ז"ל, אשתו חנה ובנותיהם בילה, שרה ובנם אברהם אלטערל.

הורי ואחי היו אנשים מוכשרים מאד ובפעילותם הרבה הצליחו בחייהם הכלכ-ליים. הם היו בעלי בית בד לשמן (אליארניע) ונהגו לסייע גם לאחרים. כזכור לי, היו מתכנסים בביתנו במוצאי שבת בעלי בתים, שוחטי העיירה והרב זצ"ל ל"מלווה מלכה" בשירה ו בריקודים. אמי השתדלה מאד לארח את אורחינו הנכבדים בצורה נאותה. וזכור לי מקרה מסויים של הבערת אש גחלים במיחם (סאמובאר) והמתנה ממושכת למים שירתחו, אך הם לא רתחו. כעבור זמן מה ניתך כל הסאמובאר, כי אמי שכחה למלאו מים. עם חלוף מפח הנפש הרגעי, המשיכו בשמחה כאילו לא קרה דבר והאורחים זכו לכיבוד מכל טוב.

לאה רודניק-חשביה

ביתנו בכפר קוסמצ׳וב
(זכרונות מבית אבא)

בקוסמצ׳וב, כפר קטן ועני, על אם הדרך בין סטפן וקוסטופול, ובכפר כמאה משפחות אוקראינים שונאי ישראל, גרה משפחה יהודית אחת ויחידה - משפחת יענקל דער קוסמיצ׳ובר.

ביתנו נבדל מיתר בתי הכפר בגודלו ובצורתו. היה בן ארבעה חדרים. בו בזמן שבתי השכנים היו בנויים לא יותר מחדר אחד וכניסה והגגות מכוסים בקש. בהיות ביתנו על אם הדרך הוא שימש אכסניה (בלי תשלום) לכל יהודי שעבר מעיירה אחת לשניה. היו מתעכבים אצלנו, אוכלים איתנו ולעתים קרובות מאד לנים אצלנו. תמיד שמחנו לראות נפש יהודית מבקרת אצלנו, כי הרי היינו מאד מאד בודדים.

בבית הזה נולדנו, גדלנו ותקופה מסויימת גם למדנו. ששה ילדים היינו- שלשה אחים ושלש בנות. מאז שאני זוכרת ועד הסוף המר, גרה אתנו וטיפלה בנו באה-בה רבה הסבתא שלנו, הסבתא שיינדל. מי שהכיר אותה היה אומר עליה שהיתה אחת מ-ל"ו צדיקים. כזאת היא גם דעתי.

בכפר לא היה זכר לבית ספר, והרי הילדים צריכים ללמוד. כשהיינו קטנים מאד היו מביאים אלינו מלמד הביתה, על פי רוב היה זה אדם זקן מאד וגלמוד, והרבה לא הצלחנו ללמוד ממנו. גם בחורים צעירים הובאו אלינו, כמו גדליה קאופמן וזילברמן.

כאשר גדלנו קצת, העמיסו אותנו - ארבעה ילדים - על העגלה והביאו אותנו לסטפן למשפחה כמו משה דער קובל, מחלה מלמוד, דודל קריגל, שם התגוררנו ולמדנו בביה"ס הפולני, ויידישקייט למדנו אצל משה קויפמן באופן פרטי.

ופה עלי להעלות ברטט ובחרדת קדש את המאמצים העליונים, העל אנושיים, - שעשתה אמנו ז"ל למען לאפשר לנו ללמוד. לא אשכח לעולם, איך אמי משכנה את הפמוטים האחרונים בכדי שיהיה לה לשלם עבורנו שכר דירה.

בכל יום ראשון היתה אמי מופיעה עם אחי הגדול או עם אבא ומביאה לנו אוכל לשבוע ימים, שכלל תפוחי אדמה, שעועית, חלב, לחם וכדומה.

הרבה עיסוקים היו לאבי ז"ל, אבל מעט מאד הצלחה. היה לנו בית בד (אוליארנה) ומכונה לסריקת צמר, חלקת אדמה לא קטנה. עבדנו כולנו קשה

מאד ולמרות זה העוני היה גדול מאד. מאז שזכרוני מגיע, רואה אני את אבינו מכתת רגליו במגפיו הכבדים לחפש הלוואות לשלם מסים מכל הסוגים. תמיד היינו בחובות ולא יכולנו לקנות זוג נעלים. לא אגזים אם אגיד שחיינו **בתת-תזונה.**

חיינו בכפר היו ללא תכלית וללא תקוה. כל חלומנו היה לצאת מעמק הבכא הזה, לחיות בין יהודים, להסתדר איך שהוא.

ואמנם, במאמצים גדולים הצלחתי להגיע לוילנה לסמינר "תרבות", ובהיותי שם הצלחתי לצרף את אחותי הקטנה ל"גורדוניה" והיא יצאה בקבוצה הראשונה של עולים בלתי לגליים ארצה. שנה אחריה הגעתי גם אני ארצה, ופה התחלנו לתכנן ולטכס עצה כיצד להוציא משם את יתר בני המשפחה.

לדאבוננו ולצערנו העמוק ביותר, לא הספקנו, והשואה באה עליהם כחתף והשמידה את כולם. יהא זכרם ברוך לעולמי עד.

יעקב רודניק, אשתו ונכדיהם

ישעיהו פרי

חלכאים ועוברי אורח

כמו בכל עיירה היו גם בסטפן מספר חולי נפש ובעלי מום. היו אלה לרוב מסכנים, מוכי גורל אשר לא הזיקו לאיש. אך כמובן מוכרים היו היטב לכל בני העיירה בהתנהגותם המוזרה והיוצאת דופן. רובם של אלה היו מחזרים על הפתחים ונתמכים בצורה זו או אחרת ע"י יהודי העיירה. בחלקם שכנו בבתי קרוביהם-משפחותיהם ובחלקם בהקדש הציבורי של העיירה. זכורים: פירל - בעלת הפנטזיות, דינקה, רייזל, גיטל-קפקע.

לא חסרו בעיירה גם נכים למיניהם: אילמים, פסחים ועוד. כל מוכי הגורל האלה היו נתמכי העיירה וכולם היו מוכנים לבוא לעזרתם ואף הושיטו להם סיוע חומרי; אך כמובן שבראש וראשונה היוו נטל על כתפי משפחותיהם וקרוביהם. אולם בד בבד עם השתתפות בצער מוכי גורל אלה נהגו שובבי העיירה להתלוצץ על חשבונם ולהציק להם במעשי קונדס, אם כי בצורה מאופקת ומוגבלת. גם עלי-הם לא פסחה יד המרצחים הגרמניים והאוקראינים.

נוסף למוכי הגורל והנצרכים המקומיים היו מבקרים בעיירה דרך קבע מספר פעמים בשנה טיפוסים שונים ומשונים. אחד הבולטים ביניהם, היה רבי "משיח-פלי-פלי". היה זה יהודי בא בשנים, מגודל זקן לרוב, חסון בעל שרירים ושלא כמנהג רוב יהודי העיירה והסביבה היה מסתובב גלוי ראש. איש זה היה מחזר על הפתחים ומבקש נדבות ודברי מאכל. אחת מחולשותיו היה לשרוף בגדים ודברי אריגה. הוא נהג להסיר לבנים ולבוש מהחבל או מהגדר ותוחבם לתוך השק שעל גבו. את כל כמות הבגדים שצבר היה מבעיר בתנור של בית המרחץ וכל הבערת סמרטוט היתה גורמת לו הנאה מרובה המתבטאת בצעקות ובצהלת אושר: "פלי-פלי" (הבער, הבער) וזה היה גם כנויו.

אנו, ילדי העיירה, היינו רצים אחריו ועוקבים בראש וראשונה שלא יסחוב סמרטוטים או בגדים מבתי קרובינו או ידידינו. כמו כן נהגנו להתגנב בשנתו ולבחוש בשק חפציו. כשהיה מתעורר היה רודף אותנו בשצף קצף כחיה טורפת ואנו היינו נמלטים נפחדים ושומטים סמרטוטיו במנוסתנו. מאידך, היינו מתאספים סביבו כל אימת שהיה שורף את הבדים ונהנים אף אנו מצהלת אושרו המטורפת.

לא נצא ידי חובתנו אם לא נעלה בזה את דמותם של יתר החלכאים והנדכאים בעיירתנו. היו אלה נצרכים, מחזרים על פתחים שהיו מגיעים לסטפן כמה פעמים בשנה עד כי נהפכו לפנים מוכרות בעיירה. יהודי סטפן נהגו בהם מנהג הכנסת אורחים נאה וארחו אותם לשבת בבתיהם או העניקו להם נדבות ודברי מאכל.

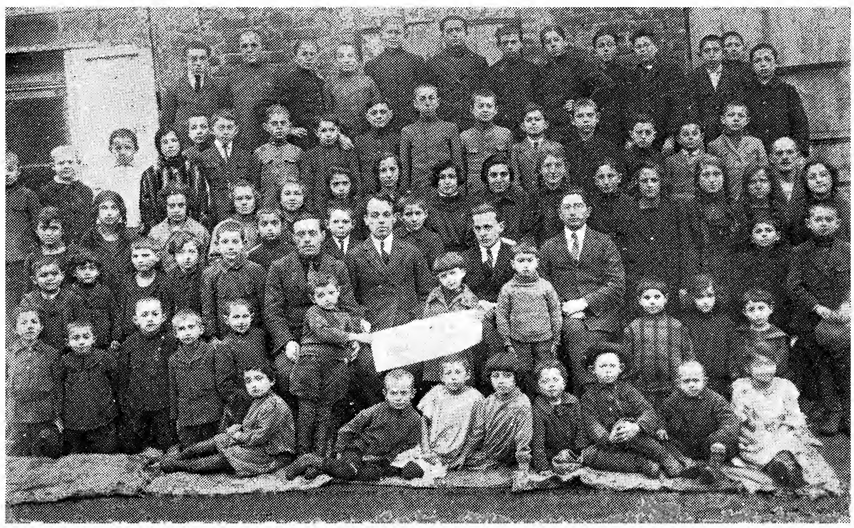
בדרך לציון וציון בדרך

שלמה שיינבוים

הקמת בית-ספר "תרבות" בעיירה

בשנת 1923/24 הובא לעיירה מורה להוראת העברית המדוברת מהעיירה הסמוכה רכוולובקה. שם המורה הזה היה גרבר. ברבות הימים עלה מר גרבר ארצה ושימש מנהל בי"ס בפ"ת במשך שנים רבות. מורה זה לימד חוג תלמידים מצומצם, בעיקר בנים של בעלי יכולת בעיירה, אשר היו דבקים בתנועה הציונית והחשיבו את לימוד והחיאת השפה העברית כחלק מהחינוך הלאומי הציוני.

המורים והתלמידים של ביה"ס "תרבות" בסטפן בשנה הראשונה להווסדו

מימין לשמאל: המורה בורשטיין, המנהל קונסט, המורה רוטבלט והמורה משה קויפמן.

הלימודים התקיימו בביתה של סטסל וולדמן. היה זה גרעין אשר שימש כבסיס להרחבת לימוד השפה ובעזרת פעילים אחדים מבני העיירה נוסד בי"ס "תרבות" בעיירה. בתחילתו היו בו כיתות החל מכיתה ג' עד כיתה ז'. אלה היו ראשוני המורים של בית-הספר: משה קויפמן, אשר התחיל במשמתו זו ותרם רבות לקיום בית הספר, פיתוחו ורמתו במשך שנים רבות, עד פרוץ המלחמה והמורים רוטבלט, בורשטיין וחסדאי.

התנאי לקבלת רשיון מהשלטונות הפולניים להקמת בית ספר היה הבאת מורה מוסמך להוראת השפה הפולנית. אכן, הובא מורה מוכשר בשם קמרמן והרשיון ניתן. המורה קמרמן נשא לאשה בת עיירה בשם דובה מבית וולדמן.

לאחר מכן הגיע לעיירה מנהל בית ספר בשם אברבוך והמורה שנרר. כן שימשו כמורים בני העיירה ישעיהוניימן וברוך קרייזר, בנו של השוחט והחזן רבי לוי יצחק קרייזר. המבנה שבו התנהל בית הספר נתרם בתחילתו על ידי יהודי בשם ברל נודל ומשפחתו שהיגרו לארה"ב. מבנה זה הורחב, שופר והותאם לצר-כי בית הספר במרוצת השנים.

תלמידי בית ספר "תרבות" בעיירה עם מוריהם:
משה קויפמן, ישעיהו ניימן ומנהל ביה"ס אברבוך ואשתו, הגננת פסיה.

שלמה שיינבוים

תחילת הפעילות הציונית

כבר בשנת 1911 חדרה התנועה הציונית לעיירה. פעילים ציוניים מבין הנוער החלו במכירת שקלים לקראת הקונגרס הציוני. כמו כן התארגן הנוער והקים חוג דרמטי.

בשנת 1917 החלה להתארגן ההסתדרות הציונית בעיירה והוועד למען הקרן הקיימת מטעם הציונים הכלליים.

הועדה של קרן-הקיימת-לישראל בסטפן.

הנוער הציוני התארגן באותה עת גם לפעולות ציבוריות אחרות. הוקם חוג של "לינת צדק" ומתנדבים היו מבלים ימים ולילות ליד מיטות חולים הרתוקים למיטותיהם.

בהמשך עברה הפעילות הציונית לדור הבא וכך החלה הפעילות המפלגתית בעיירה.

בשנות ה-20 המוקדמות הגיעה לעיירה בחורה פעילה מהעיר קובל בשם ברכה מבית שיכמן. בחורה זו נישאה מאוחר יותר ליצחק גוז.

ברכה אספה תחת קורת הגג של אולם "השומר הצעיר" בני נוער בעיירה. לתנועה זו בראשיתה היה אופי צופי-ציוני והרבה נמשכו אליה. הנהירה של הנוער היתה אחרי המדים היפים והפעילות הצופית בכללה. הפעילות התבטאה בין היתר בטיולים מחוץ לעיירה, בשדות, ביער ובמסדרים שקויימו על הוול. פעילות זו נמשכה כשנה ונפסקה לזמן מה. בהמשך יזם המורה חסדאי מביה"ס "תרבות" התארגנות מחודשת של תנועת "השומר הצעיר". רוב הנוער בעיירה התארגן אז בתנועה זו - מטרתה המוצהרת היתה תנועת צופים שמגמתה עליה ארצה והגשמה ציונית.

פעילי "השומר הצעיר" בסטפן.

כשהחלה, כעבור שנים מספר, פעילות רב-מפלגתית בעיירה ונוסדו תנועת "החלוץ" ו"בית"ר", עזב רוב הנוער את "השומר הצעיר", אשר התחיל לקבל צביון פוליטי **שמאלני**, ועבר בעיקרו לשורות בית"ר בהנהגתו של המורה ישעיהו ניימן ז"ל. במקביל המשיכו לפעול תנועת "החלוץ" ו"השומר הצעיר" בהיקף מצומצם יותר. חלק מתנועות אלה יצא להכשרות ברחבי פולין ועלה ארצה במס-גרת הקצבת הסרטיפיקטים, וחלק אף בעליה ב׳.

הפעילות הענפה של הנוער הציוני בעיירה נמשכה עד פרוץ המלחמה בשנת 1939. ממש ערב המלחמה אירגן בית"ר מספר חברים - מוטל רסיס ונונייה הוכמן - והעלם ארצה בדרך לא דרך במסגרת עליה ב׳.

ממייסדי "השומר הצעיר" בסטפן.

הקרנות הלאומיות

קרן היסוד, בעיקרה, הופנתה להתרמת בעלי היכולת הציוניים בעיירה, ואילו קרן הקיימת הפכה לנחלת רבים בעיירה. כמעט בכל בית יהודי חולקה קופת קק"ל - הקופסה הכחולה. לקק"ל היה ערך מחנך לדור הצעיר.

הועד הציוני בסטפן, שנת תר"ץ.

בנוסף לכך נערכו מפעלי איסוף כספים, מכירת בולי קק"ל בכל חג ומאורע לאומי ומשפחתי. בכל ראש חודש עברו מבית לבית פעילי הקק"ל ורוקנו את הקופסאות.

הציונים הכלליים קיימו מניין נפרד בחג שמחת תורה, והתמורה של העליות לתורה היה קודש לקק"ל.

גם ההכנסות של החוג הדרמטי היו מוקדשות לקק"ל.

טיול לחיק הטבע של תלמידי בי"ס "תרבות" בסטפן
בליווי המורה שנרר

מאמרים על סטפן בקטעי עתונות וולין באידיש, שנכתבו בשנות ה=30
ע"י כתב העתונות דאז, בן העיירה, בצלאל שפריץ

15 פריין Der Moment, Opłata pocztow uiszczon

דער מאמענט

וואלינער צייטונג

סטעפאן

רעוויזיעס ביי אוקראאינער.

אין צוזאמענהאנג מיט דעם רעגי-קונגס-דעקרעט, וואס אנערקענט אלס אומלעגאל די פויערים-סאציאליסטישע פארטיי „סעל-ראב", האט די היגע פא-ליציאישע מאכט לויט א דירעקטיוו פון וואויעוואדישן אינספעקטאר, דורכגעפירט מאסן-רעוויזיעס אין סטעפאן און אין די ארומיקע דערפער: קראצשילסק, ווערבאס-קע, סטודין, דערבי, ארעסטירט איינ-צע פערזאנען און קאנפיסקירט פיל שרייב-מאטעריאלן און בראשורן.

ארויסגעפארן דער סטעפאניער רבי

איינזקע טעג פאר ראש-השנה האט דער סטעפאניער רבי, הרב ברוך טווערסקי מיט זיין גאנצער פאמיליע פאר-לאזט סטעפאן אויף שטענדיק. צו זיין אפפאר זענען געקומען דאס גאנצע שטעטל יידן און זיך הארציק געזעגנט מיטן רבין.

דער רבי איז ארויסגעפארן קיין לובלין, וואו ער וועט זיך דארטן באזעצן ווי מ'גיט איבער, האט די לובלינער באפעלקערונג איינגעארדנט פארן רבין זעהר א אימפאזאנטן קבלת-פנים.

ב צ ל א ל ש פ ר י ץ.

סטעפאן.

אין דער גרויסער שוהל איז דא פאר-געקומען א רויזיגער פראטעסט-מיטינג קעגען די לעצטע א"י-גזירות, איינגעאר-דענט דורך די ציוניסטען רעוויזיאניס-טען. צו דעם פראטעסט - מיטינג איז גע קומען די גאנצע יודישע באפעלקערונג פון אלע שאטירונגען. דעם מיטינג עפענט מען מדריך ב. שפריץ, וועלכער לעגט פאר די אנוועזענדע בעטן מיט אויפשטעהן דאס אנדענקען פון לעא מאצקין. עס טרעטען ארויס מיט רעפע-ראטען די אחים יצחק ויסמן, פון מדריך ב. שפריץ (בי"ר) און יעקב פעטשעניס (הצה"ר). נאכדעם ווי דער חזן שו"ב לוי יצחק קרייזר מאכט א מי שברך די אסירי ציון אין ציון, לייענט איבער ה' שבליץ פאלגענדע דורך איהם אויסגעאר בייטעטע פראטעסט - רעזאלוציע:

די גרויסע פאלקס - פערזאמלונג פרא טעסטירט אמשארפסטען געגען די גזירות פון דער מאנדאטאר-מאכט. וואס ברעכט געגנליך איהרע התחייבות'ן לגבי דעם אויפבוי פון דער יודישער נאציאנאלער היים און פארערט אויך די ציוניסטישע איינפאנצען אנגעהמען די נויטיגע

סטעפאן (וואלין)

די וואלן צום קאנגרעס האבן באוויזן, אז מיר זיינען די שטארקסטע ארגאני-זאציע צווישן אלע. עס איז נאך קיינ-מאל ניט געווען ביי אונז אין שטעטל אזא סימפאטיע פון דער באפעלקערונג צו אונז ווי איצט. די גרויסע פארזאמ-לונגען, וואס קומען פאר אלע שבת אין די לאקאלן פון בית"ר, זיינען איבערפולט, און ניט איינמאל מוז מען אוועקגיין צוליב מאנגל אין פלאץ.

לעצטנס איז דא פארגעקומען די [illegible]ע פארזאמלונג פון ברית-הצה[illegible] אין וועלכער ס'האבן זיך באטייליקט קרוב 200 חברים-ות. נאכדעם, ווי ה' פעטשניק האט געעפנט די פארזאמלונג זיינען אפגעגעבן געווארן די באריכטן פארן פארגאנגענעם יאר. עס האבן דאן רעפערירט: ב. שפריץ, י. וויסמאן און יעקב פעטשניק. ארום די באריכטן האט זיך אנטוויקלט א ברייטע דיסקוסיע און לסוף האט זיך קאנסטיטואירט א נייער ועד אין פאלגנדן צוזאמענשטעל: פרע-זעס — בנימין וואקס; וויצע-פרעזעס — יעקב פעטשניק; סעקרעטאר — צבי שטערן; קאסיר — אברהם שעכעט; אלס פארוואלטונגס-מיטגלידער — יואל-ברוך בעקער, אריה מוריק, דוד שימשאק, דל שעכטערמאן. פון בית"ר זיינען

בצלאל שפריץ

הפעילות הציבורית בראי העתונות המקומית של וולין

מר בצלאל שפריץ, יוצא סטפן, שימש ככתב בעתונות בוולין. כיום גר בצלאל שפריץ עם אשתו רוזקה-שושנה בת"א, אף היא יוצאת סטפן. שניהם עלו ארצה בשנת 1935 כפעילי בית"ר.

ב"וולין נייעס" מתפרסם על הוסדו של "ברית-ישורון" בסטפן, ביזמתו של מפקד "בית"ר". סה"כ חברי הברית מגיע ל-50 כבר בשלביו הראשונים. אסיפה כללית ראשונה התקיימה. כנואם ראשון הופיע סנדר וולינסקי, בנו של הרב, מראשי הפעילים של הברית. בהמשך התפתח וויכוח עניני עירני. לבסוף נבחר כיו"ר הועד הפועל צבי סגל, נשיא הועד הפועל - שו"ב לוי - יצחק קרייזר, מזכיר - סנדר וולינסקי וחברי ועד הפועל: יהודה וושצ'ינה, דב זילברברג, נחמיה גוז, יעקב פטשניק, אברהם זילברברג ויואל ברוך בקר. הועד עומד בקשר עם ההנהלה הראשית בפולין וצפוי בקרוב ביקור של נשיא "ישורון" בפולין, הרב ד"ר טרייסמאן, בסטפן.

הצלחה במכירת שקלים - לקראת הקונגרס הציוני ה-18.

למרות המשבר הכלכלי זכתה מכירת השקלים לקונגרס הציוני ה-18 בהצלחה מרובה, סה"כ נמכרו 550 שקלים לבתי אב בעיירה: הרביזיוניסטים הפיצו 270 שקלים, הליגה הפיצה 200 שקלים והציונים הכלליים הפיצו 80 שקלים. כהשוואה מובא שלקונגרס ה-17 נמכרו בעיירה אך ורק 180 שקלים בסה"כ.

במאמר נוסף ב"וואלינער צייטונג" מס' 30(733) מסופר על יציאתו של הרבי ברוך טברסקי מסטפן. ימים מספר לפני ראש השנה עזב הרב טברסקי עם משפחתו את העיירה לצמיתות. רוב יהודי העיירה נאספו להפרד בחמימות מהרבי. הרבי יכהן כרבה של לובלין, כפי שנמסר ערכו לו קבלת פנים חמה יהודי לובלין בבואו העירה.

במאמר ב"וואלינער צייטונג" מס' 13 מדווח על קיום בחירות לקונגרס הציוני ה-18 בעיירה ועל התוצאות הבאות, שנודעו באותו יום בשעה 9.30 בערב. בעת קיום הבחירות שרר מתח רב בין פעילי המפלגות, אך לכלל התנגשות לא הגיעו. יזמה רבה גילו פעילי הרביזיוניסטים ולהלן תוצאות הבחירות: ציונים כלליים - 64 קולות, עת לבנות - 16 קולות, מזרחי - 12 קולות, התאחדות - 10 קולות, קב' גרוסמן - 2 קולות, הליגה - 80 קולות, רביזיו-ניסטים - 248 קולות.

מאמר בעתון "איבער וואלין" מס' (726) 23. נושא המאמר - הגדלת מספר התלמידים בבי"ס "תרבות" בעיירה.

כחמישה חדשים לאחר מותו של המורה הפעיל והעסקן הציוני הדגול מר ישעיהו ניימן ז"ל. היתה זו אבידה כבדה לכל תושבי העיירה ולפעילות הסדירה של בי"ס "תרבות" בפרט.

במגמה להגדיל את מספר התלמידים בבי"ס "תרבות" ולהבטיח ע"י כך הענקת חינוך יסודי לאומי-ציוני לדור הצעיר בעיירה, התקיימה ישיבה בתחילת שנת הלימודים בין מורי בית הספר ובהשתתפות נציגי תנועות הנוער הציוניות מכל הזרמים. בהמשך לישיבה שארכה כשעתיים הוקמה מחלקת נוער ע"י "תרבות". לחברי מחלקה זו נבחרו החברים: המורה משה קויפמן, רפאל יוקלזון, בצלאל שפריץ, יצחק ווייסמן, שלמה שיינבוים, חיים סלבוצקי וגרשון קרוקובר.

באותו עתון מתפרסם מאמר הספד על פטירתה של הפילנטרופית מאלייע וושצ'ינה בהיותה בת 67 במותה. בהלווייתה לקחו חלק רוב בני העיירה. האלמנות והיתומים אשר נתמכו ביד נדיבה על ידי מאלייע וושצ'ינה בחייה, נפרדו ממנה בדמעות ובעצב רב. בין היתר, היתה תורמת סכומי כסף גדולים לישיבות בא"י.

במאמר מס' (721) 181 בעתון "איבער וואלין" - מאמר על אזכרה לזכרו של ד"ר ת. הרצל.

לפי המסורת התקיימה אספת אזכרה רבת משתתפים מכל נציגי המפלגות לזכרו של המנהיג הדגול תיאודור הרצל ז"ל, במלאות 28 שנה למותו. בעבר אמנם אירעו מדי פעם התנגשויות בין-מפלגתיות בין פלגי הנוער השונים. גם השנה נעשה נסיון כזה ביזמת החוגים השמאלניים, אך בהתערבות נמרצת של הנשיאות הושתקו הרוחות והאספה נערכה ללא הפרעות.

בהמשך לאזכרה שנערכה ע"י החבר אברהם ויצנודל מרובנה, יצאו בנאומים החברים: יצחק ווייסמן מבית"ר, זאב וושצ'ינה מ"החלוץ", ונאום מרשים במיוחד נשא הד"ר גורין. החבר הערשעל שפילשער הקריא החלטת מחאה על נטיות ברורות של הבריטים להפר הבטחתם להקים בית לאומי יהודי בא"י.

עם שירת התקווה נסגרה אספת האזכרה המרשימה.

מאמר בעתון "איבער וואלין" מס' 32 (735) - תגרת ידיים בין אנשי המפלגות בחג שמחת תורה.

לפי המסורת המקובלת בסטפן זה כמה שנים, התארגנו בני הנוער הציוני בעיירה מכל הפלגים לקיום מנין באולמי בי"ס "תרבות" בשמחת תורה.

מאולמי ביה"ס בקעה שירה עליזה מפיהם של מיטב הנוער הציוני. אך לפתע פרצה קטטה בין מפלגתית שרק הודות להתאפקות ולמשמעת ברזל בין שורות נוער בית"ר נמנעה מלחמת אחים ממשית.

והנה תאור המקרה. נוער בית"ר, קבוצה א', בהיותם עליזים ושמחים בחדוות החג יצאו בריקוד לוהט של הורה. מיד הקיפום הרבה סקרנים מתושבי העיירה אשר כיבדום במחיאות כפיים ועודדו אותם. למרבה הצער הופיעו מספר נערים מ"השומר הצעיר" והחלו להפריע למהלך השירה והריקוד בצעקות וקריאות. וכך התפתח הדבר, וממילים עברו למכות. מיד התערבו בוגרי בית"ר והצליחו להפריד ולהפסיק את הקטטה.

רוב יהודי העיירה מתחו בקורת קשה על הפרובוקציה הזו של נוער "השומר הצעיר" שהיה מעורב במקרה. הרבה הורים אף הרחיקו לכת בהוציאם את ילדי-הם מתנועת "השומר הצעיר".

מאמר ב"מאמענט" מ-7 בדצמבר 1933 - הפטיציה הגדולה נגד גזירת המנדט הבריטי בא"י.

בבית הכנסת הגדול בעיירה התקיימה אסיפת מחאה המונית, במטרה להפגין ולצאת נגד הגזרות הבריטיות האחרונות בא"י. לזכרו של ליאו מוצקין קם כל קהל הנאספים על רגליו למשך דקות דומיה.

בהמשך נאמו החברים: יצחק ווייסמן, סגן מדריך בית"ר בצלאל שפריץ ויעקב פטשעניק (הצה"ר). החזן שו"ב רבי לוי יצחק קרייזר התפלל "מי שברך" לאסירי ציון בציון, והחבר בצלאל שפריץ הקריא את ההחלטות הבאות של האסיפה:

"האסיפה העממית הגדולה מביעה מחאתה החריפה ביותר נגד הגזירות של המנדט הבריטי בא"י, אשר מפר התחייבותו הקודמת המפורשת באשר להקמת בית לאומי בא"י לעם ישראל, וקוראת להנהלה הציונית לנקוט מיד בצעדים למניעת תוצאות חמורות".

ישעיהו פרי

מעפילי סטפן בשנת 1939

עם כניסת הסובייטים לעיירה ב-1939, הבינו פעילי בית"ר כי פעולתם תחת שלטון הסובייטים נדונה לכליה. ואכן, קמו מספר בחורים מפעילי בית"ר ובדרך לא דרך ניסו בכל כוחם להגיע לארץ ישראל.

ביניהם היו: מוטל רסיס ונוניה הוכמן, אשר פנו לגבול רומניה ולאחר תלאות מרובות הצליחו להגיע לחופי המולדת. נוניה הוכמן ז"ל נפל מאוחר יותר בלוחמו נגד הגרמנים בחזית איטליה. ואילו החברים שמעון רוזנפלד, צבי רוזנפלד, חיים הוכמן וצבי גורינשטיין עברו בהסתר את הגבול מרוסיה לליטא. בתחילה גרו בוילנה ובהמשך עברו לגור לפוניבז.

מיד עם כיבוש ליטא ע"י הרוסים, ניסו אחדים מהמעפילים להתקשר לשגרירויות המערביות בטרם התפנותם מליטא, בתקוה לצאת את גבולותיה. אלה שפנו נעצרו ע"י הסובייטים ונשלחו לסיביר. מחשש זה נמנע חלק גדול מלפנות לשגרירויות. שמעון רוזנפלד ניסה להתכתב עם הקונסוליה הבריטית במוסקבה וביקש ויזה בטענה כי מחכה לו סרטיפיקט בתורכיה. השלטונות הסובייטים עלו על עקבותיו והטעינוהו על רכבת במגמה לשלחו לסיביר. הדבר היה בשנת 1941 לאחר פרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה. הרכבת הופצצה ועלה בידיו של שמעון להמלט, אך מאוחר יותר הוכה למוות ע"י ליטאים לאומנים.

פעילי הסתדרות בית"ר בסטפן

פרטים נוספים על המעפיל מסטפן
שמעון רוזנפלד הי"ד

מספרו של חיים לזר (ליטאי) "חורבן ומרד" לקטנו
את הפרטים הנוספים הבאים על שמעון רוזנפלד:

רוזנפלד שמעון בית"רי מוולין. מפליטי פולין שהגיעו לליטא ב-1939. מדריך בקן בית"ר "פוניבז'". נאסר על ידי הרוסים ועמד להשלח לסיביר בשל עבודתו הציונית. עם פרוץ המלחמה שוחרר מכלא לוקישקי בווילנה. עמד בקשר הדוק עם בית"רי ווילנה. נספה בזמן ה"פרובוקציה" בקיץ 1941.

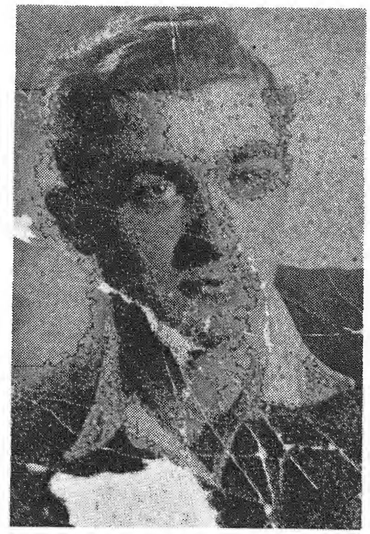
יום אחד אני פוגש את שמעון רוזנפלד, צעיר שנמלט מסטפן שבוולין לליטא בשנת 1939. למעלה משנה לא ראיתיו. מכנסיו קרועים ואת החלק העליון של גופו מכסה חולצה בלה. הוא כמעט יחף ופניו מזי רעב.

הוא מספר שכמה חדשים קודם לכן אסרוהו הרוסים כחשוד בציונות. הם הושי-בוהו בכלא לוקישקי וחקרוהו פעמים רבות. יומיים לפני פרוץ המלחמה העבי-רוהו מבית הסוהר לתחנת הרכבת והושיבוהו בקרון יחד עם כמה עשרות אנשים אחרים, על מנת להגלותם לסיביר. אלא שלא היה סיפק בידיהם לבצע את הגזרה. הקרון החתום נשאר עומד במסילה צדדית, ומשמר חזק שמר עליו. כאשר הגרמ-נים התחילו להפציץ את העיר, ניסו במיוחד לפגוע בתחנת הרכבת. פצצות נפלו מכל עבר, והכלואים ברכבת חשבו בכל רגע שיבא המוות ויגאלם מידי שוביהם.

כעבור יומיים השתרר שקט, והכלואים הרגישו ששוב אין שומרים עליהם. הם פרצו את הקרון מבפנים ונמלטו על נפשם.

שמעון התאכסן עכשיו אצל יהודי שהיה כלוא יחד אתו בקרון. הוא גר ברחוב הזגגים (גלעזער גאס).

אחר ימים אחדים בא שמעון רוזנפלד אלי, ובגופו אין מתום: כולו פצעים וחבורות. יומיים קודם לכן חטפוהו הליטאים ועם יהודים אחרים רבים הביאוהו ללוקישקי. בפתח הכלא העבירום בין שני טורים ארוכים של ליטאים מזוינים במוטות ברזל ואלות גומי, והפורעים היכו ביהודים בלי רחמים. מי שכשל וכוחותיו לא עמדו לו עד הסוף, הוכה עד מוות.

שמעון רוזנפלד הי"ד

פעמים אחדות חזרו על כך - בין שער לשער ובין החצר החיצונית והחצר הפני- מית של הכלא. אחר בדיקה יסודית, שהיתה מלווה מכות נוספות, דחפו אותם לתוך חצר שבה הצטופפו מאות יהודים. הצפיפות היתה כל כך גדולה, עד שאי אפשר היה לזוז. את הצרכים צריך היה לעשות במקום. המחנק היה גדול.

מדי פעם בפעם היו הליטאים פותחים את הדלת ודורשים כסף וזהב, את הדרי- שות ליוו מכות איומות על ראשיהם של העומדים בקצה. הללו החלו נדחקים פנימה, אך לא היה מקום, וכמעט היו דורסים איש את אחיו.

למחרת עם עלות השחר הוציאו את כולם לחצר מרווחת וציוו עליהם לעלות במכוניות משא שעמדו מוכנות לצאת לדרך. שמעון כבר נמצא על מכונית, כאשר לפתע הגיעה מכונית הדורה, ומתוכה יצא גרמני שהתחיל לקרוא בשמותיהם של יהודים לפי הרשימה אשר בידו. כל אלה שנענו לקריאה, סודרו בקבוצה נפרדת. כאשר הגרמני קרא בשם אחד ואיש לא נענה, החליט פתאום שמעון להענות. כעבור דקות אחדות הוציא הגרמני את היהודים "שלו" מלוקישקי ושלחם לעבודה. שמעון שמח מאד שעלה בידו להמלט מצפרני מלאך המוות. האומלל לא ידע שרק ארכה ניתנה לו...

עקבותיהם של יתר חברי קבוצת המעפילים לא נודעו, מלבד צבי רוזנפלד אשר ברח לרוסיה לפני כניסת הגרמנים לוילנה. ניצל וחי כיום עם משפחתו בארץ.

קן בית"ר בסטפן בשנות ה-30

בתי-האב היהודיים בסטפן והסביבה

מס' עמוד

1. רחוב שקולנה

רחוב שקולנה היה מרכז החיים הרוחניים של העיירה. ברחוב זה עמדו בתי-הכנסת וגרו בו הרבנים, הדיינים, השוחטים והחזנים. ברחוב היו מרוכזים מוסדות ציבור כמו בי"ס "תרבות", ישיבת "תלמוד תורה", בית המרחץ וההקדש. רוב אירועי העיירה היהודיים-ציוניים התקיימו ברחבת בתי הכנסת: חופות, אסיפות וקטטות מפלגתיות, הלוויות והספדים, עצרות מחאה והתכנסויות חרום בעת צרה. רובו של הרחוב שימש למגורי יהודים ורק בקצהו השני, כרבע ממנו שימש למגורי גויים אוקראינים. רחוב זה הוביל בהמשכו לבית הקברות היהודי ואילו קצהו השני הוביל ליציאה מהעיירה לגשר המפורסם שמעל לנהר ההורין. רחוב זה וסמטאותיו הסמוכות, בעיקר אלה שלכוון הנהר, שימשו כגיטו ליהודי העיירה. לכאן רוכזו כל יהודי העיירה וכן היהודים הכפריים שבקרבת סטפן בימי שלטון הגרמנים.

משפחת חייט

אבי המשפחה: בנימין חייט. אשתו: מירל.
בניו: ישראל, אברהם ומשה. בנותיו: שושנה, רחל ושרה.

בנימין עסק בחייטות. סמוך לפרוץ המלחמה עבר לגור עם משפחתו בתחנת הרכבת מלינסק, הסמוכה לסטפן. בנימין ומשפחתו נמלטו מצפורני הנאצים בעת הטבח ליערות וחיו בין הגויים. אשתו מצאה את מותה ביערות מהתקפת הבנדרובצים הלאומניים האוקראינים, בעוד הוא וילדיו, שניצלו, חזרו למלינסק עם שחרורה ע"י הסובייטים, בשנת 1944.

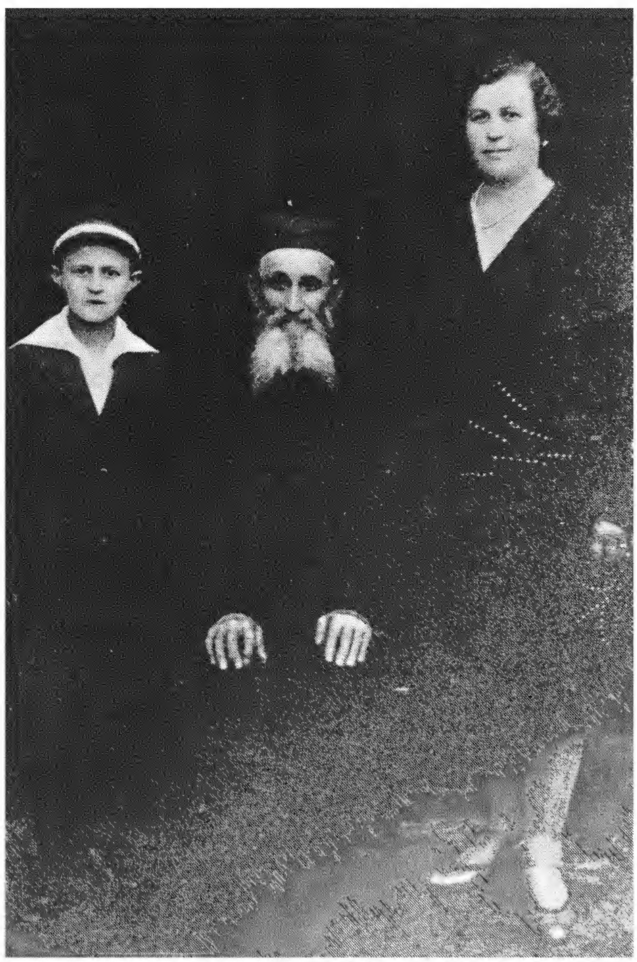
בנימין התנדב לשרת במשטרה המיוחדת הסובייטית לטיהור האיזור מהאוקראינים הלאומניים. באחד המקרים נפל על משמרתו.

שני בניו - הבכור ישראל והצעיר אברהם - חיים כיום ברוסיה עם משפחותיהם בעוד משה ושושנה חיים עם משפחתם בחיפה; רחל חיה עם משפחתה בתל-אביב, שרה חיה עם משפחתה בבאר-שבע.

באותו בית הסמוך לגשר על פני ההורין התגוררו גם אחיו של בנימין, הערשעל אשתו והבנות רייזל, רוחצ'ה ועוד בת ובן. באותו בית גרה גם אמם הזקנה של בנימין והערשעל חייט ולה עוד ארבע בנות ובן שהגרו לפני המלחמה לארה"ב.

י ש ר א ל נ ו ד ל - אלמן היה.

בנותיו: נחמה, שגרה בקוריסט עם בעלה לייזר רום; בניה משה ביר ושאול ובנותיה חנה, דינה ורחל.
הבת בלה יושטיין וילדיה: פירל זלמן, יוסף ומשה דוב - בנה מבעלה הראשון.
הבת עלקע, שנישאה ללייבל פקהוויז וילדה לו את שאול, ישכר, נחום והבת מניה. לשאול אשה בשם חנה וילדים. לבן ישכר, אשה, בן הרצל ובת חנה.
ללייבל היה בן נוסף בשם נחום ובת מניה, נשואה לבן ממשפחת חייט.

רבי ישראל נודל, בתו בלה ונכדו משה, שיבלח"א

רבי ישראל, שכונה שרולקע, איבד את רגליו במלחמת רוסיה-יפן. הוא היה יהודי אדוק וירא שמים, תומך נלהב בקיום ההקדש ועושה רבות למען יגודר בית העלמין העתיק שבעיירה.

מכל המשפחה הענפה הזו נותר בחיים משה דוב, בנה של בלה, שהיה מגוייס לצבא האדום וחי כיום בארץ, בחולון, עם בני משפחתו.

ביתו של נחמיה גלר

אשתו: חיה.
בניו: זלמן, צודיק, שמואל והערשעל.
בנותיו: ביילה וצפורה.

נותרו בחיים: הבת צפורה ובעלה קוגוט מסטפן, שעלו ארצה לפני המלחמה, וכן הבן הערשעל ואשתו טסיה מבית וואקס, שחיים בארץ.

נחמיה חינך ילדיו ברוח הציונות. בנותיו ובניו היו פעילים בתנועות הנוער הציו-ניות בעיירה ובעלי יזמה רבה בהחדרת השפה העברית לבני הנוער בעיירה. נחמיה ברוב חריצותו היה מן הבודדים בעיירה שטפח וגדל כרם ענבים בגינתו וזה בנוסף לטרחתו היום יומית לפרנס משפחתו בכבוד.

ביתו של יצחק משה וויינשטיין

אשתו: דובה.
בת נשואה רייזל, בעלה ושלשה ילדים.
בת נשואה אינדה טורק, בעלה ושני ילדים.
בן ברל, אשתו יוכבד ולהם שני ילדים.
בנים: חיים ונחמיה. בת: רחל.

הבנים חיים ונחמיה נמלטו מבורות ההריגה, אך חיים נורה למוות ביערות ואילו נחמיה חי עם משפחתו ברוסיה.

הבת רחל ניצלה בהיותה ברוסיה וחיה כיום עם משפחתה בנתניה. שם משפחתה גוטפריד.

בית אלטער נובאק

הוא, אשתו, שני בניו ושתי בנותיו, חתניו, נכדיו - כל אלה גרו בבית דו-קומתי מן הבודדים בעיירה.

אלטער היה יהודי מכובד ושימש כנציג סטפן כלפי השלטונות הפולניים. הוא היה חנוני בעל חנות מנופקטורה.

בית משפחת טברסקי

מצאצאי המגיד מסטפן. רב חדרים היה הבית בו גרו הרב ברוך טברסקי בטרם עזב את העיירה. לאחר מכן גרו בבית גיטל והעוזרת רייזל. בית זה היה גם בית מדרש שחסידי הרב היו לומדים ומתפללים בו. בתקופת הסובייטים שימש הבית ברובו כבי"ס לאידיש. בגיטו שימש הבית כמטבח מרכזי להכנת המזון הדל ליושבי הגיטו. (ראה כתבה נפרדת על משפחת טברסקי).

בית משפחת קרייזר

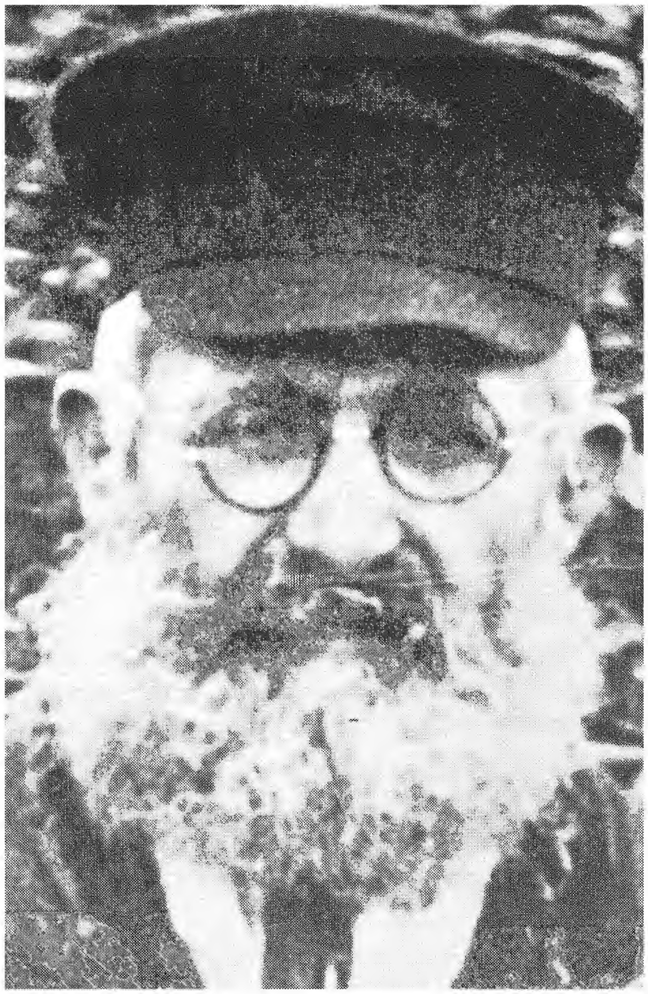
אבי המשפחה: רבי לוי, אשתו חנייה, ארבעת בניו: שמואל הירש, בוגר ישיבה, יעקב, משה וברוך, ששרת כקצין בצבא הפולני ושימש כמורה מוסמך בביה"ס "תרבות". הבת גיטל, היתה נשואה ליהודי מעיירה סמוכה.

רבי לוי קרייזר היה שוחט וחזן בבית הכנסת הגדול. הוא היה דמות חביבה ומקובלת מאוד על רוב תושבי העיירה, יהודים וגויים כאחד.

בנו ברוך שימש גם כשוטר בכיר במחנה הגברים בגטו. הוא נבדל משוטרים אחרים בידעו איך לנהוג באשר למלוי חובתו כלפי היודענראט ויחד עם זאת נזהר שלא להקשות על חיי הכלואים בגטו. בהתנהגותו זו היה למופת ואף בלם במידת מה את התנהגותם הפרועה של אלה ששימשו כשוטרים ולא ידעו מעצורים בהתנהגותם.

שמואל הירש קרייזר, אחד מבניו של רבי לוי יצחק

רבי לוי יצחק קרייזר
השוחט והחזן של בית הכנסת הגדול בעיירה

ב י ת ו ש ל י ו א ל ה ש ו ח ט

בהמשך לגבעה (א בערגל) ששימשה למשחקים של ילדי הסביבה ובעיקר בחורף להחלקה על קרח ושלג, נמצא ביתו של רבי יואל השוחט, אשתו ושתי בנותיו. שם האחת הינדה.

ב י ת ו ש ל ב ר ל ר ס י ס

בית ברל רסיס, אשתו דובה, בנם מוטל, שהיה נשוי לאסתר, שילדה לו את שינה, אבאלה וילד קטן נוסף.

בתו של ברל, סוסיל היפהפיה, נישאה לגבריאל פלדמן ועברה לגור לקוסטופול. ברל היה בנו של רבי יוקל השמש הראשי של בית הכנסת בעיירה. הוא היה בעל עגלה חרוץ, שלו והגון. בנו מוטל, מפעילי בית"ר בעיירה, העפיל ארצה ערב פרוץ המלחמה והוא חי כעת במושב בני-ציון בשרון.

ב י ת ר ב י ח י י ם ו י נ ש ט י ן

אשתו, בנו יוסף ובנותיו מלכה וחייקה, שנישאה לברל. רבי חיים (שכינוהו "לחיים") שימש כמלמד דרדקי והיה אדם חייכני וחביב. המפרנסת העיקרית במשפחה היתה אשתו, שעסקה במקח ובממכר עם גויי הסביבה.

ב י ת ח נ ה צ ס י ס

לאלמנה שלוש בנות נשואות ובעלות משפחה: בלומה, סוסל ובילה.

ב י ת ה ר ש ל ג ל מ ן

הרשל גלמן, אשתו, שתי בנותיו ובנו.

הרשל היה יהודי שקט, איש עמל, ששימש כשומר לילה בטחנת הקמח של משפחת גוז.

ב י ת ה א ל מ נ ה פ ר י ד ה ג ל מ ן

פרידה גלמן חיה יחד עם בתה הנשואה. הכנוי "קלוש" דבק במשפחת האלמנה, שעסקה ברוכלות ושימשה גם כמבכה. נותר בחיים הנכד יעקב "קלוש", שעבר את המלחמה ברוסיה וחי כנראה באמריקה.

בית צוקוור

הבית הרעוע והקטן של משפחת צוקוור, שכנויה היה "בון". אבי המשפחה - רבי אברהם בון, אשתו עלקע ושלושה בנים.

רבי אברהם מוכר היה ליהודי העיירה בקולו הערב עת העיר את היהודים לתהילים ולעבודת הבורא בשבת עם הנץ השחר. מלבד זאת עסק אברהם ברוכלות.

בית הערשל סטרץ

כינויו היה "צוצמן". אשתו ושלושת בניו: חונה, יוסף וולפל ששרת בצבא האדום בזמן המלחמה וחי כנראה ברוסיה.

הערשל סטרץ היה קצב ופירנס את משפחתו בדוחק מעיסוקו זה.

בית האלמנה איידל וויצמן

בנה מוטל נשא לאשה את פייגל בתו של יצחק ויצנודל. כמה מילדיה היגרו לארגנטינה והם או צאצאיהם נותרו בחיים.

בית אליה נובוגרודסקי

אליהו נובוגרודסקי, אשתו ולהם בן ובת. שימש כעוזר לשמש בתי הכנסת וכרז על מועד כניסת השבת.

בית בנימין וואקס

כדייר בביתו של הערשל וואקס גר בנימין וואקס, אשתו לאה, בנו ובתו היפה-פיה סופקה. בנימין היה שותף פעיל בטחנת קמח ותחנת חשמל עם אחיו יוסף, האחים טכור ומשה בבצוק. בנימין היה פעיל בתנועה הציונית-רוויזיוניסטית.

לפני כן גרו בדירה זו הגברת רבקה קמנשיין, בתו הבכורה של רבי משה יוסף שיינבוים ובנה איצינקה. ברבות הימים עברו שני אלה לעיר הסמוכה, רובנה.

משפחת דוד חייט

בניו: ברל, שנשא את סוניה טכור לאשה; אהרון, שנשא את פירלסטרץ לאשה, ובנימין.
הבנות: רחל ואחותה מיכלה, שהיתה נשואה לוולפל נובאק.

נותרו בחיים: רחל, שהגרה לארגנטינה לפני המלחמה וברל, החי כפי הנראה ברוסיה.

משפחת יענקל חייט

אשתו דבורה, הבנות שרה וגיטל והבן שייקה.

משפחת זלמן הסנדלר

זלמן, אשתו ובתו הנשואה, עם בני משפחתה.

בבית זלמן התגורר מנהל בי"ס "תרבות", מר אברבוך ומשפחתו.

בית משפחות הערשל לייב דוב (הצערטעריסקערס)

אשתו אסתר (עטעל), בנו ישראל ואשתו רוני, ולהם בנים: יצחק, חיים, באביל, ובנות: לאה ופירל.

כמו כן גרה באותו הבית משפחה קרובה נוספת: דוב משה יוסף ואשתו גולדה.

בית אשר שכטרמן

אשתו: חסיה.

הוא שימש כמלמד מתקדם ואף היה פעיל בתנועה הציונית. ידוע היה בהכנה נאה של נערי העיירה לקראת הבר מצוה.

אחותו של אשר - שיינדל לבית שכטרמן (כיום בק) - שימשה כמורה בבית-ספר "תרבות" בסטפן. עלתה ארצה לפני המלחמה וגרה כיום בחיפה.

בית רבי יוקל רסיס

בית לבנים שרופות, רחב מידות, שלפניו השתרע גן ירק מטופח.נתאלמן ונשא אשה שניה.

לרבי יוקל היו ארבעה בנים ולהם משפחות משלהם: ברל, שמירל,שמואל ויידל לייב, אשר נפטר בטרם נולד בנו לייב, אשר נקרא על שם אביו וחי כיום בארץ, בכפר אביב.

יוקל שרת כשמש הראשי של בתי הכנסת.

על שטח הגן עמד בתקופת מלחמת העולם הראשונה ומעט לאחר מכן ביתו של רבי שלמה זולר. (ראה כתבה נפרדת). הבת חסיה ואחיה עלו ארצה לפני המל-חמה וחיים בארץ, בקבוץ נגבה.

בקצהו השני של אותו הבית גר בנו של יוקל שמואל רסיס, אשתו אסתר, בניו: יונה וסרוליק ובנותיו: חיה וטייבה.

נותר בחיים הבן יונה (על דרכי המלטותו מצפורני הנאצים - ראה כתבה נפרדת). יונה חי עם משפחתו בכפר אביב.

בית רבי משה הזעלאזניק

אשתו, בנו לייבל, אשתו וילדיהם, ובתו שנישאה ליליד רובנה בשם חונה.

רבי משה היה בעל חנות ברזל. בית זה שימש כבית השררה של הגטו וגרו בו ראש היודנראט ומשפחתו.

הבן לייבל נורה למות בנסותו להבריח עצים להסקה לתוך הגטו.הוא היה הקרבן הראשון בגטו, טרם ההשמדה הכוללת. המקרה גרם לדכאון כבד לכל יושבי הגטו, אשר לא חזו מה יהיה עתידם המר.

בית הדיין רבי בן-ציון וולינסקי זצ"ל

אשתו ואחות אשתו פירל. בניו: סנדרל, ושתי בנות. הבת הגדולה פירל- חיה נישאה לרב צעיר מעיירה סמוכה, אשר ירש את משרתו של רבי בן-ציון, עם פטירתו, והבת עטעל.

סנדרל -למרות היותו עילוי בחכמת ישראל ובתורה - לא המשיך בדרך אביו הצדיק כלמדן ולא נמשך לדיינות. סנדרל אף היה מפעילי תנועת בית"ר, וברית ישורון לאוו דווקא בהסכמתו של אביו.

ב י ת ה ע ר ש ל ו ו א ק ס, ד ע ר ק ו ר ו ס ט ע ר

אלמן, אשתו נפטרה עת ילדה לו את בן הזקונים פרץ. בנים נוספים: שכנה, שפטל, ובנות: חיה ופרידל, שהיתה נשואה לאהרון סטולר הצלם המפורסם של סטפן והסביבה, ועוד אחות בשם שרה.

ב י ת ו ש ל ב ן - צ י ו ן פ ר י ש ק ו ל נ י ק (דער גאט)

בית גדול בעל שלוש יחידות דיור נפרדות עם גזוזטראות, ובסמוך לו אורווה וגן ירק רחב ידיים.

אשתו השניה שרה מהכפר זלזנה הסמוך. הבת אודל, שנישאה לזליק ויצ׳נודל וילדה לו בת קטנה, ואחיות: גניה ומרים.

לרבי בן-ציון היו ילדים מאשתו הראשונה סוסל. בנים: יעקב, גדליה, שחי עם משפחתו בסרני, ויואל. ובת - רייזל, שנישאה למטשיליק.

הבת אודל היתה חברה פעילה בתנועת בית"ר. בעלה של אודל, זליק ויצנודל, נותר בחיים. התחתן שנית וחי עם אשתו וילדיו בסטפן. כפי הנראה היהודי היחי-די שנותר שם לפליטה.

הדירה האמצעית של הבית היתה מושכרת ודיירים היו מתחלפים בה מדי פעם. בקצה השני של הבית, בדירה הפונה לגן הירק, גר יואל פרישקולניק, אשתו טייבל מבית צוקרמן מברזנה הסמוכה, הבנים שאול וישעיהו והבת סוסל-שרה.

יואל היה ציוני פעיל ובצעירותו אף השתייך לחוג הדרמטי של העיירה.

נותרו בחיים ישעיהו פרי, החי עם משפחתו ברמת-גן, ואחותו סוסל-שרה קפלן, החיה עם משפחתה בראשון לציון. אבי המשפחה, יואל, נמלט מהגטו, אך נמסר לגרמנים על ידי גוי מהכפר זילנה והוצא להורג. הבן שאול הוצא להורג אף הוא במחנה העבודה בקוסטופול. האם טייבל נמלטה ליער, אך קפאה למוות בתקופת החורף הקשה. (ראה כתבה נפרדת על משפחה זו).

ב י ת ו ש ל י צ ח ק ו י צ׳ נ ו ד ל ה ק צ ב

יצחק ויצנודל , אשתו, בניו החסונים אברהם ויונה, ובתו הנשואה פייגל.

על יד ביתו היה בוסתן נאה ומטופל.

הוא הובל בראש שיירת היהודים עת הוצאה מהגטו בעגלות אל בורות ההריגה על יד קוסטופול, שם נספתה רוב קהילת סטפן.

ב י ת ו ש ל ט נ י י ה ו י צ׳ נ ו ד ל ה ק צ ב

טנייה ויצנודל , אשתו חיה-שרה, בניו זליג, יונה ובת - מינדל.

זליג היה נשוי לאודל ולהם היתה ילדה קטנה. שני הבנים - זליג ויונה - נותרו בחיים בשרתם בצבא האדום ושניהם חיים עם משפחותיהם בסביבות סטפן.

ב י ת מ ש פ ח ת ב ב צ׳ ו ק

הבנות: חנה ובת-שבע, שנישאה, והבן יאנקעל שכנויו צ׳מח.

בעלי בית בד וטחנת גריסה מונעת בסוסים. גלגלי טחנת הגריסה שימשו גם כש- עשוע קרקסי לילדי הסביבה.

לפי מיטב הידיעות נותר הבן יעקב בחיים בשרתו בצבא האדום. חי כנראה ברוסיה.

שלושה בנים ממשפחה זו היגרו לארגנטינה לפני המלחמה.

ב י ת נ ח מ ן ש י י נ ק ר, ג ב א י ב י ת ה כ נ ס ת

אשתו: יענטל. הבנים: אהרון, ראובן ודוד, והבת חנה.

אבי המשפחה, זגג במקצועו ובעל משק חקלאי מפותח, שימש כגבאי בית הכנסת ונציג הקהילה במועצת העיירה.

הבת חנה נמלטה מבורות ההריגה ונותרה בחיים. חיה עם משפחתה בתל-אביב. שם משפחתה גנדלברג.

בית קורז'ק

אשה וארבעה בנים: גרשון, ישראל, שמואל וחנינה, ובת נשואה.

בני המשפחה עסקו בקצבות ובסחר בקר.

הבן שמואל ז"ל ניצל וחזר לסטפן בתחילת שנת 1944, עם שחרורה ע"י הסוב-ייטים. ברצותו לנקום התגייס לשורות המשטרה המיוחדת לטיהור הלאומנים האוקראינים ונפל מות גיבורים על משמרתו.

בית משה סופר

אשתו השניה, בן בשם נוסקה ומספר ילדים נוספים.

משה היה אופה במאפיה של בונגרט.

האחים שמואל ולייבל בזבשה

נשותיהם וילדיהם. בין יתר הילדים היו שתי בנות: ביילה וזעלדע. האחים, שניהם, היו קצבים וסוחרי בקר. משפחות עניות שחיו בדוחק רב.

בית יצחק בונגרט

אשתו ושלשת בניו: הרשל, שמעון ומוניה.

יצחק היה בעל מאפיה וחנות ללחם ודברי מאפה.

הערשל נותר בחיים בשרתו בצבא האדום וחי כיום ברוסיה. שמעון, שהיה בחור אמיץ וטוב לב, ניצל בהתחבאו ביערות. בשנת 1944 התנדב למשטרה המיוחדת לטיהור האוקראינים הלאומנים ברצותו לנקום. בהמשך התגייס לצבא האדום להלחם באוייב הנאצי ומשם לא שב, כנראה שנפל על משמרתו.

בבית משפחה זו התאכסן בחור צעיר, קרוב משפחה, בשם ירחמיאל. הוא ניצל בשרתו בצי הסובייטי וכפי הנראה חי בארץ באחד הקבוצים בעמק הירדן.

משפחת בן ציון ויצ נודל

אשתו השניה מלכה ושני בניו - יונה ודוד.

רבי בן ציון היה קצב.

בתו סלובה עלתה ארצה לפני מלחמת העולם השניה וחיה בקבוץ מסילות. בעוד אחותה רייצה נפטרה לפני זמן לא רב בקנדה, ואילו צאצאיה וכן עוד אחות ומשפחתה חיים בקנדה.

משפחתו של מאיר ציז'יק

אשתו בתיה, בנו יאנקעל, בתו שנשאה למוטל בריל. שתי בנות נוספות: דבורה וגולדה.

מאיר היה סנדלר במקצועו.

חתנו מוטל בריל נאסר ע"י השלטונות הפולניים עקב פעילות קומוניסטית שהיתה אסורה באותם הזמנים. מאוחר יותר, בעת המלחמה, גוייס מוטל בריל לצבא האדום, ולפי מיטב הידיעות הוא חי כעת ברוסיה.

2. סמטה צרה על יד רחוב שקולנה

ביתו של רבי יעקב פרישקולניק (יאנקעל גאט)

התאלמן מאשתו מרגלית ז"ל. לו שלושה בנים: ישעיהו, משה והערשל וחמש בנות: חיה, עטל, ריזל, זיסל וגניה.

אבי המשפחה עסק בחזנות ולפיכך המפרנסת העיקרית היתה הבת עטל, תופרת ידועת-שם בכל העיירה. היא גם שימשה כמנהלת משק הבית עם מות אמה. ביחד עם אחיותיה, ריזל וזיסל, גידלו את בן האחות חיה. ילד נחמד בשם לוסיק. חיה עצמה היתה אשה חולנית והתגוררה בכפר ביסטריץ עם בעלה מנדל. האחות גניה למדה ועבדה במקצוע התופרות בברנוביץ. אחיה משה למד בטכניקום של ווילנה וסיים לימודיו כטכנאי מוסמך. האח הבכור, ישעיהו פרישקולניק ז"ל, עלה ארצה עוד בשנת 1930 וכיהן כמורה בירושלים. הוא נפטר ממחלה בשנת 1935, נקבר בכנרת והותיר אחריו אשה ובן. משה והערשל שרתו בצבא האדום. משה

נפצע בלוחמו נגד הגרמנים. עלה ארצה ומתגורר בנתניה עם משפחתו. עקבותיו של הערשל לא נודעו וכפי הנראה נפל במלחמה. גניה, שהיתה חברה פעילה בבית"ר, עלתה ארצה ומתגוררת בת"א עם משפחתה. מכל יתר בני המשפחה לא נותר איש בחיים.

בסימטה זו נמצא ב ו ס ת נ ו ש ל י צ ח ק ו ו י צ נ ו ד ל. בהמשך לאותו בוסתן עמד מבנה לא גדול ביותר ששימש כמשחטה לעופות. במשחטה זו מצאו את פרנסתם שלשה השוחטים: רבי לוי קרייזר, רבי הערשל הוכמן ורבי יואל.

בהמשך עמד ב י ת מ ש פ ח ת ו ו י צ נ ו ד ל. אבי המשפחה היה יחיאל ולו היו חמש בנות: פסל, פייגל, מינדל, שרה ומלכה. אבי המשפחה, יחיאל, היה קצב וסוחר בקר. משפחתו התקיימה בדוחק רב, אך הקפידה שלא להזדקק לעזרת הזולת. יחיאל עצמו היה יהודי צנוע, שופע הומור ואף סייע רבות לחובבי התיאטרון בעיירה. הוא הישרה מידיעותיו וכשרונו בשטח הפולקלור היהודי העממי לבני הנוער. בנותיו: שרה ופייגל היגרו לארגנטינה עוד לפני המלחמה וכנראה הן, או צאצאיהן, עדיין מתגוררות בארגנטינה. מיתר בני המשפחה לא נותר איש בחיים.

מול ביתו של יעקב פרישקולניק, בצד הנגדי של אותה הסימטה, עמד ביתו של יהודי זקן וערירי בשם ז ל י ג. זליג עסק בנגרות ונהג לטפח את גינת ביתו. בתו היחידה גרה בזדולבונוב ועוד לפני המלחמה עקר מסטפן לגור אצלה.

ב י ת ו ש ל ב ן - צ י ו ן, אשתו השניה רייזל, שני בניו: זכריה ולייבל ובתו יכה. שני בניו היו נשואים ואבות לילדים. רבי בן-ציון עסק בטייחות ולידו עזר בנו זכריה, בעוד בנו השני, לייבל, נגר היה. בן-ציון היה איש שקט, עמל, צנוע וירא שמים. משפחה זו נהרגה ברובה בהפצצה של הגרמנים בטרם היכנסם לעיי-רה, בשנת 1941.

בביתו של בן-ציון הטייח גרו מ י כ א ל ש י ר, אשתו ושני בניו: ברל והעליע. מיכאל היה בנה של רוסייה הגבאית, שנהגה לאפות עוגות בבית לקוחותיה לשמ-חות שונות, כמו חתונות ובריתות. לרוסייה היתה בת בשם נחה. מיכאל שיר עסק רוב ימות השבוע ברוכלות בכפרי הסביבה ומשפחתו התקיימה בדוחק רב.

בית נוסף היה בית משפחת בקר. אבי המשפחה היה יואל ברוך, ולו אשה בונייה מבית טכור, בן אברהם ובנות: בתיה ובריינדעלע,הקטנה המקורזלת זהובת התלתלים. יואל ברוך, בעל חנות המנופקטורה ובית הבד, היה פעיל בעסקנות ציבורית והיה חבר ועד בית הספר "תרבות". ציוני רביזיוניסט נלהב. בתיה בתו ניצלה בהתחבאה ביערות בין הגויים הפולנים והיא חיה כעת בתל-אביב, וכן אחיה שניצל בהיותו ברוסיה.

בית אחרון בשורת בתים אלו ביתו של מוטיה - סטיוף ויצמן. אתו גרה בתו סוסל הג׳ינג׳ית, בעלה פיסיה ושני ילדיהם. רבי מוטיה האלמן יהודי עממי היה, אך עליז ובדחן מאין כמוהו.

3. הסמטה שהובילה להורין על יד רחוב שקולנה

ביתו של הדיין רבי פנחס גורינשטיין זצ"ל, בעל הכינוי "דער ייצר טוב", אשתו מלכה-ברכה הרבנית. להם שלשה בנים: שיקה, הערשל ולייזר. שלשתם שוחטים, והבנות חסיה ואחותה.
הבן הבכור שייקה התגלגל בשנות מלחמת העולם הראשונה לבסרביה, הערשל עם משפחתו גרו בקוסטופול ולייזר עזב את סטפן,מקום הולדתו, בגלל מחלוקת עם יתר שוחטי העיירה והתנגשויות מתמידות בין תומכיו ומתנגדיו. עבר לרובנה ושימש שם כשוחט.
הבת חסיה הגרה לקנדה בשנות השלושים. בערוב ימיה עלתה ארצה ונפטרה בנתניה.

רבי פנחס היה יהודי נמוך קומה, שמנמן ובעל שתי עינים פקחיות. היה מקובל מאוד על קהל חסידיו שברובם היו בעלי מלאכה וסוחרים זעירים. רבי פנחס נפטר בשיבה טובה בגיל שמונים וחמש, מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. את מקומו ירש רב צעיר מלונינץ, הבעל של נכדתו שריל.

ביתם המשותף של שני נגרים, יעקב ומשפחתו ואב-רהם ומשפחתו. אבי המשפחה יעקב (יאנקעל) הנגר, אשתו ולהם בת חיה, חברה פעילה בקן השומר הצעיר שבעיירה וכן בת קטנה נוספת ובן.
אבי המשפחה השניה - אברהם הנגר, אשתו ולהם בת מינדל ובן מוכשר, תלמיד שקדן ומצטיין. אברהם נהרג בתאונת עבודה לפני המלחמה, בעת שעסק בתיקון כיפת הכנסיה הפרבוסלבית בעיירה.הדבר גרם לאבל כבד לכל יהודי העיירה.

שני הנגרים עבדו בשותפות ובהבנה ובעמל כפיהם פרנסו משפחותיהם בדוחק. לא תמיד שררה אוירת רעות בין נשות הבית והמטבח המשותף, אך הבעלים גברו על כך והתמידו בשיתוף הפעולה ביניהם בעבודתם המקצועית ובפרנסתם המשו-תפת.

בית פינייה מוטעליקס. אבי המשפחה פינייע, אשתו ולהם שתי בנות ובן שמחה. יהודי ירא שמים. בבית זה שכנה פעם ישיבת תלמוד תורה בניהול המורה שאול ז"ל.

עיסוקם: בעלי חנות דברי מתיקה ומשקאות קלים.

לא נותר איש בחיים.

אבי המשפחה רבי לייבוש שנפטר לפני פרוץ המלחמה, ויורשו בבית היה בנו לוי, אלמן, ואמו הזקנה. בתו של לוי, גיטל קאפקע.

עיסוקם: מכירת סיד, שמירה על בור הקרח הציבורי של יהודי העיירה הוא היה כרז על מועד כניסת שבת. כן היה מעיר לעבודת הבורא את יהודי העיירה בקולו הערב.

אבי המשפחה ברוך רפל, אשתו פיגה, להם: בן נשוי וולף רפל, שם אשתו בלומה ולהם הילדות: מרים, חיה, שרה וסוסיל.

בתו של ברוך רפל מסיה ובעלה ברוך קרצר גרו בעיירה סמוכה, קלבן. להם שלש בנות. לברוך רפל בת נוספת, רחל, ובן זליק. אשתו של זליק, מסיה והבת מלכה. זליק רפל הבן ניצל בהיותו ברוסיה. חי כיום בראשון לציון.

בבית זה גרו ונפטרו לפני המלחמה זוג זקנים מופלגים בשנים - יודקה ואשתו. יודקה, נמוך קומה, בעל זקן ארוך ולבן, היה מנבא לגשם בעת בצורת ובכל הזדמנות היו האיכרים שואלים אותו והוא היה עונה להם ברצון. אשתו שימשה כרבנית ללימוד תורה ומצוות לבנות העיירה.

ביתה של האלמנה דבורה הגבאית - ברונר (ראה כתבה נפרדת, באשר לפעילותה הציבורית). שני בנים: ישראל ואברהם - נותרו בחיים בשרתם בצבא האדום וחיים כנראה ברוסיה הסובייטית. באותו בית גר עוד בן נשוי עם ילדים.

הבנים היו במקצועם חייטים.

ביתו של רבי אהרון בס, אשתו בסיכה, בן מוטל ושלש בנות רווקות. הבעל והבן עבדו רוב ימות השבוע במנסרת עצים מחוץ לעיירה. הבת הקטנה שיינדל, נותרה בחיים ומתגוררת כנראה בארה"ב או בקנדה.

ביתו של הערשל הבידער, אשתו וילדיו. בת בכורה חיה ועוד בנים ובנות. ביתו היה על שפת הנהר, בין בתי הגויים. הערשל היה יהודי עמל, צנוע וקיים את משפחתו הגדולה בדוחק רב בהתפרנסו מהמשרה הציבורית - מנהל ומפעיל של בית המרחץ היהודי בעיירה.

4. הסמטאות סמוך לרחוב שקולנה לכיוון ההורין

ב ב י ת ה ה ק ד ש גר נפח בשם ברל, אשתו ולהם שתי בנות. אחת הבנות נפטרה ממחלה בהיותה בת שמונה עשרה. מרי נפש היו ההורים ואתם יחד כל שוכני הסביבה.

ב י ת ו ש ל ב י ר ל מ נ ק ה ה א ר ו ב ו ת, אשתו ולהם בן ומספר בנות. יהודי זה היה מנקה הארובות היחידי בעיירה. היה אטרקציה בעיני הילדים בהופיעו מצויד בכל כליו ואביזריו המיוחדים: שרשראות עם משקלות, מטאטאים ומברשות. בירל זה עמל קשות ורוב ימות השבוע היה מפויח מכף רגל ועד ראש. לראותו נקי ניתן היה רק בשבתות וחגים.

ב ב י ת ה ש ל פ ר י ד ה ה מ ב כ ה גר חתנה, כ ו ב ע ן, ב כ י נ ו י ק ו ט י ק.

ב י ת מ ש פ ח ת ש י י נ ק ר - אבי המשפחה צבי שיינקר, אשתו זלטה, הבנים: יצחק ומשפחתו, פסח ומשפחתו ושלום שיינקר ומשפחתו, שעלה ארצה לפני המלחמה וגר עם משפחתו בתל-אביב.

ב ר ל ג ר י נ ש ט י י ן, אשתו, הבנות: חנה ומיכלע, והבן שלמה, שניצל בהתחבאו ביערות ובין הגויים. חי כיום בארץ.

איש עמל היה ברל ובדוחק רב קיים משפחתו. הוא עבד כשומר וכטוחן בטחנת הקמח של הטכורים.

מ ש ה ד ע ר א י נ ו ו ל י ד, הצולע, נשוי לאחת מבנות יכנה. קצב במקצועו.

ב י ת ו ש ל ז י ל ב ר ב ר ג - בנו של רבי בירל אהרון הרשלס, אשתו ולהם ארבע בנות ובן אחד. שם אחת הבנות חיה.

ס מ ו ך ל מ ו ר ד ה נ ה ר ג ר ו ש ת י א ח י ו ת י ו ש ל נ ח מ י ה ג ל ר.

5. רחוב ה-3 במאי (די קורוסטער גאס)

אחד הרחובות המרכזיים של העיירה. רחוב זה נמשך מן השוק עד בית הספר העממי הממלכתי, בהמשך הדרך שהובילה לכפר קורוסט הסמוך. היה זה רחוב סלול עם מדרכות ותאורה, שלכל אורכו בתי מגורים עם חנויות בחזיתם.

בית רבי אברהם בבצ'וק (דער בראוואר), אשתו מנוחה, הבנות סוניה ואיידל, והבן בן-ציון. אבי המשפחה, רבי אברהם, בעל חנות מכולת היה, יהודי ירא שמים, שקט וצנוע.

הבן בן-ציון נותר בחיים וחי עם משפחתו בחיפה, בעוד הבת איידל, שנמלטה אף היא מצפורני הנאצים וניצלה בהתחבאה ביערות, הגיעה ארצה, התגוררה ברמת גן עם משפחתה ונפטרה בשנת 1973.

בית לייב פח-גרובר - בעל עגלה במקצועו. אשתו ושלושת בניו: שייליק, ישעיהו ויוסף. שייליק וישעיהו היו בעלי משפחות. נותרו בחיים יוסף גרובר הבן ויוסף גרובר הנכד, בנו של שייליק. שניהם חיים כיום ברוסיה.

ביתו של צוודייע גארבער - באותו בית גר אהרון לייב הסנ-דלר ומשפחתו. בארגנטינה חי בנו של רבי צודייע - ברלה - ואילו שני נכדיו, בנו ובתו של ברלה, חיים בארץ, בכפר סבא.

משפחת האלמנה מאכלייע מלמוד - הבת לאה, בעלה דוד גורמן, בנם אברהם ובנותיהם אסתר וסונייה, גרו בקוסטופול הסמוכה, הבן יחיאל, אשתו רבקה, בניהם: יהושע ואברהם גרו ברכבלובקה הסמוכה, הבן דוד ואשתו סימה גרו בפיצ'יוב. הבן יאנקעל, אשתו זלדה ולהם בן אברהם והבן משה. נותר בחיים ממשפחה ענפה זו הבן יהושע מלמוד, שהיה מהפעילים הרא-שונים של השומר הצעיר בעיירה. עלה ארצה לפני המלחמה וחי כיום עם משפ-חתו בחיפה.

ביתו של שמירל רסיס, בנו של יוקל השמש, אשתו בריינדל ושתי בנותיו: גולדע וטייבע. שמירל היה בעל עגלה חרוץ ומבוסס.

ביתו של סנדר לייבס - בבצ'וק. הבנים: הערשל, מוטעל ויואליק. הרשעל ומוטעל היו נשואים ובעלי משפחות. למשפחה היתה טחנת קמח בכפר סמוך. הערשעל היה סוחר בדגים ומוטעל סוחר בקר. בתו של מוטעל, פירל, ניצלה לאחר שהתחבאה ביערות והיא גרה כיום ברמת גן. יואליק, בנו של סנדר בבצ'וק, גר בזמנו בארגנטינה.

ביתו של יוסף וואקס, אשתו השניה, לאחר שנתאלמן. בנו מאשתו הראשונה - מיטק - בחור משכיל ואינטליגנטי, ובת מאשתו השניה - פולה.

יוסף וואקס היה בעל טחנת קמח ותחנת החשמל של העיירה בשותפות עם משפחת טכור.

יוסף עמד בראש היודענראט עם כניסת היהודים לגטו.

פרטים על התנהגותו ודמותו - ראה בכתבה נפרדת.

ב י ת ו ש ל ש ר ו ל י ק ש י י נ ב ו י ם, אשתו דינצה, בניו: שמואל, דודל, איציק, זאביל ויענקל, ובנותיו: רוחל וגולדה. שרוליק עסק במסחר. נותרו בחיים זאביל ויעקב, החיים עם משפחותיהם בארה"ב, בעוד גולדה נפטרה בארץ. האח יצחק חי כיום בארץ.
באותו בית גר כדייר ה מ ו ר ה ק ל ט, אשתו, בנו ובתו. מר קלט שימש כמורה בבית הספר הפולני הממלכתי (ראה כתבה נפרדת על משפחה זו).

ב י ת ו ש ל מ ש ה ב ב צ' ו ק, אשתו בילה, בת בשם ציפה נישאה לבן רובנה, הבת השניה נישאה ליהודי מצ'רטוריסק ולהם שני ילדים. בעלה של ציפה גר יחד עם הורי אשתו והקים בחלקו האחורי של הבית בית חרושת למשקאות קלים. כינו אותם "די קובעכעס", על שם הגוי ממנו רכשו את המגרש. ברל זה, לעת זקנתו, כהו עיניו, אך למרות זאת המשיך במלאכתו ונהג מדי יום ביומו לשרך את דרכו לבית הכנסת.

ב י ת ו ש ל ה ע ר ש ע ל ק ו ל ע ה ח ב ל י ם (דער שטריקנדרייער) - היה אלמן ולו בת שניהלה את משק הבית וכן בן בשם יעקב. יעקב ניצל בהיותו ברוסיה וחי כנראה שם עד היום. הערשעל היה אומן במלאכתו ולמרות המיכון הפרימיטיבי יחסית בבית המלאכה שלו סיפק מוצרים נאים ומשובחים לכל גויי הסביבה בהשקיעו מיטב מרצו וכשרונו האישי.

ב י ת ו ש ל א י י ז י ק ג ר ו ס מ ן, כנויו אנטק, בנו של רבי פעיסייע הרוזנייער. אשתו פסיה ולהם שני ילדים. אייזיק סחר בבקר. אייזיק מת מרעב בעמקי רוסיה בהיותו מגוייס.

ב י ת ו ש ל מ ו ט ע ל ר ע ק ס, אשתו, בניו: הרשעל, קוציק וסנדר, ובנותיו אודל, רבקה ורייזל. רייזל תופרת ידועה בעיירה היתה המפרנסת העיקרית במשפחה.

ב י ת ו ש ל ש ל מ ה ר ע ק ס, אחיו של מוטעל. אשתו, בן - יוסף ומשפחתו, ובת - אודל. שלמה היה בעל חנות מכלת.

ב י ת ו ש ל ש מ ו א ל ו ו ס ר ש ט ר ו ם, אשתו ובנם לוזער.
לוזער ניצל בברחו ליערות והיגר אחר המלחמה לארגנטינה.

בביתו של שמואל ווסרשטרום גרה בשכנות משפחת י ש ר א ל א כ ס ל ר ו ד, אשתו טייבע, בנו פסח ובתו מילה. ישראל עבד כיערן. הבת מילה ניצלה וגרה עם משפחתה בחדרה.

ב י ת ה ע ר ש ל ה ע כ ט, אשתו ובן שהיה גר בעיר סמוכה - קולק. בארץ חיים נכדיו של רבי הערשל: סימון ובוריס חייצוק.

בית בערל אהרון הערש, אשתו, בניו: אברהם, וואלקע, והבנות: צרנה, לאה וסוסיל. רבי בערל היה סוחר עורות. סוסיל היגרה לקנדה עם משפחתה.

ביתו של רבי שלמה החזן, בנו יצחק, נשוי ואב לבת ובן.

קרוב משפחה זו, אשר גלוזמן, בהיותו פציפיסט סרב לשרת בצבא הפולני ועל כך נאסר ועונה קשות עד אשר יצא מדעתו וסבל מדכאון נפשי. הוא התגורר בסמוך למשפחתו, בחדר מבודד.

בית רבי אברהם פלדמן (מאכלעס), המלמד, אשתו חיה-שרה, בת משה ושלשה בנים. רבי אברהם שימש כמלמד וכן היה נותן שעורי תפילה לילדי העיירה שלמדו בבית ספר "תרבות". בנו האחד חי כיום בארגנטינה. בארץ חיים שני בניו, אהרון וברוך והבת משה עם משפחתה.

משפחת אברהם זילברברג, אשתו שרה, בניו לייבל ומוניה ובת סוסיל. אברהם היה סוחר עורות.

משפחת אהרון חייט, אשתו פירל, שתי בנותיו - שרה ומינקה, ובנו זלמן. אהרון היה בעל חנות נעליים. פירל נסעה ערב המלחמה לארה"ב ולא ידוע מה עלה בגורלה.

בביתו של יצחק חזן גרה מורה, רווקה, בשם פפרברג, שמוצאה מוורשה. היא עבדה כמורה בבית הספר העממי הממלכתי.

ביתו של שמואל סורקין, הצירולניק, אשתו, בנו אברהם ובנותיו: פסל ורוניה. העיסוק ברפוי עבר לשמואל בירושה מאביו. רבי איציק, שנקרא "הרופא", אם כי היה פעלשער - מרפא. שמואל, בנוסף להיותו פעלשער, היה בעל מספרה ואתו יחד עבד בנו אברהם.

בית משפחת שפילשער. אבי המשפחה אלטער מאלעס, בן הערשל, אשתו חנה, בן ושתי בנות: מנקה וסוסיל. סוסיל נותרה בחיים בהיותה ברוסיה וחיה כיום בארה"ב. אלטער שפילשער היה חייט. לחותנו מופס היה בן יפה תואר בשם פסח, אשר נשא לאשה את רוזקה מבית ניימן. הערשעל שפילשער היה ציוני פעיל ומנהל הבנק היחידי בעיירה.

ביתו של לייבל קאנדל - הבנאי. לו אשה, בן ובת. בנו נספה בשרתו בצבא הפולני בשנת 1939, עת נלחם בפולש הנאצי.

בית הקוזעלעס - האחים משה וברוך ברודער ומשפחותיהם. שניהם סוחרי ברזל. אחותם רבקה ולה בת ובן - איסר הצולע, בעלי חנות ממתקים. איסר, למרות מומו, היה בחור פעיל ונמרץ. בין יתר עיסוקיו היה מפיץ עתון "דער היינט". ממשפחה זו נותרו בחיים אח בשם יוסף, שהיגר לארגנטינה. בת בשם זלאטקע הגרה בפתח תקוה, ובן וולפעלע, שגר באחד הקבוצים.

6. צדו השני של רחוב ה-3 במאי

בית מענדל טוויקץ בסטוס, אשתו גיטל, שני בנים - יצחק וחילקע, ובת נשואה לגדליה שפטריק. מענדל בסטוס היה סוחר תבואה מצליח. הבן חילקע נותר בחיים בהיותו ברוסיה. הוא עלה ארצה עם תום מלחמת העולם השניה, הקים משפחה בחיפה. חילקע נפטר באופן פתאומי בשנת 1973.

ביתו של לייבל הסטעלמאך רוכבלאט, אשתו פייגל פאלעס, בת נשואה שגרה בקוסטופול וארבעה בנים. מהם נותרו בחיים אברהם, החי עם משפחתו ברמת גן ויצחק, החי עם משפחתו בת"א. שניהם עלו ארצה לפני מלחמת העולם השניה.

ביתו של פעיסיע גרוסמן (הרוזנאנייער) - אלמן ולו בת תופרת, שניהלה את משק הבית ובנים: משה, יונה ואייזיק. משה היה נשוי לרייזל ולהם שלושה ילדים: מלכה, ובנים: אברהם ואהרון. משה עסק בסחר בקר. הוא הצליח במלאכתו זו והיה מוכר לכל כפרי הסביבה. בתו של משה, מלכה, ובנו אהרון ניצלו בהתחבאם ביערות ובין הגויים. מלכה חיה עם משפחתה בניו-יורק, בעוד אהרון עם משפחתו גר בתל-אביב. הוא נשוי לרחל מבית חייט, אף היא ילידת סטפן.

ביתו של איסר הנימוביצר - בביתו גר חותנו - הערשל סלבוצקי יחד עם אשתו חייקה, בתם פייגל ובנם וועלפעל. הם היו בעלי חנות מכולת גדולה.

ביתו של יוסף שיינקר. יוסף שיינקר ואשתו השניה. ליוסף היתה בת מאשתו הראשונה בשם יענטעל שנישאה וגרה מחוץ לעיירה.

בית מנדל הנפח, אשתו זעלדע ולהם בת נשואה ובן בשם יעקב. מנדל היה אומן במקצועו ומלבד זאת ידוע היה כיהודי עליז ומבדר. היה משתתף קבוע בשמחות וחתונות בהן היה משמש כבדחן. אף ניסה כוחו לעתים בריקודי עם אוקראינים וגם זאת בהצלחה מרובה והסב ע"י כך נחת לקהל. בנו יעקב הצליח להימלט מבורות ההריגה, אלא שנתפש כעבור ימים מספר ביער בסביבת קורוסט והוצא להורג.

ביתו של אהרון מוטל שמשק, אשתו ולו שתי בנות שנישאו ועברו לעיירות מחוץ לסטפן. בנו דוד נשא לאשה את חנה מבית קירשנר ולהם בן ובת.

למשפחה זו היה בית בד.

ביתו של איציק מאיר קוגוט, אשתו, שלושת בניו: אריה, גרשון ובן קטן נוסף ושתי בנותיו: רינה וגניה. הבן אריה עלה ארצה ערב המל-חמה יחד עם אשתו צפורה מבית גלר. גר כיום בתל אביב עם משפחתו. גרשון שרת בצבא האדום ונפל בשנת 1944 באיזור קובל בלחמו בחרוף נפש במלחמה נגד הגרמנים.

ביתו של פעייסיע בבצ׳וק, אשתו לאה-אסתר, בניו: משה ואברהם ובנותיו: חייקה, צילה ורוזקה. הבת רוזקה עלתה ארצה בשנת 1936 ביחד עם בעלה צלייע שפריץ. הם גרים כיום בתל-אביב.

ביתו של מוטעל בקר, אשתו פסל ולהם שתי בנות - אסתר ויענטל ובן - שייקע. מוטעל בעל חנות מנופקטורה. הבן שייקע ניצל בהימלטו ליערות, היגר לארגנטינה וחי שם עם משפחתו.

בית משפחות טכור. מאיר, אשתו הניה, בנותיו: ברוניה, סוניה, פניה ובתיה, ובנם - מוניה. בבית גרה גם הסבתא רייזל טכור ובן נוסף מיכאל טכור, אשתו רבקה ושני בניו אברהם (מוסיק) ויצחק. אברהם ניצל עת התחבא ביערות, בעוד אביו נתפש ונורה. אברהם גר כיום בתל-אביב עם משפחתו.

ביתו של אלטער בס, אשתו אסתר, בנו שבתאי ובתו פרידל. אלטר היה פעיל בועד הציוני של יהודי סטפן. משפחה זו נהרגה בעת הפצצת הגרמנים, ערב כניסתם לעיירה ויחד אתם משפחה נוספת - קרובי אלטער בס - מוטעל קויפמן, סנדלר במקצועו, לו בת עסל ובנים: שמואל ויעקב. יעקב שניצל מן ההפצצה הוכחד יחד עם יתר יהודי העיירה.

בבית גר גם קרוב משפחה אילם אך נבון מאד, אהוד על שכניו.

הבן שמואל נפל בשבי הגרמני במלחמת פולין-גרמניה ועקבותיו לא נודעו.

ביתו של ירחמיאל גיס ייעס, אשתו גיטל. חתנו שלמה ניימן, אשתו צביע ולהם בן ישעיהו ניימן, מורה בבית ספר "תרבות" וראש בית"ר בעיירה. בחור משכמו ומעלה ששימש מופת לבני העיירה. הוא נפטר ממחלה בגיל צעיר. לשלמה ניימן היו עוד שלוש בנות: רוזה, שנישאה לפסח מופס, גניה וריבה שנישאה לקולודני וכנראה שמתגוררת כיום ברוסיה.

בבית זה גר גם חתנו השני של ירחמיאל - משה קויפמן. לו אשה בשם אודל ובן מוניה. משה קויפמן היה מורה ותיק בבית הספר "תרבות" מאז קיומו. חינך מספר דורות ליהדות וציונות. הוא היה פעיל מאד בתנועה הציונית ובקק"ל.

ביתו של משה וסרשטרום, אשתו ולהם בת טנה. יהודי אדוק וירא שמים.

בבית זה גרה בשכנות משפחת רוין - אשה אלמנה (די בעזנקע) ולה בנות - רייזל ודבורה. בעלי חנות מכולת קטנה. דבורה נמלטה לרוסיה, עלתה ארצה אחרי המלחמה וגרה בחיפה עם משפחתה. אחותה רייזל היגרה לארגנטינה ערב מלחמת העולם השניה וגרה שם עם משפחתה.

ביתו של קופעל הכובען. בבית זה גרה בתו מישקה, בעלה אהרון קסלר ולהם חמישה ילדים: גיטל, מרים, בתיה, ליבל ומיכאל. מיכאל ניצל בהיותו ברוסיה וחי כיום בארץ, בחולון.

בית האחים נחמיה ומוטעל גוז. בבית זה גר נחמיה, אשתו ושלשת ילדיו. כמו כן מוטעל, אשתו השניה גנסל, אם חורגת לשלוש בנות ובן - יתומים שעוררו את רחמי השכנים. האחים ניהלו חנות עורות ונעליים.

בית משפחת שפריץ. שני אחים ממשפחת שפריץ עלו ארצה בשנת 1936. הם היו חברי ארגון בית"ר בעיירה. נכדיה של הסבתא פרידה שפריץ.

בבית התגוררו מאיר דקלבוים, אשתו זלאטקע ובנם. מאיר היה בעל חנות מכולת.

ביתם של רבקה שמואל לייבס, קרוקובר - בנה של רבקה - יוסף. אשתו של יוסף נפטרה בעת השריפה הגדולה ב-1925. להם היו שלשה ילדים: ברטה, שנפטרה בארץ, גרשון שחי בקבוץ נגבה (ראה כתבה נפרדת) ורוזה, שחיה עם משפחתה בחולון. יוסף נשא אשה שניה בשם זעלדע ולהם בן בשם אליקים ובת ייענטל.

ביתו של יצחק וושצ'ינה, אשתו מירקה, בנם שמואל-מיניקל, אשתו חיה ושלשת ילדיהם: יוסלה, מירקה וזיסקינד. אחיו של מיניקל שלום, אשתו קלרה ולהם בת, אח נוסף ישראל ואחות סוסל, שנפטרה עוד בשנת 1925. רבי איציק, אבי המשפחה, שנודע בקולו הערב עת התפלל. אשתו נפטרה לפני פרוץ המלחמה. שריד יחיד למשפחה זו הוא מיניקל, אשר גורש בעת שלטון הסובייטים לסיביר. כעת הוא חי בארה"ב עם אשתו השניה ולהם בן ובת נשואה.

ביתו של יצחק זילברמן - אלמן ולו בת חווה מאשתו השניה, ואילו מאשתו הראשונה הבנים: ברל, משה, שנפטר בארץ, הערשל שעלה ארצה ומתגורר בהרצליה ושלמה שניצל בהיותו ברוסיה ונשאר לחיות שם, ובת גיטל, המתגוררת עם משפחתה בברזיל.

ביתו של שלמה פיילקוב, אשתו ולהם שלש בנות. שם האחת הניה, ובן יוסף, שחי בארץ לאחר שניצל ברוסיה. שלמה היה גבאי בבית הכנסת העליון. היה בעל חנות לעורות.

ביתם של האחים יוסף ובצלאל בבצ'וק (הצליוקים) - היו סוחרים. האח יוסף, אשתו פסל ולהם שלש בנות: רייזל, רבקה, פירל ובן הערשל.

בצלאל, אשתו ולו בת בשם שבע ושלשה בנים: שמריהו, יוסף ויצחק. שמריהו ניצל בהתחבאו ביערות והוא חי כיום בארה"ב.

ביתו של פישל סלבוצקי, אשתו ולהם בת - מניה, ובן - חיים שנפטר ברוסיה בשרתו בצבא האדום.

בקצה השני שלאותו בית גר משה חייט (בנו של אלתר קוטערס), אשתו ריסל ולהם שני בנים: מוטל ומוניה ובת סוניה. משה היה חייט מצליח.

7. סמטאות סמוכות לרחוב ה-3 במאי

ביתו של נפתלי גורנשטיין, אשתו סוסל ולהם בנים: בן ציון, לייזר, יוסל, יאנקעל, משה וזאב. בנות: פסל ורחל. סוחר מנופקטורה וקונ-פקציה.

הבן בן-ציון, לאחר נשואיו, עבר לגור לברזנה. הבן יוסל המשיך בדרכו של אבא בחנות מנופקטורה וקונפקציה בסטפן. גר באותו בית עם משפחתו: אשתו לאה ולהם שלש בנות: שרה, יענטל ופריידל ושני בנים - הערשל ויאנקעל. בן-ציון, יאנקעל ורחל גרו מחוץ לסטפן. בביתו של נפתלי נותרו שני הבנים - משה וזאב, והבת פסל. הבת פסל עלתה לארץ במסגרת תנועת בית"ר בשנת 1934 וחיה כיום בנתניה עם משפחתה. עקבותיו של הבן משה נעלמו במלחמת העולם השניה. הבן זאב ניצל בהיותו בשורות הצבא האדום. בגמר מלחמת העולם השניה

עלה ארצה וגר עם משפחתו בארץ. הבת רחל היגרה לפני מלחמת העולם השניה לברזיל וחיה שם עם משפחתה.

ביתו של משה יוסף שיינבויים ואשתו מוסייה, שנפטרו בשנת 1934. סוחר תבואה. גידל בנים ובנות - רבקה קמנשיין, שרוליק, תנחום, שבסייל, אבא, אסתר ברם, רייזל שוסטר, גולדה פרלשטיין ונחה בליי. באותו בית גרה משפחת בליי, נחה ובעלה ברל בליי. סוחר עצים וחנווני.

באותו בית גרה גם משפחת שמואל ורייזל שוסטר ולהם בת ובן. סוחר תבואות.

בסמטה צרה גרה משפחה: האח בנה ואחותו חייקה עם בעלה, שהיה צבעי במקצועו. בנה וחייקה היו לבקנים וקראו להם "די ווייסע". בנה היה דמות מוכרת, בעיקר לילדי העיירה שאהבו להתעסק אתו ברוח טובה. בנה, בהיותו קצר רואי, ידע את כל סידור התפילה והתהילים בעל פה.

ביתה של בוניה התופרת. בוניה עם אחותה התפרנסו מיגיעת כפיהם.

בית משפחת גרבר - אלמנה. בעלה אייזיק נפטר לפני המלחמה. לאלמנה שרה שני בנים. שם האחד חיים - נפטר אף הוא לפני המלחמה. אלמנה זו התפרנסה מאפיית ומכירת לחם שחור. משפחה זו היתה משכירה חדר לצרכי שימוש של בי"ס "תרבות". בנותיה של שרה: בילה, דבורה, ובן - נחמיה.

ביתה של טייבל התופרת - בעלה עבד בטחנת הקמח של הגוזים. במשפחה זו היתה אחות של טייבל עם שלושה ילדים. בעלה היגר לארגנטינה ואחרי שנים רבות של המתנה הוציאם לשם. יש להניח שנותרו בחיים. היתה שם גם סבתא זקנה שעסקה באפיית לחם. הכנוי של משפחה זו היה "דרייקופ".

ביתו של רבי בן-ציון גוניק ואשתו זיסל. יהודי בא בימים, למדן, שימש שנים רבות כמלמד בעיירה. בחדרו התחנכו דורות מספר של ילדי בני העיירה.

באותו בית גרה בתו חנה ובעלה שאול פקהוייז וילדיהם.

בנו מוטל שימש אף הוא כרבי וכמלמד בעיירה סמוכה ולאחר מכן בסטפן. בנוסף לבקיאותו הרבה בתורה וביהדות רכש ידיעות כלליות. אשתו מכלע ובנם יוסף.

בת נוספת היתה לרבי בן ציון ושמה ליבע, נשואה היתה ללייבקע קרפ, סוחר, ולהם מספר ילדים.

הבן יצחק גוניק עלה ארצה בשנות ה-30. נפטר לפני שנים מספר, הניח אשה וילדים בחולון.

בן נוסף, שמעון גוניק, חי ביוגוסלביה. לא ידוע מה עלה בגורלו.

ביתו של רבי הערשעל השוחט הוכמן, אשתו ולהם 4 בנים ובת אחת. הבן נוניה, שעלה ארצה על סף מלחמת העולם השניה, נפל בלוחמו באיטליה נגד האויב הנאצי במסגרת הבריגדה העברית.
(נפצע והובל במטוס בריטי לארץ; המטוס הופל בדרכו ארצה).

נוניה הוכמן הי"ד עם חברו מרדכי רסיס, יבדל לחיים ארוכים.

8. רחוב הטאטארים

ביתו של הרשל פלדמן (מהקאלעניקעס), אשתו שרה, בנות: הינדה, פיגל ורבקה, ובן - אברהם. בעל דוכן למכירת פירות. תחביבו היה דייג בחכה. שימש ככנר במשפחת הכליזמרים (הקאלעניקעס) וכן הופיע כבדחן עליז בחתונות ושמחות יהודיות בעיירה.

הבנות והבן היו פעילים בתנועת השומר הצעיר והחלוץ. הבן אברהם ניצל בהיותו ברוסיה, חי כיום בכפר סבא עם משפחתו.

ביתו של משה פלדמן, שנפטר לפני פרוץ המלחמה, אשתו, הבנים: גבריאל, אברמל'ה, וולפל - נגן בס - ועוד אח. הבנות: בריינדל, רחל, דבורה, שרה, גולדה ומרים. משפחה זו השתייכה לכליזמרים. האב משה ניגן בכנור

ונתן שעורי נגינה בכנור. הבת בריינדל היתה נגנית גיטרה מצויינת.

הבן אברהם נותר בחיים בהיותו ברוסיה. כיום חי בפולין.

משפחת וולדמן - קראו להם סטיסל די מיצקער. להם שלש בנות: דובה, היתה נשואה למנהל בי"ס "תרבות" מר קמרמן, הבת רבקה נישאה לאחד בקוסטופול הסמוכה. הבת רחל עלתה ארצה לפני המלחמה וגרה בתל-אביב, הבן הערשעל היגר לקנדה. הבן שמואל עלה ארצה בעליה הרביעית, אך ירד לארה"ב.

ביתו של משה גלפרין, אשתו סוסל, הבן הערשעל שנשא בת מסר-נה ועבר לגור שם, ובת גיטל. עסק במכירת שמרים. הבת גיטל ניצלה בהיותה ברוסיה, עלתה ארצה אחר המלחמה, אך נפטרה ממחלה. השאירה בעל ושני בנים בארץ.

משפחת קנוניץ, הבן מיכאל ובת פריידל. מיכאל עבד כטוחן בטחנת הקמח של משפחת גוז. הבן מיכאל היה פעיל בתנועת בית"ר. באחד הימים פרש מבית"ר עם משה גורינשטיין וביחד עמדו בראש פלג ימני - הגרוסמניסטים. הם אף קיימו קן גרוסמניסטי. הדבר אירע בשנת 1933.

משפחת משה בבצ'וק, הבן הערשעל ובנות - צ'רנה ובײלה. עסק ברוכלות. הבת ביילה נותרה בחיים בהתחבאה ביערות ובין הפולנים. עלתה ארצה עם משפחתה, אך לאחרונה ירדה לארה"ב.

משפחת ווייסמן המוטעליקעס - בית רחב ידיים. בבית זה גרו בצוותא מספר משפחות וניהלו חיי קולקטיב על מי מנוחות. האמא סוסל ווייסמן, בניה: מוטעל, שהיה צלם מעולה במקצועו (ראה כתבה נפרדת בנדון) והבן יצחק, בחור משכיל, פעיל בתנועת בית"ר, ואחות מיכלע.

אחותה של סוסל ווייסמן, אסתר, נישאה לאברהם שוחט ולהם בת ובן, והאחיות גיטל ומיכלע. כן גר באותו בית דוד מבוגר רווק בשם מוטעל.

למשפחה זו היה בית בד סמוך לביתם וכן ניהלו חנות מכולת בחזית הבית. הבן יצחק ווייסמן נותר בחיים בהיותו ברוסיה. עלה ארצה. (ראה כתבה נפרדת על יצחק ווייסמן ז"ל ומשפחתו בארץ).

ביתו של יחזקאל שטרן, אשתו, שתי בנות - שיינדל וחנה, ובנים: הערשעל, יאנקעל, משה ושלמקה. לשטרן היה מחסן תרופות, מעין בית מרקחת, ופרפומריה.

הבן משה היה פעיל והתבלט בפעילותו כראש הקן של השומר הצעיר בעיירה.

מ ש פ ח ת ש מ ע ו ן ג ו ׳ ר ב י ץ, אשתו, הבת חנה, הבן פינייה ועוד בן. פינייה היה פעיל בתנועת השומר הצעיר. היה בהכשרה חלוצית של התנועה בלודז׳ המגמה היתה לעלות ארצה עם פרוץ המלחמה. עקבותיו לא נודעו.

מ ש פ ח ת פ י נ ק ל ש ט י י ן ד ו ד, אשתו מבית שטרן ולהם ילדים. בעל חנות למכשירי כתיבה. איש חביב היה וטיפל באהבה וברצון טוב בפניות התל- מידים. היה אהוד ביותר על ילדי סטפן היהודיים.

ב י ת ו ש ל מ ר ד כ י ו ו ל פ ל ה ק צ ב, אשתו ולו בת אסתר שהתאלמנה ולה בת רחל חמר ועוד אחות בריינדל.

ב י ת מ ש פ ח ת ר ו ז נ פ ל ד - אבי המשפחה דוד ז"ל נספה בתאונת עבודה והשאיר אלמנה, מירל, ולה בנים: פינייה, שמקע ואברהם, ובנות: רייזל, ביילה, חנה, חיה ופסיה.

דוד ז"ל היה בנאי חרוץ ונמרץ וביגיעת כפיו הגיע לטחנת קמח ובית בד משלו. לאחר מותו נוהל המפעל ע"י בניו וחתניו.

הבת רייזל שגרה באותו בית נישאה לשרוליק שיינטוך ולהם בת, חיה, ובנים: אברהם ומרדכי. שרוליק שיינטוך היה בעל חנות מכולת מצליח בעסקיו.

הבת פסיה היגרה לארגנטינה לפני המלחמה, עלתה לאחרונה ארצה עם משפחתה והם גרים בנס ציונה. בנה של פסיה, מיכאל, התנדב ועלה ארצה בשנת 1967, כיום מכהן כמזכיר קבוץ עין השלושה. הבן פיניה ניצל בהיותו מגויס ברוסיה. פינייה נלחם בשורות הצבא האדום ונפל בשבי הגרמנים, אחר תלאות מרובות כשבוי יהודי במחנות ריכוז נשאר בחיים. אחר המלחמה היגר לארגנטינה וגר עם אחותו פסייה, אך ניספה בתאונה קטלנית שם. האחות ביילה נשואה היתה ליהודי בברזניץ ולהם שלושה ילדים.

באותו בית גרה הרופאה ד"ר אשכנזי, אשה מבוגרת, רווקה, ערירית. היא שימ- שה כרופאה בעלת שם בעיירה במשך שנים רבות.

ב י ת ו ש ל א ה ר ו ן ר ו ז נ פ ל ד, אשתו בריינה ולהם בת לאה ובן צבי, שנותר בחיים, עת שנתגלגל לרוסיה בנסותו להעפיל ארצה דרך לטביה, עם כניסת הסובייטים.

אהרון היה טייח במקצועו ופרנס את משפחתו מיגיע כפיו.

צבי גר עם משפחתו בתל-אביב.

ב י ת ו ש ל ש מ ו א ל ז י ל ב ר מ ן, אשתו ולהם חמישה ילדים - בנים ובנות. בביתו היתה מרפאת שיניים יחידה בעיירה של ד"ר גורין. מושבו הקבוע של ד"ר גורין ומשפחתו היה ברובנה. ד"ר גורין היה עסקן ציוני פעיל.

ב י ת ו ש ל ה צ ב ע י פ ו נ ט ק, אשתו ולהם בן ובת, וכן גר באותו בית אחיו גרשון פונטק ואשתו.

צבעים מעולים אשר בזיעת אפם וביושר הרויחו לחמם.

ב י ת ו ש ל י צ ח ק ו ו ש צ' י נ ה, אשתו אידה, הבן יוסלה ואחותו הק-טנה. חתנו של רבי פנחס גולדשטיין בעל טחנת קמח. עבד בשותפות עם חותנו. הבן יוסף היה תלמיד מצטיין, ממש עילוי.

ב י ת ו ש ל מ ש ה מ ו ר י ק, אשתו גיטל מבית וושצ'ינה, להם שלוש בנות: מטל, מירקה ועוד אחת. סוחר תבואה מצליח.

מ ש פ ח ת ו ו א ל ק ע פ ל ד מ ן - אחד מבני פאלייע הכליזמר, אשתו וחותנתו. להם ילדים. הבנות: מאלע, ייענטעל, רחל, והבנים: אברמלה ועוד בן.

בעל מסעדה וכן יצרני קוואס - משקה קל. הסבתא, בעיקר, היתה מוכרת דברי מאפה וקוואס בשוק.

על יד ביתם היה גן ובוסתן רחב ידיים מטופל ומטופח. התבלט בענביו הטובים, גידול יוצא דופן באיזור סטפן.

מ ש פ ח ת ט ר כ ט ר מ ן - דער וירקער - היה בעל מכולת בכפר פולני סמוך, וירקע. אשתו, חופקה, ולהם שני בנים ובת.

ב י ת ו ש ל ש ב ת א י ש כ נ י ו ק, אשתו, בתו מניה ושלשה בנים. בעל מחסן עצים. בניו, קרוב לודאי, בחיים, או צאצאיהם. הם היגרו בזמנו לארגנ-טינה. בנוסף לעיסוקו בעצים נתמך על ידי בניו.

מ ש פ ח ת ו ו צ י נ ר, אשה וילדים. עובד יערות, לא סטפנאי. גר בסטפן בהיותו מועסק בקרבתה ביערות. הגיע מעיר סמוכה.

ב י ת ו ש ל ח י י ם ג ו ב ר מ ן, אשתו ולהם שתי בנות - דוציה ודבורה, וכן בן זקונים. בעל חנות סדקית וגלנטריה.

ב י ת ו ש ל מ ש ה פ ל ד מ ן, בנו של רבי פאלע הכליזמר. אשתו היידל ולהם שלש בנות. בעל חנות מכולת גדולה. חנווני מצליח בעסקיו.

מ ש פ ח ת ש פ ט ר י ק, להם בת, הולה, ובן, עזריאל. סוחר שער חזיר ופטריות.

ביתו של יוסל הקברן, יהודי ערירי ובודד בעל גינה גדולה על יד ביתו. התפרנס מהיותו קברן ומילא את תפקידו הציבורי נאמנה.

ביתו של המלמד בעל הכינוי מוניבל, אשתו וורונקה - מתו בשיבה טובה לפני פרוץ המלחמה. להם בת גרושה, פייגל, ולה בן יחיד, שלמה.

רבי מוניבל היה רבי חביב על ילדי החדר שלו. היה נוהג לקחת את חניכיו ולהוליכם לביקור בבתי היולדות יום אחד לפני ברית המילה, לקריאת שמע. באותו מעמד היתה היולדת מחלקת לילדי החדר עוגיות וממתקים ביד רחבה. הבת פייגל היתה גובה את דמי הלימוד מהורי התלמידים. הבן שלמה נותר בחיים, בהתחבאו אצל פולניה בעיירה סמוכה. הוא חי כיום בפולין.

ביתו של הערשעל גלמן (בנה של פריידה המבכה), אשתו וילדיו. סוחר סמרטוטים. הבן יעקב ניצל בהיותו ברוסיה. יש סברה כי היגר לארה"ב וחי שם.

ביתו של הערשעל העלענקע הקצב, אשתו, הבנות: טונה, מלכה והנייה. טונה היתה פעילה בהשומר הצעיר. הבת הנייה ניצלה בהתחבאה ביערות ובין הפולנים. היגרה לארה"ב וחיה שם עם משפחתה.

בבית לא גמור גר רווק, ברל ויצנודל. הכנוי - יהופץ. סוחר בקר.

בית משפחת קולודני לייבל, אשתו והבנות: הנייה, רוזה, ובן. בעל בית חרושת לסבון ומשקאות קלים - קוואס וסודה.

בית משפחות פלושניק - מוטעל, אשתו וילדיהם. יאנקל, אשתו וילדיהם. אח אייזיק ואח בן-ציון. אחות אודל שהיתה נשואה לינקעל פטשניק וגרה בקרבת מקום. יאנקעל נותר בחיים בהיותו ברוסיה, נישא בשנית ולו בן.

9. צדו השני של רחוב הטאטרים והסמטאות הסמוכות

בית האלמנה מושקה בריק, בנה אליעזר. באותו בית גרה גם סבתא, שעסקה ברוכלות בין גויי העיירה.

ביתו של ברוך וולף קירז'נר ואשתו, להם בן אברהם, אשתו והבת בבה שנולדה בא"י. אברהם עלה ארצה בעליה הרביעית אך חזר לעיירה מאחר ולא נתאקלם בארץ. הבן אהרון ובנימין שהיגרו לקנדה וחיו שם, נחום -

בחור פעיל בהשומר הצעיר ניצל בהיותו ברוסיה, חי כנראה ברוסיה. היתה עוד בת שהיגרה לקנדה, והבנות: אסתר וחנה, שנשואה היתה לדוד שמשק.

באותו בית גר אחיו של ברוך-וולף - מ ו ט ל - מ ר ד כ י ק י ר ש נ ר - אשתו, הבת חסייה ושני בנים. מוטל שימש כשמש בית-ספר "תרבות" בעיירה ומלא תפקידו נאמנה במשך שנים רבות, עד אשר הכל נחרב ביד זדונית.

מ ש פ ח ת א י י ז נ ב ר ג - אלמן ולו בת שיינה ובן יוסף.
בנאי היה במקצועו.

ב י ת ו ש ל מ ש ה י ו ס ף ד ר ג ו ף, אשתו ולו בת חינייה ועוד ילדים.
איש ציבור היה, ממקימי קופת גמילות חסדים בעיירה, ועמד בראשה.

ב י ת ו ש ל י ע ק ב פ ט ש נ י ק, אשתו הודל ולהם בת סימה ובנים - סנדר ומיכאל. מיכאל ניצל בהיותו ביערות ובין הגויים. חי כיום ברמת גן עם משפחתו. יעקב היה עסקן ציוני נלהב בברית ישורון, גם עלה ארצה אך חזר שנית לעיירה בגלל קשיי התאקלמות וחוסר עבודה.

ב י ת ו ש ל י ש ר א ל ז ל י ש נ י ק, אשתו חנה ולהם ארבעה ילדים: פנחס, מרים, מיכלה וחיה. הבת חיה ניצלה בהיותה בבית הבראה ברוסיה עם פרוץ המלחמה. אביה, ישראל, נסע לחפש את בתו אך לא מצאה ושב לסטפן לבני משפחתו. ישראל היה פחח במקצועו ופרנס את משפחתו בדוחק, אך בכבוד, מבלי להזדקק לעזרת הזולת.

ב י ת ו ש ל ל י י ב י ק צ ע ס י י ע ס, אשתו שיינדל, הבנות: מאכלה והענייע והבן ברל. היה סוחר בקר.

ב י ת ו ש ל ב ר ו ך ב ר ו ד ר (מהקוזעלעס), אשתו מבית שפטריק ולהם שלשה ילדים. בעל חנות מוצרי ברזל.
בביתו של לייביק צעסייעס גרו בשכירות ה ע ל י י ע ו י נ ר, אשתו והבת סוניה, שניצלה בהתחבאה ביערות ובין הגויים. היא עלתה ארצה ובהמשך היגרה לקנדה.

ב י ת ו ש ל ז א ב ח י ו ת, אשתו חיה לאה (מבית דוב), הבן שמואל והבת שרה. זאב היה עד ראיה להריגת קהילת סטפן ביריות והשלכתם לבורות ההריגה על יד קוסטופול. הוא נמלט וניצל. שרת בפרטיזנים בגדוד צ'פייב. כיום חי עם משפחתו שהקים מחדש בתל-אביב.

ב י ת א י צ י ק ג ו ט י י ע ס, אשתו ולהם בן.

ב י ת ו ש ל ד ו ד ח מ ר, אשתו בסל מבית וסרשטרום ולהם ארבעה ילדים.
בן לוזער ובת אסתר ועוד שתי בנות. במקצועו היה זגג וסוחר פירות.

ב י ת ו ש ל ב ן-צ י ו ן פ ל ו ש נ י ק, אשתו ולהם מספר בנות. היה סוחר בקר.

ב י ת ו ש ל מ נ ד ל ה ק צ ב, אשתו וילדיו. אתו גרה בבית אמו הזקנה פייגה, שעסקה באפיית לחם שחור שנודע בטיבו. כן גרה באותו בית אחותו של מנדל עם בעלה אברהם.

10. איזור השוק

ב י ת מ ש פ ח ת ז י ל ב ר ב ל ט - אם המשפחה אלמנה ולה בנות: ריזל והינדה, ובן שמואל שהיגר לארה"ב עוד לפני המלחמה ונפטר שם. באותו בית גרה דודה בשם מינדל. אחת הבנות נישאה ליהודי מקוסטופול, ואילו הינדה נישאה ליונה גרוסמן ולהם בת ובן בשם יוסלה, אשר נותר בחיים בהתחבאו ביע-רות ובין הגויים. הוא היגר לאחר המלחמה לארה"ב וחי כיום שם.

א ש ה א ל מ נ ה ד ו ב ה ו ו י י נ ג ר ט ן (דוברושקה). בקולנייה, מעבר לגשר, בין הגויים, גרה משפחתה של האלמנה דובה וויינגרטן (דוברושקה) ולה בת אסתר, שנישאה וגרה במנייביץ; בת פריידל, שנישאה ליוסל מגיד וניצלה עם שני ילדיה - הרשל ואליהו, הגרים כיום כולם בארה"ב, וכן בן, לייבל, שנספה ברוסיה.

דובה ז"ל סחרה בין הגויים והיתה מאד אהודה עליהם בגלל טוב לבה ומתן סחו-רות בהקפה ללא אבחנה ולכל נצרך. בגלל זה גם כינו אותה "דוברושקה" - טובת לב. אך גם תכונה אנושית טובה זו לא הועילה והיא נספתה ביחד עם כל יתר יהודי העיירה בשואה הנוראה.

ב י ת פ א ל י ע פ ל ד מ ן - הכליזמר, אשתו שנודעה בטיב בישוליה, במיוחד דגים ממולאים, וכן היתה צדקנית הדואגת לנצרכים. (על תאור דמותו של רבי פאלייע ראה כתבה נפרדת).

ב י ת ז י י ב ל פ ר ס - כובען במקצועו. בנו אברהם היגר לארה"ב וחי כנראה שם.

ב י ת י ק ו ת י א ל ג ו ל ד ב ר ג, גבאי בבית המדרש העליון, ולו בנים: ניסל ומוטקה, אשר היגרו לארגנטינה וחיים כנראה שם, וכן הבנים מיכאל והערשל ובת גיטל.

ב י ת ר ב י י ע ק ב (זונייע) ק ו י פ מ ן - אלמן. יהודי למדן ויראשמים. (ראה כתבה נפרדת).

בנו דודל ולו אשה בריינדל ובנות: מלכה, שינה ושרה. הם חיו בדובנא. בנו משה, אשתו הודל ובן מונייה. בתו רבקה נישאה למיכאל טכור, בנם אברהם ניצל וגר עם משפחתו בתל-אביב. בנו ראובן, אשתו ובנם מרדכי ניספו בטירס-פול, רוסיה. בנו גדליה - רווק. בנו ישראל - עלה ארצה ב-1933 וחי עם משפחתו בקבוץ עין כרמל. בתו נחה, שנישאה לבחור מהעיירה טוצ'ין.

בית משה וואקס (שנודע בכנויו משה דער גילער), אשתו, הבן דודל ובנותיו: רבקה ולבה. בעל חנות מנופקטורה.

בית יעקב וואקס (בוכעלעס), אשתו ובן ישראל. בעלי חנות מכולת ומצרכי מזון, התמחה במיוחד ונודע בטיב מלפפוניו הכבושים החמוצים.

משפחתו של שאול ויצנודל, אשתו ולהם בנים: גרשון, הרשל ויצחק, ובנות: לאה, פייגל וסוניה, החיות בארגנטינה. בת נוספת בברזיל, וחיה, המתגוררת בנתניה. שאול ויצנודל היה קצב במקצועו.

שאול ויצנודל, על רקע ביתו

בית משפחת מיכאל ברדס (קוציק - נמוכי הקומה). סוחר מנופק-טורה. לו בת רחל שנישאה ליעקב צוקרמן מברזנה, בת דובה ובת גיטל שנישאה לחיים טקס ולהם שני ילדים. בנו אברהם נשא את בתו של יאנקעל פרץ' מכפר קריצ'ילסק ובן נשוי נוסף בשם לייבל.

בית גרשון ויצנודל, טייח ובעל מאפיה. לו אשה, שלושה בנים ובת. בנו משה נשא לאשה את גולדה רסיס, בתו של שמירל רסיס.

ביתו של מוטעל צ'ודלר - בעל ביח"ר למשקאות קלים וחנות מנופקטורה. אשתו היתה תופרת מעולה לבגדי נשים, בנו יצחק ובתו גיטל, אשר נישאה לבן העיר רובנה וכן היו עוד בן ובת.

ביתו של שמואל דרך הרוקח, אשתו חייקה, שתי בנות, שם האחת שבע, והבן צודייע שניצל בשרתו בצבא האדום חי כיום ברוסיה.

ביתו של מוצייע וולדמן - בעלת הבית היתה בתו, אשה אלמנה, בריינדל וויצנהוייז. הבן זאב היה העולה הראשון מסטפן ארצה, ב-1932, וגר בכפר סבא. היו עוד שתי בנות - סוסל וחוה. בית המשפחה היה בית רחב ידיים שעמד במרכז השוק.

ביתם של בלומע קריגל, אחותה מירקע ואחיה אהרון סטולר. האלמנה בלומקע מכרה גלידה שנודעה בטיבה ובטעמה המיוחד, בעיקר בקרב הנוער. לבלומקע בן - יוסקע קריגל, שניצל בשרתו בצבא האדום וחי כיום ברוסיה. מירקע - בעלת חנות נעלים - נישאה ולה היו שתי בנות.

אהרון סטולר היה צלם ידוע, בעל סטודיו מפואר. אשתו פריידל מבית וואקס ולהם ילדים.

ביתו של שמואל צודעיס גארבער, אשתו וילדיו. שמואל היה חייט גברים מעולה.

בית וולפעל שמילעס וואקס, אשתו, שני בניו. הוא היה סוחר תבואה.

ביתו של מיכאל וואקס ואשתו. הבן יעקב שניצל בהיותו ברוסיה עלה ארצה וגר כעת בבאר-שבע. הבנות: גיטל ופריידקע.

ביתו של נחום מגיד, אשתו, בניו: לייבל שחי ברובנה, יוסף שנישא לפריידה ולהם שני בנים: הרשל ועלייע. בן, פינקע, שניצל בהיותו ברוסיה וגר בארה"ב. בן בנקה ובת דוציה.

נחום היה סוחר תבואה ובעל טחנת קמח באחד הכפרים הסמוכים לעיירה. בניו ובתו היו פעילים בתנועת בית"ר.

פריידל מגיד ושני בניה, הערשעל ועלייע, ניצלו ביערות ובין הגויים. היגרו אחרי המלחמה לארה"ב וחיים שם.

ב י ת ו ש ל מ י ל ה י ו ש ט י י ן, אשתו וילדיו. הבן פונקה, שהיה מגוייס לצבא האדום חלף על פני העיירה מיד עם שחרורה ב-1944. הוא נפל בלוחמו נגד הגרמנים בשורות הצבא האדום ב-1944.

ב י ת א ח י ו ש ל מ ש ה ב ר ו נ ש ט י י ן, אשתו ולהם שתי בנות. בעלי חנות מנופקטורה. היה לו גם בן, יצחק, שניצל בהתחבאו בין הגויים וביערות וחי כעת בגרמניה.

ב י ת ו ש ל מ ש ה ב ר ו נ ש ט י י ן, אשתו דובה ולהם בת חוה ובן יצחק. באותו בית חיה אמו של משה. דובה היתה אשה נמרצת, היא שניהלה בעיקר את חנות המנופקטורה, ובהצלחה.

ב י ת ו ש ל ח י י ם ש מ ח ה מ ו ר י ק ואשתו. הוא היה פעיל ב"ברית ישורון". סוחר תבואה מצליח.

ב י ת ו ש ל י צ ח ק (אירוציקל) ב ב צ׳ ו ק - מ א י ר ס, אשתו שרה וילדיהם: חנה ומאיר. יצחק היה בעל מסעדה וכן חנות מכולת סמוכה במרכז העיירה.

ב י ת ו ש ל ח י י ם ו ו א ק ס (דער ווערבצער - יוצא הכפר ווערבצע הס-מוך), אשתו ולהם בת גיטל והבנים: וואלקע ושפטל. הבן שפטל ניצל בהיותו ברוסיה, בתום המלחמה היגר כנראה לארה"ב וחי שם. חיים היה סוחר תבואה.

11. הסמטה במורד לנהר - מרחוב פוטשטובה

ב ב י ת ו ש ל ג ר ש ו ן ו י צ נ ו ד ל גרו בשכנות שמואל גוז, אשתו פייגל מבית קגן ובנם.

ב ב י ת ו ש ל ג ו ר נ ש ט י י ן גרה בשכנות האלמנה ביילה קושניר ובנותיה רייזל, שעלתה ארצה לפני המלחמה, נשואה היתה לאהרונוב. היא נפטרה לאח-רונה; אחותה ליבע, אף היא עלתה ארצה לפני המלחמה, נשואה ליגודה וחיה עם משפחתה בתל-אביב.

ב י ת מ ש פ ח ת ס ק ל ס ק י, סמוך לנהר. בבית זה גרה לאחרונה האלמנה פסל.

ב י ת ו ש ל ד ו ד ב ר ם, אשתו אסתר מבית שיינבויים ולהם הבנות: חנה, רוזה ועוד שתי אחיות, והבנים: מוטיל ובבה. עם כניסת הגרמנים לעיירה נפגע ביתם פגיעה ישירה מהפצצות הגרמנים. ארבעה ילדיהם נהרגו בהפצצה זו. דוד ברם עצמו התעוור ונשאר נכה ברוב גופו ואתו אשתו ושני הילדים הנותרים.

ב י ת ו ש ל מ ו ט י ל ו ו י י נ ש ט י י ן, אשתו בלומה ולהם בן יחיד - אברהם. מוטיל היה פעיל בעסקנות ציבורית. באותו בית גרה אחותו מיכליע ולה בן, לייבל רסיס, שניצל בהיותו ברוסיה, כיום חי בכפר אביב עם משפחתו.

ב י ת ו ש ל ש מ א י ו ק ל ז ו ן, אשתו ולהם שני בנים: שפטל ואחיו, ובת אחת. שמא עסק בסחר סוסים.

ב י ת ו ש ל ו ו ע ל פ ע ל ה ח י י ט, אשתו ולהם בן יחיד . ווע לפעל היה חייט במקצועו. עסק בעיקר בתפירת מלבושים מגושמים לכפריים ומזה התפרנס.

12. רחוב פוטשטרבה

ב י ת מ ש פ ח ת י ו ק ל ז ו ן - בבית זה גרו שלשה אחים עם משפחותיהם. בן-ציון ואשתו השניה, הבת פייגל ועוד בת ובן. הבן רפאל עלה ארצה בשנות השלושים. היה ראשון מפקדי בית"ר בעיירה. חי כיום בארץ. הערשעל ואשתו, ולהם שלשה ילדים. ברל ואשתו ולהם ילדה.

שלשת האחים עסקו בסחר ברזל ומוצריו.

כמו כן גרה בבית זה, או בסמוך לו, אחות ממשפחה זו - חנה - שהיתה נשואה לאלי קויפמן ולהם בן יחיד, שפטל.

ב י ת מ ש פ ח ת ת נ ח ו ם ש י י נ ב ו י י ם, שנפטר לפני המלחמה, אשתו איטה, הבן חיים ואשתו שפרה ושני ילדיהם, הבן בן ציון, אשתו ברוניה מבית טכור עם הילדים משה ותנחום. בן ציון ואחיו שמואל ניצלו בהיותם ברוסיה וחיים בארץ עם משפחותיהם.

הבנים יצחק (כיום אורן) ושלמה שינבויים עלו ארצה לפני המלחמה וחיים עם משפחותיהם בתל-אביב.

תנחום שיינבויים עלה ארצה עם אשתו ובתו ברכה בשנת 1934, זמן קצר לאחר בואו ארצה חלה ונפטר בארץ לאחר ניתוח. האשה והבת שבו לעיירה באותו זמן ונספו בשואה עם יתר יהודי העיירה. (ראה תאור בדמויות).

ב י ת ו ש ל ח י י ם ג ר ש ו ן ג ו ז, ואשתו, שנפטרו לפני המלחמה. היה יהודי משכיל. הבנים: מיכאל, וואלקע, שאול, שמואל ומוטקה. הבנות: אודל, חייקה ורחל החיננית והפעילה מבין הבנות.

רוב בני המשפחה היו פעילים בניהול חנות מכולת גדולה בעיירה. חנות זו היתה פעילה שבעה ימים בשבוע ובעלי חנות זו נודעו בהגינותם ושרותם הטוב לכל תושבי העיירה והסביבה.

הבן מוטקה היה פעיל בתנועה הציונית והיה פעיל בהכשרה חלוצית של תנועת בית"ר בקטוביץ.

מ ש פ ח ת מ י ל ש ט י י ן - אם ובנה יצחק. יצחק בחור מוכשר היה, עבד כמכונאי בטחנת הקמח של משפחת גוז.

ב י ת ו ש ל פ י נ י י ה ג ו ז, אשתו, שנפטרה לפני המלחמה. היה זה אחד הבתים המרווחים והנאים בעיירה. בבית זה גרו שני בניו: יצחק ואשתו ברכה ובנם שבתאי. אחיו אברהם, אשתו הנייה והבנים זלמן, יעקב ובת גיטלה. הבת פסיה מבית גוז, שהיתה נשואה לגצייה טוייב ולהם הבנות סוניה (שרה) וגיטל, שניצלה בהיותה ברוסיה וגרה כיום בחיפה עם משפחתה.

בעלי טחנת קמח גדולה ומודרנית ובעלי זכיון למכירת יי"ש. אנשים אמידים היו, נדיבי לב, יהודים גאים וציונים פעילים.

ב י ת ו ש ל ב ר ו ך ר ס י ס, אשתו, להם הבנים: שרולקע, אשתו וילדיהם; זלמן, אשתו וילדיהם; ארקה, שניצל בהיותו ברוסיה וחי כנראה שם עד היום. הבת חייקה ובעלה, שהיגרו לארה"ב, והבת רבקה ובעלה שנרר, מורה בבי"ס "תרבות".

ברוך היה בעל עגלה וסוחר סוסים. היה בעל זכיון להובלת הדאר מסטפן לתחנת הרכבת במלינסק הסמוכה.

ב י ת ו ש ל א ל ט ע ר ז ע ל י ק ס, בעל בית הבד - לו בן יעקב ושלש בנות: מניה, שהיתה נשואה לישה, וילדיהם. ישה היה בעל מסעדה, בת נוספת היתה, אשתו של חיים גוברמן, ורבקה, שניצלה בהיותה ברוסיה וחיה כיום עם משפחתה בארץ.

ב י ת ו ש ל פ נ ח ס ג ו ל ד ש ט י י ן, בעל טחנת קמח בקצה העיירה. לו שתי בנות, האחת נשואה ליצחק וושצ'ינה. פנחס היה עסקן ציבורי פעיל, ייצג את יהודי העיירה כלפי המועצה המקומית "הגמינה" הפולנית בעיירה.

13. בסמוך לאיזור השוק

מ ש פ ח ת ו ש ל ה ע ר ש ע ל ס ג ל ה ש ע ן, אשתו ביילע -גיטל, ולהם בנים: חיים-משה ואשתו גולדה-חיה, יוסף-דב ואשתו רייזל ובנם, בן ליפמן שניצל בהיותו ברוסיה וגר בגבעתיים עם משפחתו. הבנות: פסיה ובעלה נוח זולר, פריידה ובעלהיצחק בסטוס ודבוסייה.

בנו של יוסף נותר בחיים וחי ברוסיה.

הערשעל היה יהודי מכובד ולמדן גדול.

ב י ת מ ש ה ו ו ש צ׳ י נ ה - בית דו קומתי, רחב ידיים, מן הבודדים מסוגו בעיירה. חזיתו פונה למרכז השוק ממש. בקומה התחתונה של הבית היו חנויות שבחלקן הגדול מושכרות.

משה, ביחד עם בניו, עסקו בסחר תבואה והיו מאד מקובלים על גויי הסביבה, שנתנו בהם אמון מלא.

באותו בית גר בנו דודלה, אשתו בלה (מבית יכניוק) וילדיהם.

הבן יצחק ניצל בהחבאו ביערות ובין הגויים. גר עם משפחתו בגבעתיים.

כמו כן גרה באותו בית אחת הבנות שהיתה נשואה לבועז, בעל חנות מכלת ולהם ילדים.

הבת עטעלע עם בעלהדורוצ׳ינסקי מסלונים - ציוני פעיל. דורוצ׳ינסקי ניצל בהיותו ברוסיה וחי כיום בארה"ב.

הבן אהרון, ניצל בהיותו ברוסיה וחי כנראה שם.

ב י ת מ ש פ ח ת כ ג ן - אשה אלמנה, אשר בכוחות עצמה ובעזרת ילדיה ניהלה חנות מנופקטורה. היו לה מספר ילדים: בן משה ולו אשה וילדים. הבן פינייה, בת פייגל שהיתה נשואה לשמואל גוז. הבת בתיה שהיתה נשואה לאברהם רודניק. הבת בריינדל נשואה לזייבל קופולס גולדברג, הכובען. הבת רייזל ניצלה ביערות ובין הגויים וחיה עם משפחתה בארץ.

ה ב י ת ש ל צ פ ו ר ה ג ו נ י ק, האלמנה, ובנה הרווק שלמה. ניהלו בית מלון שהצטיין בנקיונו.

ב י ת ו ש ל ל י י ב ל ב ר ד ס, אשתו מלציה ושלשת ילדיהם: הבנות - זלאטקע ושבע, והבן זלמן. בעלי חנות לכלי מטבח במרכז השוק.

מ ש פ ח ת ו ש ל ז ל מ ן פ ר ל ס ואשתו איטה. זלמן היה חבר פעיל בועד הציוני בעיירה.

פ י י ב י ש ה ס נ ד ל ר - אלמן ולו שתי בנות. אחת נישאה לאיש ששמו היה חנינה.

מ ש פ ח ת ו ש ל ב ר ל ב ר נ ד פ י י ן, אשתו חנה וילדיהם. ברל היה בעל מספרה.

ב ר ל ר ו ז ן ו א ש ת ו - בעלי חנות מנופקטורה.

ב י ת ו ש ל י ר ח מ י א ל ג ו ל ד מ ן, אשתו דבורה ולהם בת ובן.

ירחמיאל התפרנס ביושר מיגיעת כפיו כבעל עגלה.

14. בפרברי העיירה

בית רחב מידות עם מגרש ריק על ידו, היה ביתו של פ נ ח ס ה ק ו ר ו ס ט ע ר-וואקס, אחיו של הערשל וואקס שגר בקרבת בית הכנסת.

יהודי אדוק, נעים הליכות, שקט. אשתו, שני בנים ובת. יהודי זה עסק בסחר שער חזיר למברשות. אחד הבנים ניצל בהיותו ברוסיה ועלה לאחרונה ארצה.

בית דל, נמוך, ועל ידו אורוות סוסים רחבת ידיים, הרי זה ביתו של י ש ר א ל ה צ ע ר ט ר י ס ק ר, הבעל עגלה. האיש התאלמן ונותרו יתומים מספר - בן ושתי בנות. אחר כך התחתן שנית עם אשה מחוץ לסטפן והדבר הפך לדאגת הכלל מחשש לגורלם של היתומים תחת שבטה של האם החורגת. במרוצת הזמן נודע שאשה זו טיפלה ביתומים ביד רכה.

שרוליק בעל העגלה התפרנס ממקצועו: הסעת נוסעים וסחורה למלינסק - תחנת הרכבת הסמוכה לסטפן ולעיר הפלך רובנה. כמו כן היו באורוותו סוסים נוספים לצמד שבתפקיד. אלה שימשו לתחלופה ולסחר בשוק הסוסים שבעיירה. סך הכל היתה זו משפחה עניה, אך התקיימה בכוחות עצמה.

במלחמת פולין-גרמניה, ב-1939, גוייס שרוליק לצבא הפולני. הדבר עורר דאגה רבה לגורלו. זכורה לי פרידה מזעזעת של המשפחה, קרובים ומכירים ממנו. הלב ניבא רעות. אך מלחמה זו נסתיימה מהר ולעיירה נכנסו הסובייטים. כעבור פרק זמן קצר הופיע לפתע שרוליק, שנמלט בצורה כלשהי מהשבי הגרמני. עם כל האי-בהירות לעתיד שיהודי העיירה היו שרויים כה בעת ההיא, הישרה הדבר צהלה בלב, שהנה חזר האיש בריא ושלם מהגיהינום, לחיק משפחתו.

מ ש פ ח ת ו ש ל ו ו ל פ ע ל-ז א ב פ ל ד מ ן מהקאלעניקעס - נמוך קומה, בנו של רבי משה הקליעזמער. ספר במקצועו, אך ללא חנות. היה מהלך בין

בתי הגויים ומספר לפי הצורך. בתמורה היה מקבל פרוטות ומצרכים שבקושי הספיקו לקיום משפחתו. אשתו אסתר, ולהם ארבעה או חמישה ילדים.

בית יהודים בודד בשכונת הגויים בתוספת אורווה רחבת ידיים, - היה זה ביתו של שייליק, בנו של לייבל גרובר - בעל עגלה ואשתו. התפרנס ממקצועו ובנוסף היו מעבדים חלקת שדה, חכורה כנראה, והיו מתקיימים בצורה כלשהי. אנשים חרוצים מאד.

בנו, אבא, היה תלמיד מוכשר וחרוץ מאד. בן שני, יוסל, חרוץ ביותר וכן בת. בני הבית - האשה, הבעל והילדים - עבדו קשה, בעיקר בתקופת האסיף, וזה על מנת להבטיח לעצמם מלאי: תפוחי אדמה, כרוב וגזר, לתקופת החורף. הבן יוסל נשלח לבית ספר מקצועי מחוץ לעיירה בעת שלטון הסובייטים ועקבותיו נעלמו. יש סברה שחי ברוסיה.

לעקיבא הנפח היה שותף צעיר בשם חיים קוטלר - בחור צעיר, דינמי, בעל אשה ושני ילדים. הצטיין כבעל מקצוע מעולה בנפחות, ויחד עם זאת היה בחור משכיל, בעל נטיות שמאלניות. עם כניסת הסובייטים לעיירה נבחר על ידם להיות ראש מועצת העיירה ושימש בתור שכזה עד כניסת הנאצים.

ביתו של אריה קוטלר - הסטלמך - נגרות מיוחדת לבניית גלגלי עץ לעגלות, חישוקים לעגלות וחביות. כיתר בעלי המקצוע היהודיים בעיירה היה מומחה במקצועו וגויי העיירה והסביבה נהרו למסירת עבודות לתיקונים וייצור. שם אשתו רוניה, בן, אליעזר, ושלוש בנות: שרה, מרים ולאה. שרה עלתה ארצה בשנת 1932 וגרה כיום בכפר סבא, מרים נותרה ברוסיה עם משפחתה, נפטרה לאחרונה. לאה ניצלה בהיותה ברוסיה וגרה כיום בחולון עם משפחתה.

משפחת אלטער פולאק, אשתו ביילע, ארבעה ילדים: מאיר, פייביש, בת מנציה ואח שנותר לפליטה בהיותו ברוסיה וחי כיום בארץ בשם יעקב שוורץ.

אלטער היה בעל עגלה נמרץ וקיים בכבוד את משפחתו.

משפחת שמחה פולאק, אשתו, ולהם כעשרה ילדים: פייבוש, ברל, איציק, מאיר, זליק ועוד. ברוך נותר לפליטה בהיותו ברוסיה וחי בארץ עם משפחתו. למשפחה זו נולד בן זקונים בשם יוסלה. השם ניתן לו על שמו של המרשל פילסודסקי, ראש ממשלת פולין, שנפטר בעת ההיא. הדבר היכה גלים בכל העיירה. שמחה הבעל-עגלה היה מבעלי העגלות שמצאו פרנסתם בקשי רב ע"י ביצוע הובלות בעיירה עצמה, כי סוסתו או סוסיו היו דלי בשר וזקנים מדי לשמש להובלות בין עירוניות.

בעל-עגלה נוסף היה בסטפן - בית משקה גולדענ-בלט, אשתו ושני בנים חסונים - אבאלה ואייזיק. שני הבנים, ובמיוחד אבאלה, היו בעלי זרוע.

אחיו של משקה היה יעקב הפוצטאר, בעל-עגלה שגר במורד הנהר, אשתו ולהם מספר בנים ובנות. שם המשפחה היה גולדנבלט, הכנוי פוצטאר בא למשפחה זו, כי כנראה אביהם היה מוביל את הדואר בין סטפן לתחנת הרכבת מלינסק.

עקיבא-קיבה גלבורט הנפח - בעל נפחיה גדולה סמוך לרחוב הגויים, אשתו רחל-חיה וילדיהם. הבנים: יחיאל, משה-ניסל ולייבל. הבנות: רבקה ודבורה, שעלתה לארץ לפני המלחמה וגרה בנתניה. שם משפחתה קמחי.

יהודי זה היה בעל מקצוע מעולה ומוכר בתור שכזה בין כל הגויים שהיו נוהרים לנפחיתו לפרזול סוסיהם, לתקוני עגלות, מחרשות ועוד. איש עמל היה ומפרנס משפחתו הברוכה על ילדיו הכשרוניים, אמנם לא ברווחה יתירה, אך בכבוד.

15. היהודים הכפריים מסביב לסטפן

העיירה סטפן שימשה כמרכז מסחרי לכפריי הסביבה הקרובה. בכפרים אלו גרו יהודים בודדים, חלקם מוצאם מסטפן וחלקם יהודים שמוצאם מעיירות ומערים סמוכות.

יהודים אלה עסקו בחנוונות ובמסחר וחלקם היו אף בעלי טחנות קמח, משקים וחוות חקלאיות רחבות ידיים שעיבדו את אדמותיהם בהצלחה מרובה ומוצריהם עלו בטיבם על מוצרי שכניהם האוקראינים. היהודים הכפריים היו ברובם עניים מרודים, אף כי היו ביניהם יוצאי דופן בעלי יכולת ואמצעים רבים, בכל אופן גם אלה וגם אלה שמרו על הקשר החי עם יהודי העיירה ששימשה כמרכז רוחני. ילדיהם נשלחו לעיירה למען ילמדו ויספגו מעט מן היהדות, אם בחדר ואם בבית ספר "תרבות". הם היו משכנים את ילדיהם אצל קרובים או אצל יהודים סתם, וזאת תמורת תשלום שהתבטא בעיקר במצרכים ובמוצרים חקלאיים. הילדים הכפריים היו אמיצים, חסונים ושזופים לעומת ילדי העיירה, שהיו חוורי פנים.

לעתים היו באים היהודים הכפריים ומביאים עמם תרנגולות לשחיטה אצל השוחט, כמו כן נהגו לבוא לעיירה לסוף שבוע או לקראת מועדים וחגים, וזאת כדי לשהות עם קהילת ישראל ולהתפלל בצוותא בבית הכנסת.

עם בוא הכובש הנאצי השיגה ידו השטנית גם את נדחי ישראל אלה וקיבצה אותם יחד עם אחיהם תושבי העיירה בגטו סטפן. גורלם המר לא איחר לבוא והם חוסלו בידי הנאצים.

יהודים שכנו בכפרים המובאים להלן: צפונית לסטפן - קורוסט, קריטשילסק. צפונית מערבית - וורבציה; דרום מזרחית - ווירקה; דרומית - קוסמיצוב, זלוטליין וטרסטינץ; מזרחית - קזימירקה, זלזנה ויבלינקה.

בקורוסט גרו המשפחות הבאות: מ ש פ ח ת י כ נ י ו ק. אבי המשפחה-יעקב, אשתו אדה-בלומה, הבנות: בלה, שנישאה לדודלה וושצ׳ינה ולה בן בשם יצחק וושצ׳ינה שנותר בחיים וחי עם משפחתו בגבעתיים; שושנה, שנישאה לצבי גנדלר ולה היה בן בשם יוסף, כמו כן שרה, אידה וליבה. ארבעת הבנים, שה-בכור יוסף ואחריו אהרון, מניה ואברהם.

יעקב, אבי המשפחה, היה יהודי משכיל ואמיד. בעל אדמות רבות ועדרי צאן. בחוותו החקלאית היה מעסיק גויים רבים. יעקב היה אף סוחר בבקר בהיקף נר-חב. את בקרו היה מוכר לתושבי הערים הסמוכות.

יעקב יכניוק דאג להקנות לארבעת בניו ובנותיו השכלה יהודית וכללית גם יחד. ארבעת הבנים הצליחו להימלט ליערות ולהשתחרר מעול הנאצים בשנת 1944. כיום נותרו בחיים: מניה, החי עם משפחתו בארץ בכפר-אביב ואברהם, שהיגר לארה"ב וחי שם כעת עם משפחתו. יוסף נרצח ע"י לאומנים אוקראינים בדרכו חזרה לסטפן, ואילו אחיו אהרון נפל במלחמת העולם השניה עת שרת בצבא האדום.

מ ש פ ח ת ו ו ש צ׳ י נ ה - אבי המשפחה, אשתו, בנות: לאה, סוניה ודבורה. ובן משה.

לאה, סוניה ומשה חיים כיום בקנדה, ואילו דבורה נותרה עדיין באוקראינה וחיה תחת השלטון הסובייטי.

מ ש פ ח ת ב ב צ׳ ו ק - אבי המשפחה, רבי סנדר, אשתו, בנות, בנים.

האב היה קרובו של רב אברהם בראוואר מסטפן.

בני קוריסט נוספים היו: מ י ז ל מ ר ד כ י ו ח נ ה ו מ ש פ ח ת ם, ל י ז ר ר י ם, ל י י ב ב י נ ד ר, ש ר ה ו ל א ה ב י נ ד ר.

בכפר טרסטנץ גרו מספר משפחות יהודיות -

מ ש פ ח ת ל י ט ו ו ק, מ ש פ ח ת ש כ ט מ ן, מ ש פ ח ת נ ז ב ן, מ ש-פ ח ת ו ו א ק ס א ב ר ה ם, אשתו רבקה, אחיו ואחיותיו: טסיה, פסיה, פייגל ובעלה דוד ריכמן. בן בשם יצחק ובנות: בלומה ואסתר.

אבי המשפחה, מר וואקס אברהם ואחותו טסיה גלר, חיים כיום בארץ.

בכפר יבלינקה היו שתי משפחות יהודיות בשם בבצ׳וק -

משפחתו של תנחום בבצ׳וק. תנחום בבצ׳וק הגיע אחרי המלחמה עם משפחתו ארצה ונפטר בארץ. בניו חיים כיום בארץ.

משפחתו של משה בבצ׳וק - אחיו של משה, עלה לארץ עוד לפני פרוץ המלחמה וחי כיום בתל-אביב.

בכפר זלזנה גרה אחותה של שרה, אשתו של בן-ציון פרישקולניק מסטפן. אחות זו, ששמה היה חמקה, ניהלה לבדה משק פורח.

בכפר קריטשילסק גרה משפחה יהודית אמידה עתירת נכסים -
משפחתו של יעקב קריטשילסקער פרץ׳ - השיא את בתו לאברהם ברדס קוציק מסטפן. האיש הצליח להימלט ליערות עם אחד מנכדיו, אך גם שם השיגה אותו ידם האכזרית של הנאצים והוא נרצח.

משפחה יהודית נוספת שגרה בכפר היתה משפחת אשתו של אברהם מקרצ׳ון. אשתו בלומקה, שהיתה קרובת משפחה של שרה פרישקולניק, נותרה בחיים וחיה כיום בארה"ב עם בעלה וילדיה. אמה של בלומה - פירל - ויתר בני משפחתה נספו בשואה.

בכפר קזימירקע גרה משפחתו של רבי פעייסע בבצ׳וק - אשתו ובתו האחת נרצחו בידי הגרמנים, בעוד הוא עצמו, בתו השניה חנה ונכדתו נמ-לטו ונותרו בחיים. הבת גרה בארה"ב.

משפחה נוספת שגרה בכפר היתה משפחתו של יוסף גולדמן.

בכפר ווירקע גרה משפחתו של רבי חיים טראכטער, שהיה קרוב משפחה של רבי אברהם בבצ׳וק בראוואר מסטפן.

בכפר וורבצ׳ה גרה משפחת וואקס. משפחה ענפה זו כללה בנים רבים שרובם נרצחו ע"י הנאצים. שני הבנים - חיים ואברהם - נהרגו עת רדפו אחרי משתפי פעולה נאצים-אוקראינים, בשנת 1944, אחרי השחרור. שני בנים נוספים נותרו בחיים. מרדכי גר בקנדה ויצחק בארץ.

בוורבצ׳ה גרה משפחה נוספת - משפחת גאלדע שוורצבלאט - ילדי המשפחה היו שאול ואשר.

משפחה נוספת היתה משפחת זלישניק. אבי המשפחה נקרא פסח זלישניק, אשתו צביה, בנו יוסף ובנותיו בלה וזלדה. זלדה ניצלה וחיה בארץ.

1. "אוסישקין" מסטפן

בשכנות לאירוציקל היתה חנותו של זלמן פרלוס. אמו מלכה הדוחנית (עושה דוחן וגריסים), כשנתאלמנה, פתחה חנות למכולת וכל מיני סידקית. היתה לה, למלכה, גם בת בשם רבקה, שבעלה היגר לארה"ב והיא עם ילדיה נשארו בסטפן. כאשר נגמרה מלחמת העולם הראשונה נסעו אליו, וזלמן נשאר עם אמו הזקנה, לטפל בה ולפרנסה. זלמן זה "הציץ ונפגע", נתפש לציונות ונעשה אחד ממיסדי ההסתדרות הציונית בסטפן, וביחוד נעשה אחד הפעילים בשטח איסוף תרומות לטובת קק"ל. הוא נכנס לענין עד כדי כך, שהזניח את עניני הפרנסה והתמסר לעבודת הקק"ל.

זלמן היה בחור עדין נפש, קרא הרבה ספרים ואת החוזרים של קק"ל היה יודע בעל פה. אם היו אספות בעיר היה זלמן פרלוס אחד המשתתפים ואחד הדוברים באספות, אם כי לנאום לא ידע כל כך יפה, קולו היה רפה וכשנאם לא שמעו את קולו בהמולת האסיפה, ואפילו ששררה דממה לא נשמעו דבריו בבירור.

פעמים רבות שמעו מפיו את השם אוסישקין, כי אוסישקין היה מכובד בעיני זלמן וכל מה שקרא עליו או מה שכתב אוסישקין היה ממש קדוש בעיניו. לפיכך לא עבר זמן רב ואנשי סטפן כינו את זלמן פרלוס בשם - אוסישקין. "הנה אוסישקין בא, אוסישקין הולך, אוסישקין יושב, אוסישקין עוד לא נאם" וכו'.

הענין השתנה בהרבה כאשר זלמן התחתן וצריך היה לפרנס את אשתו. אמו נפטרה והחנות נתדלדלה. זלמן פרלוס פתח בשותפות עם קרובו בנימין פרלוס בית בד לשמן. העבודה היתה קשה מאד בשבילם ולא התאימו לה וגם התחרות היתה גדולה. ביום בהיר אחד מכר זלמן את בית הבד ויצא את סטפן לעיירה ליובומיל על יד קובל. בזמן השואה נספה יחד עם כולם.

2. אלתר בבצ'וק (אלתר זעליגס)

אלתר בבצ'וק גר ברחוב הגויים. בעל קומה שחוחה וראש שיבה, עינים פקחיות, המביטות כלפי מטה; עצבני תמיד ורגזן. היה בעל השכלה יהודית וכללית. רבים קראו לו ברוסית "פיסר" (כתב). סיפרו עליו שבימי נעוריו קרא הרבה ספרים וידע להתהלך עם השררה. אשר לעצבנותו - היו לכך כמה וכמה סיבות: שני בנים היו לו ושתי בנות. בנו זליק, בחור מוכשר מאד, נהרג במלחמת העולם הראשונה ולא נודע מקום קבורתו. הבן השני, יאנקעל - בימי מלחמת העולם הראשונה נסע לאמריקה והשאיר את אשתו חנה עם ארבעת בנותיהם בבית אבא. נסע על מנת לעשות כסף, אולם חזר אחרי מלחמת העולם בעירום ובחוסר כל. (אגב, סיפרו עליו שבכל זאת הספיק לצבור מעט כסף וקנה בגדים לבני ביתו וחפצי בית, ברם נפל בידי נוכלים והם הוציאו ממנו בערמה כל אשר היה לו).

שתי בנותיו של אלתר היו בנות מוכשרות ועד שהתחתנו עזרו הרבה בבית ובבית הבד שלו.

כאמור, היה ר' אלתר זעליגס אדם משכיל, אבל לא הצליח להתפרנס מהשכלתו ונאלץ להיות בבית הבד. הכלים והמכשירים בבית הבד היו מאד פרימיטיביים והעבודה קשה, מפרכת ואטית מאוד. ימים כלילות ישבו בביתו איכרים שבאו מקרוב ומרחוק וחיכו בתור עם נשותיהם כדי לקבל כאן את השמן. כמובן, שהרעש בבית בכל החדרים, הן ביום והן בלילה, הוסיפו משלהם לעצבנותו ולרוגזו של ר' אלתר.

אמנם את השכלתו לא עשה קרדום לחפור בה, אולם כשדברת איתו, הרגשת מיד שאדם משכיל לפניך. הוא היה מביא לך ראיות מכל מיני ספרים וסופרים, וגם בעניני מדיניות היתה ידו על העליונה. הוא היה קורא באופן קבוע את העתונות הרוסית החשובה, ומי ירהיב עוז בנפשו ויגיד לו אחרת. בתור שכזה, ידען ובקי, שימש לא פעם כבא כוח קהילת סטפן בפני השלטונות.

פעם בא לעיירתנו הארכיבישוף הפולני לבקר את בני עדתו הקתולית, ומכל הס-ביבה באו הפולנים בהמוניהם ליהנות מזיו שכינתו. כמובן גם יתר הדתות באו לקבל את פניו וביניהם רועי עדת ישראל. כל העדה הקימה שער כבוד ויצאו לקראתו בלחם ומלח, כנהוג בימים ההם. בין המברכים היה רב אלתר בבצ'וק, נציג קהילת ישראל בסטפן, והוא ברך את האורח הנעלה על טהרת לשון הקודש. הארכיבישוף הבין עברית ונהנה מהברכה מאד מאד.

ר' אלתר ירד מנכסיו בשנותיו האחרונות וסבל גם דחקות ועוני, כי במשך הזמן התפתחה הטכנולוגיה והמכונות החדישות הרסו את מטה לחמו.

הוא נפטר טרם השואה המרה שבאה על קהילת סטפן כולה.

3. משה בבצ'וק

בעיירה קראו לו משה יענקל ישעיהו לייבס. כל ימיו גר בסימטאות שמחוץ לעיירה, כי בעיירה עצמה לא השיגה ידו לשלם שכר דירה. הוא נתאלמן מאשתו פריידל בגיל צעיר לאחר שהשאירה אחריה שלוש בנות ובן אחד: צבי. משה לא היה מפרנס גדול ואולי מזל לא היה לו, שהרי מבין גדול היה בכל הסחורות שהובאו לשוק ע"י האיכרים. ראייתו של משה היתה קצרה ביותר ולהלן מקרה שאירע עקב מומו:

בימי מלחמת העולם הראשונה באו לעיירה כנופיות קלגסים וביניהם - גם הצבא הפולני, שהיה ידוע לשימצה בשנאתו ליהודים. הלך לו ר' משה בבצ'וק ברחוב ממצמץ בעיניו כאילו מחפש הוא דבר... פתאום הוא שומע קול קורא בשמו בשפה הפולנית: "משה'קה בוא הנה". זה היה חייל פולני שראה מרחוק את האיש בעל הזקן והחליט מיד לשטות ביהודי. ר' משה בשמעו מפורש את שמו יוצא מפי איש פולני, חשב בבטחה שזה מכר או ידיד שרוצה לראותו ולא הבחין שזה חייל לא מוכר. בזריזות ניגש ר' משה קרוב-קרוב אל החייל הפולני, והלה לא פקפק הרבה, הוציא מספרים ובמקום לתת לו יד לברכת "שלום", אחז בש-מאלו בזקן ובימינו גזז אותו עד לסנטר. אנו הקטנים, כשראינו למחרת את ר' משה בבצ'וק ברחוב עם מטפחת קשורה לפנים בלי כל סימן של זקן, פרצנו בצחוק; אך אוי ואבוי לאותו צחוק. חדשים רבים התבייש ר' משה בבצ'וק לצאת לרחוב בלי מטפחת קשורה ללחיו, עד אשר גדל זקנו כבראשונה.

בתו הבכורה סוסיל, בחורה גבוהה היתה. הבן צבי - לא ידוע מה עלה בגורלו. הבת השניה צ'רנה, נשלחה ע"י תנועת השוה"צ להכשרה בקבוץ לחלם. היא לא חזרה עוד משם, כנראה הושמדה יחד עם כל יהודי חלם ע"י הנאצים ימ"ש. הבת השלישית,ביילה, ניצלה ביערות ובין הפולנים. עלתה ארצה עם משפחתה ומכאן הגרה לארה"ב.

4. מאיר בבצ'וק (פיק) ובנו יצחק

את מאיר פיק או בבצ'וק לפי שם משפחתו אני זוכר כמתוך חלום. יהודי גבוה, בעל זקן הדור, אחד מנגידי סטפן. בחורף היה לובש פרווה משובחת כלבושם של העשירים וכל מנהגו היה כמנהג נגידים. אשתו חנהצ'ה, או כפי שכינוה בסטפן על שם בעלה מאיר "מאירווא", היתה אשה שמעולם לא נשאה בעול הבית ולא ידעה אפילו איך לבשל או לאפות. תארו איפוא בנפשכם מה היה מצבה של חנצ'ה זו כאשר בעלה הגביר מת בימי מלחמת העולם הראשונה והיא נשארה אלמנה עם בנה יחידה יצחק, או כפי שנקרא בעיירה "אירוציקל". העושר פג והתחילו ימי דחקות. בנוסף לכך פרצה בשנת **1914** שריפה גדולה והבית הגדול שלהם נשרף. בקושי הקימו להם בככר השוק צריף עלוב ושם התחילו לבנות את חייהם.

בהיותי ילד לא היה מקום שלא הגעתי אליו, וגם לצריף זה הגעתי. המראה בפנים היה עלוב מאוד, ביחוד בחורף, כשהקור היה גדול והסיקו את התנור בעצים לחים. כמה טורח טרחו האם ובנה עד שהגיעו לקצת חמימות בחדר, וכמה עשן בלעו לתוך ריאותיהם. שניהם היו מפוחמים ושחורים ולא פעם פרצתי בצחוק למראה שניהם. אולם החיים נמשכים, ולפעמים גם קצת נחת רואה משפחה זו בעמלה.

במוצאי שבת, כשהכל היה מבושל ומוכן, היתה האם פונה אל בנה יחידה בדברים אלה: "בני הוצא את הכנור ונגן לאמך". הבן לא היה מסרב לאמו ומיד היו נשמעים מתוך הצריף צלילי כינור מתיפח, כאילו רצה להוציא בצלילים את כל שנאגר בפנים.

הבן אירוצקיל, בן יחיד לאמו, נתון היה בפיקוחה התמידי עד שנות בגרותו. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה והיהודים תפשו להם מחבוא מפני היריות בתוך המרתף שלהם, ראינו ושמענו הרבה על חייהם העלובים של הבן והאם. עוד כיום עומד לפני עיני המרתף והירידה אליו דרך עשבים שוטים. המרתף הבלתי מאוורר נהפך למשכנם של הרבה שכנים ושכנות עם ילדיהם ורכושם, ובמשך שבועות וירחים שלמים פחדו לצאת ממנו.

כשנגמרה המלחמה והמרתף התרוקן, פנה כל אחד לעסקו.

האם הלכה בדרך כל בשר ויצחק נשאר רווק בודד. אנשים הציעו לו שדוך, בת ישראל מסטפן. בבית ברכה רוזן היו שלוש בנות קצת מבוגרות בשנים. כאשר הבת הבכירה נישאה לאיש, באו והציעו לאירוצקיל את הבת השניה, שרה"לה. אירוצקיל נאות לשידוך.

נולדו להם שני ילדים: הבת הבכורה שהיתה שחפנית, אבל פקחית מאין כמוה, והבן, גם הוא לא היה חלקו בגיבורים.

במשך השנים בנו להם בית גדול וגם חנות ועמלו רבות על מנת להתקיים בכבוד.

5. יצחק בונגרד

בעיירה נחשב בונגרד כגר; לא נולד בה ואבותיו לא גרו בסטפן; הוא בא ממרחבי פולין. יהודי בעל קומה נמוכה שעיניו דומעות תמיד.

הוא הגיע לסטפן בערך בשנת 1925-6, לאחר השרפה הגדולה שפקדה את העיידה, בנה מאפיה מודרנית לפי מושגי הזמן ההוא. עד אז היו נוהגות נשים יהודיות לאפות לחם בתנור הבית הגדול והיו מוכרים אותו בחנויות לכל דכפין. היו משפחות שהרויחו לפרנסתן מאפיית לחם, חלות ועוגות.

בונגרד חולל מהפכה באפיית הלחם ובמכירתו. ראשית, היה פונה לכל חנות שבה מכרו לחם ומשכנע ואף מפעיל לחצים על מנת שימכרו מתוצרתו.

היה בעל משפחה מטופל בילדים. ביתו ומאפייתו עמדו בקצה העיירה, לא הרחק מבית הבד של אהרון מרדכי שימשאק. חנותו היתה במרכז, באחת החנויות על

מגרש של רומן הנקניקן. בעזרת שלשת בניו ואשתו הם עמלו קשות כדי להרויח לחמם בכבוד.

הבן הבכור, צבי, גוייס לצבא האדום וחי כיום עם משפחתו ברוסיה. הבן שמעון ניצל, אך נפל כנראה בשרתו בצבא האדום. כל יתר בני משפחתו ניספו בשואה.

6. מיכל ברדס ("קוץ")

קראו לו "קוץ" או "קוציק" בגלל קומתו הנמוכה. יהודי עם הדרת פנים, שמן ובעל זקן, שהיה אחד הסוחרים באריגים מהסוג המעולה היו לו צרכנים שונים שבטחו בו וקנו אצלו על חשבון "נאמנותו".

שני בנים היו לו: אריה ואברהם, וגם שלוש בנות: רחל, דובה וגיטל. כל זמן שהילדים היו צעירים הלך העסק במישרין, אך כשגדלו ובייחוד המדובר בבנות, והצטרך להלבישן כדי שתמצאנה חן בעיני הבריות, הלך העסק ונחלש עד שלבסוף נאלץ לפשוט את הרגל, ופשיטת הרגל לא היתה רגילה.

באחד מלילות האביב המקסימים, עת הפציע השחר, פתאום עומד מעליך איזה קול משונה וצועק: "קומה, התנערה, למה תישן, שריפה בעיירה, זה לא רחוק, סכנה צפויה לנו!" ורעש כל שכני הרחוב מגיע עד לב השמים ומהרחוב מתפשט הרעש ליתר הרחובות ולא עוברים רגעים וכל העיירה כמרקחה.

בינתיים נראים ברחוב אנשים לבושים בבגדי נשים, או בתחתונים בלבד. יש מי שחטף נעל שמאל ושם אותה על רגל ימין ויש מי שיצא יחף וכולם צועקים: עס ברענט! והשני שואל - וואס ברענט? ואף אחד לא יכול לקבוע איפה בדיוק. למרות זאת ברור שהשריפה בקרבת מקום. הדלתות נפרצות ברעש ומתחילים להוציא את הרכוש החוצה ושומעים רעש של ארגזים המוצאים מהבתים. בינתיים מתפשטת הדליקה. שומעים את צלצול הפעמונים בבתי כנסיות של הנוצרים ואת תרועת החצוצרה של כבאי האש. גם הפרות באורוות שהריחו את ריח השריפה התחילו לגעות בקול עצוב וקורע לב. גם החזירים בחצרות הגויים מתחילים לצ-רוח בקול משונה והכלבים אף הם לא עומדים בצד ומתחילים לנבוח. הרעש עולה עד לב השמים.

ובינתיים נודע שמקום השריפה בביתו של ר' מיכל ברדס. משפחת תנחום שיינבוים, שהיתה להם חנות באותה שורה בשוק, הגובלת עם הבנין של מיכל ברדס, הציצו מתוך החלון והחליטו - החנות שלהם בסכנה! יצאו כולם מהבית ערומים ויחפים למחצה, פתחו את החנות והתחילו להוציא משם שקי תבואה. ובינתיים התפשטה השריפה בכל האגף של יושבי הבתים וכל החנויות באותו

האגף נעשו ללהבה אחת גדולה. חיים, בן ציון, שמואל ושלמה עמלים להוציא את רכושם העומד להישרף אל הרחוב.

אולם כאן קרה משהו מפתיע: כשהאש אחזה בעמודים והם נשרפו, התמוטט כל הגג וכיסה את דלתות החנויות ובן ציון וחיים נשארו בפנים ונשקפה להם סכנה של שריפה או חנק. הם רצו לצאת מהמקום, אך היה כבר מאוחר ולא היתה להם אפשרות אחרת אלא לקפוץ ישר לתוך האש. הם קפצו. האש אחזה בשערותיהם, במלבושיהם ובגופם שהיה כמעט עירום לחלוטין. לבסוף, הוציאו אותם חרוכים וכמעט ללא רוח חיים כשכל גופם מכוסה כוויות והם אינם יכולים לדבר מתוך כאב.

היה מי שבכה על רכושו ועל ביתו או חנותו, אך משפחת שיינבוים בכתה על חיים ובן ציון שנמצאו במצב של בין חיים למוות.

הפרשה של אותו ליל אביב לא נגמרה. את חיים ובן ציון הובילו ללבוב ובמשך זמן רב שכבו שם עד להחלמתם. ואילו יתר המשפחות שנפגעו פגיעה כלכלית עקב השריפה התאוששו איכשהו במרוצת השנים.

גם ממשפחה זו לא נותר איש לפליטה מהשואה הנוראה.

7. חיים גוברמן

הוא היה חתנו של אלתר בבצ׳וק, בעלה של רייזל, היו לו שתי בנות. הוא הגיע לעיירה מברזנה. אדם משכיל ונבון. היתה לו חנות לגלנטריה והיה מקובל מאד על הבריות. לכל אחד היתה לו גישה נימוסית ואדיבה, בין אם ילד ובין אם מבוגר, לא כל שכן לנשים, אליהן היה פונה באדיבות רבה. לא פלא איפוא שרבים נמשכו אליו ואל חנותו. אי לכך היה הפדיון גדול ורווחיו מכובדים.

מכל מקום, אין ספק שחיים גוברמן היה אדם אינטליגנטי, יודע ספר ומעמיק לחשוב על דברים העומדים ברומו של עולם. לא נגזים אם נאמר שהיה אחת הדמויות המענינות בסטפן, מעורב בפעולות ציוניות ובכמה מוסדות ציבוריים וידע גם לתרום בעין יפה.

אולם עסקיו גדלו כל כך והפדיון נתעצם עד כי קשה היה עליו לעמוד בכך והפך לעצבני. כמובן, שתגובת הקונים לא אחרה לבוא והחלו עוזבים ומחפשים חנויות אחרות. ואז ניתנה ההזדמנות לאחי הבכור מרדכי, שנאלץ מטעמים בטחוניים לעזוב את משלח ידו בצילומים, לפתוח עסק באותה חנות שקודם לכן היתה שיי-כת לגוברמן.

למרות היותו איש חפשי, שהה חיים גוברמן מדי שבת בבית הכנסת אצל הרבי ברוך טברסקי. דבר זה הוסיף נופך לרב גוניותו ולדמותו הנאצלת.

הוא הנחיל מאצילותו לבתו הבכירה דאצייע, שהיתה בחורה תמירה וחיננית ובעת השואה, כאשר הובלו בני סטפן לטבח על פני גשר ה"הורין", קפצה מעל הגשר ביחד עם עוד חברות וקידשה שם ישראל מול המפלצות הגרמניות.

שריד לא נשאר ממשפחת גוברמן. יהא זכרה ברוך.

8. בית ר' פנחס גוז (פיניע דער מאכער)

ביתו של פנחס גוז היה בן שתי קומות ובעל עשרים חדרים, פרט למרתפים. הבית היחיד בסטפן בגודלו ובנוחיותו. לא ידוע עד היום אם בנה בעצמו את ביתו ואם לאו, כיוון שהיה ידוע כבעל מקצוע בבנין; כל אימת שראה מבנה בבניתו, אם זה בית חרושת או גשר על הנהר, היה בא ומסתכל כמהנדס, מביע דעתו והולך לו.

זכור מקרה אחד שבנו בסטפן גשר ארוך על ה"הורין" והיו שם מהנדסים ובכלל זה בעלי מקצוע טובים. כמובן שאת הגשר בנו לפי תכנון ממשלתי, וצריך היה לבסס אותו שתתאפשר העברת משא כבד ביותר לבל יתמוטט, וגם להבטיח אותו מפני ה"קריעה" (זרימת גושי הקרח לאחר ההפשרה באביב, לבל יזיזו את הגשר ממקומו). עברו חדשים והכינו ב"דובינושקה" את העמודים העשויים עץ אלון והציבום בתוך הנהר, והעבודה התקדמה עד למחצית הנהר. פעם ניגש ר' פנחס גוז, מתוך סקרנות, ליד החוף ובעינו החדה הסתכל על הנעשה ותיכף חרץ את משפטו למהנדס שעמד ופקח על העבודה, כי בין שורות העמודים נמצא עמוד אחד שלא נתקע ישר וזה מפריע להמשך הבניה של הגשר. המהנדס, פולני במו-צאו, גא ושחצן, הסתכל בפני המדבר אליו, התעלם ממנו ולא שעה לעצתו. אולם את העבודה אי אפשר היה להמשיך, והמהנדס הגא הזה, בעל כרחו ציוה להוציא את העמוד שהיה עמוק במים ולתקוע אחר במקומו, כפי שאמר קודם לכן פנחס גוז.

אביו, משה-בער, היה עושה גגות מרעפי עץ; יהודי עני ופשוט, אבל ישר וכל ימיו עסק במלאכתו זו. הגיעו ימים שבנו פנחס ראה במלאכת אביו פחיתות כבוד. אף על פי כן לא רצה להניח את מלאכתו זו, על אף הפצרות בנו, שלא נאה לו בתור איש אמיד שאביו הזקן יעסוק במלאכה זו.

מסופר על ר' משה-בער זה, שפעם נקרא לפני בית משפט פולני להעיד נגד מישהו. השופט הפולני שאל אצלו את כל הפרטים השייכים לזהותו האישית. השם:

כך וכך, המשפחה: כך וכך, שם אבא: לא ענה. השופט שאל שנית - שם אבא, והלה התרעם על השופט: "מה אדוני השופט רוצה ממני?" אמר - אני האבא ופנחס גוז בני".

פנחס גוז נתאלמן משתי נשים ולבסוף לקח לו אשה שלישית. היו לו שתי בנות: פסיל ורייזל, וארבעה בנים - אברהם, יצחק, בן ציון ויענקל, כולם התחתנו וגרו במחיצת ר' פנחס, פרט לבן ציון שגר בקוסטופול. הבן הרביעי, יעקב, מת במלחמת העולם הראשונה. שני הבנים הגדולים, אברהם ויצחק, היו בעלי יזמה, ולאחר עסקי יי"ש שהכניס להם הרבה, התחילו לאט לאט לבנות להם על יד הבית במורד של ה"וול" הידוע, טחנת קמח משובחת שיצאו לה מוניטין בכל הסביבה הקרובה והרחוקה. ביתם היה בית להכנסת אורחים והם גם נתנו נדבות ביד רחבה ותמכו יפה בקרנות הציוניות.

אשתו של יצחק גוז, ברכה, היתה מהעיר קובל ובצעירותה התארחה בבית ה"גוזים" והיתה הראשונה ממארגני השוה"צ, תנועת נוער ציונית בסטפן. ברכה התחתנה והיתה לאם. תנועת השוה"צ התפתחה בסטפן והרבה מחבריה נמצאים כיום בארץ.

מכל משפחת גוז נשארה השרידה - גיטל טויב שוורצבלט, בתה של פסיה וגציה טויב. היתר היו לטרף לחיות האוקראיניות והגרמניות.

9. בית ר' חיים גרשון גוז

מי לא הכיר בסטפן ובסביבה את חיים גרשון? בין יהודים ובין לא יהודים, כלם, מקטן ועד גדול, ידעו והכירוהו. למשפחת חיים גרשון גוז היתה חנות מכולת "כל בו", פרט לאריגים ושעונים אפשר היה לקנות בחנות זו כל אשר חשקה נפש אדם ובמחיר זול. הכל התייחסו אל חיים גרשון ויוצאי חלציו באימון ובאהדה. החנות היתה פתוחה אפילו בשתים עשרה בלילה. גם בשבתות ובחגים אפשר היה לקנות בחנות כל מצרך, כמובן בכניסה האחורית של הבית. בעיירה ידעו והכירו את חיים גרשון ומשפחתו כמשכילים ומעמיקי הגות.

כשהזקין חיים גרשון אפשר היה לראותו ממושקף, כשהוא קורא עתון יהודי, רוסי או פולני ועל ידו ספר עבה בעל משקל - תרתי משמע.

אשתו היתה חולנית.

בנו הבכור של חיים גרשון וגם בנו השני, וולף וואלקע, סבלו ממחלות. הבן השלישי, שאול, היה בחור מלומד, בקיא היה בספרות העולם ובחשבונאות.

בחור טוב לב ונדיב רוח. היה המנהל הפנימי של העסק. לחיים גרשון היתה בת, שמה חיה, בחורה שגמרה את בית הספר התיכון, ידעה רוסית יפה, היתה אחת הפעילות בקרב האינטליגנציה העירונית, וכמובן ציונית נלהבת. לאחר נישואיה עלו ארצה, אך כעבור זמן חזרו לסטפן כשלהם זוג תאומים. הם נפרדו. היא נשארה בבית ההורים ובעלה עזב את העיירה.

הבן הרביעי, שמואל-שמוליק, היה בחור חסון, בעל מבנה גוף אטלטי. קרא הרבה מאד. הוא היה מנהל החוץ של העסק. פעם ולפעמים פעמיים בשבוע היה נוסע לרובנה וחזרה לצרכי מסחר. אימון הסוחרים בו היה רב והוא הירבה להביא סחורות שנמכרו בסיטונות לחנוונים בהקפה.

בשנים האחרונות נתדלדלו העסקים. אף על פי כן המשיך לנסוע לרובנה ומלבד הסחורה שהיה מביא דאג גם לרוחניות. היה מביא עמו חומר קריאה ואני הייתי הראשון שקידמתי אותו מדי בוקר של יום שלישי אחרי חזרו מרובנה, והיה מפ- קיד בידי את החומר לקריאה לכל ימות השבוע עד לערב שבת. בערב שבת היה מקבל את החומר ממני, עוזב את כל העסקים, עולה לעליית הגג בין השחת, או על ההר של הוול המקסים, ובפינה חבויה מסתתר ומבלה את שבתו, לרוב כשאני על ידו ושנינו נהנים מזיו רוח הקודש.

השעות הללו הטביעו את חותמן עלינו ונטעו בנו אהבה לשפה העברית, געגועים לארץ ישראל ושאיפות לפעול למען הארץ. לאחר שנים רבות של רווקות נשא שמוליק לאשה את פייגל קאגאן ונולדו להם שני ילדים. כולם נספו ביחד בימי השואה.

לעמוד על כל מעלותיו של שמוליק אי אפשר. הרבה זכרונות ניטשטשו מאז, אולם דמותו עומדת כיום לפני במלוא הדרה.

אחריו באה הבת רחל, או כפי שקראו לה "אוקה". אינני יודע אם זה שם חיבה ברוסית או סתם כנוי ילדותי. בחורה שבלטה ביופיה, קראה הרבה מאד עזרה גם בעסק, היתה פעילה בין הנוער הציוני בעיירה, שוחרת טיולים בחיק הטבע בשעות הפנאי וסופי שבוע.

אחריה בא מרדכי-מוטקה הצעיר והזריז. גם הוא עסק רבות בקריאה, הוא לא חיבב את העסק והתחבר עם חברים שאהבו קצת לטעום מן הטיפה המרה. היו מתאספים בערבים על הוול ושרו שירים אוקראינים, לפעמים התחברו גם עם הנוער האוקראיני והתידדו אתם, אולם כל זאת לא מנע מידידיו האוקראינים להתנכר, להתאכזר ואף להשמיד את ידידיהם לשעבר בזמן השואה.

ככה ניספתה משפחה ענפה ונאורה מתושבי עיירתנו סטפן.

10. יקותיאל גולדברג (הארוך)

כשמו כן הוא. בעל קומה גבוהה, כאילו עליו נאמר "משכמו ומעלה"... היתה לו חנות בשוק ובאותו מקום גם ביתו, שהכניסה אליו מבעד לדלת אחורית, דרך סוכה מזוגגת. ביתו היה תמיד אפוף חשיכה, כיוון שהאור חדר רק מבעד חלון קטן.

ר' יקותיאל שהיו לו בנים גבוהים ובריאים כמוהו, עסק בהרבה פרנסות, כגון: יין שרף, רדיית דבש, מסחר בתבואות, ועוד.

בניו היו: ניסל ומרדכי (שניהם בארגנטינה), יעקב שהתחתן לאנטונובקה, הרשל שמת בנעוריו ומיכל שהתחתן לאוסובה. עוד בן אחד חרש במקצת ושמו ישראל. היו לו שתי בנות - ריזל וציפה.

פעם קרה שר' יקותיאל ניסה לעלות לעלית גג בביתו והסולם הרקוב לא נשא את כובד גופו. ר' יקותיאל נפל מלוא קומתו ארצה ושבר אבריו. ימים רבים שכב במיטה והיה נתון לטיפול רפואי ממושך עד ששב לאיתנו. מקרה זה הרס את בריאותו וכעבור שנים אחדות הלך לעולמו.

ר' יקותיאל היה שנים רבות הגבאי בבית המדרש העליון והוא השפיע הרבה על הסדר בבית המדרש. הודות למאמציו היה חם בחורף בבית המדרש והיה מחיה נפשות לבוא מהרחוב הקר והמושלג ולהיכנס אל בין כתלי בית מדרש חמים, כשיהודים יושבים על יד התנור ולומדים גמרא בראשותו של ר' זילברברג. לפי עצתו של ר' יקותיאל הונהגה "הסעודה השלישית" בשבת בבית המדרש, ומה נעים היה לשבת בחשכה ולהקשיב לניגוני ערגה על שבת הקודש היוצאת וכניסת ימי החול. לא חסרו גם מעשי קונדס באותה חשכה, שבוצעו על ידי הילדים נגד וואלקע הקצב (זאב), זקן נמוך קומה וכפוף גו מרוב זקנה, שהיה קורבן תמיד לתעלולי השובבים.

בדרך כלל היה ר' יקותיאל אדם רציני וקשה היה למצוא בפניו ארשת של צחוק או חיוך. לא כן היה הדבר בשבתות, ביחוד בשעת קריאת התורה, או בימי חג ומועד. אז היו פניו קורנות, לבוש קפוטה שחורה, זקנו מסורק לרוחב ובעיניו התגרניות היה תר אחר לויתנים שיוכלו לשלם מחיר גבוה עבור עליה לתורה, ואלה נמצאו תמיד, לא תמיד לשם שמים, להגדיל תורה ולהאדירה, אלא פשוט בכדי להראות ל"עולם" מי הוא גביר שיכול לשלם מחיר גבוה עבור "מפטיר". ר' יקותיאל היה אז קורן מאושר ופניו מחייכות.

הוא מת, כאמור, שנים אחדות לאחר התאונה, עוד לפני השואה.

11. בית ר׳ שפטיל גולדנבלט "דער פוצ׳טר" (בעל הדואר)

בכפיפה אחת עם יוסף זילברבלט גרה משפחת שפטיל בעל הדואר. ביתם היה בין השוק מצד אחד ומצד שני הכנסיה הנוצרית. מצד שלישי מורד נהר ההורין- ממקום זה ניתן היה להשקיף על הנוף המרהיב של כל הסביבה. מהצד הרביעי - העמק, או כפי שקראו לזה "די דולענע".

הכניסה לביתו של ר׳ שפטיל היתה מצד הכנסיה, דרך אורוות הסוסים החשוכות האפלה שרוה כאן ביום ובלילה. אפשר היה למצוא כניסה לחדרי המגורים רק באמצעות אור בוקע מבעד לאשנב קטן שהיה קבוע בכל דלת, אולם לא ידעת למי להכנס, כי החדרים היו מחולקים בין בניו של ר׳ שפטיל ומשפחותיהם.ואם רצית להכנס לאברהמצ׳יק נכנסת ליעקב, ואם רצית ליעקב,נכנסת למש׳קה. אם כך ואם אחרת, בסופו של דבר נכנסת למשפחת ר׳ שפטיל.

מבין נכדי ר׳ שפטיל היה גם אחד בן גילי, שמו זינדל וכינויו "דער דייטש" (הגרמני), על שום שאמו מוצאה היה מגרמניה ואביו משה׳קה התחתן עמה בעת שהותו באמריקה. כשחזרו, והאשה לא ידעה לדבר אידיש, ואנגלית לא הבין איש, דיברה גרמנית,ומכאן כנויו.

זינדל זה היה בחור בריא, למד בחדר פחות מכולם, כי כל הזמן היה מספר או- דות הסוסים שבאורווה, רגליים כאלו ורעמות כאלה. סיפר על השדים שמרקדין כל הלילה עם הסוסים וכ׳ שקמים בבוקר מכוסים הסוסים זיעה ומחלפות קשורות להם ברעמותיהם, ואי אפשר וגם אסור להתיר אותם, כי כל הנוגע בהם ייענש ע"י המזיקין. מי שהאמין ומי שלא האמין, אף על פי כן לא בחשק רב היו בני עיירתנו עוברים במקום הזה לעת ערב. כל אחד ידע שעל יד הכנסיה ועל יד האורוות לא כדאי להסתובב יותר מדי.

אולם האורוות והסוסים שימשו לדבר מיוחד במינו - להובלת דואר ממאלינסק, מרחק 18 ק"מ מסטפן, דרך יערות עבותים ובדרך לא דרך היה ר׳ שפטיל נוהג בסוסיו שעל צואריהם פעמונים חזקים וקול צלצולם מהדהד באויר למרחק פרס- אות,ומזהיר כל מיני חבלנים ושודדים שלא יעזו להתקרב חס וחלילה. זהירות! כאן הדואר הממשלתי נוסע.

בדרך, בקרבת הכפרים, כשהגויים שמעו את קול צלצול פעמוני הדואר,התעוררו בלילות החורף הארוכים והקרים והדליקו את עצי העיטרן להאיר את הבית. הנשים היו מתחילות לטוות את חוטי הפשתן והאיכרים היו רותמים סוסיהם ויוצ- אים ליערות להוביל עצים. כשהתקרב ר׳ שפטיל עם הדואר והפעמונים לסטפן, התעוררו גם יהודי סטפן; הנשים קמו להסיק את התנורים והבעלים רצו לבית המדרש לעבודת הבורא. - כל זה בחורף, ואילו בקיץ - איכרי הכפרים יצאו

לשדות להכין מחיה להם ולבהמתם לכל השנה, ובעיירה - היהודים לשוק, למצוא פרנסתם, ובהזדמנות זו להוביל את פרותיהם למרעה.

לעת זקנתו חכרו עגלונים אחרים את הובלת הדואר ור' שפטיל החליף את מקצועו והפך לטוחן קמח. על יד הוואל בנו סכר למי ההורין. הסכר היה קלוע מענפים, עשבים, חול ואדמה ללא בטון וללא ברזל, אך זה החזיק מעמד. ליד הסכר העמידו טחנת קמח עם אבני ריחיים גדולות. את הטחנה קשרו בעבותות ובשר-שרות ברזל חזקות אל עמודים שנתקעו לשם כך על יד החוף, בכדי לשמור שהזרם לא יסחוף אתו את הטחנה. אל הטחנה היו נכנסים על ידי קרש רחב שהונח בין החוף ובין הטחנה. העבודה בטחנה התנהלה באיטיות. איכרים מכל הסביבה היו יושבים ימים ולילות ומחכים בסבלנות לתורם. ר' שפטיל היה יושב אתם, מעשן את מקטרתו כאחד מהם ומקשיב לסיפוריהם. השטח של הטחנה עם קרש המעבר, וכן העבר השני מאחורי הכנסיה עד לגשר הגדול, היה הנהר של הנערים, או כפי שקראו לו "דער יינגלשער טייך", והעבר השני של הטחנה מתחת לוואל היה של הבנות ("דער מיידלשער טייך"), כי אז לא ידעו על בגדי רחצה. רק בזמן של סכנה, כשאחד המתרחצים החל לטבוע, שכחו כולם את מערומיהם והיו מתערבים אלה באלה לשם הצלתו.

זה היה בימות הקיץ. בחורף, כאשר נדמה שאפילו הדגים רועדים במים מקור, ואין לדבר על בני אדם שילכו להתרחץ בנהר. אולם ר' שפטיל לא ידע כל פחד. בערב שבת היה מבקיע חור בקרח שעל הנהר, מסיר בחיפשון את בגדיו, קופץ לתוך הנהר וטובל את גופו טבילה כהלכה. כשהיה הולך אחר כך לבוש בגדי חג לקבלת שבת בבית הכנסת, היה מרגיש עצמו רענן ומלא מרץ, כאילו יצא מתוך אמבטיה חמה בבית המרחץ.

בזמן מלחמת העולם הראשונה נהרסה טחנת הקמח ור' שפטיל הפסיק להראות בין הקהל כבעל טחנה. אפשר היה לראותו בשוק הסוסים בחברת בניו כמומחה לדבר. הוא חי עוד שנים אחדות ובשיבה טובה הלך לעולמו.

בניו: אברהמצ'יק, נמוך קומה, בעל זקן שחור. היה אחד העגלונים השקטים בסטפן, אשר מצא את פרנסתו מנסיעות למלינסק, לא בשפע אולם בכבוד. יעקב, הבן השני, היה אף הוא עגלון שהיה מוביל מטען ישר לרובנה ולפעמים גם איזה נוסע. משה'קה, שהזכרנו כבר את בנו זינדל, היה מוביל גם הוא מטען לרובנה ובימי השוק היה סוחר גם בסוסים בעזרת בנו השני, אבא.

בדרך כלל אפשר לומר, שבניו של ר' שפטיל היו אנשים שקטים ושומרים על נאמנות לבעלי הבתים, הולכים לבית הכנסת ושומרים על כבוד המשפחה. אנשי עמל היו ובזיעת אפם פרנסו משפחותיהם בדוחק, אך בכבוד.

12. פנחס גולדשטיין

קראו לו פיניה גולדשטיין. אדם בעל פנים אדומות, שערות אדומות ובעל זקנקן. תמיד מאובק בקמח ולעתים רחוקות היה נראה בבגדי חג, ואף זאת לא בשבת או חג, אלא דווקא בחגי הפולנים, כשאסור היה להפעיל את טחנת הקמח מטעם החוק.

איש טרוד מאד היה פיניע ואם מצא רגע לעמוד לדבר היה פותח תמיד במילה: "בחיי" (מיין לעבען - באידיש), ותוך כדי כך מושיט שתי ידיו לתפוש את מכנסיו כאילו עמדו ליפול. הדבר נהפך לו להרגל ואפשר היה לראות בעליל כי הוא נתון בחשש תמיד לאבדן מכנסיו. עמדו הליצים, הוסיפו לו נופך לשמו וקראו לו "פיניע עם המכנסים" (פיניע מיט די מייטקעס").

עם כל זאת היה ר' פנחס יהודי בעל לב חם, אוהב הבריות ומקרבן אליו והיה שואל לשלומו של כל אחד. הוא נבחר למועצה האזורית ("הגמינה") ולא ידוע אם נבחר ע"י הגויים, שגם הם העריכו וחבבו אותו, או שנבחר בקולות היהודים. לאחר כל ישיבה במועצה היה בא לעיירה לבין מקורביו ומתחיל לספר: "בחיי, רוצים להגדיל את המיסים ולהטילם על שכם החנוונים ובעלי המלאכה. אני סרבתי לחתום והגזירה נדחתה".

בימי מלחמת עולם הראשונה, כשהיה רעב גדול, היה טוחן קמח ליהודים כמעט בלי תשלום והיה מאושר שיהודי השיג לעצמו "פוד" שיפון או כוסמת לגרש הרעב מביתו למשך שבוע ימים.

באותו זמן היו יושבים ימים ולילות ומחכים בתור לטחינת הקמח. בימי הפורענות ההם נהרסו טחנות רבות, בפרט טחנות המים, ופיניה שרת את כולם ללא לאות.

קשה להגיד על פיניה גולדשטיין שאי-פעם בחייו היה כועס על מישהו, יהודי או לא יהודי, למרות שמרוב טירדות אפשר היה להתרגז. גדולה היתה טרחתו בערב חג הפסח, כשהיהודים זקוקים לקמח כשר למצות. חודש לפני החג היה מזמין את הרבנים ומכשיר את הטחנה וכל העיירה והסביבה, על יהודיה, נהנו מקמח כשר לפסח.

אשתו, מניה, באה מעיר גדולה, דיברה רוסית והתידדה עם הרופאה ד"ר אשכנזי. שתי בנותיה, אידה וסוניה, היו בנות שקטות ומנומסות וכמעט שאי-אפשר היה להגיד כי אביהן הוא "פיניע הטוחן" המאובק תמיד. מצבו הכספי לא היה תמיד טוב, את כל הכנסותיו היה מבזבז על עצי הסקה, כי מכונת הקיטור שלו דמתה לתופת ואי אפשר היה להשביע את רעבונה. תמיד היו רואים שיירות של עגלות רתומות לסוסים או שוורים מובילות כל החורף עצים רטובים לחצרו, וזה לקראת השנה הבאה, שיתיבשו.

את מצבו של פיניע גולדשטיין הציל חתנו, יצחק וושצ׳ייה, בעלה של בתו אידה. יצחק וושצ׳ינה, בחור עליז, תוסס ובעל מרץ, היה כל ימיו חנווני בחנות לתבואה, וכשקבל את מחצית הטחנה בנדוניה, נכנס לשם כבעל בעמיו. הוא חשב שנכנס לבור שומן. לאמיתו של דבר, נזל לו השומן והבור נשאר.

בלילה בהיר אחד נשמעה אזעקת שריפה וכשתושבי העיירה רצו לעבר הדליקה, הבחינו כי טחנתו של פינייה נשרפה כליל. כעבור מספר שבועות קיבלו דמי ביטוח והעסק השתנה וזז על פסים אחרים. למרות זה שהעסק גדל והתפתח, לא החליף פיניה גולדשטיין אף פעם את בגדיו המאובקים, כאילו שימשו לו סגולה לפרנסה...

גם ממשפחה זו לא נותר איש לפליטה.

13. שלמה גוניק (שלוימקה מוטיעס)

שלמה גוניק - דמות מיוחדת בסטפן, היה גר על יד הכנסיה הנוצרית במזרחו של שוק. ביתו היה בנוי בכפיפה אחת עם משפחת שפטיל ויוסף זילברברג. היתה להם, למשפחת גוניק, אכסניה לפריצים וסוחרים עשירים. אביו מוטל, או כפי שקראו לו - מוטילי, היה כל ימיו אוהד הטיפה המרה, שלא כמנהג היהודים, וכנראה דבר זה גרם שאשתו צפורה נפרדה ממנו והוא הלך לגור בודד בדירה שבין יעקב בוכליס ויקותיאל הארוך.

לאחר השריפה, כשבית גוניק נשרף ביחד עם יתר הבתים שממול לכנסיה, והר-שות לא נתנה עוד רשיון לבנות את הבתים מחדש בגלל הקירבה לכנסיה, עזבו שלמה גוניק ואמו צפורה את מגרשם בשוק והלכו לבנות בית במגרש סמוך למש-פחת קגן ווויאטיק הנקניקן - הפולני.

שלמה גוניק ניהל מאבק נגד השכנים שלא ראו בעין יפה בניית בית על מגרש שכל השנים היה ריק ושימש להם לצרכיהם. בסופו של דבר הוא זכה במאבקו ולא במעט עקב קשריו עם הממונים על מתן רשיונות בניה. למרות הצפיפות הגדולה וחוסר תנאים היגייניים מתאימים, היו החדרים נקיים ומסודרים וכל עובר אורח לא היסס לסור לבית מלון זה. כל זאת הודות למסירותה ושקדנותה של אמו צפורה.

בהיותו מקורב לרשות בעת שלטון הפולנים, לא היה מעורב ביותר בחיי הקהילה היהודית. גם ממשפחה זו לא נותר איש לפליטה.

14. חיים וואקס (דער ווערבצער)

כל ימיו גר חיים עם משפחתו בכפר הסמוך לסטפן, וורבצ'ה. לאחר מלחמת העולם הראשונה עקר מן הכפר לעיירה, קנה חצי מגרש אצל יצחק בבצ'וק והתחיל לאט לאט לבנות את ביתו. אשתו, רייזל בת ר' שפטיל. היו להם שני בנים: הבכור שפטיל, הצעיר זאב ובת יחידה בשם גיטל. עיסוקם היה בקניית תבואות מאיכרי הסביבה והובלת סחורתם בעגלות לעיר סרני למכירה.

חיים וואקס היה יהודי שדגל בהשכלה וכתוצאה מכך נהג בחפשיות מה לעומת יתר בני עדתו; לא שמר על תפילות יום יום וגם בשבתות לא הירבה ללכת לבית הכנסת, ואם היה מבקר בבית הכנסת בימים הנוראים,לא היה נוהג כמו יתר היהודים, אלא הולך מבית כנסת לבית כנסת להאזין לתפילות המתנגנות של שליחי הציבור.

שני הבנים של משפחת וואקס, שפטיל וזאב, היו חניכי תנועת בית"ר בסטפן. כשפרצה המלחמה ב-1939 היה זאב הצעיר בצבא הסדיר של פולניה ומשם נפל בשבי הגרמנים. כשסטפן נכבשה ע"י הסובייטים נתקבלו מזאב מכתבים רבים מלובלין, עד שנפסקו ומאז נעלמו עקבותיו. בודאי חוסל עם יתר אחיו ע"י הנאצים.

שפטיל הבכור נשאר בבית על יד ההורים, נתפס בעבירות ספסרות על ידי הסובייטים, עמד למשפט ונדון למאסר. מאסרו של שפטיל לא נמשך הרבה זמן, כי בינתיים פלשו הנאצים לרוסיה. אסירים רבים שוחררו בצורות שונות ובינהם גם שפטיל. הוא התגלגל בכל רחבי רוסיה עד לאסיה התיכונה. עם גמר המלחמה הגיע לפולניה ומשם לגרמניה ולאיטליה. לבסוף הגיע לארה"ב, הקים משפחה וחי שם, ואילו יתר בני משפחה זו הוכחדו.

15. יעקב וואקס (בוכעלעס)

מנין בא הכינוי "בוכעלעס" ליעקב וואקס לא הוברר מעולם, אולם יש לציין כי ר' יעקב זה לא התבייש בכינויו ובכל פעם היה מדגיש ואומר:אני יעקב בוכעלעס.

אי אפשר לומר כי היתה לו ליעקב וואקס הדרת פנים. אף על פי כן היתה בתו שר'קה נאה למדי. היא התחתנה לבחור מאלכסנדריה על יד רובנו. היה לו בן, ישראל, שנסע לארגנטינה לחפש מזל. את המזל לא מצא שם, לעומת זאת אבדו לו בתאונה אצבעות ידו והוא חזר לסטפן.

ר' יעקב בוכעלעס התפרנס מחנות של כלי בית. לא אותם הכלים הנאים שאפשר למצוא ברוב החנויות בארץ, אז כמעט שלא נראו כלים כאלה, אלא סירים פשוטים מחימר כשהמובחרים בהם היו צבועים במין לכה בהירה.

היה לו עסק שני להשלמת הפרנסה: בימי הקיץ היה אוגר מלפפונים ירוקים, כובש אותם בחביות גדולות ומשאיר אותם עד לסתיו או עד לחורף. יום יום היה מגלגל את החביות בכדי שהמלפפונים יחמיצו ויקבלו צורה וטעם. כשהגיע החורף ומן השוק נעלמו הפירות הטובים והמשובחים, והלב חמד משהו להחיות את הנשמה, אז היו שולחים ילד וצלחת בידו אל יעקב וואקס וקונים אצלו מלפ-פונים כבושים עם קצת רוטב. מי שלא אכל אותם עם תפוחי אדמה או כתבלין לבשר, לא ידע טעם טוב מימיו. המלפפונים של ר' יעקב היו לשם דבר בסטפן.

איש לא שרד ממשפחה זו.

16. משה וואקס דער געלער ("הג'ינג'י")

אביו של משה וואקס – ר' יעקב וואקס – היה יהודי אדמוני. כאביו כן גם הוא היה אדמוני ויתכן גם שמשפחתם נקראה וואקס, כי וואקס (שעווה) צבעו צהוב. בכל אופן בסטפן קראו לו משה דער געלער (הג'ינג'י).

קונים רבים באו לחנות האריגים שלו, שהיתה אחת הגדולות למכירת אריגים. אמרו עליו שהוא קונה את סחורתו בלודז' ישר מבית החרושת ובמזומנים, לכן רווחיו גדולים יותר. יש אומרים שבנו, דוידל, נתן "זריקה" לחנותו והעמידה על רגליה.

בנו זה של משה היה טיפוס מענין בפני עצמו. קראו לו בסטפן "דער לאשעקל" (הסייח). הכינוי ניתן לו כנראה משום שבימי ילדותו היה נסחב אחרי אביו לכל מקום, כמו הסייח אחר הסוסה.

"סייח" זה התיימר להיות אריסטוקרט. עישן תמיד סיגריות משובחות ופלט את העשן למרחק, מעשה גביר. תמיד ניסה להשתמש במילים שליקט בלקסיקונים, והיה זורק את הביטויים הארכיאולוגיים האלה על ימין ועל שמאל ללא אבחנה וללא הקשר.

הוא נשא לו אשה מרכבלובקה, אשה סימפטית, שילדה לו שתי בנות.

מענין, שלמרות הנטיה לאריסטוקרטיות, לא היה הבית נוהג בפזרנות. אף על פי כן שרר בו סדר. שתי הבנות – רבקה וליבה – היו בנות שקטות ועברו לגור לקוסטופול לאחר נשואיהן.

בין קרבנות השואה נמנו גם הם.

17. גדליה וויינשטיין

ביתו של גדליה עמד במורד הנהר. בכניסה אל הבית, נדמה היה כאילו מובילה זו אל מעמקי האדמה. אולם מהצד האחורי נראה זה בית בן שתי קומות.

גדליה הסנדלר היה יהודי בעל זקן קצר, לבן, לא היה בו בזקן זה יוצא דופן, אך כל ישותו של גדליה אמרה עיקשות, מרד ומחאה. הוא היה ביקרתי לגבי פעילויות ציבוריות של הקהילה ובעיקר לגבי הנעשה בבית הכנסת של בעלי המלאכה.

לא עברה שבת אחת שקטה בשעת התפילה. תמיד מצא לו גדליה הזדמנות לעורר ויכוחים ללא קשר דווקא למקום ולמעמד. את דעתו היה מביע בקולי קולות, כאילו לשם הבעה בלבד, ולא היה חשוב לו באם דעתו נתקבלה ואם לאו.

ימי חול המועד פסח או סוכות היו ימי שלטונו של גדליה. אז נהגו כל בעלי המלאכה לא לעבוד. על כן היו מתאספים בשוק חבורות חבורות, מעשנים סיג-ריות מתוך הרחבת הדעת ועוסקים בפוליטיקה "גבוהה". אחר כך היו עוברים למאורעות של בית הכנסת ומסלקים את חשבונותיהם עם הגבאים. לא פעם היתה התקהלות כזו נגמרת במריבות.

לגדליה היו אוהדים רבים, ביחוד מבין חבריו בעלי המלאכה. הוא וחלק מחבריו היו פעילים בחברא-קדישא ומילאו את תפקידם בקפידה. לגדליה היה בן, מוטל (מרדכי). גם הוא הלך בדרכי אביו הן בבחירת מקצועו והן בפעילותו. למוטל ולאשתו בלומה היה בן יחיד בשם אברהם.

גם משפחה זו נקטפה בשואה, כיתר בני העיירה.

18. משה ורשצ׳ינה (מירקעס)

ביתו של משה היה במרכז העיר שהיה מרכז השוק. בן קומתיים היה הבית ובלט יותר מכל בתי העיר. בית המגורים היה למעלה ובקומת הקרקע היו הרבה חנויות שהושכרו ליהודים.

משה ורשצ׳ינה - יהודי נמוך קומה, בעל זקן חד שחרחר, שהתחיל להכסיף. דיבורו היה שוטף ומהיר וכן גם תנועותיו; למרות גילו, כבן ששים, היה זריז מאד ופעלתני, סחב שקי דגן מעגלות האיכרים וידע להתהלך עמם. משפחתו היתה ענפה וגדולה - בנות: גיטל, גולדה; אחריהן יצחק, דוידל וטניע (תודרוס); אחריהם בת - אסתר ואחריה - אהרון ועטיל.

מזל מיוחד היה למשה וושצ'ינה לחתנים. בעלה של גיטל, משה מוריק. בחור יפה, גבה קומה, שהרגיש עצמו אומלל על שאשתו ילדה לו רק בנות. החתן השני, בעלה של גולדה, בועז, בנו של רב מרכבלובקה, ישב באחת החנויות למטה וסחר במצרכי מכולת, כשדירתו למעלה. החתן השלישי, בעלה של אסתר, היה מהכפר ז'לוצק ושמו זליק. החתן הרביעי, בעלה של עטיל, היה יפה ואינטליגנטי מכולם, אברהם דורוצ'ינסקי מסלונים.

משה וושצ'ינה שהצליח בחתניו, לא נגרע חלקו גם בכלותיו. כלתו הראשונה, אשתו של יצחק, אידה גולדשטיין, והם גרו ברחוב ליסטופדה. הכלה השניה, אשת דודיל, היתה בת יעקב יכניוק מכפר קוריסט, מבית עשיר וטוב. הכלה השלישית היתה אשת טאניע, בתו של ארקדיר מרכבלובקה, והכלה האחרונה היתה אשת אהרון מרובנה, שנתאלמנה אחרי בעלה.

בזמן האחרון יסדו בחנויות של משה וושצ'ינה בית מסחר סיטונאי בשותפות של כל בניו וחתניו, והם התחרו בסוחרים הזעירים בסטפן.

משה וושצ'ינה נחשב בסטפן כאחד מבעלי הבתים המכובדים. לפעמים היה גם מתפלל כשליח ציבור, ביחוד בשבתות - שחרית ומנחה, וגם ביום הכיפורים. ביתו היה פתוח לנדבות ולתרומות למפעלי ארץ ישראל.

מכל משפחת וושצ'ינה הענפה נשארו בחיים שני חתניו, זליק ברוסיה, ואברהם דורוצינסקי בארגנטינה, ואחד מנכדיו, בנו של דודיל - יצחק וושצ'ינה, הנמצא בארץ. אומרים שגם בנו הצעיר, אהרון, חי ברוסיה, ואילו כל יתר בני משפחה ענפה זו הושמדו.

כדאי לעמוד על תכונותיו של אברהם דורוצ'ינסקי, אשר הגיע בשעתו לסטפן מסלונים בתור מומחה לעסקי עצים ועבד כפקיד בפירמה של הנדבן הידוע פרסטר -ברנשטיין, שקנו את אחוזת היערות בסביבת סטפן. דורוצ'ינסקי היה בעל תרבות ובעל אופי. נענה לכל מפעל ביד רחבה והיה מאוד פופולרי בין הציונים הרבי-זיוניסטים. היה משתתף בנשפים שהיו עורכים בעיירה למטרת צדקה והיה רצוי ומקובל בכל המפלגות והמוסדות הפילנטרופיים.

כדאי לציין, שהוא, בתור פקיד, לא פחד מפני שלטונות מס הכנסה דאז, וקנה לו רדיו משוכלל. היה זה הרדיו הראשון בסטפן. רוב המכרים היו מתכנסים בביתו, נהנים לשמוע חדשות ואפילו מנגינות ותזמורות.

כשפלשו הסובייטים לסביבתנו קרה מקרה מוזר לאברהם דורוצ'ינסקי. בעל אחוזת "יערות סטפן", הנדבן פרסטר, נשאר ללא אמצעי קיום. כשנודע הדבר לאברהם

נפגש עםהמנוח משה קויפמן ועם בן ציון שיינבוים, יבדל לחיים, הנמצא כעת בארץ, והציע ששלושתם ילכו בין בעלי הבתים בסטפן ויקבלו תמיכה כספית עבור פרסטר. המבצע נעשה בשקט, ללא כל פרסומת, אולם לאזני הסובייטים זה הגיע. השלישיה הואשמה בקונטרבולוציה והיו צפויים לעונש חמור.

אינני יודע איך ובאיזה צורה בוטל המשפט, אולם אברהם שהיו קודם אחד האי-שים המנהלים את עניני המוסדות העירוניים בסטפן, הורחק מההנהלה והיה צריך לברך ברכת "הגומל" ביחד עם שני חבריו, על שיצאו בשלום מגוב האריות של הנ.ק.ב.ד.

19. מאיר מיכאל ויניק

בית קטן ונמוך לרגלי הוואל, בין משפחת פנחס גוז וחיים גרשון גוז. בדמיוני נחרת הבית הזה כאילו גמד מטייל בין שני ענקים.

מאיר מיכאל היה יהודי פיקח. הלצות והברקות היה מפליט כמו טחנת הגריסין שלו, בה היה מעבד את הגרעינים. הכוח המניע של הטחנה שימשו רגליו של ויניק. הוא לא היה עשיר מימיו, אבל ביתו היה נקי ומסודר. את אשתו אינני זוכר, רק אותו, את בנו ובנותיו.

זכורני מקרה, שמאיר מיכאל סיפר על עצמו. בימי מלחמת עולם הראשונה, בעת אשר החזית נתקרבה לעיירתנו ופגזים החלו פוגעים בבתים, וכך מספר מאיר מיכאל: שמעתי מרחוק את רעש התותח, נדחפתי אל קיר החומה הקרובה, והנה באותו רגע הרגשתי רסיסי אבנים על גופי. חשבתי שהקיר התמוטט עלי, התרחקתי מהקיר ובזחילה תפשתי מחסה שני, וכך ניצלתי ממוות בטוח. אולם לא לזמן רב, כי לא עברו ימים רבים ומאיר מיכאל הלך לעולמו.

היה לו בן יחיד, אברהם, וגם הוא מת בזמן המלחמה העולמית.

שלוש בנותיו היו: הבכורה, רוחצה, שנישאה למילשטין נתן; הבת השניה, בשם רייצה, והבת השלישית - גיטל. את רוחצה עזב מילשטיין וברח לרוסיה, שם נעשה לקומיסר. הוא עזב אותה לאנחות עם ילד קטן, יצחק. הבת השניה, רייצה, אשה שקטה ומסורה לבעלה וילדה. גיטל, בת הזקונים, היתה נאה, בעלת פנים עגולות, שערותיה מתולתלות וקוראת תמיד רוסית. לרחוב לא יצאה בלי ספר מתחת לזרועה ונחשבה לאחת מהנוער האינטליגנטי בסטפן. היא עזבה את סטפן בשנים הראשונות של שלטון הפולנים והיגרה לארה"ב.

20. בית שאול ויצנודל (שאול הקצב)

שאול הקצב היה בעל זקן רחב ששיבה זרקה בו. גבוה, רחב כתפים ותמיד רציני. לאמיתו של דבר לא ראה איש שהוא יריב עם מישהו או ירים יד. הוא היה מוכר בשר טריפה רק לגויים ולפריצים.

לפני השריפה גר בשורת הבתים למעלה, ואילו למטה, מתחת לבית המגורים, היה האטליז שלו.

היו לו שלושה בנים: יצחק, גרשון וצבי, וכמה בנות: ינטיל - גבוהה ושמנה (קראו לה ה"קוזק"), לאה, סוניה, שיינדל ועוד שתיים ששמותיהן פרחו מזכרוני. הצעירים למדו בבית הספר. כמה מהן היו מתחברות עם חברות בנות גילן ואחדות מבנותיו ישבו בבית כאילו התנזרו מהחיים. כנראה שהמצב הכספי בבית לא היה משופר ונדוניה לא היתה בכדי להשיאן. ינטיל נישאה לאיש, ורק אחד הבנים, יצחק, התחתן.

גרשון, הבן השני, היה חולני. לאחר שחזר משירותו בצבא הפולני דיבר הרבה מאד על חייו בצבא. בכל הזדמנות היה מספר ללא הרף, אם רצו לשמוע את דבריו ואם לאו. כנראה ששרותו בצבא הפולני השפיע עליו מאד.

זכור המראה כיצד היה גרשון סוחב על גבו עגל שקנה אצל איכר: - שתי רגלים מצד אחד ושתי רגלים מצד שני ובאמצע הראש של גרשון, והוא הולך ומקלל בקללות רוסיות עסיסיות את הפרה, את העגל, את האיכר ואתהקונים. כך היה ממשיך עד שהגיע לביתו.

בת אחת ממשפחה זו נותרה לפליטה בהיותה בערבות רוסיה וכיום חיה בארץ.במו כן נותרה בחיים אחת מאחיותיה בדרום אמריקה, ואילו גורל יתר בני המשפחה הענפה הזאת היה כגורל רוב בני העיירה, - כליה.

21. גרשון ויצנודל (פייסיס)

ביתו של גרשון פייסיס היה בקרבת הנהר. בית זה עמד קצת יותר גבוה מביתו של סיקלסקי, והיה גם יותר גדול בשטחו.במו כן היתה מסביב לבית גינת ירקות.

כיוון שהבית היה ישן, הכניס בו גרשון הטייח-הבנאי שיפורים:הרס את הבנין הישן ובנה תחתיו בנין חדש וגם סידר שם מאפיה מודרנית.

גרשון היה ממלא במסירות את תפקידו הציבורי בחברא קדישא.

לגרשון היו כמה בנים ובנות, ביניהם משה הגבוה ותנחום (טאניע). שניהם היו בחורים שקטים ועמלים (עבדו במאפיה). כמו כן היו פעילים ב"נוער הציוני-חלוצי".

כמו רבים אחרים ניספו גם הם ומשפחתם בשואה.

22. יוסף זילברברג (יוסיל מירלס)

לפי שמו היה יהודי וכזה מוצאו. לפי מראהו, עם "זקנקן קמץ" מתחת לסנטרו ומנהגיו שונה היה מיתר בני העיירה היהודים. הוא היה מ"היהודים המלומדים" (אוטשוני יבריי) מימי הצאר ניקולאי. היכן רכש את השכלתו, וביחוד את השפה הרוסית, לא ידוע. כל השנים שימש כלבלר ברשות ("הוואלאסט") הרוסית וכלם התיחסו אליו בתור שכזה. כשקמה מדינת פולין וסטפן, כמו כל השטח הווליני, צורפה למדינה החדשה, נבחר זילברברג כסגן "הוואויט" (סגן ראש המועצה). בזמן העדרו של ראש המועצה היה מכהן כראש המועצה, ענוד היה סרט רחב ירוק שקצהו האחד בכתפו וקצהו השני משתלשל עד מותניו, כשעל הסרט הירוק סמל מדינת פולין.

במילוי תפקידו הציבורי-ממלכתי נטה דווקא להעדיף בעזרה לאוקראינים ולפולנים. מובן מאליו שבבית הכנסת לא היה מבקר, אלא בערב יום הכיפורים לתפילת כל-נדרי. זאת היתה עיקר יהדותו, שהסתיר לאחר התפילה עד לשנה הבאה.

רוסיותו התבטאה בעיקר בשתיית התה, שנהפכה אצלו לפולחן. את המיחם העמידו לפניו על השולחן והיו מוזגים לו ארבע כוסות תה בבת אחת. היה יושב ומריק כוס אחר כוס עד שנתרוקן המיחם. כשעסק במלאכת "קודש" זו אסור היה אף לאחד מילדיו להיכנס לחדר.

אשתו, אסתר מלכה, היתה חנוונית סוחרת באריגים בשביל איכרי הסביבה. היו לו שני בנים. הבכור מת בבחרותו בימי מלחמת עולם הראשונה ממחלה מדבקת, ואילו הבן השני, שמואל, היגר לאמריקה. בת אחת, צירל, התחתנה עם משפחת פלדיין מקוסטופול. הבת הינדה התחתנה עם יונה גרוסמן, אחד מילדיה, יוסף, עבר את השואה ונמצא באמריקה. הצעירה, רייזל, התחתנה עם ירחמיאל פרלשטיין וגרו ברובנה.

יוסף זילברברג ואשתו מתו עוד לפני השואה ויתר בני משפחתו ניספו בה.

23. זייבל פרעס - הכובען

בין שורת החנויות היתה גם לו חנות וחדר מגורים בלי חלון. האור לחדר בקע מהחנות שבשוק. אך באותו חדר הוליד וחינך שני בנים ושתי בנות (או שלוש) וגידל אותם. הבנים עתה באמריקה. אחד מהם, אברהם. בחור אמיץ ונועז, חבר במכבי-אש. כשהיתה פורצת דליקה, היה רץ באמצע השוק, חבוש כובע פלדה כשחצוצרה בידו ותוקע ומריע בקולי קולות להעיר נרדמים. עד מה קנאתי בו ובתפקידו הנעלה!

זייבל היה כבר באותם ימים זקן; ראייתו היתה לקויה וכשישב ותפר את הכובעים בשביל הגויים בעיקר, הוא היה שקוע במלאכתו והיה שם בכובע לא רק את המחט, אלא גם את העיניים ואת החוטם. נדמה היה כאילו הוא תופר לא במחט כי אם בחוטמו. אשתו היתה נמוכת קומה. עפ"י רוב היתה היא באה במגע בענין ממכר הסחורה עם הגויים, וכשגדל אברהם היה הוא המוכר.

בסוף ימיו הספיק ר' זייבל לקנות לו בית מגורים יותר טוב בסביבת בתי הכנסת, והחדר שעל יד החנות נשאר לשירותו של אברהם, שהיה מכניס לשם בערבים את חבריו בני גילו והיו עורכים בו סעודות ופגישות חברים. כמובן גם יי"ש לא חסר ואחר כך היו יוצאים אל ה"וואל" ושרים שירים אוקראינים, לפי נוסח הגויים. נוסח חיים זה קירב אותם לאוקראינים שהתהלכו אתם כידידים.

בביתו של ר' זייבל פרעס גדלה גם נכדה יתומה מאחת הבנות, והיא שתמכה בהם לעת זקנה, כי הבנות עזבו את ההורים והתחתנו, אברהם נסע לאמריקה והזוג הזקן נשאר גלמוד.

ר' זייבל מת לפני השואה. נשארה רק הזקנה עם נכדתה, שהושמדו ביחד עם כל בני העיירה.

24. וועלוול טקס (סוקלסקי)

ביתו היה בקצה המזרחי שלהסימטה, במורד אל ההורין עמד כאילו חפור בתוך ההר. הבית היה ישן ורעוע, כמוהו כבעל הבית, שכל ימיו היה שוכב במטה.

סמוך לבית היתה אורווה עם גג רעפי עץ, שעשבים גדלו עליהם ואפשר היה לעמוד מלמעלה על ההר ולהציץ לתוך האורווה.

את הבית הכרתי בגלל סיבות אחדות: ראשית, בקיץ היינו הולכים להתרחץ בנהר, ואיך זה לא להציץ לתוך הבית העומד על יד הנהר, ואשרי האדם שגר בו ואינו צריך, בימות הקיץ הלוהטים, להטריח עצמו מרחק רב בכדי להתרחץ בו.

וועלוול סוקלסקי היה יהודי זקן וחלש. אשתו, כנראה השניה, היתה יפה, צעירה וזריזה. היה להם בן אחד - לייבישקה, ממושקף, מהאינטליגנציה שבעיירה. הוא היגר לאמריקה ונשארה להם בת יחידה - פסיל.

אשתו השניה, שהיתה המפרנסת מלכתחילה, חלתה לפתע במחלה ממושכת חשו-כת מרפא, וכך מלאה את מקומה בפרנסת הבית הבת פסל, שנישאה לבחור מאוסטראה-וולין.

גם משפחה זו הושמדה בשואה.

25. בית שפטיל יוקלזון

ר' שפטיל, יהודי בעל זקן לבן ובעל הדרת פנים, היו לו כמה וכמה עסקים: בירה בחביות, מוצרי ברזל ועוד. נפטר בשיבה טובה והשאיר אחריו ששה בנים ושתי בנות. הבכור, בן ציון, אשתו מתה עליו בצעירותה והשאירה לו בן רפאל ובת צפורה. הבן נמצא בארץ. כעבור כמה שנים נשא לו בן ציון אשה אחרת.

הבן השני של שפטיל היה ברוך, גר בדומברוביצה. בצר לו בעניני פרנסה היה מגיע לסטפן לראות מה שלום אחיו ובינתיים היה מקבל "זריקה" של כמה מאות זהובים.

הבן השלישי, שמאי, היה מפוכח ועצמאי. עסק במסחר בקר וסוסים, אף פעם לא התעשר ממסחר זה אולם התפרנס בכבוד וביחד עם חברו, ברוך רסיס, ידע להתהלך עם הגויים. אלא שבימי הגטו והשואה גם זה לא עזר לו והוא ניספה יחד עם כולם.

צבי (הירש), הבן הרביעי, התחתן עם אחת ממניביצה; אשה תמירה ויפת תואר, נולדו לו ילדים וניהל חיים משפחתיים רגילים. הוא הדין לגבי דב, שנשא לו אשה מרובנה, רק בן אחד היגר לאמריקה והוא מתגורר שם עד היום.

הבת הבכורה דבורה נישאה לאחד מקליבן, והבת השניה נישאה לאליהו קויפמן. אליהו בא מרוסיה, אם אינני טועה מאודיסה; משכיל היה וידע הרבה שפות. לאחר החתונה פתח חנות לבדים, אולם לא ידע לכוון את העסק; תמיד עסק רק בפילוסופיה ובפוליטיקה והעסק התחסל. יום אחד לא היה לו מה לעשות והלך לעבוד ביער בעבודת כפיים, שלא היתה לכוחותיו.

בינתיים התחיל להיפגש עם חברה של צעירים והיה מספר להם, בסודי סודות, כי המציא שיטה אריטמטית חדשה העשויה להביא מהפכה שלמה במדיניות הכלכלית והקלה ניכרת במשבר המדיני שעבר אז על פולין. הוא סיפר גם שחיבר איזה שהיא חוברת כלכלית ושלח אותה לממשלה כפטנט. מהפכה זו לפי דבריו היה בה כדי להקים את מדינת היהודים שתשתרע לא מדן עד באר-שבע, אלא מנהר דון שעל יד הוולגה ועד לוורשה. כמובן, שלחבר׳ה בסטפן היה חומר רב לבלות בו את הזמן ולהתקלס קצת על חשבונו של אלי זה.

בימי השחור והסבל הנורא בגיטו, הירבה אלי זה בנבואותיו והזיותיו, וככל שרבתה הפורענות וגזירה רדפה גזירה, היה אלי קויפמן מנבא כי שעת הגאולה קריבה והולכת, ברצותו לנחם ולעודד את המוכים והנרדפים. הוא ידע תמיד לנמק ולהסביר חישובי הספירה שלו על בסיס אריתמטי מסובך. ואמנם, חלק ניכר מיהודי הגיטו, בהיותם במצוקה נוראה ועל סף יאוש, שאבו עידוד מה מנבואותיו והזיותיו של אלי זה, למרות שהכירוהו, כי הרי "הטובע נאחז בקש". הוא נספה עם כל משפחתו ויתר בני העיירה בשואה הנוראה.

26. בית נחום כגן

לפני מלחמת העולם הראשונה גרו אצל משה ושצ׳ינה נחום ואשתו שרה, אשה חרוצה, בעלת חוש למסחר ואדוקה מאד. ואלה שבעת ילדיהם: משה, ישראליק, פייגל, בתיה, בריינדל, פנחס ושושנה (רייזל).

ר׳ נחום היה גבר נאה, בעל זקן שחור, עיניים טובות, לטפניות: היה עסקן ציבורי בכל רמ"ח אבריו. בזמן מלחמת העולם הראשונה היו הרבה אנשים, וביחוד נשים, שבעליהן היגרו לעבר לים, נזקקים לתמיכה כספית ולמלה טובה. ר׳ נחום היה הכתובת לכולם. כשהגיעה לאיזו שהיא אשה שבעלה באמריקה הודעה להצטרף אליו והיא לא ידעה לאן לפנות ומה לעשות, היה ר׳ נחום טורח למענה בכדי להקל עליה את ההגירה.

הבן משה היה מעורב בחנות הבגדים ועזר על יד בני הזוג, ואילו ישראל היה יוצא דופן. הוא היה בבחינת הציץ ונפגע. ואם בבית היה נוהג לפי המסורת, הרי בחוץ החל לפרוק מעליו את עול הדת. הוא היה אחד הבחורים המשכילים בעיירה, עסק בציונות, בהצגות שונות, וכמובן, גם ברומנטיקה. בין חבורת הנוער מבני גילו היתה בת אחת, אף היא בעלת השכלה, ידעה עברית יפה ואף היתה מבית טוב, שמה אסתר גלפרין. בת ר׳ זלמן גלפרין. שני הצעירים אהבו לבלות יחדיו בצורה חברית.

אותה עת של תקופת המלחמה התפשטו מחלות מדבקות בכל סטפן ולא היה בית שלא היה בו מת, וגם על משפחת כגן לא פסחה המחלה והשכול. ר׳ נחום וישראל בנו חלו ונפטרו.

כעבור מספר שנים הלך הבן משה ברגל ביום שמחת תורה מתחנת הרכבת במלינסק לסטפן. הוא חזר ברכבת מרובנה, שם התיצב בפני ועדת גיוס של הצבא, וכשחזר למלינסק לא רצה לחלל את החג ולנסוע בעגלה. המרחק בין מלינסק לסטפן הוא 19 ק"מ והדרך כולה בין יערות, מקום מועד לפורענויות. באמצע הדרך התנפלו עליו שודדים, תקעו סכין בגרונו ולקחו מה שלקחו ממנו, אך משה לא נהרג. הוא הערים על השודדים וכשתקעו בו את הסכין העמיד פנים כמת. הם עזבוהו והוא נשאר מתבוסס בדמו. למזלו עבר באותה דרך שכן של משפחת כגן-ו־טעק הנקניקן, והלה הכיר את שכנו משה. הוא מיהר העירה, שכולה צהלה ושמחה בשמחת תורה, והביא את הבשורה הרעה למשפחת כגן.

כל סטפן היתה כמרקחה. רתמו סוסים ורצו במהירות למקום האסון. לא אחרו להוביל את משה לרובנה עם הסכין התקועה בגרונו ושם, במאמץ רופאים מומחים, הצליחו להשיב את רוחו. מצבו היה רציני מאד ומסוכן, אולם הרופאים הצילו את חייו. לאחר מכן התחתן והוליד בת אחת. פייגל, בחורה סימפטית, נשאה בעול ביתה וסידורו וגם בחנות הבגדים טיפלה. היתה בין הבנות הטובות שבסטפן. היא היגרה לארגנטינה למרות היותה ציונית מסורה. שם נאלצה לעבוד קשה בכדי להשתכר לקיומה, אך לא שהתה זמן רב בארגנטינה וחזרה לעיירה. בסטפן פגשה בשמואל גוז והשידוך ביניהם לא אחר לבוא. נולדו להם שני ילדים וחיו חיים שקטים ומאושרים עד לשואה.

בתיה, בחורה גבוהה, עליזה. התחתנה עם אברהם רודניק מכפר קוסמצוב. נולדו להם ילדים וניהלו חיים שקטים בבית הורי אברהם. וכן אחותה, בריינדל, היתה מאד חיננית ויפה, שקטה ומסורה לבית.

ואחרונה רייזל, או לפי שקוראים לה בארץ - שושנה. מימי ילדותה יפה ותוססת. זכורני שפעם באה להקת שחקנים לסטפן והציגו את "די רומאנטישע חתונה" (החתונה הרומנטית). שושנה לקחה חלק במשחק של ילדונת צעירה. מהדהדות באזני עד היום דברי השיר "הוליעט הוליעט כל זמן איהר זייט יונג" (השתובבו כל עוד אתם צעירים). גם שושנה, ביחד עם פנחס, לא שבעו נחת בשנים האחרונות. האם חלתה ומתה ושניהם בצעירותם נאלצו לנהל את הבית ואת החנות. בימי השואה התחבאה שושנה בפינה נידחת ולאחר מכן לקחה את גורלה בידיה וניצלה וחיה כיום בארץ. כל יתר בני המשפחה ניספו בשואה הנוראה.

27. רבי לייב הסנדלר

ביתו של רבי לייב הסנדלר, אשתו שפרינצה, הבן זליג והבנות ציפה וייענטעל.

רבי לייב פירנס את משפחתו בדוחק רב והיה אחד העניים המרודים בעיירה. יחד עם זה היה יהודי גאה וירא שמיים. הוא נמנע מלהתלונן על אף היותו על סף חרפת רעב. חי עם משפחתו בביקתה עלובה, בעלת רצפת טיט וגג דולף.

בנו זליג גוייס לצבא הצאר ונשלח למלחמת רוסיה-יפן בשנת 1905. מאז לא שב לבית אביו. היו אמנם שמועות כי בדרך כלשהי נתגלגל לפריז וחי שם, אך לא נוצר איתו שום קשר במרוצת השנים.

הבת ציפה נישאה, אך בעלה היגר לארה"ב לפני מלחמת העולם הראשונה והיא נשארה סמוכה לשולחן אביה. מספר שנים לאחר מלחמת העולם הראשונה הצטרפה ציפה לבעלה בארה"ב ומאז היתה מסייעת לאביה במשלוחי חבילות וכסף.

הבת השניה, יענטעל, נישאה ליהודי מהעיירה הסמוכה אוסובה, כך שבבית נותרו רק רבי לייב ואשתו ובסיוע מתן בסתר של שכנות חסודות יכלו להתקיים איכשהו בדוחק.

למרות מצבו הכלכלי הקשה לא נהג רבי לייב לרטון ובכל הזדמנות היה מתבדח ומפליג בסיפורים דמיוניים והתחבב מאד על שכניו.

להלן אחד מסיפוריו: -
באחד הלילות שלפני הימים הנוראים השכים רבי לייב לסליחות. בדרך מביתו לבית הכנסת הבחין בחשכת הליל בדמות עטוייה לבנים המתקדמת באיטיות ובכבדות בקרבת בית הכנסת. הדמות נשאה על גבה גויה נוספת, אף היא עטופה בלבנים (מאז ומתמיד הלכו שמועות בעיירה על רוחות ושדים ונפטרים המבקרים בבתי הכנסת בלילות). מיד התעורר החשד בלבו של רבי לייב, שאלה הם מתים הרוצים לבקר בבית הכנסת, אך הוא אזר אומץ לב והחליט לעקוב אחר הדמות המסתורית.
בעקבו אחרי הדמות הבחין רבי לייב כי הדמות התקרבה לאחד מבתי הגויים והפילה את אשר על גבה בחבטה על הארץ.
רבי לייב התקרב לדמות ומה עיניו רואות, הרי זה מכרו הגוי בבגדי בד פשתן לבן, שנשא על גבו בול עץ צפצפה בעל קליפה לבנה.

והרי לכם מוסר השכל, לדבריו של רבי לייב, כי כל ענין השמועות בדבר רוחות ושדים מצוץ מן האצבע. צריך רק להעיז ולהיווכח.

28. נחום מאיר

נחום מאיר, אדם גוץ היה, בעל זקן אדום ששיבה זרקה בו, אולם כוחו במתניו; עיסוקו - סחר עם הגויים מהכפרים הקרובים.

שתי בנות היו לו. הבכירה מלצ׳יע (מלכה) והשניה מאטיל. הן השתייכו לנוער המתקדם, טיילו עם בחורים אל ה"פאגולינקע" - הטיילת, והשתתפו בלהקת השחקנים החובבים שבסטפן. מאלצ׳יע התחתנה עם ניסל, בנו של ר׳ יקותיאל גולדברג, ומאטיל התחתנה עם דב וואקס.

הפרנסה בחנותו של נחום מאיר לא הספיקה כדי לכלכל את המשפחה, והם עזבו את העיירה.

דב ומאטיל מתגוררים כיום בארגנטינה, ואילו יתר בני המשפחה ניספו בשואה.

29. ר׳ פייביש פלדמן (פאליע דער כליזמר)

באותה שורה צפופה של חנויות ודירות סמוכות ללא חלון לרחוב היתה דירתו של פאליע, יהודי בעל זקן רחב מידות ונמוך קומה. אשתו איטה נמוכה ממנו, אך השכנים היו אומרים שהיא "אישה קוזק". היו להם ארבעה בנים ושתי בנות. הבכור התגורר ברובנה.

הבת פייגל, שבעלה היה עושה גלגלים לעגלות, אדם שקט ויודע עמל (שנים מהנכדים, יצחק ואברהם רוכבלט, נמצאים בארץ).

הבן השני, זאב-וואליע, אדם חרוץ, רב פעלים, ניסה אף הוא את מזלו בפרנ-סות רבות.

הבת השניה, שיינדל, שנישאה לבחור אשר הבריח את הגבול מרוסיה, התחתן בסטפן וחזר עם אשתו לרוסיה.

הבן השלישי, משה׳לה, בחור זריז וממולח, הסתדר במכולת סיטונית וקמעונית.

לבסוף בן הזקונים, אביגדור, שהיגר לארגנטינה.

ממה התפרנס יהודי כמו ר׳ פאליע? בהיותו שייך לשבט הקאלעניקעס - הכלי-זמרים, היה מנגן על בטנון-באס בחתונות ובשמחות.

הכלי-זמרות לא היתה פרנסתו היחידה. הוא מכר גם דגים מבושלים ומפולפלים, שריחם הגיע מרחוק, כיד אשתו איטה הטובה. לא רק הגויים נהנו מהדגים הטעי-מים האלה, גם יהודים רבים קנו אצלם. ועוד מקצוע היה לו לפייביש - עשיית יי"ש. הוא היה מריץ את אשתו למזוג לערלים: "איטה! מזגי לערל כוסית חביני חשבון מפורט לערל זה", אך מעולם לא היה מרוצה מהתוצאות. תמיד חשב שלא קיבל תשלום הראוי לו בעד מעשה ידיו ותמיד היה רוטן.

למרות כל אלה הגיע ר' פייביש לשיבה טובה ביחד עם אשתו, אולם זוועות השואה לא פסחו עליו והוא ניספה עם משפחתו.

30. יואל פרישקולניק (יואליק גאטעס)

לכל בני משפחת פרישקולניק, החל מאביהם הישיש בן ציון וכן יוצאי חלציו קראו בשם "די-גאטעס". מאין נבע שם זה לא ידוע לי, היו שמועות שהכינוי הודבק לסבו של יואל, רבי ישעיהו פרישקולניק, עקב הדגשת יתר של "אדני אלהיכם אמת", בהיותו גבאי ובעל תפילה.

ביתו של יואל היה ברחוב בתי הכנסת תחת גג אחד עם הוריו, והחנות היתה בקר-בת מקום לביתו של רומן "הנקניקן" ובבעלותו.

יואל היה אחד ממיסדי התנועה הציונית בעיירה, והיה שייך לחברת המשכילים בסטפן. כאשר נוסדה בעיירה להקת שחקנים דרמטית השתייך גם הוא ללהקה זו.

בזכרוני נחרתה הדמות של "המכשפה" במחזהו של גולדפדן (ביידיש "די-כישוף-מאכערין"). טובי החברים לקחו חלק בהצגה זו והשקיעו בה את כל כחם ומרצם. במשך ימים ארוכים ערכו חזרות. אינני יודע מי הגה את הרעיון למסור את תפקיד המכשפה לגבר. אולם יואל פרישקולניק שיחק את תפקיד המכשפה בהצ-לחה בלתי רגילה.

מאז עברו הרבה שנים, אך עדיין מהדהדות באזני קריאותיו של יואל פרישקול-ניק "המכשפה" לבן אחיו ישעיהו - אליקים בהצגה: א-לי-קום-קים. א-לי-קו - קים!

הרושם של ההצגה בסטפן היה גדול מאד. ראיתי את שחקני "האהל" בארץ בהציגם את "המכשפה" בהצלחה גדולה, אך נדמה לי כי אין להשוות אותם למשחק של הלהקה הדרמטית בסטפן.

את שנותיו בילה יואל פרישקולניק בסטפן ככל יתר חבריו, התחתן והוליד ילדים, מהם בנו ישעיהו ובתו סוסיל, כיום שרה קפלן, נשארו בחיים אחר השואה ונמצאים כעת בישראל.

יואל הפך משחקן בחסד לבעל חנות למוצרי טבק והיה בעל בעמיו. בעת שלטון הסובייטים עבד כמנהל חשבונות, הוא, אשתו טיבל (מבית צוקרמן מוצאה מברז-נה הסמוכה) ובנו הבכור שאול ניספו מידי הגרמנים הארורים ושותפיהם האוק-ראינים המקומיים.

31. חיים קמיניץ - החייט המעולה

מוצאו מהעיר רובנה. למד בחדר תלמוד תורה. משפחתו היתה עניה ולא יכלו להרשות לעצמם ללמדו עוד, ומסרוהו ללמוד חייטות. לא השלים חיים לימודיו בחייטות והיה חציו מלומד שלא סיים לימודיו וחציו השני מחציתו של חייט.

כשבא לסטפן והתחתן עם אחת מבנותיו של מלך החייט, הודיע במפורש כי הוא חייט ממדרגה ראשונה ואין למצוא דוגמתו בכל הסביבה. מובן מאליו, שבהשוואה לחותנו מלך, היה באמת בעל מקצוע מעולה.

חותנו מלך, יהודי חולני, שפני שחפן פניו, עסק כל ימיו בחייטות לאיכרים. אצלו הזמינו בגדים איכרי הסביבה שלא הקפידו כל כך על הדיוק ועל המידה, לכן כשקרה ואיכר התעקש דווקא למדוד את חליפתו ואנחנו הצעירים עמדנו מן הצד והסתכלנו, יכולנו להעיד ששרוול אחד היה ארוך והשני קצר; כל כיס היה מופנה לכיוון אחר ובגודל שונה. גם הכפתורים היו תפורים לא בשורה אחת, אלא במין זיג-זג. אבל מה יעשה איכר עני שבקושי קנה לו את האריג ולחייט יותר טוב לא השיגה ידו לשלם? קיבל איפוא את הבגדים והלך לו הביתה בשלום.

חייט זה ראה את מלאכתו של חותנו וחשב שכל החייטים בסטפן הם מסוגו של חותנו והחשיב עצמו כמעולה.

לאחר חתונתו התחיל לחשוב על פרנסה והיו אנשים שיעצו לו להצטרף לשמואל גרבר החייט המעולה ביותר בסביבה; שם יכול להרויח וגם לרכוש נסיון יותר בעבודה. אחרי שהיות רבות ופקפוקים נעתר חיים לאשתו ונכנס אל שמואל גרבר לראות מה טיבו. בצעדים מדודים נכנס לחדר העבודה, סקר מגבוה (למרות שהיה בעל קומה נמוכה) את כל היושבים ופנה לבעל הבית שמואל גרבר בזו הלשון: "האם אצטרך כל ימי לשבת ולעבוד יחד עם כל ה"שורה-ווענץ" (ווענץ-פשפשים ביידיש). קול צחוק פרץ מבין החבר'ה שישבו רכונים על עבודתם

ומאז כונה חיים קמיניצר בשם "חיים שורה וורנץ"), שם שלא הירפה ממנו עד רגעיו האחרונים.

אדם טוב היה, בעל נימוס ואחריות. הוא ניספה עם משפחתו בשואה.

32. רבקה קמנשיין

בחנות הפינתית והמרכזית נמצאה חנותה של רבקה קמנשיין (בתו הבכירה של משה יוסף שיינבוים). היא נתאלמנה מבעלה יהושע בגיל צעיר ונשאר אצלה בן אחד ויחיד, יצחק, או כפי שכינוהו "איצ׳נקה". בחור גבוה ויפה.

יצחק היה מקובל בין הנוער הציוני ושימש הרבה שנים מורשה של הקרן הקימת. היה פעיל בלהקת שחקנים שהציגו באידיש.

רבקה התחתנה עם אלמן אחד ברובנה או מהסביבה ואיצ׳ינקה התחתן גם הוא ועבר לרובנה או לזדולבונוב.

כמו רבים אחרים ניספו גם הם ומשפחתם בשואה.

33. ברוך רסיס (איציק יוק׳לס)

בגיל חמישים נתאלמן ברוך ונשא לו אשה שניה. היו לו ארבעה בנים ובת אחת. מלאכתו - בעל עגלה. היה מוביל את הדואר בין סטפן ומלינסק והבנים עוזרים על ידו. אף על פי כן לא הצליח להאכיל את משפחתו לשובע וכשהיה צריך להאכיל את סוסיו שבולת שועל היה ניגש למוכר תבואה, תוחב לידו איזה שהוא מטבע, והיתר היה לוקח בהקפה. אך תמיד חייב היה למוכר התבואה. מכיוון שהיה נוהג בסוסים החל גם לעסוק במסחר בסוסים. בכל יום שוק אפשר היה לראותו בודק סוסים, וכל זאת על מנת להשלים את פרנסת המשפחה. אולם לכדי השלמה כזו מעולם לא הגיע, שאחרי יום שוק כזה אפשר היה לראותו בבית מרזח שותה יין שרף כיד המלך, וזה על מנת לברוח מהמציאות הקשה.

מובן מאליו שלמדן גדול לא היה ברוך, וכאלה היו גם בניו. למרות זאת, בימי ילדותם מסרם לבתי ספר שבעיר, אך עסקי אביהם קסמו להם יותר ולא פעם היו רואים את בניו לצידו בבית המרזח.

ברוך רסיס זה יכול היה בודאי להיות כל ימיו בסטפן וללכת לעולמו מבלי להת-בלט, לולא המקרה שאירע לו, אשר זעזע את העיירה כולה.

בתו של ברוך היתה יפה וחיננית, רבקה היה שמה, למדה בבי"ס פולני וגמרה כמה כיתות. נתבגרה טרם זמנה והיתה מטרה למבטיהם התאוותניים של גברים. ויותר מזה, של גברים לא יהודים. ואם בחורי סטפן נתנו לה לעבור בשקט מבלי לנגוע בה, ידע מנהל הדואר הפולני לנצל את תמימותה. ביום בהיר אחד יצא קול בסטפן: רבקה רסיס ברחה מהבית עם מאהבה מנהל הדואר.

סטפן היתה כמרקחה, כי באותו זמן ברחה מביתה בחורה אחרת והשתמדה, וכבר התחילו להתלחש כי בתור ישנן עוד בנות העומדות להתנצר.

ברוך רסיס, למרות שלא היה מהאדוקים בעיירה, כשהגיעה אליו הבשורה האיומה, הלבין בין לילה. הוא עשה ימים כלילות בחיפושים אחר בתו. ביקר במקומות שונים ושלח גם מקורבים שיתחקו אחרי צעדיה, עד שיום אחד נודע במקרה שהיא נמצאת בעיר הסמוכה לוורשה, ביחד עם מנהל הדואר ואצל משפחתו.

ברוך הגיע למקום והתחנן לפניה שתחזור אליו והיא באחת: לא ולא! פעם שלח אליה את אחת מידידותיה הקשורה אליה בחיבה רבה, וזו השפיעה עליה שתבוא לסטפן להתארח לזמן קצר ותחזור ל"בעלה". היא ניאותה לחזור לסטפן על מנת להתארח בבית אבא. קסם לה המעמד להופיע כאשתו של מנהל הדואר.

ברוך רסיס ידע לנצל את ההזדמנות הזאת והזעיק את כל הנוער שיבואו אליו הביתה לבקרה, אולי יצליחו להשפיע עליה להשאר בבית האבא.

המעשה הזה יזכר לטוב לנוער הסטפנאי, שהתנדב על כל שכבותיו לבוא לביתו של ברוך ולבלות אתה ימים שלמים. בין המבקרים היה גם מורה ומחנך, הושפע הרבה מרבקה זו והתאהב בה עד כלות הנפש, ולא עבר זמן רב, ולמרות ההתנגדויות מצד חבר המורים וועד ההורים המקומי, נשא לו שנרר את רבקה רסיס לאשה וככה הציל נפש מישראל משמד.

זמן רב לאחר מכן עוד היו אומרים בסטפן: מה שלא הצליח טוביה החולב מכתריאלבקה, הצליח המורה מסטפן.

איש ממשפחה זו לא נותר בחיים לאחר השואה הנוראה.

34. בית תנחום (טאניע) שיינבוים

משפחה גדולה ומסועפת היתה משפחת משה יוסף שיינבוים בסטפן; תנחום שיינבוים, שהיה הבן השני לאביו, היה מקובל במשפחה כאילו היה הבכור וכל ההחלטות במשפחה קבלו את הגושפנקה של תנחום.

הבנים בבית תנחום, שהיה ציוני מצעירותו, קבלו חינוך מסורתי ואחר כך גם חינוך חילוני; למדו בחדרים אצל המלמדים הטובים ביותר בעיירה, ולאחר מכן, עם פתיחת בית הספר "תרבות", בשנת 1923, שתנחום היה אחד מיוזמיו וממיס-דיו, בקרו הבנים בבית ספר זה, וביחד עם זאת עזרו לאבא במסחר. כמעט כל הבנים היו סוחרים מובהקים.

תנחום שיינבוים היה קונה ומוכר כל סחורה שבאה לידו ועל פי רוב היה מצליח; סחר בשערות חזיר, בתבואה, בעורות טריים ובעורות מעובדים, כלי ריתמה לסוסים וכל מיני מכולת. היה קונה כוספה, חביות שמן, נפט, עטרן, שקיאות, אספסת יבשה, ומה לא קנה? - ימים כלילות עסק במסחר, היה שונא אנשים עצלים ותמיד זירז את הזולת, למה תישן? לא פעם קרה לי כשביקר בביתנו ומצא אותי בשעות הבוקר המוקדמות עדיין במיטה, היה גוער בי: "אתה עוד ישן? קומה, הגיע הזמן."

היו לו לתנחום שיינבוים מעלות ויתרונות רבים, אך החשוב ביניהם היה - רדיפה אחר השלום. למרות שהיה כהן, והכהנים כידוע רגזנים הם, לא נראה אף פעם מתרגז, ובביתו לא הרים איש את קולו. ואם הובא לידיעתו שבבית זה או אחר בעיירה נפל ריב משפחתי, או ריב בין שכנים, היה בא ללא היסוס, נכנס באמצע ומכריח במקום את הניצים להשלים איש עם רעהו.

אשתו של תנחום, איטה, מוצאה היה ממשפחה תרבותית. ידועה היתה הן בהש-כלתה והן בחכמתה, והשפעתה על חינוך ילדיה (ארבעה בנים ובת אחת) היתה רבה ומכרעת.

בנם הבכור של תנחום ואיטה, חיים, בחור רציני ואינטליגנטי, למד הנהלת-חשבונות והירבה בקריאה. זמן רב היה מזכיר הועדה הציונית בעיירה. מזכיר של הקרן הקימת, ויחד עם זאת היה עובד בחנות למנופקטורה עם דודו השיל, עד אשר ירד הדוד מנכסיו. חיים התחתן עם שפרה מרקוש-מקוריץ. נולדו להם שני בנים. כולם ניספו בידי הנאצים.

הבן השני בן ציון, הנמצא כעת בישראל, עזר לאביו במסחר מצעירותו. התחתן עם ברוניה טכור, בחורה צעירה וסימפטית מאד. נולדו להם שני ילדים יפים וחנניים, שהיו למופת ביופים. בן ציון גויס בתקופת המלחמה לצבא הסובייטי, וכך הציל את חייו, ואילו אשתו ברוניה עם ילדיה ניספו ביערות סטפן, לאחר שהצליחה לברוח מהטבח הכללי בקוסטופול.

הבן השלישי, יצחק שיינבוים-אורן, עלה ארצה בשנת 1934, לאחר שנות לימודים בגמנסיה בוילנה ולאחר מכן בצרפת. עם הגיעו לארץ נתקבל לעבודה בעירית תל-אביב, בה הגיע במשך הזמן לתפקיד הבכיר ביותר בעיריה - גזבר

העיר תל-אביב-יפו. בתפקידו הרם הזה כיהן עד שנת **1971**, וכשפרש מהעיריה נתמנה כיו"ר הדירקטוריון של מפעל הפיס. כן מכהן כחבר במועצות של מוסדות ציבוריים ופיננסיים שונים בעיר. נשוי לאשתו סוניה ולהם שני בנים ושלושה נכדים.

בשנת **1935** עלה ארצה תנחום שיינבוים עם אשתו איטה ובתם היחידה ברכה (בוזיה). עם התגברות האנטישמיות ושנאת הגויים הוא הבין וחש שעליו לעזוב את העיירה ולעלות לארץ. לאחר שנה לעלייתם חלה תנחום ונפטר. אשתו איטה לא יכלה להבליג על יגונה, ועם בתה ברכה חזרה לסטפן. ברכה נישאה לקרוב משפחה, אכטנבויום שמואל מקלבן, ונולדה להם בת. בינתים פרצה המלחמה, אכטנבוים גוייס לצבא הרוסי וכך ניצל. איטה שיינבוים, ברכה וילדתה הושמדו בשואה.

אם המשפחה איטה שיינבוים ז"ל
נספתה בשואה

אבי המשפחה תנחום שיינבוים ז"ל
נפטר בא"י בשנת **1936**

הבן הרביעי, שמואל, עלה ארצה אחרי השואה, הוא ניצל מידי הנאצים הודות לגיוסו לצבא הסובייטי.

הבן החמישי, שלמה, נמצא בישראל משנת 1936. הוא הגיע ארצה לפני מלחמת העולם, התחתן עם בתיה בקר, והוא ממשיך לעסוק במסחר.

בני המשפחה האחרים שנשארו בעיירה ניספו בשואה.

בצלאל שפריץ

בית הרב הגאון בן-ציון וואלינסקי זצ"ל

בית הרב הגאון בן-ציון וואלינסקי ז"ל היה ידוע ומפורסם בעיירה וסביבתה.

הרב היה ידוע בכשרונותיו הרבים ובבקיאותו בספרי הקודש, הוא היה יושב יומם ולילה ליד שולחנו הרחב והגדול ולומד פרקי ש"ס וגמרא. בזמן לימודיו היה קולו הערב מגיע לבתים רבים בסביבה.

יהודי סטפן נהרו לביתו עם כל מיני שאלות על כשרות ודינים. ביתו היה פתוח ליהודי העיירה כל שעות היום והוא היה עוזר לכל דיכפין ביעוץ והדרכה. למרות שמצבו הכלכלי היה תמיד קשה, היה מזמין ביום ששי בערב אורחים לביתו לערבי שבת. על פי רוב היה הרב מתקיים מתמיכות של חסידיו הרבים בחוץ לארץ, ובעיקר מארצות-הברית, שם העריכו חסידיו הרבים את רבם התלמיד החכם המופלג.

בנו היחיד סנדר ז"ל היה תלמיד חכם, פיקח ורב פעלים. למרות גילו הצעיר היה פותר כל מיני קושיות של הש"ס והגמרא. הרבה בחורי ישיבה שביקרו בסטפן היו מסיבים על שולחן הרב ובנו, שואבים הרבה חכמה ותבונה מפי הרב ובנו סנדר.

סנדר היה גם מהפעילים בתנועה הרביזיוניסטית והיה דורש ומרצה בבתי הכנסת בעיירה. כשהגיעה לעיירה הידיעה על יסוד "ברית ישורון" המסונפת לברית הצה"ר, היה הוא מראשוני מיסדיה. הודות לכשרון הנאום שלו ודבקותו העזה בתורת ישראל והציונות הצליח להקים "ועד תומכי ברית-ישורון", שהיה מקובל על היהדות הדתית בעיירה.

בשנים האחרונות לפני המלחמה היה גם מפקד בית"ר. הגיונו ומרצו הרב תרמו לביסוס המפלגה הרביזיוניסטית על כל זרמיה.

בית הרב הגאון בן-ציון וואלינסקי ובנו סנדר בעל הכשרונות ובני ביתם - זכרם לא ימוש מבני עיירתם ומכל אלה שהכירום.

ישראל קויפמן

ישראל קויפמן עלה ארצה כחלוץ בשנת 1933, היה חבר קבוץ רמת-רחל. כיום חבר קבוץ עין-הכרמל.

אבי, ר' עזריאל-יעקב קויפמן (זוניע) ז"ל

כל תמונה לא נשארה לי מאבא. מחשש לעבור על לאו של "לא תעשה לך תמונה וכל פסל" לא הירבה אבא להצטלם, אלא כשהיה הכרח בדבר. התמונה שנתן לי לפני עלייתי ארצה נשרפה בזמן הקרבות של מלחמת השחרור ברמת רחל אבל אני משווה לנגד עיני את דמותו הטהורה של אבא - גבה-קומה, פניו עטורים זקן-שיבה, עיניו רכות כעיני ילד ומעידות על בעל לב טוב ונשמה זכה.

בר-אוריין היה אבא ומדי ערב היה יושב רכון על הגמרא עד שעה מאוחרת בלילה ולומד משנתו. ניסה להשפיע גם עלינו, הבנים, שנעיין בספרי קודש ולא נקרא כל מיני ספרים שאינם מביאים לידי יראת שמים. לא פעם, כדי להשביע רצונו, הייתי יושב עמו ומעיין באלשיך.

אבא היה אדוק, שומר מצוות קלות כחמורות ומאמין ללא סייג ב"השגחה העליונה". היה אדוק אבל לא קנאי מחמיר בויכוח עם אחרים בעניני דת. הוא ניסה להשפיע עלינו בדרכי נועם שנאמין כי "כל מה דעביד רחמנא - לטב עביד".

לא פעם קנאתי בו על אמונתו הגדולה באלוקים, על יכלתו להצדיק את הדין גם כשהגורל המר לו, וסבלו היה כבד מנשוא. עד היום זוכרני את יום מות אמי מלכה ז"ל, ואני אז בן שתים עשרה. כולנו, ואבא בתוכנו, מיררנו בבכי על מות אמא ובינון קודר הגענו לבית העלמין. כשהגיע זמן אמירת "צידוק הדין" לא יכול היה אחי דוד ז"ל להתאפק והתריס כלפי שמיא: "לא, אלוקים אינו צודק בקחתו את אמנו מאתנו, לא אצדיק את הדין!" אבא נדהם לשמע דברים אפיקור-סיים אלה, ובקול בוכים גער בו באחי ואמר: "אין לנו להרהר אחרי מעשיו של הקב"ה, ד' נתן - ד' לקח, הוא צודק ומשפטו צדק"... כולנו בכינו וחזרנו אחרי אבא על דברי צידוק הדין, כפי שדרש מאתנו...

רודף שלום היה אבא. מקובל היה על יהודי העיירה כאיש ישר-דרך, תמים ובעל מידות תרומיות. לא פעם, כשפרץ ריב בין שני יהודים היו הניצים באים אליו ל"דין-תורה", וכשפסק את דינו לא היו מערערים, כי ידעו שהוא סמל הצדק. אהבת ישראל - עקרון מקודש היה אצלו, הלך בדרכו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, לימד סנגוריה על כל יהודי, גם כשעשה מעשה שיש בו משום חטא, חיפש דרך להצדקתו, למצוא בו את ה"ניצוץ" היהודי.

אין אני זוכר את אבא מדבר שיחת חולין, כל זמנו הפנוי היה קודש ללימוד התורה והתלמוד. רק פעם אחת בשנה היה מרשה לעצמו לפרוק מעליו את החומרה ואף להשתמש ב"מילתא דבדיחותא", שגם היא קשורה בלימוד תורה. זה היה יום שמחת תורה.

מי שלא ראה את אבא בהקפות בשמחת תורה לא ראה התפשטות מגשמיות מהי. כשספר תורה בידיו היה רוקד באכסטזה לפני ארון הקודש, עיניו עצומות, פניו חוורים ונראה היה כאדם לא מעלמא הדין, כולו נמצא בספירות העליונות, כולו רוחניות. הרי שהפצירו בו לפוש קצת, אבל הוא, שהיה בבחינת "כל עצמו-תי תאמרנה" לא שעה להפצרות, המשיך לרקוד ולזמר: "שמחו יהודים בשמחת תורה,אוריתא וישראל חד הם, אוריתא וישראל חד הם" - וכך המשיך עד שכו-חותיו עזבוהו, מחזיר ספר התורה לארון הקודש, מתיישב במקומו ועיניו זוהרות באור יקרות ונראה כאילו השכינה שורה על פניו...

בשנה שאמא נפטרה, שנת האבל, חשבו רבים שאבא לא ירקוד את ריקודו הידוע בשמחת תורה, אבל מה נדהמו כולם בראותם שבאותה שנה אף הגדיל עשות; היה זה ריקוד של "אף-על-פי-כן ולמרות הכל", ריקוד שכמוהו לא רקד מימיו...

ביתנו היה בית ציוני. כל האחים ידעו היטב עברית והיתה תקופה מסויימת ששפת הדיבור בבית היתה עברית. אבא לא היה ציוני במובן המקובל של המלה, לא השתייך למפלגת "המזרחי" או "אגודת ישראל", אבל אהבתו לארץ ישראל היתה גדולה. היה נהנה לשמוע מפינו את "לשון הקודש" ובשבת היה אף הוא משתמש רק בשפה העברית.

לעולם לא אשכח את הרגע בו הגיש לי אבא את תמונתו, בזמן שבאתי להיפרד ממנו לפני עלייתי ארצה ב-1933, ובעינים דומעות ובקול רוטט אמר לי: "איני יודע אם אזכה להגיע לארצנו הקדושה, הצטלמתי באפן מיוחד בכדי שתמונתי תהיה אתך בארץ ישראל ויהא רצון כאילו אני בגופי נמצא שם". ביקש ממני שאבקר במקומות הקדושים כשתמונתו אתי.

מדי חודש הייתי מקבל ממנו מכתבים מלאי געגועים לארץ. כתב את המכתבים בעברית בסגנון המשנה, ומכל שורה בצבצה אהבתו הגדולה לחלוצים הבונים את הארץ. לעולם לא אסלח לי על כי לא העליתיו ארצה; חששתי פן יתאכזב כשיר-אה אותי עובד לפעמים בשבת ואיני שומר על הכשרות, אבל מי פילל אז שמתקרב והולך המבול על כל יהודי פולין, ושבעוד מספר שנים יעלה הכורת על כל בית ישראל באירופה ובתוכם כל בני משפחתי הענפה, שאני ובן אחותי נשארנו השרידים היחידים ממנה.

גם בתקופת שלטון הסובייטים עוד הייתי מקבל ממנו מכתבים בהם רמז לי על החיים הקשים, אבל לבו לא ניבא לו מה צפוי לו תחת המשטר הנאצי הארור.

מפי שרידים שמעתי על חיי אבא בגיטו ועל סופו המר. מסתבר, שעד לרגעיו האחרונים לא איבד אמונתו באלוקים, לא נתן לאחרים להגיע לידי מחשבות כפירה. הוא ראה את עצמו ממשיך את שלשלת הקדושים שמתו על קידוש השם וקיבל באהבה את יסוריו.

כל ימי חייו חי כקדוש ונפטר בקדושה.

ישעיהו פרי

המורה משה קלט ז"ל

מר קלט ומשפחתו לא היו ילידי העיירה. הם הגיעו אליה ממרכז פולין. מר קלט שימש כמורה להיסטוריה פולנית בביה"ס הממלכתי שרוב תלמידיו היו אוקראינים ופולנים ומתי מעט יהודים.

בבי"ס זה מוכר היה מר קלט כמורה רגזן, מחמיר, לא בעל נדיבות יתירה במתן ציונים, ובעל דרישות משמעת וסדר ללא פשרות. בין יהודי העיירה היה מוכר כיהודי השומר מרחק רב מיתר יהודי העיירה. הוא ובני משפחתו התרועעו עם האינטליגנציה הפולנית, ומעט מאד עם יהודים. בינם לבין עצמם שוחחו פולנית. במשך כל ימות השנה לא נהגו מר קלט ומשפחתו לבוא ולהתפלל בבית הכנסת, פרט ליום כיפור.

ילדיו לא נהגו ללכת לתנועת נוער ציונית.

בקיצור, מר קלט ובני משפחתו היו יוצאי דופן ואפיקורסים בעיני רוב יהודי העיירה, להוציא בודדים שהתחברו אתו.

למרות כל אותה התנהגות מוזרה, הצטיירה בעיני תמונה שונה לגמרי כאשר הוא היה מתכנס אתנו (מספר מצומצם של תלמידים יהודיים באותו ים של גויים) בכיתה קטנה, ומעביר לנו שעור בשפה הפולנית על הדת היהודית ועיקריה. אחת לשבוע, באותה שעה, היו יתר בני הדתות האוקראינים-פרובסלבים והפו-לנים-קתולים מקבלים שעורי דת מפי הכומר או נציגו המוסמך. כאן היתה דמותו של מר קלט שונה לגמרי מהופעתו היום יומית בשעורי החולין. פניו אורו והתמלאו שמחה בנסותו להחדיר לנו את תורתנו הקדושה ועיקריה. תמיד חזר והדגיש את החשיבות של הגאוה הלאומית, למרות היותנו שוחים בים של שנאה וקנאה.

מדמות של מורה מחמיר הפך לפתע לרועה אבהי חביב. הוא ציין את החשיבות של לימוד מעמיק בכל השטחים בכלל, ובתורת ישראל בפרט.

ניתן לומר, כי מר קלט ובני משפחתו היו בתוך תוכם יהודים חמים מאד וגאים ביהדותם, אך כיוון שהיה במשרה ממלכתית, חייבו אותו, כנראה, צרכי הפרנסה להמנע מהתערבות יום יומית עם בני עמו. לעומת זאת, כשהותר לו באופן רשמי וכשהוטל עליו במסגרת תפקידו כמורה ללמד את תורת אבותיו לבני עמו, הוא שש לדבר ועשה מלאכתו נאמנה. מר קלט ומשפחתו סבלו כיתר בני העיירה, את כל יסורי רדיפות הגרמנים בטרם הקמת הגיטו ובגיטו עצמו, והושמדו ביחד עם כל בני העיירה.

אברהם טהור (בקר)

אבי, ר׳ יואל ברוך בן יהושע הלוי בקר ז"ל

בדחילו ורחימו, הנני מעלה את זכרו של אבי יואל ברוך ז"ל, "ר׳ יואל-בורך", כפי שקראוהו בעיירתנו סטפן, ראש ועטרת משפחתנו. הנני רואה אותו בעיני רוחי: על שפתיו חיוך קל, נעים, ועיניו מביעות רוך וטוב לב. קומתו נמוכה, מצחו גבוה, מצח טיפוסי של תלמיד חכם ואיש משכיל.

כחניך ישיבת רובנה שיקע את עצמו בחכמת ישראל והיה בקיא בתורת הנגלה ובחכמת הנסתר. עם זאת היה ביתנו בית מסורתי-לאומי, כשאבא משוחח עם ילדיו, מדי פעם גם בעברית, ששלט בה ללא מיצרים.

כאיש שוחר לימוד ודעת היה מסור בכל נימי נפשו לקיומו ולהתפתחותו של בית הספר המקומי העברי "תרבות". דאגתו לחינוך עברי ומסורת יהודית היתה בראש מאווייו. כיהן כיו"ר ועד ההורים והיה במגעים קרובים עם המורים של בית-הספר. השתדל יחד עם המורה קויפמן משה שמשכורתם של המורים תשולם להם במועדה, דבר די קשה בימים ההם.

עם היותו אדם אמיד, כסוחר למנפקטורה ובעל בית בד, היה אבא טיפוס עממי מובהק, כשמבע של טוב לב נסוך על פניו, קידם כל מי שנקרה בדרכו בברכת שלום, והיה מקובל על הבריות מכל שכבות החברה.

בתור שכזה היה מקובל על דייני העיר:הרב בן-ציון וואלינסקי, הרב של בעלי הבתים, ו"היצר-טוב", הרב של "עמך" ובעלי-מלאכה.

ביתנו היה בית פתוח לכל האנשים קשי יום שנזקקו לגמילות-חסד. היו מקרים שאנשים ירדו מנכסיהם ונשבר מטה לחמם. אבא לא שקט עד שיקומם מחדש , כשאינו נרתע אפילו מהפעלת לחץ על כמה מידידיו, בעלי אמצעים.מיותר להו-סיף שלא היה בחזקת נאה דורש, אלא גם נאה מקיים.

בנוסף לפעילותו הרבה בתחום החינוך העברי, היה אבא ממייסדי "ברית-ישורון" בסטפן ונמנה עם פעילי הועד של הסניף.

בשנת 1933 הצטרף לברית הצה"ר ובסוף שנות השלושים כיהן כיו"ר שלה. כמו כן כיהן כמורשה של קרן תל-חי ובשל מסירותו הרבה והמוצלחת בתחום פעילותו זה קיבל מכתב תודה מהגב׳ יוהנה ז׳בוטינסקי מפריז.

למרות פעילותו הציבורית הענפה, לא זנח את חינוך ילדיו ודאג לנטוע בלבם מידות טובות וערכים, כגון: אהבת הבריות, דרך-ארץ למבוגרים, חברות טובה ואי התנשאות, סבלנות לזולת ונאמנות לעם היהודי ולארצו. כאשר בשבתות ובמועדי ישראל הלכתי עמו לתפילה בבית המדרש, העיר לי אבא פעמים אחדות: "לא חשוב איך אדם מתפלל ואיפה, העיקר הוא התפילה שבלב, תפילה כזאת חשובה מכל". בכלל, היחסים בינינו היו מאד לבביים ואני חשתי אליו לא רק יחס של בן לאב, אלא כלחבר בוגר ובעל חכמת החיים. זו היתה גם הרגשתן של אחיותי, בריינדלה הי"ד ובתיה שתיבדל לחיים ארוכים.

בראש השנה היה אבא התוקע בשופר בבית המדרש שלנו. היתה זאת "חזקה" אותה ירש, כפי שסיפר לי, מאביו יהושע הלוי, סבי ז"ל.

בכל ראש השנה היה מתמלא בית המדרש שלנו, בנוסף למתפללים הקבועים, עם מבקרים רבים. היו אלה חלק מידידיו הרבים שבאו לשמוע תקיעת השופר של אבא.

עד כמה היה מקובל בקהל תעיד העובדה, שלפני התקיעות היה אבי לבדו פותח בתפילת "מן-המיצר" ולימינו ר' בן-ציון המלמד בעל החזות הסמכותית לוחש באזניו בקול עמוק צרוד כל שהוא: תקיעה, תקיעה, שברים, תרועה וכו'. זוכר אני כל זאת הואיל ואני עצמי עמדתי ואבי מצמיד אותי אליו וטליתו מעלי. היה זה מעמד רם ונישא, והתקיעות כאילו יצאו מלבו, רמות וזכות ללא צרידות.נראה היה כי גברו תקיעותיו על "השטן-מקטרג" ופילסו דרכם השמימה לכס בורא העולם.

עם זאת ידוע היה אבי בחוגים הדתיים כאדם מתקדם ורחוק מקנאות דתית וכיהודי שומר מצוות במלא מובן המלה.

אבי לא היה חסיד, למרות שבאופן אישי היה מיודד עם הרבי ר' ברוך טברסקי ז"ל.

אמי, בוניה ז"ל, היתה עזר כנגדו, הצטיינה בטוב לבה, אחת הנשים הצדק- ניות שבעיירה. עסקה במתן בסתר ואפילו אבי ואנחנו לא ידענו למי מבין הנצרכים היא דואגת בערבי השבתות והחגים. ישרה היתה ללא סייג ותמיד אמרה אשר עם לבה. כאם יהודיה היתה מסירותה לילדיה ללא גבול, כן היתה מקובלת כדודה טובה מצד שני ענפיה של המשפחה.

כאשר התכוננו לטקס הבר-מצוה שלי, היו ההכנות ואפיית העוגות ויתר המעדנים הרבים כלחתונה ממש.

אחד מידידי ביתנו, סנדר וואלינסקי, בנו של הרב בן,ציון, אשר הכין אותי לבר-מצוה, הקשה: "בוניה, הרי בהכנות לטקס בר-מצוה מדובר ולא בהכנות לחתונה". ענתה לו אמי ואמרה: "את טקס הבר-מצוה זכיתי להכין, אך כלל אינני בטוחה שאזכה ואכין הסידורים לחתונת בני יחידל'. אמרה מבלי דעת כי נבואה היתה בפיה.

בריינדלה בקר

מלחמת העולם השניה פרצה, הרוסים כבשו את החבל המזרחי של מדינת פולין. ביוני 1941 פלש הצבא הגרמני לתחומי רוסיה ותוך זמן קצר הוקם הגטו בסטפן. סבלם של היהודים בגטו היה ללא נשוא. לאחר הימים הנוראים של שנת 1942 חוסל גטו סטפן. הגרמנים, בעזרת האוקראינים, העלו את יהודי הגטו לעגלות של האוקראינים והובילום לכיוון קוסטופול, מרחק של 35 ק"מ מסטפן. שם הכריחו את היהודים לכרות בורות, לפשוט את בגדיהם וירו בהם, כשהקרבנות כורעים

תחתיהם ונופלים לבורות. זו היתה דרכם האחרונה של יקירינו וחברינו הקדושים והטהורים השם ינקום דמם.

תוך כדי נסיעתם לכיוון קוסטופול, היו כאלה שקפצו מן העגלות ונמלטו למעבה היערות שהשתרעו בסביבה. לפי עצת הדוד מאיר (אחי אמי) קפצו מן העגלות אחיותי בתיה וברינדלה, אמי ודודתי הניה ונמלטו לתוך היער. דוד מאיר בעצמו סירב לעשות כן. אחיותי, אמי ובני משפחת דוד מאיר הסתתרו ביער והם אכלו ממה שאחותי ברינדלה, בת השתים עשרה היתה מביאה. היא היתה מסתובבת על פתחי האיכרים לבקש פרוסת לחם עבורם.

באחת ההתנפלויות של אוקראינים במירדף אחר יהודים נורו ונהרגו מספר מבני עירנו שמצאו מחסה באחת מהמערות במקום. אחותי ברינדלה ובת דודתי סוניה נתפשו בחיים בדרך לסטפן. הן עונו באכזריות עד צאת נשמותיהן הטהורות, הי"ד. מעשה זה נודע לאחותי בתיה מפיה של פולניה שגרה בקרבת ביתנו ואף נהגה לעזור למשפחתנו בתקופת הגטו.

אמא מתה מאפיסת כוחות ביער, ושם גם נקברה. אבא ודודי מיכאל נרצחו באחד מכפרי הסביבה לאחר שרומו על ידי שומר היערות, ידיד ותיק שלהם. לפני שהוצא להורג דאגו שמוסיק ובן הפחח זינה יברחו לתוך היער וילחמו על נפשם.

שיוויתי אותם לנגדי תמיד. ה׳ ינקום דמם!

בצלאל שפריץ

בית ר׳ פסח בבצ׳וק ורעיתו אסתר-לאה ז"ל

בית ר׳ פסח בבצ׳וק ואשתו הטובה באדם עם ילדיהם, משה בבצ׳וק, אברהם, שמריהו והאחיות חיה, מרים וציריל - היו ידועים בעיירה כמשפחה מסועפת וגדולה.

ר׳ פסח היה סוחר מנפקטורה הגון ומקובל מאד על לקוחותיו הרבים מהכפרים הסמוכים.

כשפרצה המלחמה פנו אליו הרבה מלקוחותיו וידידיו הרבים מהנוצרים והאוק-ראינים בסביבה ועזרו לו ולבני ביתו להסתתר בבתיהם. בנו הבכור, משה, ורעיתו לאה (למשפחת טכור) ושתי בנותיהם - יהודית וסוניה - היו מוסתרים אצל גוי אחד בכפר סמוך, שהתביא אותם תקופה מסויימת. כשהגיעה הידיעה שבקרוב יעשו חיפושים בכפר אם אין שם יהודים, נאלץ משה להביא את בני ביתו בחזרה לגיטו אל הוריהם.

משה היה ידוע בעיירה כעסקן ציבורי רב פעלים. היה תומך ביתומים רבים ובא-נשים הנזקקים לסעד. בשנים שלפני המלחמה היה מהפעילים של תנועת "אחדות העבודה". ארגן אסיפות רבות והיה נואם לפני אוהדי התנועה. התכונן לעלות לארץ ישראל, למרות גילו. לצערו הרב לא זכה להתגשמות שאיפותיו.

הנאצים רצחוהו ואת כל משפחתו הענפה. יהא זכרם ברוך.

נשארו בחיים בתם שושנה למשפחת שפריץ, החיה בארץ ובנם אברהם, המתגורר בארגנטינה.

חייקה בבצ׳וק

פסח בבצ׳וק

משפחת יחיאל וילדגויז

הבית ששימש כבית ההקדש בעיירה, מקום לינה חינם למחוסרי בית, חלכאים ועוברי אורח, היה לשעבר ביתם של יחיאל ורייצה וידלגוייז. יחיאל היגר לקנדה בשנת 1931 לחיפוש מקור פרנסה טוב יותר מזה שהיה לו בעיירה. ואילו אשתו רייצה (מבית ויצנודל - בתו של בן-ציון ויצנודל) וילדיה נחום, חוה, רחל וגיטל נותרו בעיירה עד שהבעל יסתדר במקומו החדש בקנדה ויוכל לקלוט גם אותם.

כך המתינו בעיירה עד שנת 1935 והאם, בעזרת אביה, נשאה לבד בעול המשפחה עם תמיכה מועטת שקבלה מדי פעם מבעלה בקנדה.

בשנת 1935 הגרה אף היא עם ילדיה והצטרפה לבעלה בעיר ויניפק בקנדה. את ביתם שעזבו הקדישו לקהילה לשימוש בו כהקדש של העיירה.

הילדים היו מעורים בחיי העיירה. הם היו תלמידי בית ספר "תרבות" ופעילים בתנועות נוער וקשה היתה להם הפרידה מבני העיירה. הבן נחום, בביקורו בארץ, הפליא בזכרונותיו המרובים והמפורטים מהימים ההם.

יחיאל ז"ל נפטר בקנדה וכן נפטרה רייצה אמו של נחום בשנת 1972.

נחום ואחיותיו חוה, רחל וגיטל חיים עם משפחותיהם בקנדה.

רייציע (מבית ויצנודל) גורדון ז"ל עם ילדיה נחומקע, חווה, רחל
וגיטל יבלח"א, עם הגיעם מסטפן לקנדה בשנת 1934.

ה ש ו א ה

זכרון נצח לקדושי הק"ק
סטפן
והסביבה (וולין פולין)
שהושמדו ונרצחו באופן אכזרי
ע"י הנאצים ימ"ש
כולם טהורים וקדושים
זכרם לא ימוש מקרבנו
תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור חיי האומה
יום הזכרון י"א באלול
ארגון יוצאי סטפן והסביבה בישראל

ישעיהו פרי

בין מיצרי אבדון ושכול

(זכרונות מבית אבי יואל פרישקולניק ז"ל)

מלחמת פולין-גרמניה (1939-1944)

בספטמבר 1939, עם פרוץ מלחמת פולין-גרמניה, קדרו השמים וליבות יהודי העיירה נתמלאו חרדה ופחד לקראת הבאות. כבר בשנים 1938-39 הורגשה היטב האנטישמיות בפולין וכמו כן בעיירתנו סטפן. הנימה האנטישמית הורגשה היטב בכל מקום: בבית הספר, ברחוב ובפגיעה הישירה בחיי הכלכלה של היהודים. בבית הספר שבענו קללות, איומים וכינויי גנאי ולא פעם ספגנו גם מכות. האוקראינים, ברוב שנאתם לפולנים וליהודים גם יחד, העזו להצהיר בפה מלא כי קרוב קיצם של היהודים וכי היטלר קרב והולך. אנו היהודים התמלאנו חששות לקראת הבאות, אך לא תפשנו את הצפוי בכל החומרה.

גזרות שלטון פולין

הפולנים כידוע גזרו גזירות שונות והבולטת שביניהן היתה איסור השחיטה - דבר שפגע בחיי הרוח והכלכלה של בני סטפן. גזירה זו עוררה לתפילות ותחנונים מרובים, וזכורה תפילת יום כיפור קטן שנערכה בבית הכנסת הגדול, לביטול הגזירה. בתפילה השתתפו רוב בני העיירה וזכורים לי היטב דבריו של רבי לוי השוחט אשר אמר: "הרי הגענו לשיא הגזירות, שיא הקדרות והאפלה, והרימקו-בל בבריאה, שלפני הבקעת השחר מאפיל יותר" - הראייה, אם כן כי הגאולה קרובה לבוא. באותו מעמד לא חשבנו שזה היה כאין וכאפס לעומת הגזירות הע-תידות לבוא.

הפגיעה בכלכלת היהודים התבטאה ע"י הטלת איסור להתעסק בכל מיני שטחי מסחר, בעיקר במונופולים שהצריכו קונצסיה - זכיון מיוחד. אבי היה בעל קונצסיה לחנות טבק וספירט. הגזירה קבעה כי רשאי לעסוק ביחחר רק פולני והקונצסיה של אבי בוטלה עם התראה של חצי שנה לחיסול העסקים. הדבר פגע מאד באבי, בהיותו ותיק ומעורה היטב בשטח עיסוקו ובהחזיקו בזכיון זה שנים רבות. הוא ניסה בכל מיני דרכי שתדלנות לשכנע את השלטונות בסטפן, במחוז והפלך והירבה בנסיעות ובבקשות, אך ללא הועיל. אבי אף הציג הצהרה נוטר-יונית מאושרת ע"י בית המשפט שבה טען בהסתייע בעדים פולנים, כי בשנים 1917-1918 סייע לפולנים והחביא קבוצת חיילים שלהם בעת שהקומוניסטים

חדרו לפתע לעיירתנו. אך הדבר לא הועיל והקונצסיה נלקחה מאתנו ונמסרה לידי פולני. אבי נאלץ להתעסק בשטחי מסחר אחרים, כגון במכלת, אך ללא הצלחה. אחר כך היה בשותפות עם בני בסטוס בחנות לאופניים ולחמרי בנין,חנות יחידה במינה בסטפן. כעבור פרק זמן קצר של התבססות ניכרת והצלחה בשטח זה, החלה המלחמה. אנו, הילדים, זכינו בזוג אופניים משובח עליהם למד לרכב אחי הבכור שאול ז"ל, ואף אני ידעתי לרכב היטב.

הפגיעה בכלכלת המשפחה

בגלל הפגיעה במצב הכלכלי נאלצנו אני ואחותי לעזוב את בית הספר "תרבות" - דבר שחייב תשלום חדשי יחסית גבוה, ולעבור לבית ספר פולני עממי ממלכתי. דבר זה גרם לנו, הילדים, מפח נפש. אני הייתי בוגר כיתה ה׳ ואחותי בוגרת כיתה א׳ או ב׳, ופרושו היה לעזוב את החברים ולעבור לסביבה מרוחקת ומלאת שנאה. אך לא היתה לנו ברירה ונכנסנו לתלם לאחר מאמץ התחלתי. התאמנו את עצמנו לשיטת הלימוד בשים דגש על לימודי השפה הפולנית, היסטוריה פולנית ונהיינו תלמידים מתקדמים יחד עם עוד מספר חברים וחברות מבני עמנו, שלמדו בבית ספר זה.

תבוסת פולין

כמה ימים לאחר שהתחילה המלחמה פשטו מיד שמועות, שהתאמתו תוך זמן קצר, כי הפולנים נוצחו והם נסוגים לאורך כל החזית. האוקראינים בעיירתנו ובסביבה הרימו ראש ובשנאתם הרבה לפולנים תפסו נשק בידם והרימו את נס המרד, תקפו את בית המשטרה ויתר משרדי הממשלה והשתלטו על העיירה חיש מהר. בשמעם כי הרוסים קרבים ובאים הניפו דגלים אדומים, למרות שכוונתם האמי-תית היתה לאומנות ברורה. רצה הגורל וצבא משמר הגבול הפולני, ששמר על גבול רוסיה-פולין, נסוג מכיוון הגבול הרוסי מערבה והיה עליו לעבור את העיי-רה שלנו. האוקראינים, בהיותם מצויידים בכמות נשק לא גדולה, התמקמו על הגבעות סמוך לנהר מעברו האחד של הגשר וקידמו את פני הצבא הפולני הנסוג ביריות.

ליל בלהות ויריי בסטפן

ליל בלהות עבר על בני העיירה וזכורני היטב איך שרקו הכדורים לידנו, ואבי, בהיותו בקי בהלכות מלחמה, כנראה מתוך נסיון אישי מאז מאורעות מלחמת העולם הראשונה, הורה לכולנו להשתטח על הרצפה מאחורי התנור הגדול והע-בה. כך שכבנו כל הלילה עד אור הבוקר, עת פסקו היריות והצבא הפולני הנסוג

חדר לעיירה. היינו מסוגרים בבתים ולא העזנו לצאת החוצה. החיילים הפולנים שוטטו ברחובות העיירה בחפשם אחר המתקוממים, שנסו על נפשם, ובמנוסתם הטילו חלק מנשקם בכוונה או במקרה, על יד בתי היהודים. לאחד מדיירי ביתנו התחשק לצאת לעשות את צרכיו בבית השימוש שהיה ברפת, ובטרקו את דלת היציאה עורר את תשומת לב החיילים המשוטטים ואלה ניגשו לדלת דירתנו ודרשו מכל בני הבית לצאת. אבי, אמי ואחי, כשאני בעקבותיהם, יצאנו בידים מורמות והובלנו תחת משמר כבד לככר השוק. שם צורפנו לקבוצת יהודים ואוקראינים בודדים שהיו מסודרים בשורה ארוכה כשמשני צדיה טורי חיילים עם רובים מכודנים ופרשים בעלי פגיונות ארוכים מאיימים לרצוח נפש, בכנותם אותנו קומוניסטים בוגדים. מרוב פחד אחזה אותי צמרמורת וכן את המבוגרים שעמדו סמוך אלי.

כך עמדנו שעות ופתאום הופיע מפקד גבוה בלווית פולני מבני סטפן, בנו של רומן הקולבסניק, והוא אשר מיין את האשמים והזכאים. בהכירו אותנו היטב הצביע לזכותנו, וכך על רוב היהודים שנתפשו, מלבד על כמה צעירים בוד- דים. אנו רצנו כל עוד נפשנו בנו והגענו לבית מכרים פולנים בקרבת מקום, ושם שהינו עד שהצבא נטש את העיירה. אותם הבודדים שלא שוחררו, בעיקר אוקר- אינים וכמה יהודים, נכבלו והובלו מחוץ לעיירה במטרה להעמידם למשפט, וזה על התנגדות ובגידה. סופם היה כמובן מוות.

מיד לאחר פינוי הצבא התקבצו נכבדי העיירה: פולנים, אוקראינים ויהודים וטכסו עצה איך להציל את אלה שנלקחו, ולא היה להם באמת כל חלק בהתקו- ממות. ואז הוחלט על שיגור משלחת מורים פולנים, ובראשם הכומר הקאתולי, בעקבות הצבא הנסוג, כדי לשכנע את הפיקוד. והצבא הנסוג נע במהירות. מכו- נית היתה לכומר הקאתולי, אך היתה בעיה חמורה של בנזין. אם כן פנו לאבי, שהיה בעל חנות של חמרי בנין ושל דלקים ומובן שאבי נענה מיד וסיפק את הבנזין הדרוש והמכונית יצאה לדרך. משלחת זו הצליחה לשחרר את כל הבחו- רים היהודים ואף אוקראינים בודדים. מספר אוקראינים עונו והומתו ביריה וה- דבר השאיר רושם כבד מאד על העיירה. כעבור כמה ימים נערכה להם הלוויה גדולה מאד בעיירה, שבה השתתפו רוב בני העיירה. עם כניסת הסובייטים נקמו האוקראינים בבנו של רומן הקולבסניק, הלשינו עליו והיגלו אותו ואת כל בני משפחתו, כולל אביו, אמו, אחיותיו ואחיו, לסיביר, וזה למרות שהוא זכה באהדה רבה כאדם שהציל אחרים ממוות בטוח.

השלטון הסובייטי - 1939-1941

כניסת הצבא האדום לסטפן

כעבור יום יומיים, עם צאת הצבא הפולני מהעיירה, לאחר ההתנגשות עם האוקראינים המתקוממים, פשטה עם בוקר השמועה כי הבולשביקים - "היחפנים" - באים. אנו, הילדים, נדחקנו בראש קהל עצום של אוקראינים ויהודים ופנינו לגשר כדי לראות את ה"יחפנים"-הבולשביקים ששמענו מפי הורינו על מראיהם, לבושם והתנהגותם במלחמת העולם הראשונה, עת עברה העיירה מיד ליד. ובכן, כעבור זמן קצר ראינום מתקדמים על גבי טנקים רבי רושם (דבר שלא זכינו לראות אצל הצבא הפולני). הם כלל לא היו יחפנים. אמנם לבושם - המגפיים, השינלים, הכובעים, הדרגות והופעתם החיצונית בכלל לא הבהיקו והבריקו כבגדיהם של החיילים והקצינים הפולניים.

לקראתם צעדה משלחת נכבדי העיירה וקבלו את פניהם בלחם ובמלח, כמנהג המקום. הקהל קבלם בתרועות ובמחיאות כפיים, הם גילו חביבות ושפעו חיוכים לקהל, שמחו להסביר על כלי נשקם ודרגותיהם. השריון התמקם ע"י הכנסיה הפרובוסלבית הסמוכה לגשר. בעקבות השריון התקדמו טורי רגלים שבחלקם היו מוסעים על גבי משאיות, כמו כן "קבלריה"- פרשים מכל הסוגים, בשקירים, בלבושם העממי, על גבי סוסים נמוכי קומה, וקוזקים, גם כן בלבושם העממי. בהרכב הצבא האדום בלטו עמים שונים - טטרים, קוזקים, אוזבקים ועוד.

הורינו וזקנינו חששו קצת בלבם מהתנהגותם של ה"יחפנים", בזכרם את התנהגותם הפראית והבלתי ממושמעת של אלה ממלחמת העולם הראשונה. אך לא כך נראו הדברים במציאות הנוכחית, פה שררה משמעת למופת.

חלק מהקצינים התגוררו בבתי היהודים, כך שבבית סבי גר קצין קוזקי בדרגת "קפיטן". הם לימדונו רוסית ולימדונו לשיר שירי לכת ושירי עם רוסיים והשתדלו למלא חסרוננו בסוכר, ביסקויטים ומעדנים, למרות שכבר אז בלט לעין כי רמת חייהם והתמצאותם במותרות, שהיינו רגילים להם מימי שלטון הפולנים עד 1939, היו ירודים ביותר.

שמענו מפיהם על ביטול המסחר הפרטי, על הכלל היסודי של הקונסטיטוציה הרוסית - "מי שאינו עובד אינו אוכל", על הקולחוזים, הקואופרטיבים וקרטלים. התחלנו לדמיין לעצמנו תמונה ראשונית של הצפוי לנו תחת שלטון הבולשביקים - הסובייטים.

השלטון הסובייטי האזרחי בעיירה

ימים מספר לאחר כניסת הצבא החלו להגיע בעלי המשרות מטעם השלטון האזרחי והחלו לארגן את שליטתם בעיירה. הוקם "גור-סובייט" - מועצה עירונית כששליטיה האמיתיים הינם בעלי המלאכה - הפרולטרים מבין היהודים. הוקמה מיליציה בראשות קצין משטרה סובייטי, משרד תרבות וחינוך, משרד תחבורה וכל היתר.

הסוחרים והחנוונים מבין יהודי העיירה הבינו כי אין להם קיום בתור שכאלה תחת שלטון הסובייטים. מלכתחילה החלו לחסל את מלאי הסחורות שלהם לצרכי הבטחת קיומם - ע"י פעולות חילופין עם הגויים שנתנו תבואה, תפוחי אדמה, שמנים, חלב ועוד.

השלטונות הסתכלו בעין רעה על עסקות מסחריות אלו והחלו איומים ואף מאסרים במקרים מסויימים. זכור לי במיוחד בשלבמאוחר יותר הרושם המר שהשאירה עובדת מאסרה של האלמנה שרה, שהתגוררה בין הגויים ונאסרה לתקופת מאסר ממושכת על שסחרה בגפרורים ומלח. בעיירה פשטו גם שמועות על הגליית עשירים מבין יהודי העיירה לסיביר. דובר תמיד על אפשרות של הופעת פתע של משטרה וביצוע הגליה ללא התראה מוקדמת. זכורני שגם הורי, בין יתר בעלי הבתים בעיירה, רעדו מפחד. אך עד כמה שהדבר זכור לי לא נשלחו מעיירתנו יהודים לסיביר. יהודי נוסף נשפט כחוק (למען ידעו וייראו) כי נחשד על מעשי ביזה כאילו שניסה לקחת לעצמו בעת פעולת פרוק בעלי האחוזות העשירים מבין האיכרים, ונשלח למאסר. היה זה היהודי שלנו, מיניק'ל, שחשב עצמו לקומיסר קומוניסטי מתקופת מלחמת העולם הראשונה, וכך ניסה לנהוג, בשכחו שהזמנים בכל זאת נשתנו.

בעיירה נפתחה חנות, קואופרטיב, והחלו הקצבות של מוצרי יסוד לכל נפש: דגים מלוחים, מלח, סוכר, נפט, גפרורים. החלה הבעיה של עמידה בתורים ארוכים במשך שעות רבות כדי להשיג את ההקצבה. בנוסף לכך ניסה כל יהודי לארגן לעצמו בצנעה מיצרכים כחיטה - קמח לאפיה עצמית של לחם, תפוחי-אדמה, בשר, חלב ועוד מוצרי חקלאות שונים, להשלמת מנת המזון ההכרחית לקיום משפחתו. כמובן, שבמצב ענינים זה נאלצו היהודים להדק את החגורות ולהסתגל לרמת חיים שונה מזו שאליה היו רגילים תחת שלטון הפולנים. אך חלילה, רעב לא סבלו. אבי, למשל, רכש לעצמו פרה חולבת וזו בהחלט שפרה את מצבנו, על אף שהוסיפה תעסוקה לכל בני הבית לטפל בה, להאכילה, לרפד לה את הרפת, לרעות אותה, לחלוב אותה. אמי ז"ל סייעה במתן דברי חלב לשכנים דלפונים מחוסרי אמצעים. אבי ז"ל, בידעו רוסית ובהיותו בעל השכלה, הציע עצמו ונתקבל למשרת מנהל חשבונות במשרד התחבורה - הדרכים. בקיצור, הפך להיות פקיד ממשלתי עם כל הזכויות והחובות. דבר זה שיפר את מצבנו בך

שקיבלנו משכורת חדשית לקיום, וכן היו מספר תנאים נוחים יותר לרכישה קלה יותר של מצרכי מזון. אנו, הילדים, התחלנו לבקר בבי"ס העממי הממלכתי וכעבור זמן קצר השתלטנו על השפה הרוסית, כמובן בסיוע ההורים ששלטו היטב בשפה זו.

החינוך תחת שלטון הסובייטים בעיירה

אנו, ילדי היהודים, התבלטנו בכשרונותינו והפכנו לתלמידים מצטיינים -"אוט-ליצ'ניקים", ובסוף השנה קיבלנו את התעודה -"פוחבלניה גרמוטה", דבר שעודד תחרות והגביר את הרצון להמשיך ולהצטיין.

ההטפה לשוויון הזכויות לכולם ללא הבדל דת גזע והעסוקה, נתנה במקצת את אותותיה. בבי"ס זה אמנם לא פסקה שנאת הגויים אלינו, היהודים, אך השקצים האלה לא העזו לקרוא לנו "ז'יד", כי אם "ייעורעל" וזה לא מתוך אהדה חס וחלילה, כי אם מתוך זה שבבי"ס הפסיקו ללמד דת - לא ליהודים, לא לאוקר-אינים ולא לפולנים. לעומת זאת החלה ההסברה על תורת הקומוניזם: התשבחות על המנהיג הדגול.

ארגנו אותנו בקבוצות נוער מפלגתיות - פיונרים-קומסומולים. אורגנו חוגי קליעה למטרה, לימוד הגנה להתקפת גזים והפצצות, והיו גם אותות מתאימים בגמר הקורסים. הרגשנו שמבחינת לימוד והתקדמות בהשכלה נוצרו לנו אפש-רויות רבות. נדרש מאמץ מצידנו, ללא כל השקעה כמעט מצד ההורים, ולכן שמחנו, למדנו ועוד פעם למדנו כמצוות "לנין", ומבחינה זו באמת היינו שמחים בחלקנו, ואיתנו ההורים, שכבר תכננו המשך לימודינו הגבוהים בעתיד. אותי, למשל, ייעדו להיות רופא.

השמירה על צלם היהדות ותרבותה

אך יחד עם כל הפעילות התרבותית הענפה, לא התרחקנו חס וחלילה מהיהדות ומהדת לגמרי. לא פעם נאנחו הורינו על שלא ניתן לנו ללמוד עברית ולשמור על הקשר עם התנועה הציונית והארץ כבימים עברו. אך הס מלהזכיר. לכל היותר התירו הקמת בית ספר עממי כששפת ההוראה בו היתה יידיש, ותוכנית הלימודים ממלכתית סובייטית. אני, בהיותי בגיל בר-מצוה, לימדוני את השולחן-ערוך, ההפטרה וכל הנדרש לקראת חגיגת בר-המצוה שהתקיימה בצנ-עה באחד הבקרים בבית הכנסת. זכורני שהתפללתי שחרית והנחתי תפילין לפחות בשנה הראשונה מדי בוקר בבוקרו השכם עם שחר, מבלי שיאלצוני לכך.

בשבתות ובחגים נהגנו לבקר בבית הכנסת למרות שלאבי החלו להציק בגלל היעדרות מהעבודה, אך תמיד נמצא איכשהו הסדר של החלפת יום א׳ בשבת עם מישהו אחר מעובדי המשרד, מאחר שמנהל המשרד לא היה קומוניסט מושבע, כי אם פולני מקומי, מכר של אבי מלפני המלחמה.

השלכת שלטון הסובייטים על הרוח הלאומית ברחוב היהודי

הדיכוי הלאומי היה חזק ביותר תחת מגף השלטון הסובייטי ונתן אותותיו במרוצת הזמן. אותו נוער ציוני מלוכד ובעל תודעה עמוקה, בעל חנוך יהודי מסורתי, לרוב הושתק והורחק מתורתו עם היכנס הרוסים הסובייטים בשנת 1939. בשיטו- תיהם המיוחדות של איומים בהגליה לסיביר, השלכות פתאומיות לבתי סהר על דבר של מה בכך, השתיקו את העברית המדוברת, פירקו את קיני הנוער וארגו- ניהם. עשרים ואחד החדשים של שהיית הסובייטים בעיירתנו גרמו להשכחה רוחנית ותרבותית של השפה העברית בעיירה. ההוראה בבית הספר היהודי היתה ביידיש בלבד, והס מלהזכיר את הציונות.

יש להניח איפוא שהדכאון הרוחני בתקופת השלטון של הסובייטים תרם את חלקו השלילי לעובדה שאותו נוער ציוני מלוכד לשעבר, בעל תחושת כבוד עצמי ונכונות להגנה עצמית בעבר הלא רחוק, נמנע מלעשות זאת בצורה מאורגנת בבוא הפרעות וההשמדה מידי הצוררים האוקראינים והגרמנים.

נפתולי סטפן במלחמת רוסיה-גרמניה - 1941

מיד עם פרוץ המלחמה בין הסובייטים לבין הגרמנים רבתה בין יהודי סטפן הדאגה לעתיד. יהודי סטפן, למודי הנסיון, ידעו והבינו כי בכל מקרה של אי יציבות השלטון, מלחמות, חילופי שלטון וזמני מעבר - בטחונם וזכותם להגנה מצד השלטונות הולכים וקטנים. בהיותם מוקפים ברוב של אוקראינים צמאי דם, רודפי נקם ושואפי עצמאות מדינית, הבינו יהודי סטפן כי האוקראינים ינצלו את זמני המעבר לצרכי שוד, נקמנות, מכות ופרעות ביהודים. אך למרות הכל נראה שלא האמינו ולא תפשו כי אותם האוקראינים ירחיקו לכת במעשיהם ויהפכו לשותפים פעילים יותר מהגרמנים עצמם, בהכחדת הקהילה עד תום.

כידוע, החלו להגיע שמועות לעיירה על מפלות של הצבא הסובייטי ועל בגידה לאורך כל החזית. סוכני הגרמנים וכמובן הלאומנים מבין האוקראינים החלו להפיץ שמועות בהלה על הצנחות של גרמנים בקרבת העיירה. ייתכן שאף היו הצנחות בודדות של סוכנים ומרגלים.

המלחמה החלה לתת את אותותיה בהקצבה מצומצמת של מצרכים חיוניים בסיסיים כנפט, סבון, מלח, סוכר. התורים על יד הקואופרטיבים התארכו וההקצבות הלכו ופחתו. כל אחד דאג לצבור לעצמו מלאי מכל מקור שהוא. השוק השחור החל לפרוח. השלטונות החלו בגיוס כללי, וזכור לי איך רוכזו גברים צעירים מבין יהודי העיירה וכן מבין הגויים לפני בית המשפט, כל אחד עם צרורו, מלווה על ידי בני משפחתו הקרובים: נשים, אמהות, ילדים. פרידות מלוות בכי ונשיקות. המחזה גרם למועקה. אנו, קבוצת נערים יהודים, ליווינו את המגוייסים עד מעבר לגשר בדרכם למלינסק. וזכורים היטב מבטי הפרידה העצובים ההדדיים בין המלווים והעוזבים.

לא חלפו ימים רבים והתחלנו להרגיש בקיום המלחמה יותר ויותר. משרד המל-חמה בעיירה החל לגייס את הנוער והגברים שלא גוייסו, שיעזרו בהכשרת שדה-חיטה מחוץ לעיירה על מנת להפכו לשדה תעופה או מסלול נחיתה. בין העובדים היה גם אחי הבכור שאול ואני, מתוך סקרנות, נלוויתי אליו.

באחד מימי המלחמה החלו להופיע מטוסי אויב בשמי העיירה. והיה אף מקרה שמטוס סובייטי הופל בשמי העיירה ולמחרת נערכה קבורתו של הטייס האלמוני, שנעטף בשריד מצנחו. הורגש היטב בעת הקבורה, כי רוב האוקראינים שמחו לאיד, ואילו לנו היהודים גרם הדבר צער ועצב רב.

לא חלפו יותר מעשרה ימים וטורי חיילים מובסים של הצבא האדום החלו נסוגים דרך עיירתנו. מראה הנסוגים היה די עלוב, עייפים, בלויים, רעבים ומוכים. אנו, היהודים, השתדלנו לסייע להם ככל יכולתנו, אך לא כן נהגו שכנינו האוקראינים.

זכור לי היטב, כי באחד המקרים קרא אחד הקצינים הבכירים לאסיפת חובה במרכז העיירה ובנאומו הבהיר כי אמנם הצבא האדום נסוג, אך הנסיגה הינה זמנית ומסיבות טקטיות בלבד. והבהיר אותו קצין כי ידוע גם ידוע לצבא האדום מי הם אויבי הסובייטים מבין האוכלוסיה האזרחית המשתפים פעולה עם סוכני האויב וצנחניו, התוקעים סכינים בגבו של הצבא האדום הנסוג, ועוד הוסיף, כי ישולם לכל הבוגדים כגמולם מיד עם שובם של הכוחות הסובייטים לאזור.

הבהלה והפחד בין יהודי העיירה הלכו וגברו. זכורות לי היטב שיחות בין אבי ז"ל לבין שכנים שהיו מתכנסים לפנות ערב בדירה או לפני הבית. הועלתה אפשרות של בריחה לרוסיה יחד עם הצבא האדום הנסוג וביחד עם הפקידים הסובייטים האזרחים ששהו בעיירה. לאבי היתה איתם היכרות אישית. קיבלנו הצעה מפורשת מפי ראש משרד המלחמה, שהיה קצין יהודי גבוה, להצטרף אליו ואל משפחתו על מנת לברוח לתוך רוסיה. הוא הבטיח לעזור לנו להסתדר שם.

אך הלבטים היו רבים והיו דעות בעד ונגד. השיקולים העיקריים היו - האם ניתן להשאיר ולהפקיר בית מסודר ורכוש ולצאת עם קצת המטלטלין לנכר; האם הסיכון של הישארות בעיירה הוא כל כך גדול, שזה מצריך בריחה. הרי גם תחת עול השלטון של הגרמנים חיים איכשהו יהודים. והגזירות והפרעות - גם זה יחלוף בסופו של דבר. זו היתה ההנחה. לא יתכן כי הגרמנים יכחידו מליונים, כי קודם כל יהיו זקוקים לאמצעים ושיטות שלא ניתן לשער כי אלה קיימים

בכלל במציאות. ושנית, - וכי העולם ישתוק למראה צעדים קיצוניים כאלה? ובנוסף לכל אלה הושפענו מטענות הפליטים היהודים שברחו ב-1939 משטח פולין שנכבש ע"י הגרמנים, ואלה טענו, כי לאחר שטעמו חלקית משלטון חכי-בוש הגרמני וכן חיו והתנסו קצת תחת שלטון הסובייטים, הרי הם בדעה כי הבריחה ועזיבת הבית אינם כדאיים ומוטב להסתכן אך לא להינתק מהקן, מהבית, מהעיירה.

יהודי סטפן לא תפשו את גודל הסכנה. היו שאמרו שאם נגזרה גזירה על יהודי העיירה לשווא יברח הבורח. ואם תבוא הישועה, מה הטעם לברוח. היו שטענו שאין רצונם למות בנכר, אלא על משכבם בביתם. אכן, משאלה זו לא ניתנה להם.

בסופו של דבר הכריעו, לצערנו, הטענות בעד הישארות. החלו להגיע שמועות כי הצבא הגרמני קרב לעיירה, מיום ליום גברו הטורים של הצבא האדום הנסוג. אי הסדר שבנסיגה הורגש היטב. ברור היה כי הצבא האדום קיבל מדי פעם הוראות סותרות, היו שמועות כי הצבא האדום יתחפר ביערות מעבר לגשר ונח-פרו באמת חפירות ואוחסנו תחמושת ופגזים לרוב. שכנינו האוקראינים שהחלו להסתובב עם ראש זקוף, ובחלקם, בעיקר הכפריים, החלו להופיע ולהתארגן בעיירה למטרות שוד ופרעות. הרגשת אי הבטחון גברה בעיקר החל משעת בין השמשות, בערבים ובלילות. לפנות ערב היינו מסתגרים מאחורי מנעול ובריח מלאי דאגות ופחד.

כיומיים לפני הפינוי הסופי של הצבא האדום החלו הגרמנים בהפצצת טורי החיי-לים הנסוגים. סידורי אזעקה לא היו אז, וזכור לי כי התחלנו לרוץ מחוץ לעיירה תוך כדי הפצצות ויריות התותחים נגד המטוסים. ברחנו מהבית בשעות הבוקר ושבנו בין השמשות. גילינו שבקרבתנו נגרם הרס רב. מספר ניכר של בתי יהו-דים ברחוב הראשי וברחוב קטן סמוך אלינו נפגעו בפגיעות ישירות וגרמו למספר רב של קרבנות מבין יהודי העיירה. בין היתר נהרגה כל המשפחה של אלטער ציבייעס בס. למחרת נשמעה התפוצצות אדירה בעיירה וגשר העץ שעל גבי ההורין פוצץ והודלק בכמה מקומות ע"י הצבא האדום הנסוג. זה בישר לנו כי תם השלטון הסובייטי: אנו נותקנו מהעולם החיצון והננו מופקרים בזה לחסדם ושב-טם של הצבא הגרמני ושכנינו האוקראינים.

אכן, האוקראינים קיבלו את פני הכובש הגרמני בשמחה ובצהלה: הלאומנים שביניהם, מתוך שנאת הסובייטים ותקוה להשיג עצמאות מידי הגרמנים, ואילו הכפריים פשוטי העם שמחו כי הגיעה השעה של הפקרות וניתן לשדוד את היהודים ולעשות בהם פרעות באין מפריע. יהודי העיירה, לעומתם, הסתגרו בבתיהם, ובחיל ורעדה ציפו לבאות.

אנו, הילדים, למרות הפחדים והסכנות, העזנו לצאת לרחוב הראשי ולראות את הצבא הגרמני המנצח. שונה היה מראם מהצבא האדום הנסוג, ולא רק בצבע המדים ובדרגות. הם היו מסודרים יותר בלבושם ומצוחצחים יותר. שיירות,שיירות התקדמו על גבי עגלות רתומות לסוסים בלגיים. חלק מועט מהם נע על גבי אופנועים וחלק גם על גבי אופניים. מכוניות כמעט ולא זכורות לי, וזה בגלל דרכי העפר המשובשות שהובילו לעיירתנו. הצבא התמקם בכל מיני מקומות בעיירה. מחלקות, מחלקות, במרחקים לא רבים זה מזה הציבו תותחים נגד מטוסים. אנו, הנערים, הסתובבנו בין העגלות ובין כלי הנשק שהציבו מבלי שיגעו בנו לרעה או יגערו בנו.

למחרת היום התמלאה העיירה כפריים שהחלו לפשוט על בתי היהודים לצרכי שוד. יחד עם זה הראו השקצים לחיילים גרמנים את בתי היהודים שניתן היה לשדוד בהם דברים בעלי ערך לצבא: חמרים, תבואה, אפניים. ואכן, הובאו הגרמנים לביתנו ובלווית השקצים עלו לעלית הגג של הרפת ושם גילו מחבוא של אופניים וחלקיהם והחרימו אותם. בהמשך הופיעו קצינים גרמנים וביקשו להתאכסן בדירתנו. ברצון הסכמנו למסור לרשותם חדר גדול מתוך תקוה שבחסותם נוכל להתגונן בקלות מפני פורעים ושודדים אוקראינים. ואכן, בהוודע לכפריים כי בביתנו מתאכסנים קצינים גרמנים, לא העזו אף להתקרב לבית. הקצינים הגרמנים, שגילו חיש מהר כי אנחנו יהודים, הביעו צערם כי היחס של השלטונות ליהודים לא טוב ונאלץ כנראה לסבול בעתיד. הם כשלעצמם השתדלו לסייע לנו במתן סיגריות לאבי וכן בכמה ממצרכיהם. כעבור ימים מספר עזבונו החיילים והקצינים הגרמנים כדי להתקדם לעבר החזית.

בעקבותם בא חיל הנדסה שהחל בשיקום הגשר על פני ההורין. הגרמנים אף החלו בארגון השלטון המקומי והקימו מיליציה אוקראינית מקומית בראשותו של אחד מבני העיירה בשם ססה קרומף. תלבושתם - חליפות כחול גרנט. מאחר שלא לכולם היו מדים, עברו בבתי היהודים, ותוך חיפושים בארונות הבגדים החרימו כל בגד ומלבוש בגוון המתאים לתפירת המדים והכובעים. גם על ביתנו לא פסחו, וזכורני היטב איך החרימו חליפת בי"ס וחליפת אחי שאול ז"ל, שהיו עשויות מבד כחול כהה גרנט.

פורסם כי על כל הגברים עד גיל חמישים לצאת לעבודה לשיקום הגשר. ואכן, אבי ועוד כמה מיהודי העיירה הועסקו בנשיאת בולי עץ כבדים והגשתם למשקמי הגשר על גבי הנהר. העבודה התנהלה בפיקוח מספר גרמנים במדים, בהשגחתם וניהולם של שומרים אוקראינים. זכור לי היטב איך הוכו וזורזו כמה מבין יהודי העיירה בעבודתם זו. זכור לי איך הוכה יוסף וקס (שהיה לאחר מכן ראש היודנרט) על שנכשל בנשיאת בול עץ.

אנו, היהודים, נותקנו למעשה מן העולם החיצון. נאסר עלינו לנוע מחוץ לעירה ולא ידענו על הנעשה בקהילות יהודיות אחרות. מפי הגויים נתבשרנו כי הגרמנים מוסיפים להתקדם ולנצח לכל אורך החזית. כמו כן בשרונו הגויים על חטיפות של יהודים בערים ובעיירות סמוכות והעברתם למחנות עבודה. כל השמועות דכדכו אותנו עוד יותר. בינתיים יצאה הגזירה כי על כל יהודי לשאת על שרוולו סרט לבן עם מגן דוד כחול רקום לצרכי זיהוי. היהודים רשאים היו להלך רק באמצע הכביש ולא על המדרכה. היציאה לרחובות העיירה היתה מוגבלת לשעות היום בלבד. משעות הערב ובמשך הלילה נקבע עוצר ליהודי העיירה. בהמשך הוחלף הסרט בעל המגן דוד כחול לטלאי צהוב על החזה ועל הגב. חל איסור על התכנסות לתפילות בציבור ובבתי הכנסת.

במצב ענינים זה נאלצו יהודי העיירה לדאוג לקיומם. בעלי המלאכה בצעו מלאכתם לצרכניהם האוקראינים ובתמורה קבלו מצרכים לקיומם. אחרים נאלצו להמיר מלבושים וחפצים תמורת מצרכים כגון: קמח, תפוחי אדמה, חמאה, חלב ועוד. בהכרח ירדה רמת החיים מטה מטה.

הקמת הגיטו והחיים בו

כעבור חדשים מספר פשטה שמועה כי החליטו לרכז את יהודי העיירה והיהודים מכפרי הסביבה לגיטו. ועדה של אוקראינים מתוך השלטון המקומי עברה בין בתי העיירה, בעיקר ברחוב שלנו, רחוב בתי הכנסת-שקולנה והרחובות הסמוכים, ומדדו כל חדר וחדר לקביעת הקבדרטורה הכללית, וזאת כדי להחליט אילו וכמה בתים ייכללו בתוך הגיטו. ואכן, כעבור זמן קצר מאד הוצא צוו כי על כל יהודי העיירה להתרכז בבתים ברחוב שקולנה. היהודים ארזו צרורותיהם, נטשו בתיהם וגורשו בכוון לרחוב שלנו.

לכל חדר הוכנסו לפחות שתי משפחות כדי לגור בו, וזה כלל גם את המטבחים. הצפיפות היתה נוראה והתוצאה תנאים היגייניים ירודים ביותר, זוהמה ולכלוך בכל מקום. בתחילה לא הוכנו בתי שימוש מספיקים ובהמשך נחפרו בורות שכוסו בקרשים ושימשו כבתי שימוש ציבוריים. לבעלי המקצוע מבין היהודים ניתנה הזכות לגור בקבוצת בתים בסמוך לגדרות הגיטו. הגרמנים ביחד עם האוקראינים החלו גם בארגון שלטון מקומי של היהודים: יודנרט ומשטרה יהודית. ליו"ר היודנרט נבחר יוסף וקס. הוא היה תמיר ובעל גוף ובצעדו ברחוב זקף ראשו למעלה ועשה רושם כאילו בז לכל העולם. ובכן, היהודי נרתם לעול הגרמנים. שיכנוהו בבית שבפתח הגיטו, ביתו של לייזר הז׳לזניק. הוא בחר לעצמו קבוצת בחורים מבין בעלי הזרוע שבעיירה, ששימשו כשוטרים והחל לשלוט ביהודי הגיטו המסכנים. כמובן, שלחלק ניכר ממכריו וקרוביו דאג ושיבצם כבעלי מלאכה על מנת לשכנם מחוץ לגיטו. חלק מהם מונו כבעלי תפקידים

בגיטו, כגון ניהול המטבח. דבר אחד ברור וידוע: ראש היודנרט מילא את הוראות הגרמנים בקפדנות ובחומרה רבה. יהודי הגיטו נשאו בנטל גזירות הגרמנים בגיטו באמצעותו הבלעדית של יוסף וקס ועושי דברו.

מבנה הגיטו והגזירות, מחנה העבודה בקוסטופול

היודנרט ובראשו יוסף וקס לא שלטו למעשה על היהודים בגיטו ובקרבתו, אלא היו עושי הדברים של הגרמנים והאוקראינים. מוסד זה קבע את רשימת הנשלחים למחנה הכפיה הסמוך לעיירה בעיר קוסטופול, וזאת לפי כמות העובדים שנדרשה מידי פעם על ידי הגרמנים. כמו כן עסקו עובדי היודנרט באיסוף זהב, אבני חן ופרוות. ושוב, לפי הכמויות שנדרשו על ידי רשות הגרמנים והאוקראינים. ראש היודנרט עם יועציו הקרובים, הוא אשר היה מטיל וקובע מי יתן, מה וכמה. אם זה שהוטל עליו לתת את מנת הזהב או כמויות הפרוות לא הופיע בזמן או לא הביא את הכמות שנדרשה ממנו, היה היודנרט דואג לביצוע, באמצעי שיכנוע של היד החזקה.

השיטות היו שונות. בתחילה ביקורי שליחים של היודנרט והמשטרה היהודית שהיו לרוב מפשוטי העם בעלי זרוע. היו איומים וחיפושי פתע בחדרי המגורים. במקרים מסויימים היו שמים את נציג המשפחה, האם או האב, במעצר פנימי בתוך הגיטו. כבית מעצר שימש אחד מחדרי בית הכנסת העליון של הנשים. אם גם לחץ זה לא הועיל, מתוך זה שאותו יהודי או יהודיה חשבו לנכון לשמור מעט לעצמם, את רכושם שעוד נותר להם לצרכי קיום בעתיד להמרה במצרכי מחיה, או פדיון הנפש בעת סכנת חיים, אזי, בשלב זה של הענינים, היה היודנרט מוסר את נציג המשפחה לידי המשטרה האוקראינית לעינויי מכות וצינוק כדי להוציא ממנו את הנדרש, בין אם זה זהב, אבני חן או פרוות.

זכור לי לפחות מקרה או שניים שהייתי עד ראיה להם, כשראש היודנרט בכבודו ובעצמו סטר על פניה של אשה על שטענה בפניו כי עצרוה ללא הצדקה ואין ביכלתה להוסיף דבר למה שכבר נתנה. גם לאמי ז"ל אירע הדבר, כשנדרשה למסור את פרוותה היקרה לאחר שנלקחו מאתנו כל הפרוות האחרות שהיו בבית. אמי הצליחה ע"י הסתכנות להבריח את פרוותה האישית היקרה לגוי המהימן עלינו, וזאת כדי להבטיח שישאר לנו לעת צרה משהו בעל ערך. אמי נתנה על כך את הדין ועברה את מדורי החקירות והעינויים שלבים שלבים. בתחילה מידי היודנרט והמשטרה היהודית ובהמשך מידי המשטרה האוקראינית והצינוק שלהם.

זכורני היטב, איך אחר ליל נדודי שינה הקצתי עם שחר עת שאמי נאסרה בצינוק של המשטרה האוקראינית. קפצתי מעל גדר הגיטו ובריצה מטורפת הגעתי

עם בוקר לבית המשטרה האוקראינית וזה ללא כל אישור. נעמדתי לפני הכניסה הראשית של המשטרה ויללתי כמו תינוק. לפתע חלף על פני מפקד המשטרה האוקראינית, סשה קרומף, הפנה את פניו אלי לרגע קט וכנראה הכירני מתוך שהיה ידיד אבי מהימים הטובים והיה מבקר לעיתים בחנות הטבק שלנו. כעבור דקות מספר יצא שוטר והכניסני לחדרו של מפקד המשטרה. אני הייתי כמעט קפוא מרוב הקור ששרר בחוץ, ולבושי היה דל. סשה שאל אותי מה מעשי פה ובאיזו רשות יצאתי מהגיטו והמשיך לשאול, האם ידוע לי כי מגיע לי עונש מלקות ומעצר? תשובתי היתה כי הכל ידוע לי ולא איכפת לי לקבל כל עונש המגיע לי, אך מבוקשי הוא כי ישחרר את אמי העצורה על לא עוול בכפה ממעצר ומהצינוק, כי היא חולנית ולא תחזיק מעמד. סשה הביט בי שנית ואמר לשוטר להובילני מיד לגיטו ואם אעז להופיע לפני המשטרה שנית - להלקותני ולשים אותי בצינוק. השוטר משך אותי החוצה, בעט בי והורה לי לרוץ מיד לגיטו. אני רצתי לגיטו וכעבור שעות מספר שחררו אמנם את אמי שהיתה רצוצה, מעונה ומסכנה. אינני יודע אם בזכותי שחררוה או באופן מקרי, אך שמחתי ושמחת אחותי היתה רבה להיות שוב בחיק אמנו האהובה.

בנוסף על כך עסקו היודנרט ועובדיו באספקת דרישות הממשל בקשר לביצוע עבודות נקיון ברחובות העיירה ועבודות בגיטו עצמו. עם הוצאת יהודי העיירה מבתיהם וגירושם לכיוון רחוב שקולנה, הוא רחוב הגיטו, והסימטאות הסמוכות, לא נקבע בבירור איזה משפחה לאיזה בית או דירה תיכנס לגור. כל משפחה בחרה לה את הדירה לפי היכרות קודמת עם בעלי הדירה המקומיים ברחוב שקולנה, או שבאופן מקרי מצא חן בעיניהם בית זה או דירה זו, או סתם בלית ברירה, כיוון שכבר לא היה מקום אחר לבחור ונאלצו להיכנס למה שנותר. בעלי הבתים והדירות המקומיות שברחוב שקולנה, גם הם נאלצו להכנע למציאות, להצטופף בחדר או בחצי ממנו, ולאפשר לפליטים להתמקם.

לדירתנו בעלת שני חדרים ומטבח נכנסו לדור שתי משפחות, בנוסף למשפחתנו. בחדר השינה גרנו אמי, אחותי ואני, ובנוסף לנו גם אשתו של ברל יוקלזון עם ילדה. בחדר האוכל גרה משפחתו של בן ציון יוקלזון, אשתו, שתי בנות וילד. הבעל ישן במטבח. הצפיפות היתה רבה ביותר. אמי, כבעלת בית ותיקה ומסודרת, נאלצה להתרגל לכל מיני אי סדרים כתוצאה מהצפיפות והדוחק. בתחילה היו עוד אי אלה תגובות בקשר לנזקים שנגרמו בגלל אי שמירת נקיון ושימוש בכלים וברהיטים שלנו ע"י הדיירים החדשים. אך לאט לאט התרגלנו למציאות האפורה ודאגות חדשות ביטלו את הדאגות הפעוטות שהציקו אף הן. החלה בעיית האוכל. המלאי המסויים שהיה עוד ברשותנו החל להצטמצם, ואמי, בהיותה נדיבה, אף הרשתה לדיירינו הנזקקים להשתמש בו, כגון מלפפונים חמוצים מהחבית שכולם התכבדו בהם או תפוחי אדמה שהיו במרתף.

תאור החיים בגיטו

השלטונות הפרידו בין הגברים מגיל שמונה עשרה ועד חמישים לבין משפחו- תיהם. הוקמה גדר חיץ בין הגיטו לבין מחנה הגברים והמעבר היה אסור בהחלט. מחנה עבודה של הגברים שכן בהמשך לרחוב שקולנה. הגברים שוכנו קבוצות קבוצות בבתים והוטלו עליהם עבודות כפיה בתחומי המחנה ומחוצה לו. משם נלקחו גם המועמדים למחנה הכפיה בקוסטופול. בתוך המחנה עבדו גם חלק מבעלי מלאכה, כגון ספרים, חייטים וסנדלרים אשר שרתו את צרכי הגברים. מזונם של הגברים, כשל יתר דרי הגיטו, היה קצוב וכלל מנת לחם זעומה ומנת מרק דלוח ליום. רוב הגברים היו תשושים וסבלו מתת-תזונה וזוהמה, כינים, עבודה מפרכת, מכות ובזיונות. גבר שהעז להתחמק בשעות הערב ולעבור לצד המשפחות, היה נענש קשות אם נתפש ע"י המשטרה האוקראינית או היהודית. בחדשי החורף הקרים חסרו אמצעי הסקה והקור בחדרים היה רב, לאחר שהגרים במחנה ובגיטו כילו לפרק את המבנים הסמוכים לבתים, כגון הרפתות, המחסנים והאורוות, הבנויים מלוחות עץ, כדי להפכם לחומרי הסקה, נאלצו להתגנב בלילות אל מחוץ לגיטו כדי לפרק שם מבני עץ עזובים לצרכי הסקה. באחד המקרים האלה אירע מקרה טראגי, שאחד מדיירי המחנה, חונה, בנו של הולזניק, יצא באחד הלילות לארגן עצים - נורה למות ע"י שוטר אוקראיני, למרות שזה זיהה אותו.

הקרבן הראשון בגיטו

הקרבן הראשון בגיטו שנורה בדם קר הוסיף קדרות מרובה על יושבי המחנה וה- גיטו. נוכחנו לדעת פעם נוספת כי דם יהודי הינו הפקר. מאחר שחל איסור על אסיפות המוניות, נערכה הלוויה מצומצמת עם חברה קדישא ונציגי המשפחה, לעומת מסורת של הלוויות המוניות שהיתה נהוגה בסטפן כל השנים.

משלוח הגברים למחנה הכפייה בקוסטופול

תת התזונה החלה לתת אותותיה וחלק ניכר מבין דרי הגיטו והמחנה חלו בעוורון חלקי (ברוסית - עוורון תרנגולות). כידוע, היו מחליפים מדי פעם את הנשלחים למחנה הכפיה בקוסטופול. באחד המשלוחים נשלח אבי לשם. הדבר גרם לאמי ולנו מפח נפש ודאגה מרובה, כי אבי היה יהודי רזה וחלוש בימים כתיקונם, ונחלש עוד יותר מחיי הכפיה. למרות השתדלויותינו המרובות לא שוכנע איש והוא אמנם נשלח לעבודה במחנה הכפיה. כעבור שהיה של כמה שבועות לא היה מסוגל אבי להחזיק עוד מעמד ובאחת ההזדמנויות, כשיצאו לעבוד ביערות הסמוכים, חמק וחזר לגיטו. מיד אסרה אותו המשטרה היהודית והוא הושם

במעצר פנימי בגיטו. אבי היה תשוש ועמד על סף התמוטטות פיזית מוחלטת. לאחר מעצר של ימים מספר שוחרר והועבר לביתנו בגיטו לשם קבלת טיפול. אמי השתדלה לטפל בו כמיטב יכולתה, למרות היותה שבורה ורצוצה בעצמה ומחוסרת אמצעים. אני חמקתי מדי פעם מחוץ לגיטו ולאחר תחנונים ובקשות הצלחתי לארגן קצת מצרכי מזון מגויים מכרים.

זכור לי היטב אחד המקרים, כשבאו שוטרים לבדוק את מידת החלמתו של אבי כדי להחזירו למחנה הכפיה. תגובת אבי היתה התעלפות ממושכת ובעומדי על יד מיטתו נראה בעיני כמת. זכורני כי לאחר טיפול ממושך של אחד השוטרים הצליחו להחזירו להכרה רק בקושי. מצבו זה שכנעם כי אינו מסוגל עוד להיות מועמד למחנה הכפיה, והם עזבוהו לנפשו. אך לא חלפו ימים רבים והם נטפלו לאחי הבכור, שאול-שייליק, שיישלח כתחליף לאבי למחנה הכפיה.מצבו הפיזי של שייליק לא היה יותר טוב ממצבו של אבי, ובנוסף היה אחי מאד לא עצמאי, ודבר זה הדאיגנו. כמו כן ניסינו בכל כוחנו לשכנע את שלטונות היודנרט, אך לשוא - שייליק נשלח למחנה הכפיה. תמונת הפרידה של אחי מאתנו, ובמיוחד מאמנו היקרה, חרותה היטב בזכרוני. אמי מיררה בבכי וכולנו יחד אתה. אחר כך צררה לו אמי את צרורו והשתדלה להוסיף מספר מצרכי מזון חיוניים ממה שנותר בבית, וכך נלקח שייליק מאתנו.

שיגרת החיים במחנה הגברים - בגיטו

אני הייתי חומק בקלות דרך פירצת הגדר שבין הגיטו לבין מחנה הגברים, וכך הייתי מבלה שעות במגורי אבי ומפעם לפעם מגניב לו משהו חם לאכול, ממה שאמנו הצליחה להכין. מתוך שיחות הגברים שקלטתי זכור לי שהיו כאלה שהאמינו שהתלאות הם דבר בר-חלוף ובסופו של דבר עוד תבוא הגאולה בצורה זו או אחרת. אחרים טענו כי סופנו כליון וכי כל התקוות אפסו לאור הצלחות ונצחונות הגרמנים בכל החזיתות. לצערי לא קלטה אף פעם אזני דיבורי מרי והעלאת מחשבה של בריחה והצטרפות לפרטיזנים, וכדומה.

באחד המקרים זכורה לי הערתו של מורי לשעבר, ברוך קרייזר, בנו של השוחט לוי ז"ל, ששימש כשוטר המשטרה היהודית במחנה הגברים. הוא היה יוצא דופן במשטרה והתנהג באדיבות והיה מסתפק בהערות באשר לסדר והיגיינה. אף פעם לא גער או צעק, עד כמה שהדבר זכור לי. הערתו היתה: "משולים אנחנו לצואה שבבית השימוש הציבורי, וזה יהיה גם סופנו". הדבר היה סמוך מאד לימי החיסול הסופי.

זכור לי מקרה שהופיע בגיטו בחור צעיר אשר הצליח באיזו צורה שהיא להגיע לסטפן, כי אסור היה ליהודים לעבור בין עיירה לעיירה, ויתכן שהבחור היה בשליחות איזשהו ארגון פרטיזני או ארגון ציוני, שמטרתו ללכד את יהודי סטפן לקראת בריחה והתקוממות. בשהייתו הקצרה בגיטו הביא הבחור ידיעות על התארגנות והצטרפות בחורים צעירים מגיטאות של ערים ועיירות וולין לפרטי-זנים. כמו כן סיפר על אקציות חיסול של קבוצות יהודים בגיטאות וולין.

פעילותו ושהייתו של הבחור בגיטו סטפן לא ארכה זמן רב וכעבור יום או יומיים נעצר ע"י המשטרה היהודית בפקודת היודנרט ונעלם מהשטח. היו שמועות שנמסר למשטרה האוקראינית וכי אולץ לברוח מהעיירה תחת איומיהם של היודנרט והשוטרים, שאמרו שימסרוהו לידי האוקראינים והגרמנים.

אמונות וחזיונות גאולה בגיטו

במצוקתם הרבה החלו יהודי הגיטו להאמין גם בחזיונות-שוא של מגידי עתידות ומנבאי נבואות על בוא המשיח והגאולה. זכור היטב אחד בשם אליהו קוייפמן שהיה מביא כל מיני סימנים כי אמנם קרובה הגאולה והיה נוקב בכל מיני תארי-כים קרבים שהגאולה אכן תבוא. ולמרות היותו יהודי מ"עמך" נטו יהודי הגיטו, בחלקם הגדול, להאמין גם בזה - כי הרי משולים היו לטובע הנאחז בקש להצלת נפשו.

חיפוש אמצעי מחיה - תוך השתעבדות לגויים

רוב דרי הגיטו לא היו מסוגלים לחיות ולהתקיים ממנת המזון הזעומה שסופקה ע"י היודנרט - לכן חיפשו להם כל מיני דרכים להשגת תוספת מזון. אחת הדר-כים היתה כשנשלחו לעבודות חוץ. הם היו חומקים אל גוי מכר ומביאים חפצים או בגדים תמורת מזון, או סתם מבקשים סיוע. אלו מבין יושבי הגיטו, שלהם קרובים ששכנו מחוץ לגיטו, או סמוך לו, היו מסתייעים בהם להשגת תוספות מזון מדי פעם. מאחר שאישורי יציאה מהגיטו ניתנו לבודדים ורק לעיתים רחוקות, נאלצו רוב דרי הגיטו להסתייע בנערים וילדים שהצליחו לחמוק מהגיטו ללא אישורים ולהגיע למחוז חפצם, דהיינו אל הגוי המכר, כדי להשיג ממנו צרכי מזון. היו מקרים רבים שנערים או ילדים נשארו אצל הגויים למשך כל היום, ולפעמים אף יותר מזה, ועסקו ברעיית צאן, ותמורת עבודתם זו זכו להתכלכל בצורה מניחה את הדעת. בשובם הביתה היו הנערים מביאים אתם צרו-רות מזון שגאלו את קרובי המשפחה מחרפת רעב. כשנער כזה היה נתפש ע"י שוטר אוקראיני על יד גדר הגיטו או בדרכו מחוץ לגיטו (כמובן, הנערים היו מסירים את הטלאי הצהוב בצאתם מהגיטו) היתה מנת חלקו מכות קשות, החרמת

הצרור או החפצים והשלכה לגיטו. מצב זה לא הרתיע רבים מאתנו הנערים-הילדים לקבל על עצמנו את הסיכון ולשאת בעול אספקת המזון.

עד כמה שהדבר זכור לי הרי שסמוך לחיסול הגיטו רוב הנערים-הילדים שהו-עסקו כרועים אצל הגויים אולצו לחזור מדי ערב לביתם ולא ללון בביתו של הגוי, כנראה מתוך ידיעת הצפוי לנו. גם אני שימשתי כרועה, ולהלן תאור מקרה שיבליט כמה היינו מופקרים לחסדי הגויים.

באחד הימים עלה עדרי על חלקתו של אחד הגויים ובטרם הספקתי לגרשם הופיע בעל החלקה. בלי לברר אם עשיתי זאת במתכוון או שהעדר עלה על החלקה באופן מקרי, הולקיתי עד אבדן החושים, ממש בצורה רצחנית, באמצעות מוט עץ עבה. בעזרת חברי לעבודה הובאתי אל הגוי שהעסיקני, ולאחר קבלת טיפול - תחבושות של סמרטוטים טבולים במים צוננים שהושמו על כל חלקי גופי, טען מעסיקי כי לו לא הייתי יהודי היה יוצא מיד להתקוטט עם המכה על מעשיו הלא אנושיים.

אמצעי הסקה בגיטו

כידוע היו תנורי הבישול והחימום בבתינו מוסקים באמצעות עצים. כמובן, לאחר תקופת שימוש של דרי הגיטו אזל המלאי שכל בעל בית החזיק במחסניו, עקב רבוי הדיירים המשתמשים בו. במצב זה נאלצנו, כל אלה שנזקקו לעצי הסקה, לפרק גדרות, מחסנים ורפתות הבנויים מעצים. למרות היותנו במצוקה, חרה לי הדבר בהתחלה וניסיתי למנוע זאת אף בכח הזרוע, אך לבסוף נאלצתי גם אני לנהוג כך, כי המצב הלך והחמיר.

מותו של סבי בגיטו

סבי בן-ציון ז"ל, לפי מה שזכור לי, הגיע לגיל שמונים בקירוב ונפח נשמתו בגיטו. ברור מעל לכל ספק כי סיבת מותו העיקרית לא היתה דוקא הזיקנה, אלא מצוקת תנאי החיים של הגיטו וכל התלאות שבאו עליו. עמדתי ליד מיטתו בעת שנפטר. זה היה בערב שבת וקיימנו מנין מחתרתי בביתו של סבי. במוצאי שבת נערכה ההלוויה בליווי בני המשפחה בלבד, שהורשו לצאת מהגיטו - אני הייתי ביניהם. סבי הובא לקבורה בבית הקברות. גם לצרכי הקבורה נאלצנו לפרק קרשים ממבנה הרפת של סבי וכן להקמת המצבה.

בגיטו היו שני דיינים צעירים. עד כמה שידוע לי שררו בין שתי השושלות, בעיקר של הדור הקודם, חילוקי דעות חריפים. אך בגיטו, עד כמה שהדבר זכור לי, מצאו שני הדיינים הצעירים שפה משותפת וביחד ניסו לעודד את בני העיירה, בטענם כי הגענו לקצה החושך והשחר קרוב לבוא.

לאור מצב התזונה ותנאי החיים הקשים השתדלו להקל בכל מיני דינים. במיוחד זכור הדבר כי התירו לאפות מצות גם מקמח של שיפון, וכן לאכול כל מיני קטניות בפסח.

ליל חיסול הגיטו

שמועות עמומות אך עקשניות על חיסול חלקי קהילות סמוכות ברובנה וקוסטופול חדרו איכשהו לדרי הגיטו, היו שהאמינו בזה והיו שהתווכחו, אך בלב כולם ניטע פחד עמוק ושנתם נדדה מתוך דאגה עמוקה לבאות. אחת השמועות אמרה כי קבוצת שוטרים אוקראינים מבני העיירה, בראשותו של איוון צ׳ציק, נשלחה לאימונים מיוחדים לקוסטופול ולחשו בפרוש, כי היו הכנות לחיסולנו. והנה, באחד הערבים של חודש אלול בשנת 1942, פשטה השמועה בין יהודי הגיטו כי גוייסו כל העגלות הרתומות לסוסים של גויי העיירה והסביבה הקרובה. היו שטענו שזה למטרת הובלת תבואה, אך הרוב הרגיש כנראה בהתקרב הקץ והאמין יותר לשמועה כי זה מיועד להובלת יהודים לכיוון קוסטופול. הבהלה בגיטו היתה גדולה ביותר. אחדים מבין דרי מחנה הגברים הסמוך הצליחו להגיע לגיטו כדי להרגיע את הנשים. הרגשנו כי גם המשמרות מסביב לגיטו הוגברו, נשמעו גם יריות אזהרה.

אני התקרבתי לבית היודנרט וקלטתי צעקות ואיומים באוקראינית הבוקעים מהחלון שפונה לגיטו. יתכן שהיו אלה סחיטות אחרונות של כספים ותכשיטים מראש היודנרט, פקידיו ובני ביתו, לפני הגלייתם. (שמועות הגויים לאחר השחרור אמרו, כי אלה אמנם חוסלו בירייות על יד בית המשטרה בסטפן). בהיותי עייף ונפחד חזרתי הביתה. נצמדתי אל אמי ואל אחותי הקטנה ואיכשהו נרדמתי. ואמנם, לפני הנץ השחר בקעו קולות בגרמנית - יודען הערא‏וס - יהודים צאו מבתיכם. הצצתי בעד לחלון והבחנתי בדמויות של שלושה חיילים גרמנים חבושי קסדות ורובים מכודנים בידיהם. אלה צעדו ברחוב הגיטו וזרזו את צאתם של היהודים מבתיהם.

תוך דקות מספר ניתן לראות מבעד לחלון, אמנם בצורה מעורפלת (השעה היתה תחילת הפצעת השחר) קבוצות של יהודים עם נשותיהם ועולליהם, כשפה ושם נושאים עמם צרור על שכמם, צועדים לכיוון שער הגיטו. מפעם לפעם רבו הצועדים והפכו להמון נפחד, או לכבשות תמימות המובלות לשחיטה. במיוחד חרותה בזכרוני דמותו של יצחק ויצנודל הקצב שצעד בהיותו לבוש בחליפה חגיגית שחורה ומשפחתו אחריו. אמי, אני ואחותי, בהיותנו נפחדים קפצנו מעל מיטתנו ומבלי לקחת אתנו דבר, יחפים ובלבוש מינימלי, יצאנו את הבית על מנת לחפש מחסה. לפי עצתה של אמי היה עלינו להתחבא במרתף הקטן שבפתח ביתנו, וזה עד יעבור הזעם. אני התנגדתי בכל תוקף בטענה כי מיד עם בוקר יחלו החיפושים ויגלונו. אמי שמעה לעצתי ועברנו את הגדר שבקרבת ביתנו

אל מחוץ לגיטו. בקרבת הגיטו גר גוי פולני, הנגר ינק, אנו קפצנו לתוך גינתו והתחבאנו בין גבעולי התירס הסמיכים. לפתע קלטה אוזננו צעקות וגערות מעלית הגג של הפולני, שנסתלק מיד, פן יזעיק את המשטרה. כנראה, מרוב פחד ובהלה תקפו את כולנו מכאובי בטן ושלשולים. נאלצנו אם כן לעזוב את גינת הפולני ופנינו לעבר הכביש הראשי שברחוב ה-3 במאי. בהגיענו לרחוב נתגלה לפנינו מראה של שיירת עגלות רתומות לסוסים. על רוב העגלות ישבו כבר משפחות יהודיות מוכנות ליציאה לדרך. פני העגלות היו מופנות לכיוון השוק, דהיינו בדרך לקוסטופול. מעברו השני של הרחוב עמדו בצפיפות ניכרת שוטרים אוקראינים חמושים שמנעו את בריחת האנשים מהעגלות ואת מעברם בכיוון הנגדי לגיטו, דהיינו למנוע כל אפשרות בריחה אל מחוץ לעיירה.

הבריחה מעגלות המוות

במצב עניינים זה ניסינו כוחנו לחצות את הכביש בין העגלות ולהתחמק לאחת הסימטאות, אך בכל פעם מנעו זאת מאתנו השוטרים ברוביהם המכודנים ובריות באויר. באחד המקרים, אמי ואני הצלחנו לעבור את הכביש ולהגיע לסימטה צדדית ע"י הבאר של סם (סעמס ברונעם), אך לפתע ראינו איך אחותי סוסיל -שרה נעצרה ע"י אחד השוטרים ונסחבה לאחת העגלות. קולותיה ובכיה החזירו אותנו מיד לעברה, כאילו גם מטרתנו לעלות על אותה העגלה, אך למעשה לקחנו אותה איתנו ונמלטנו שנית לתוך הגיטו - איש לא מנע זאת מאתנו, כי הרי שוב היינו בתוך המלכודת. בגיטו עוד הספקנו לראות דמויות בודדות הצועדות לעבר השער, פה ושם נשמעו יבבות בבתים וכן יריות בודדות סמוך לגדרות הגיטו. בהיותנו בגיטו החלטנו לקפוץ לעבר מחנה הגברים לבדוק אם אבי עדיין נמצא שם. עברנו את הגדר המפרידה בין הגיטו למחנה הגברים ונכנסנו לחדר בו גר אבי קודם לכן. לצערנו העמוק היה הבית כולו ריק מאדם. ערכנו חיפוש מהיר בכל הבית וסביבתו הקרובה, קראנו כמה קריאות בשמו של אבא, אך בכל שררה דממת מוות. נראה שמחנה הגברים רוקן עוד קודם לכן בצורה פתאומית והעלו אותם על העגלות שהחלו לנוע לכיוון קוסטופול.

מאחר שנואשנו למצוא את אבא, פנינו לעבר בית המרחץ שעמד על גדות הנהר - אחת מפינותיו של בית האבנים האדומות עמד ממש בתוך המים. על מנת לעקפו ולצאת את הגיטו היה צורך לעבור במים מעל הברכיים והקטע הזה היה לרוב מזוהם ומלא אבנים חדות ושברי זכוכית. במצב עניינים זה בחרנו לקפוץ מעל הגדר אל מעבר לגיטו שבפינתו השניה של בית המרחץ. במקום זה היתה הגדר גבוהה יחסית ורק במאמצים משותפים, כשאחד מאיתנו מסייע לשני, הצלחנו לקפוץ ולצנוח על הקרקע שמצידו השני של הגדר - מחוץ לגיטו. ברגע שנשמעה חבטת צניחתנו על הקרקע החלו נשמעות לעברנו יריות רובה שנורו ע"י השוטר שעמד על הגבעה הסמוכה, מול הגדר. שמענו היטב את שריקות הכדורים, אך

הצלחנו לזחול ולהתרחק מהגדר בלי להיפגע. וכך התחלנו בריצה מטורפת לאורך הנהר לכיוון הכפר קורוסט.

בהגיענו לביתו של הרשל (דער בעדער) שעמד כידוע בין בתי הדיינים האוקר-אינים, על גדות הנהר, שוב שמענו יריות וצעקות "עצור" באוקראינית. שכבנו מתחת לעמודי הבית ואז המשכנו בריצה לאורך הנהר. תוך כדי ריצה רעדנו מפחד ומקור.

הסביבה נראתה לנו עויינת ביותר, למרות שבשעות השחר המוקדמות ראינו קבו-צות גויים אוקראינים שעומדים בפתחי הבתים ובחצרות ומרכלים. ללא ספק, רובם של אוקראינים אלה המתינו בקוצר רוח לאור הבוקר כדי לזכות מן ההפקר ולי-הנות מן השלל - הרכוש היהודי שהיה להפקר. וכך התקרבנו לביתו של הגוי "המהימן שלנו" - קוזמה, הרי הוא אותו גוי שהפקדנו בידיו עוד לפני שהוכנסנו לגיטו את מיטב חפצינו לשמירה עד יעבור הזעם. הוא יצא לקראתנו והתנגד בכל תוקף שניכנס לחצרו. הוא יעץ לנו להתחבא בין המצבות שבבית הקברות היהודי הסמוך לביתו. נימוקיו היו כי מתחבאים שם עוד הרבה יהודים.

אמי כמעט והשתכנעה, בהיותה עייפה ומבוהלת חשבה כי מחבוא זה ישכך במקצת את חרדתנו ומכאובי הבטן והשלשולים הרצופים, אך אני אינסטינקטיבית עמדתי על דעתי כי עלינו לברוח מיד הלאה, אל מחוץ לעיירה, - אל כיוון הכפרים והיערות, פן ניתפש עם בוקר ע"י הגויים בסביבה ואף ע"י "ידידנו" - קוזמה. אמי שמעה בקולי והמשכנו לרוץ לכיוון קורוסט. וכך עם זריחת השמש כבר היינו בשדות באחו של הכפר. התקרבנו לאחת מכיפות השחת, הסוינו עצמנו בשחת ונרדמנו שלושתנו. לפתע הקיצונו כי הציק לנו הרעב. השעה היתה שעת שקיעת החמה. כנראה מתוך תקוה עזה וגעגועים לראות את אבינו חי, נראה כאילו מרחוק מתקרב אבינו אלינו, אך חיש מהר הבנו את המציאות המרה. החלטנו להתקרב לבית כפרי בודד כדי לבקש קצת מזון ואפשרות של לינה. אכן, פנינו ולמזלנו נתקלנו באיכר שהסביר לנו פנים בספקו לנו פת לחם, תפוחי אדמה וחלב. אכלנו לשובע והאיכר הרשה לנו ללון את הלילה אצלו בגורן ונתן לנו קצת צידה לדרך, אך הורה לנו שעם שחר מיד נסתלק מהמקום בלי שאיש ירגיש בנו. כי אם ייוודע הדבר למישהו הרי שיכנס לצרה.

הלילה הראשון לאחר הבריחה - ליערות

השתרענו על השחת הריחני שבגורן וכך בילינו את הלילה הראשון מחוץ לבית כשכל רשרוש מפחיד אותנו וליבנו פצוע קשות מתוך דאגה מה עלה בגורלו של אבינו, אחינו וכל יתר בני משפחתנו. עם שחר התעוררנו וחמקנו בשקט מתוך הגורן לכיוון יער אורנים סמוך. ביער זה נתקלנו מאוחר יותר במספר בחורים

מבני העיירה שאף הם נמלטו וחיפשו מקלט. ניסינו להוציא מפיהם דבר מה על גורל יהודי העיירה, אך גם הם רק שיערו ולא ידעו לקבוע בוודאות. בקשנו להצטרף אליהם אך הם סרבו בטענה, כי בטוח יותר להתחבא ביער בקבוצות קט-נות, וכך עזבונו והמשיכו דרכם לכיוון הכפר - כנראה להצטייד במזון. כעבור זמן קצר שמענו יריות מכיוון הכפר והבינונו כי סכנה מתקרבת ומרחפת מעל לראשינו, וכך המשכנו לרוץ לעמקי היער בלי לדעת לאן בדיוק מועדות פנינו. ואמנם, כעבור זמן מה נתקלנו בגוי כפרי. אנו שאלנו אותו היכן הדרך המובילה לסרני. אכן, הראה לנו הגוי את הכיוון לסרני.

בשורת איוב על השמדת קהילת סרני

כוונתנו היתה להגיע לשם מתוך הנחה, כי יהודי סרני לא נפגעו ונוכל להצטרף לדודנו שהיה גר שם. ובכן, התחלנו לצעוד לכיוון סרני, כשאנו ניזונים מקצת המזון שהגוי העניק לנו ביום הקודם - לחם שחור ומלפפונים חמוצים. בהיותנו מאד צמאים לא מצאנו מקור מים אחר, אלא שלוליות מים ירוקות, וכך הרוינו את צמאוננו.

תוך כדי הליכה יגעה ביערות, שמענו לפתע כי עגלה מתקרבת ובאה אלינו. צע-דנו כל הזמן בצדי הדרך בין העצים וכך התחבאנו מאחורי אחד העצים העבותים על מנת לראות מי הם הבאים לקראתנו, ובכן, אמי הכירה כי היה זה גוי פולני מוכר לנו מסביבת סטפן. אמי פנתה לעבר הגוי המתקרב בשאלה מה המרחק מפה לסרני. הגוי, שהכיר אותנו, יעץ לנו לא להעיז להתקרב לסרני, כי כל יהודי סרני הובלו יום קודם לטבח ואין לנו סיכוי למצוא שם מישהו חי מבין קרובינו, אלא ליפול בידי הגרמנים והאוקראינים. הוא יעץ לנו לברוח לעמקי היער ולה-מנע, עד כמה שרק ניתן, מלהראות בין הכפריים.

בשורת איוב זו, ששמענו מפי המכר הפולני שפגשנו, הבהירה לנו ללא צל של ספק, כי אין עוד כל תקוה למצוא מישהו מבין קרובי משפחתנו בסרני בחיים, אשר ישמש לנו מקלט ומשען. הועמדנו בפני בעיה קשה מאד:מלחמת קיום של אלמנה ושני יתומים הנמצאים בסביבה זרה ועויינת, נרדפים ללא הרף וללא קורת גג ואמצעי קיום כלשהם. אנו יחפים כשלבוש דל בלבד לגופנו והזמן קרוב מאד לחורף. פרושו של דבר כפור, סופות שלג.

לאחר שהתאוששנו מההלם של בשורת איוב זו, חזרנו לסביבה הכפרית של קורוסט וקריטשילסק והפקדנו עצמנו לחסדי הגויים בסביבה הזו, בעיקר לאלה שהתגוררו בבתים הבודדים שבסמוך לפאתי היערות. האמת היא, שאף פעם לא ידעת לאיזה בית להיכנס, ואיך יקבלוך שם, מי יסייע ומי ילשין או אף יסגירך בפועל לידי המשטרה האוקראינית. היו מקרים שגרשו אותנו ללא כל בושה

בלווי קללות וגידופים ואף ע"י שיסוי כלבים. וכך, בלית ברירה היינו נאלצים לשוב לפאתי היער, מוכים, נבוכים, רעבים ומפוחדים. לכשהציקו הרעב והצי-נה עם ערב, פיתחנו לעצמנו שיטת פניה שונה. שניים מאתנו היו נשארים בפאתי היער ואחד היה מסתכן ופונה לאחד הבתים הבודדים (חוטור - כפי שנקרא בפי הילידים). אם הפונה נהנה מהכנסת אורחים סבירה היה מסמן לשנים בתנועת ידיים והשניים היו מתקרבים מפאתי היער בריצה לבית האיכר. ולא, היה חוזר ליער כל עוד נפשו בו והוא מאוכזב ומיואש.

והנה, באחת הפעמים פנתה אמנו לאחד הבתים המבודדים כדי לבקש קצת מזון וסחבה כלשהי לכיסוי הגוף והגנתו מפני צינת לילות הסתיו והבקרים. במקרה זה, למזלנו הרע, נתקלה בקבלת פנים בזוייה ביותר, בגידופים ואף בשיסוי כלבים. דוגמא זו היוותה למעשה מדגם של רוב האוכלוסיה האוקראינית. אמנו שבה אלינו לפאתי היער רצוצה ובוכיה וכך התכרבלנו שלשתנו בין השיחים העבותים שביער ללינת לילה כשאנו רעבים ומיואשים.

ב ש י א ה י א ו ש

אמא הציעה שלמחרת נשים פעמינו בחזרה לעיירתנו סטפן, וזאת כדי לראות אם נותר מישהו מיהודי העיירה בחיים ונוכל איכשהו להסתדר ולהתמקם מחדש. ולא, נמסור עצמנו לחסדי המשטרה האוקראינית שתעשה בנו כרצונה. אני ואחותי הקטנה ממני התנגדנו בכל תוקף להצעה זו של אמא, התחננו בשקט, וכך נרדמנו.

י ח י ד י ס ג ו ל ה ש ב י ן ה ג ו י י ם

כאשר הפציע השחר הקצנו קפואים, רעבים ומבוהלים. יחד עם זאת עודדה אותי אמי בכך ששינתה את דעתה באשר להתמסרות לידי המשטרה האוקראינית, ואז רצתי לעבר אחד הבתים הבודדים שבסמוך לפאתי היער ולפי הטכניקה המקובלת, הקשתי בדלת. אור היום היה קלוש עדיין. הדלת נפתחה וקידם את פני איכר מזוקן אשר הזדעזע למראה פני והופעתי. רעדתי מצינת הלילה ואני לבוש סחבות, יחף ומפוחד מפני הצפוי לי. הוא הזמינני פנימה מבלי לשאול לרצוני. בביתו הציע לי לשבת ולהתכבד בלביבות חמות, חלב ודייסה חמים. הודיתי לו ובקשתי שיאפשר לי להצטייד במעט אוכל ואולי אף בסחבה כלשהי כדי להביא זאת לאמי ולאחותי הגוועות מרעב וסובלות מצינה ביער. כתגובה להתנהגותי זו נשאלתי מספר שאלות לגבי זהותי. לאחר פקפוק קל סיפרתי את כל אשר עבר עלינו עד כה ומי אנחנו בכלל. לשמע סיפורי זה נראו דמעות בעיני האיכר ובעיני אשתו. ואז אמר לי האיכר: "רוץ מהר ליער, הבא את אמך ואחותך, אך עשו זאת בזהירות ובהסתר כדי ששכנים לא יראו אתכם פן יבולע לכם ולנו". אכן,

רצתי כל עוד כוחי עמי, קראתי לאמי ולאחותי וכך הגענו לבית האיכר. שם זכינו להכנסת אורחים נאותה. הוא הכניסנו לתוך הגורן ואז באה אשתו עם קערה גדולה של תפוחי אדמה חמים, לחם, מלפפונים חמוצים ובצל. לאחר שהאוכל ניתן הוא העלה אותנו לעליית הגג של הגורן והדריכנו להתכסות בשחת ולהתנהג בשקט למען לא יראונו ולא ירגישו בנו השכנים.

וכך, התמקמנו בהתאם והתנפלנו על מזון ה"מלכים" שהוגש לנו. לאחר שכילינו את הכל התכסינו בשחת ונרדמנו. כך עבר עלינו היום בשינה חמה וערבה בתוך ערימת השחת כשכרסינו מלאה והרגשתנו השתפרה קמעה בזכות היחס האנושי שזכינו לו בתוך הים האכזרי של זרות ושנאה. אנו התפללנו שהדבר יאריך ימים.

למחרת, כשהפציע השחר, העירנו האיכר והושיט לנו צרור מזון והסביר לנו בקול נפחד ועצוב כי עלינו למהר ולהימלט לעובי היער, כי שמע מפי שכניו שלמחרת יופיעו בסביבה שוטרים אוקראינים לחיפוש יהודים נמלטים. הזדרזנו, הודינו לו ואמא ברכה אותו באלף ברכות. רצנו מהר מאד לכיוון היער, כשצינת השחר מציקה לנו ומטרתנו להעמיק לעובי היער. אך מאחר והתמצאותנו בו היתה אפסית מסתבר, כי במקום להעמיק ולהתרחק מהבתים, התקרבנו לקבוצת בתים אחרת בפאתי היער.

הפגישה עם שני ניצולי סטפן ביער

תוך כדי הליכה נתקלנו בשתי דמויות מתחת לאחד העצים. בתחילה נבהלנו, אך מיד הכרתי כי אלה הם שני נערים מסטפן - פליטי חרב כמונו. אחד מהם היה יעקב, בנו של רבי מנדל הנפח, ואילו השני בנו של בזפשה הקצב. אמי פנתה אליהם וביקשה מהם להצטרף אלינו כדי שנתלכד לחבורה אחת ובכוחות משותפים ננסה לחפש דרך כלשהי לקיום בתנאי היער והסביבה העויינת. הנערים דחו את הצעתה. טענתם היתה הפוכה, כי קל יותר להתחבא ולהימלט בהיותם בקבוצה קטנה. וכך מיהרו להסתלק ולהתרחק מאתנו. מאוכזבים מאי היענותם, המשכנו דרכנו לתוך היער מתוך הרגשת בדידות וחוסר מוחלט לקראת הבאות. כך השתרענו בקרחת יער על מנת להתחמם בקרני השמש מצינת הלילה ותפשנו תנומה קלה. אך לפתע קלטו אזנינו הדי יריות בקרבת מקום. מיד קמנו על רגלינו בבהלה ורצנו לחורשה סבוכה בקרבת מקום, התישבנו ואכלנו מן האוכל שהעניק לנו האיכר.

לפנות ערב גילה אותנו איכר והחל חוקר אותנו על מוצאנו ומעשינו ובאם יש לנו כסף או זהב. לאחר ששמע את סיפורנו השתכנע מסיפור המעשה וממראה עיניו, כי אכן דלים וערומים אנחנו. הוא סיפר לנו כי הבוקר נתפשו בסביבה שני נערים יהודים ע"י המשטרה האוקראינית ונלקחו לסטפן. אכן, אלה היו שני

הנערים שפגשנו. הוא הציע לנו להתרחק מהסביבה כדי שלא ניתפש כי החיפושים ימשכו ביתר שאת.

ושוב בריחה מאימת הרצח ושהייה בקרבת הכפר הפולני אוגלי

אכן, שנתנו נדדה כל אותו לילה, הן מפאת הפגישה עם האיכר וסיפורו והן מפאת הצינה. מיד עם הנץ השחר המשכנו דרכנו לתוך עובי היער והפעם אכן התרחקנו מהבתים. בדרך נתקלנו בחלקת גרגירי יער, ליקטנו באין מפריע ומלאנו כרסנו בהם. כעבור הליכה במשך רוב שעות היום הבנו כי אנו קרבים לסביבה כפרית כלשהי, שהרי נביחות הכלבים התעצמו. הצצנו מתוך היער וראינו כפר בלתי מוכר עם בתים מפוארים יותר מאלה שראינו עד כה. השעה היתה בין ערביים ושוב נקטנו את השיטה המקובלת. אמא נותרה בפאתי היער ואילו אני ואחותי התקדמנו בזהירות לעבר בית בודד בקרבת היער. באותו בית בודד פגשנו בגויה בודדת שנענתה לפניתנו והעניקה לנו מנת מזון, לפי בקשתנו. הודנו ויצאנו מחצר הבית. אך יצאנו הופיע לקראתנו איכר מבוגר וגבוה שנכנס לאותו בית ממנו יצאנו. כעבור שניות מספר ראינוהו יוצא מפתח ביתו ורץ אחרינו בצעקות "עצרו-האלט" בגרמ-נית. אני ואחותי אחזנו יד ביד והחילונו לרוץ בטרוף, כשהצרור על הגב, לכיוון היער. הגוי המשיך לדלוק אחרינו ולאיים בשאגות שימסור אותנו לגרמנים. וכך, כל עוד נפשנו בנו, הצלחנו לחמוק ליער, למצוא את אמנו ולספר לה את אשר קרה.

העמקנו ליער ומצאנו לעצמנו פינה נידחת ומוסתרת ללינת לילה. הדלקנו מדורה, אפינו תפוחי אדמה ואכלנו, וכך חלף לילה נוסף. למחרת עם שחר המשכנו בדר-כנו כדי להתרחק מכפר זה, כי פחדנו מפני אותו גוי. מסתבר, שהכפר היה כפר של פולנים בשם אוגלי. לאחר צעידה ממושכת מבלי לדעת לאן תוביל אותנו דרכנו זו, התקרבנו לפנות ערב לכפר פולני אחר בשם פני, שהיה סמוך לעיר סרני. נכנסנו לאיזור ביצות עם איים קטנים של קני סוף צפופים והתמקמנו באחד האיים.

לאחר מכן נכנסתי לאחד הבתים הסמוכים ובקשתי מזון, ואכן נעניתי. מפי אותו איכר, שנראה עני ומרוד, נודע לי, כי אנו נמצאים קרוב מאד לעיר סרני והוא יעץ לנו להתרחק משם, ליתר בטחון. אותו לילה לנו בקני הסוף לאחר שסעדנו את לבנו. למחרת, עם שחר, עזבנו את הסביבה הזו לאחר ליל בלהות של קור ויתושים והמשכנו להעמיק ביער. הבוקר היה קר וברגלינו היחפות נאלצנו לדרוך על שלוליות מים קפואות.

כך המשכנו, מבלי לדעת לאן תובילנו דרך זו. אותו גוי יעץ לנו להתקדם בכיוון מסויים שיוביל אותנו לאיזור הכפר קרצ׳ון, מהלך יומיים מכאן. שם, לפי דבריו, מתחבאים יהודים ורק בעזרתם נצליח להתארגן כדי לעבור את תקופת החורף הקשה בתנאים של יער.

עם שחר הקיצונו ושמנו פעמינו כמובן דרך היערות, לכיוון הכפר אוגלי,מאותו כיוון ממנו באנו. את הכיוון באופן כללי ידענו, אך היינו רחוקים מלהכיר את הסביבה או את הדרך. כך העמקנו לתוך היער בחיפוש אחרי גרגרים,אך לצערנו לא הצלחנו למצוא אפילו גרגיר אחד. להפתעתנו אף לא התקרבנו לנקודת ישוב כלשהו. בלית ברירה המשכנו דרכנו יגעים, רעבים ומבוהלים כרגיל, ניסינו לשנות כיוון ולהאזין היטב שמא נשמע נביחות כלבים או סימני חיים של ישוב קרוב. כך המשכנו בדרכנו לתעות ללא שתיה וצידה כלשהי, כשהשמש מתק-רבת לשקיעה, דבר לא בא אל פינו במשך כל היום ובהיותנו יגעים מאד החלטנו להתמקם ללינת לילה ולהמשיך בחיפוש דרכנו למחרת.

הפגישה עם ניצול מקרבת סטפן

אך התישבנו על גבי ערימת עלי שלכת מתחת לעץ עבות,שמענו לפתע רשרוש של צעדים קרבים והולכים. הצמדנו את עצמנו לעץ והצצנו לראות מי הם הבאים. למרות שהיתה זו שעת שקיעת השמש הבחינה אמנו בדמותו של יהודי כפרי מוכר ובעקבותיו נער. רצנו לקראתם בשמחה ובתקוה למצוא בעזרתם מוצא מסבכי היער.

מסתבר, כי היהודי היה רבי יעקב מקריטשילסק שעל יד סטפן ואתו נכדו. גם הם פליטי-חרב שהצליחו להימלט. רבי יעקב, שהיה יהודי בעל זקן שחור מגו-דל פרט, פתח ושאל באם בא אוכל לפינו במשך היום. השבנו בשלילה וסיפרנו לו את כל אשר קרה לנו במשך היום ולאן פנינו מועדות, וכן הזמנו אותו שיצטרף אלינו. ראשית השיב ב"תודה לאל" שקיימנו צום יום כיפור,כי היום יום הכיפורים, והוא ראה בזה אצבע אלהים. הוא שלף מצרורו פת לחם חרבה ובצלים וחילק את הלחם והבצלים בין כולנו וביקש שנסעד, כי זאת ארוחתנו לסיום הצום של יום הדין, והמשיך: "מי יתן ונגאל בשנה הבאה כדי שנזכה לנקום דם קרובינו שהושמדו". סעדנו ליבנו ואף רוינו צמאוננו מתוך כד המים שהיה בידיו של רבי יעקב. רבי יעקב הדריך אותנו איך לצאת מסבך היער ולהגיע לקרבת בתים, ויחד עם זאת להתקרב לכיוון הנכון המוביל לדרכנו - אוגלי-קרצ׳ון, ובצער רב נפרד מאתנו בטענה כי עליו לשהות בסביבה זו ושהוא מקוה להיעזר באחד מגויי הסביבה כדי לעבור את החורף הקרב ובא,וכי חשוב לו ביותר להציל את חיי נכדו בן השש. אמא הודתה לו מאד והתחלנו לצעוד בכיוון שנאמר לנו.

התחיל להחשיך ואנו התקדמנו במשך כמחצית השעה וכבר ראינו אור בודד מנצנץ מאחד הבתים הבודדים בפאתי היער. הסתבר, איפוא, שכל הזמן היינו בקרבת ישוב, אך הסתובבנו במעגל מבלי למצוא מוצא מן היער. לפי השיטה הבדוקה נשארו אמא ואחותי ביער ואני התקדמתי לכיוון הבית הבודד. הבית עמד על גבעה ובקרבתו היתה גורן גדולה ורפת. היו שם שדות רחבי ידים ורק במרחק ק"מ אחדים נראו אורות קלושים של קבוצת בתים נוספת. הבנתי,איפוא, שהיה זה חוטור (שם למשק מבודד). נכנסתי לחצר ונתקלתי בכלב לא גדול אשר לא נראה לי מסוכן ביותר. התקרבתי ודפקתי בדלת. נעניתי ע"י אשה ששאלה: "מי שם מפריע את מנוחתנו בלילה?" עניתי: "נער יתום ומסכן שתעה ביער והנני מבקש את עזרתך בקצת אוכל ועצה למציאת דרך מוצא. סיפורי המרגש וקולי הרוטט והבכייני שכנעו אותה והאשה פתחה לי את דלת הבית והכניסה אותי פנימה. בגדי המרופטים, רגלי החשופות ומראה פני הכחושים והמבוהלים כנראה שכנעו אותה ביתר שאת באשר לאמיתות דברי ורחמיה נכמרו עלי. הזמינה אותי פנימה בפתחה בקריאת בוז'ה-מויי - אלהים - והחלה להצטלב. היה זה סימן נוסף לאימה ורחמים גם יחד.

בבית היה חמים והאשה ושלוש בנותיה, בנות שתים עשרה, עשר ושש בקירוב, היו מסובות לשולחן לארוחת הערב. הוזמנתי לשבת לצדן ולסעוד עמהן. אך אני הודיתי מאד ובקשתי קצת מזון וגפרורים בספרי להם כי אמי ואחותי הקטנה ממתינות לי ביער. האשה לחצה עלי שאספר לה מי אנחנו ומה לנו ביער. בהס-סנות מה, אך יחד עם בטחון שאפשר להאמין לגויה זו, סיפרתי לה בקצרה את קורותינו. האשה הביעה רגשותיה שנית על ידי הצטלבויות חוזרות ונשנות והציעה לי לשוב ליער ולקרוא לאמי ואחותי, ושיותר לנו ללון בלילה בגורן, אך עם שחר עלינו לעזוב כי היא חוששת לגורלה. רצתי כל עוד כוחי בי לפאתי היער על פי הסימנים שקבעתי לעצמי עוד קודם לכן, כדי שלא לסטות מהדרך. כעבור זמן קצר פגשתי את אמי ואחותי והזמנתים לבוא אחרי,כשבדרך אני מספר להן את כל אשר קרה לי.

נכנסנו לחצר ודפקנו בדלת. הגויה פתחה לנו את דלת ביתה ובדמעות בעיניה למראנו המסכן הכניסתנו פנימה. היא הושיבה אותנו על גבי ספסל בפינת המטבח והגישה לנו צלחת עם תפוחי אדמה מהבילים בתוספת צלחת עמוקה עם חלב מוחמץ בתוספת פרוסות לחם ובצל. היא התנצלה בפנינו שלצערה אין לה מלח להגיש. בלי התאפקות יתירה טרפנו את אשר הוגש לנו במהירות,ובאמת הת-אוששנו במקצת לאחר יום הצום, הקור והתלאות שעברו עלינו. לאחר מכן הוגש לנו חלב חם. אמי הודתה לגויה וממש נישקה ידיה. אחר כך ביקשה ממנה לאפ-שר לנו לשהות בגורן שלה למשך כמה ימים.

אחר היסוסים רבים שוכנעה הגויה על ידי אמי והסכימה שנשהה אצלה במשך שלושה ימים נוספים, בתנאי שלא נוציא אפנו מהגורן במשך היום, והיא מצידה תצייד אותנו במזון ושתיה. בערב נוכל להכנס לביתה, להתחמם ולשתות משהו חם.

היא ציידה אותנו בצרור מזון והובילה אותנו לתוך הגורן. באחת מפינות הגורן התמקמנו על ערימת שחת והתכסינו בה לתנומת הלילה. ישנו שנת ישרים והלילה חלף כהרף עין, כי הגורן ומצע השחת דמו למצעי מלכים לעומת מה שעבר עלינו במשך השבועות הקודמים - פחד, קור, רעב ולינה תחת כיפת השמים. אמנו החלה להודות לאלהים על שלא שכחנו לגמרי וקוותה כי הנה תצליח פעם נוספת לשכנע את הגויה להשאירנו אצלה למשך החורף. התכנית היתה להבטיח לה תמורה מלאה. באם נזכה לעבור את המלחמה ונשתחרר, נוכל לפצותה ברכושנו הגדול שבידי הגויים.

במשך היום שכבנו בשחת מוסתרים ומפעם לפעם סעדנו לבנו במזון שקבלנו מהגויה. יחד עם זה היינו ערים כל הזמן לשמוע קולות כלשהם או שמא מישהו זר מתקרב לגורן. כך עבר עלינו יומנו הראשון. עם רדת החשיכה הזמינה אותנו הגויה לביתה, השקתה אותנו חלב חם ונתנה לנו ארוחת ערב חמה, שהיתה ערבה לחיך למרות חוסר המלח. שוב ציידה אותנו במזון למשך היום הבא ואמא הציעה לה שתאפשר לנו לשהות בגורן למשך החורף, ותארה את כל אשר תכננו ביום הקודם, בהבטיחה תמורה ממשית בעבודה במשך היום והערב, כולל תפירה, כביסה וכל הנדרש.

הגויה לא שוכנעה והסבירה לאמא שאין אפשרות כזו, כי בסופו של דבר אנחנו נתגלה לאנשים מהכפר הסמוך המבקרים אותה, ובעיקר האמור לגבי גיסה הגר בכפר הסמוך ומשמש כשוטר מטעם הגרמנים בסרני. ועם כל רצונה והבנתה למצבנו אינה מוכנה להסתכן ולסכן את ילדותיה, והיא חוזרת ומבקשת שנעזוב לא יאוחר מאשר בעוד חמישה ימים. הגויה אף הבטיחה לצייד אותנו בביגוד נוסף. אנו הודינו לה ויצאנו לשנת לילה בגורן. הפעם כבר לא מיהרנו להרדם, כי התעוררו אצלנו כל מיני פחדים באשר לגיסה השוטר שיבקר ויגלה אותנו. בסופו של דבר נרדמנו. עם שחר התעוררנו ובמשך היום היינו קשובים ודרוכים במיוחד לשמוע קולות גברים מתקרבים או רעש עגלה מתקרבת. תכננו אפשרות הימלטות בדלת צדדית במקרה שמישהו ייכנס לגורן בדלת הראשית. כך חלף גם היום השני. בעיית חוסר המלח הציקה לנו ביותר, וזה גרם לנו בחילות נוראות, כי במשך היום אכלנו רק תפוחי אדמה מתוקים.

עם חשיכה נכנסנו לביתה של הגויה ושוב כיבדה אותנו בשתיה חמה ואוכל חם, ציידה אותנו בכמה בלויי סחבות וכן בנעלים קלועות ובסמרטוטים לעטיפת הרגליים. וכך חזרנו ללינת לילה לגורן. התמקמנו בשחת, אך אמא הציעה כי

היא תצא לסיור לילה בכפר הסמוך שאורות הבתים שלו נראו היטב מבעד לסד-קים שבגורן. המטרה של הסיור היתה כפולה: א. להצטייד בקצת מלת גפרורים ואולי אף בגדים; ב. לאסוף קצת אינפורמציה לגבי הגיס השוטר של הגויה, מה טיבו ובאיזה מידה הינו מסוכן. אם יתברר כי אכן קיים גיס כזה והוא אף מסוכן ועלול לבקר, נאלץ לברוח עוד הלילה ולפנות לדרכנו - לקרצ'ון.

נותרנו בגורן אני ואחותי הקטנה, התכרבלנו בשחת וניסינו להרדם. אמנו יצאה לדרכה. לא יכולתי להרדם כי ציפיתי לראות את אמי חוזרת מסיור הלילה המסוכן בסביבה זרה ולא מוכרת בכלל. הזמן עד לשובה של אמי נראה לי ארוך, ולבסוף חזרה אמא מצויידת בצרור מלח, גפרורים, לחם, בצל וקצת סחבות. לאמא נודע מפי הגויים דיירי הכפר הסמוך כי אמת הדבר באשר לגיס השוטר. בני אותו כפר היו פולנים והם סיפרו כי שוטר זה ידוע בשנאתו ליהו-דים ובכך שהתעשר מרכוש יהודים ששדד בסרני. כן נודע לאמא כי הגוי מבקר אצל קרובתו לפחות פעם בשבוע.

לשמע סיפורי אמנו החלטנו כי עלינו לעזוב למחרת. נרדמנו ולילה נוסף חלף. עם הנץ השחר התלבטנו אם לעזוב בלי להפרד מהגויה, או להפרד ממנה ולע-זוב. החלטנו בכל זאת להפרד ממנה ולהודות לה על הכנסת האורחים. יחד עם זאת היינו מתוחים פן יופיע הגיס או מישהו זר.

הדמות המפחידה והמאיימת

לפתע קלטה אזנינו שיחת גבר בחצר שלפני הגורן, שמענו בבירור החלפת דברי ברכה בין הגבר לגויה המארחת שלנו. הדבר הבהיל אותנו והרגשנו כי סכנה מרחפת על ראשנו. ברגע שהחלטנו להימלט דרך הפתח האחורי שבגורן, נפתחה דלת הגורן והגוי החסון נכנס פנימה וכאילו בהפתעה שאל מה מעשינו ומי אנחנו ואחר כך אמר שנבוא אתו למשטרה. אמי החלה להתחנן לפניו ולבקש רחמים. הגוי שאל פעם נוספת אם יש ברשותנו זהב או כספים. השבנו בשלילה ואז הוא ציוה עלינו לעזוב מיד את הגורן ולהסתלק. אמי הודתה לו, חטפנו מיד את צרורנו הדל ופנינו לצאת מהגורן לכיוון היער. הגוי נכנס לבית הגויה ובו-זמנית יצאה הגויה לקראתנו וציוותה עלינו לחזור שנית לגורן. בגורן שוחחה אתנו והסבירה לנו שזהו גיסה השוטר, אך אמרה שאל לנו לדאוג כי לא יאונה לנו כל רע. יחד עם זאת היא תדאג לצייד אותנו במזון נוסף ועלינו לעזוב את הגורן למחרת עם שחר. מתוך דבריה התברר לנו שהיא אשר הפעילה את הגוי-השוטר כדי להפחידנו בלבד ולזרז את עזיבתנו.

אמי פתחה בתפילת הודייה על שניצלנו ויחד עם זה המשכנו להיות קשובים לכל התרחשות נוספת בחצר. כך חלף גם יום תלאות זה. עם ערב הזמינה אותנו

הגויה פנימה, האכילה אותנו אוכל חם ומשקה מהביל וכך ציידה אותנו בתפוחי אדמה לא מבושלים, בגפרורים, בבצל ובלחם וסוכם בינינו שעם שחר אנו עוזבים את הגורן סופית.

חזרנו לגורן ונרדמנו. עם דמדומי שחר התעוררנו, לקחנו את צרורנו איתנו ופנינו לפאתי היער כשפנינו מועדות לכיוון אוגלי. משם היה עלינו להגיע לפסי הרכבת המובילים מסרני לרובנה. התכנית היתה לצעוד לאורך פסי הרכבת ולהגיע לקרצ׳ון. לפני צאתנו כיוונה אותנו הגויה לפי כל מיני ציוני דרך וסימנים איך להגיע ליעדנו ולא לתעות.

המשך הנדודים ביערות לכיוון קרצ׳ון

צינת הבוקר היתה חזקה ביותר ולמרות הסחבות שהיו עלינו רעדנו מקור ומפחד לקראת הבאות ולקראת הדרך הארוכה שהיתה לפנינו. הלכנו לכיוון הכפר אוגלי על פי קריאות התרנגולים. בינתיים זרחה השמש הסתוית והתישבנו ליהנות מזיוה ומחומה. אחר כך סעדנו ליבנו בפת לחם ובצל, והתחלנו לתכנן דרכנו אל פסי הרכבת שהיו ציון הדרך שיובילנו לקרצ׳ון. מאחר שבטחוננו בדרך לא היה מלא, החלטנו לפנות לאחד הבתים הקיצוניים שבכפר אוגלי ולבקש תדרוך נוסף. אמי ואחותי נותרו בפאתי היער ואני התקרבתי במהירות לאחד הבתים הקרובים ביותר ליער. בחצר הבית פגשתי באיכר, פניתי אליו בפולנית ובקשתיו להנחותני בדרך לקרצ׳ון. האיכר שאל למוצאי ומה מעשי פה.סיפרתי סיפור שתעיתי ביער, שהנני יתום מסביבות סטפן ושפני מועדות לקרובי משפחה בקרצ׳ון לשהיית חורף. האיכר הזמין אותי הביתה, הציע לי חלב חם ודייסה חמה ואז הסביר לי היטב איך עלי ללכת לכיוון פסי הרכבת בדרך הקצרה ביותר והמשיך להסביר, שאם לא אסטה מדרכי אצליח להגיע עד הערב למחוז חפצי - קרצ׳ון. יחד עם זאת המשיך האיכר לשאול על מוצאי ומה קרה להורי. התחלתי לתת בו אמון וסיפרתי לו את האמת כולה. האיכר צייד אותי במזון נוסף וכן בכד חלב חם עבור אמי ואחותי וברך אותי לשלום.

התקלות בגרמנים

הגעתי אל אמי ואחותי ומסרתי להן את השתיה החמה ולאחר ששתו לקחנו את צרורנו הדל והתחלנו ללכת בכיוון שהוסבר לי, כשאני כמובן הייתי המוביל. לאחר מהלך של כשעה דרך היערות, כמובן, במגמה מפורשת להתרחק ככל אשר ניתן מכל שביל או דרך, ויחד עם זאת ללכת במקביל לדרכים או שבילים כדי לא לסטות ולתעות, הגענו לפסי הרכבת ועכשיו היה עלינו להמשיך במקביל לפסי הרכבת מרחק של כ-20 ק"מ עד הגיענו לכפר קרצ׳ון. המשכנו

לצעוד במקביל לפסי הרכבת כשאנו משתדלים לא להיראות ויחד עם זאת להיות די צמודים לפסים כדי לא לסטות מהדרך. כל כמה קילומטרים של צעידה ביער, התקרבנו שוב למסילה וכך המשכנו בזיג-זגים והתקדמנו.

היתה כבר שעת אחה"צ ואנו התישבנו למנוחה קצרה וסעדנו ליבנו, כמו כן נכנסנו לעומק היער בחיפוש אחר גרגרי יער-אוכמניות. לקטנו גרגרים ואכלנו מהם בתיאבון רב בהיותנו צמאים ביותר. כשסיימנו לנוח המשכנו בדרכנו, וכדי לאתר את מסילת הרכבת, התקרבנו אליה יותר ויותר עד שלפתע מצאנו את עצמנו ממש על יד מעבר רכבת וראינו שלט - תחנת הרכבת נימוביץ. בעוד אנו ממהרים להימלט לעומק היער, שמענו רעש של כלי נע מתקרב על גבי פסי הרכבת. המשכנו לנוס יותר מהר. בינתיים הסבנו את ראשינו וראינו כי הכלי היה קרון-נוע וישבו בו שני גרמנים חמושים במקלע. הם אף ירו מספר צרו-רות לתוך היער. ייתכן שהיו אלה סתם יריות הפחדה או אולי ראו אותנו נמל-טים לתוך היער. היריות הפחידונו ביותר, נשכבנו על הארץ ולא זזנו ממקומנו עד אשר הכל השתתק. אז קמנו מהר, הבטנו סביבנו והמשכנו ללכת לתוך היער בחיפוש אחר מחסה ללינת לילה. בהיותנו בתוך חורשת אורנים סבוכה, לקטנו ענפים יבשים והדלקנו מדורה קטנה כדי להתחמם בלילה וכדי לאפות תפוחי-אדמה. כך בילינו את הלילה באמצע הדרך לקרצ׳ון על יד המדורה. למחרת השכמנו עם שחר, אספנו צרורנו הדל והמשכנו בדרכנו לאורך מסילת הרכבת כשאנו מוסווים בינות העצים.

חיפוש יהודים ביערות קרצ׳ון

לאחר צעידה ממושכת של כמעט כל היום התקרבנו בשעות אחר הצהרים המאו-חרות לסביבה כפרית וידענו זאת עפ"י נביחות כלבים וכן עפ"י זה שראינו מבעד לעצי היער בתים ושדות מעובדים. שערנו כי הנה הגענו לקרצ׳ון. התי-שבנו לנוח ולסעוד לבנו באותם פירורים שעוד נותרו לנו. יחד עם זאת תיכננו לגשת לאחד הבתים לפנות ערב ולוודא כי אמנם הגענו למחוז צפצנו - קרצ׳ון, ואז לשאול על הימצאות יהודים בסביבה.

סיוע ודברי עידוד ממפקד הפרטיזנים הפולנים

עוד אנו יושבים ומשוחחים קלטה אזנינו רחש של אנשים המתקרבים לכיוון של-נו. נעמדנו מיד על רגלינו כדי לנוס, אך לפתע שמענו קריאה בפולנית:"עצור"! "אל תברחו, אנו פרטיזנים!" בלית ברירה נעצרנו ומצאנו עצמנו מוקפים על-ידי קבוצה של שלושה גברים חמושים ברובים, אחד מהם היה חגור באקדח- זה

היה מפקדם. הם שאלו מהיכן באנו ולאן פנינו מועדות. סיפרנו לנו את אשר קרה לנו עד היום ומה תכניותינו לקראת החורף. הוספנו שאנו מקווים להסתייע ביהודים המתחבאים ביערות הסביבה.

המפקד של הפרטיזנים הורה לאחד מפיקודיו לתת לנו פרוות כבש כדי שנוכל להתכסות בה בלילות הקרים. הוא גם הסביר לנו כי אנו נמצאים כרגע בקרבת כפר אוקראיני ואילו קרצ'ון נמצאת מהעבר השני של הפסים, כלומר עלינו לחצות את פסי הרכבת. הוא הורה לנו לעבור את הפסים רק לאחר שיחשיך ואז להכנס לבית הראשון שהוא בעל גורן גדולה. הוא הבטיח שידאג לכך שהאיכר בבית הזה יאכילנו וישקנו וישאירנו אצלו בגורן עד שיפגיש אותנו עם יהודי היער. הוא אף נקב בשמות של יהודים שהיו מוכרים גם לנו.

בראותו כמה עלובים, נפחדים ומחוסרי תקוה אנו, עודד אותנו באמרו כי הגר- מנים ינוצחו בקרוב ואז נשתחרר ונוכל לנקום בהם ובאוקראינים גם יחד. הוא הסביר לנו כי הפרטיזנים פועלים בעצמה רבה וגורמים לגרמנים צרות רבות,ואל לנו להבהל כשנשמע פיצוץ אדיר בעוד כשעה - זו תהיה פעולה של הורדת רכבת גרמנית מהפסים כעשרה קילומטרים מפה. אמא הודתה לו ביותר וברכה אותם להצלחתם במלחמה באויב, היא אף הציעה את עצמה לעזרתם,אך הם ענו כי לפרטיזנים מתקבלים רק גברים ונשים צעירות בעלי נשק אישי.אנו נשארנו לשבת וחיכינו עד אשר יחשיך ואז נוכל להמשיך בדרכנו כפי שהוסברה לנו ע"י מפקד הפרטיזנים. אמנו שוב ראתה בפרטיזנים אלה שליחי אלהים ופתחה בתפילת הודייה.

כפי שהובטח לנו נשמע פיצוץ אדיר והבנו כי אכן בוצעה פעולת הפרטיזנים. דבר זה שימח את לבנו. בינתיים החשיך ופנינו לחצות את פסי הרכבת, התקר- בנו בזחילה לפסים ואז חצינו את הפסים בריצה אחד אחד ונפגשנו שוב מעבר לפסים. אז פנינו לכיוון אותו בית בעל הגורן הגדולה. התקרבנו לשער החצר ונתקלנו בכלב גדול שנבח והשתולל. כעבור רגעים מספר יצא איכר צעיר מביתו, קרא לכלב והתקרב לשער. הוא שאל אותנו מה חפצנו, הסברנו לו את מבוקשנו והזכרנו את שמו של מפקד הפרטיזנים. הוא פתח לנו את שער החצר והכניס אותנו במהירות לתוך הגורן. הוא דאג להביא לנו דברי מזון ואמר לנו שמאוחר יותר בלילה ידאג להפגיש אותנו עם יהודי בן קרצ'ון בשם אברהם שתום-העין, וזה יקחנו ליער וידאג לשכננו יחד עם יתר היהודים. בכל מקרה עליו לדאוג שעוד הלילה נעזוב את הגורן, כי למחרת קיימת סכנת חיפוש של גרמנים עקב הפיצוץ.

הפגישה ביערות קרצ׳ון עם יהודים מכרים

התרכבלנו היטב בערימת השחת שבתוך הגורן לאחר ששבענו מהמזון הטוב שה-איכר כיבד אותנו בו וניסינו להרדם לאחר תלאות הדרך. הספקנו להרדם למשך מספר שעות, כשלפתע התעוררנו לשמע שיחה באידיש בתוך הגורן, קפצתי מתוך ערימת השחת והנה הכרתי את אברהם שתום העין כשעל ידו יהודי נוסף שאף שמו אברהם - הפחח מסרני. אברהם הקרצ׳וני - שתום העין -זיהה אותי וכן את אמי ואת אחותי. אמי שטחה לפניו את כל אשר עבר עלינו עד היום וגם הוא גולל לפנינו את כל הצרות שעברו עליו ושהוא ואשתו בלומה נותרו בחיים, ואילו כל האחרים, כולם הושמדו.

בינתיים הופיע האיכר והציע לשני היהודים שיטפלו בנו. עליהם היה לוודא כי יש לנו מחסה מקור החורף הקרב וכן מסתור טוב מפני אפשרות של חיפוש גרמנים. שני היהודים הניעו ראשם לחיוב, אך לא נראה היה כי הם ששים לקראתנו באשר נהיה עליהם למעמסה. אמי ניסתה להסביר לאותו אברהם הקרצ׳וני, כי הננו קרובי משפחה באמצעות אשתו בלומה, והיא מאד מבקשת שיעזרו לנו. בסופו של דבר הוסיף לנו האיכר עוד קצת צידה לדרך וכן מספר בגדים ישנים ויצאנו יחד עם אברהם הקרצ׳וני ואברהם הפחח לכיוון היער. בדרך נכנס כל אחד מהם לביתם של גויים והצטיידו בצרור מזונות, וכך המש-כנו ליער.

אברהם הקרצ׳וני הוכיח התמצאות יוצאת מגדר הרגיל בהובילו אותנו בחושך לתוך מעמקי היער. לבסוף הגענו לחורשה סבוכה ובלב החורשה פגשנו את כל יתר היהודים בתוך מבנה מיוחד מבולי עץ שהיה מכוסה עלים ושכבת אדמה. בקרבת המבנה בערה מדורה ומסביבה ישבו אשתו של אברהם הקרצ׳וני בלומה, אשתו של אברהם הפחח חיה, פייסה, בתו חנה והנכדה זלדה. לאחר ברכות שלום רגילות נראה היה כי קבלונו בקרירות ניכרת. התישבנו על יד המדורה והם כיבדונו בתפוחי אדמה אפויים שהוצאו זה עתה מן האפר. אברהם הפחח פתח בשיחה וטען כי מוטלת החובה על כל החבורה לדאוג לאלמנה ושני יתומיה, אך יחד עם זאת חייבים לקחת בחשבון את התכניות הקיימות באשר להסוואת הנמלטים בתוך היער מבלי שיתגלו, אף בעת חיפושים יסודיים מטעם הגרמנים.

שוב בודדים בין היהודים הניצולים

אברהם הפחח היה טיפוס משונה מאד. מצד אחד היה טוב לב ומצד השני היה עצבני, חששן ביותר באשר לאפשרות של התגלות. טיעונו התבסס בעיקר על הצעות שונות וסודיות להסוואת צעדים ועקבות לקראת עונת החורף והשלגים הקרבים. הוא טען כי לא נוכל לשהות בחפיפה אחת עם כלם, כי זה עלול

לשבש או לפגוע בתכניות ההסוואה והסידורים שכבר תוכננו לקראת החורף הממשמש ובא.

כל המסובים ישבו בשתיקה כאות הסכמה כללית. על אברהם הקרצ'וני הוטל להסביר לגויים מסויימים בכפר את סיבת מיקומנו בנפרד כדי למנוע אי-הבנות, כי הרי הגויים "מחסידי האומות" הם שאמרו שהיהודים ידאגו לנו. וכך גם סיכמו וקבעו שלמחרת בבוקר יעבירונו לחלקת יער אחרת, שם קיימת בקתה-מבנה שהשתמשו בו במשך חדשי הסתיו. הוסבר לנו פעם נוספת על ידי אברהם הפחח כי עלינו לדאוג לכך שבעונת החורף, עם רדת השלגים, יש להסתובב מה שפחות בין מקום מגורינו לבין הכפר. דהיינו, עלינו לאסוף לעצמנו מלאי של מזון, להכניסו לתוך בור באדמה ולכסותו בעלים וענפים כדי שלא יקפא. האמור היה בלחם, בצל, מלח, גפרורים וכן להכין מלאי של ענפים יבשים להסקת מדורות. אם נאלץ בכל זאת לצאת, יש להשתדל להשאיר מינימום עקבות על ידי כיסוי העקבות בשלג שנחזיק אתנו ונפזרו אחרינו.

אברהם הקרצ'וני אף הבטיח להסביר ולסייע לי בחיזוק מבנה הקיץ שלהם שיש-מש לנו מבנה לחורף וכן הוסיף, כי יראה היכן לחפור בור למים בקרבת מקום.

אמנו התעצבה מאד לשמע כל ההצעות והדיבורים ויחד אתה אנחנו. דמעות זלגו מעיניה. אך לא היתה ברירה ונאלצנו לקבל את הדין ולחשוב על מלחמת קיום קשה בחורף הקרב.

בלילה נרדמנו ליד המדורה הלוחשת. עם בוקר התעוררנו וסעדנו לבנו בתפוחי אדמה אפויים ובצל, ובלויית אברהם הקרצ'וני יצאנו לכיוון מעוננו החדש. לאחר שנפרדנו מכולם, נאמר לנו מפורשות ע"י אברהם הפחח שלא נעז לבקרם בשום פנים כי אנו עלולים לסכנם. הם לעומת זה ימצאו את הזמן והדרך לבקרנו מפעם לפעם. בדרך הסביר לנו אברהם הקרצ'וני את מקום המצאותנו החדש ואיך ניתן לקצר את הדרך לכפר. הוא הסביר לנו היכן נמצא מקום מגוריהם של כמה מבני הכפר המוכנים לסייע.

הבקתה ביער

הגענו לבקתה שלנו שנראתה כסוכה משופעת, ניקינו את הרצפה, פרשנו את מטלטלינו. באמצע הבקתה היתה שוחה קטנה להדלקת מדורה. אנו הדלקנו מדורה. במרחק לא גדול מהבקתה, מקום נמוך יחסית למקום מגורנו, חפרנו בור בעזרתו של אברהם ולאחר חפירה בעומק של לא יותר ממטר וחצי בעזרת את חפירה שהביא עמו, הגענו למים חיים, צלולים וטעימים. דבר זה שימח את לבנו, שכן זה הבטיח לנו לפחות קיום מבחינת שתיה וגם רחצה כלשהי.

לאחר גמר ההתמקמות, עזב אותנו אברהם הקרצ'וני והבטיח לבקרנו מדי פעם. אנו נותרנו שלשתנו, ואני עם אחותי יצאנו לסיור בקרבת מקום המגורים כדי לחפש גרגרי יער. כעבור זמן מה חזרנו עם כמות גרגרים שלקטנו וישבנו יחד עם אמנו וסעדנו לבנו בתפוחי אדמה שהספיקו בינתיים להתאפות באפר הלוהט של המדורה ולקנח בגרגרי יער. בהמשך עסקתי באיסוף ענפי אורן ירוקים לכיסוי גג המבנה ובאמצעות פחית שמצאתי בקרבת מקום חפרתי בחול הרך שבקרבת הבקתה, ושפכתי שכבת חול על גבי הענפים כדי למנוע דליפות וקור. כמו כן אספתי עשבים גבוהים, חצי יבשים והבאתים לבקתה. פרסתי אותם מתחתינו כמצע. כך חלף היום ואנו תכננו ביחד עם אחותי לצאת לכפר בערב כדי להצטייד במזון ובאמצעים להווה, וכן לקראת ימי החורף הקרבים. ניסיתי לנווט עצמי על פי הסבריו של אברהם הקרצ'וני ולהגיע לכפר בדרך הקצרה ביותר. תוך כדי התרחקות מהבקתה בו נותרה אמנו, שמנו לעצמנו כל מיני ציוני דרך כדי שנדע למצוא את דרכנו חזרה.

על אף החושך לא פחדנו כלל מחיות טרף, למרות שהזהירונו כי לקראת החורף ובחורף עצמו קיימת סכנת זאבים טורפים, ובכל מקרה של היתקלות בזאב עלינו להבריחו ע"י הדלקה של עץ יבש, הלהבה היא שתבריחו. לאחר מהלך של כחצי שעה הגענו לפאתי היער וראינו בבירור אורות בוקעים מבעד לחלונות הבתים מעבר לשדה המפריד בין היער לבית. בהליכה שפופה אך מהירה חצינו את הש-דה והתקרבנו לבית הקיצוני הראשון.

מנקה - המלאך המושיע

דפקתי בדלת והנה הופיעה פולניה שמנמונת ונמוכת קומה ובקשה מאתנו להיכנס פנימה. בבית ישבו בעלה ושתי בנות. לעומת הקור העז והרוח הסתוית בחוץ היה בבית חם ונעים. הגויה הורתה לנו לשבת בקרבת התנור הבוער, מקום בו נוכל להתחמם. למרות ביקורנו הראשון, כנראה שלא הפתענו אותם לגמרי והם כבר ידעו על קיומנו באזור, וזאת ידענו כיוון שהגויה פתחה ושאלה על אמנו האלמנה. סיפרנו לה על התמקמותנו בבקתה, ושאמא היא חלשה ביותר ועייפה מתלאות הדרך שעברו עלינו עד שהגענו לקרצ'ון. יחד עם זה ענינו על השא-לות בענין מוצאנו, מאיזו עיירה אנו וכל פרשת בריחתנו. דמעות זלגו מעיניה של הגויה וזו לא הפסיקה להצטלב ולמלל מילות תפילה.

היא ובעלה הביעו תרעומת גדולה על שהיהודים ואברהם מק' בראש לא שכנו אותנו בתוכם אלא מיקמונו בנפרד. האין זו בושה שדווקא יהודי פליט לא ירצה לעזור למשנהו החלש יותר והזקוק לעזרה? הם הגישו לנו אוכל חם - דייסה טובה, חמיצה ותפוחי אדמה. הגויה חיפשה ומצאה מספר בגדים של בנותיה והגישה אותם לאחותי. יחד עם זאת היא חיממה מים בסיר גדול והציעה לאחותי להכנס מאחורי התנור ולהתרחץ, כולל חפיפת ראש. בהמשך פנתה אלי

והציעה שנשאיר את אחותי אצלה למשך החורף, כי נראה לה שלא תחזיק מעמד במשך החורף ביער. היא עמדה על זה כי אחותי תישאר כבר ללילה ושאני אחזור ליער ואבשר על כך לאמי, והיה כי אמי תתנגד - נוכל מחר להחזירה ליער. הגוי יצא החוצה וצייד אותי בגרזן חד ואמר שזה כלי שיעזור ביער רבות וישמש כדי לחטוב עצים להסקה, לבניה ולהגנה מפני חיות ומפני חיית אדם, בעיקר.

הגויה ציידה אותי במזון מבושל - דייסה חמה וחלב חם, לחם, גבינה, תפוחי-אדמה וגפרורים ואני הודיתי לה על כך ופניתי בדרכי חזרה ליער לבקתה של אמא. השתדלתי ללכת באותו כיוון ולפי אותם ציוני דרך שקבעתי לעצמי, ואמנם כעבור חצי שעה הגעתי לבקתה ומצאתי את אמא מנמנמת על יד המדורה. אמא הקיצה לשמע כניסתי ואני הושטתי לה את המזון החם שהבאתי. היא התאוששה במקצת לאחר שטעמה מן המזון החם ושתתה קצת מן החלב. סיפרתי לאמי על טוב ליבה של הגויה - מנקה היה שמה - ועל שהשארתי את אחותי אצלה, לפי הצעתה. אמא שמחה והחלטנו שלמחרת אמא תבוא אתי לבקר אצל אחותי בכפר. הוספתי עוד עצים למדורה והשתרעתי גם אני ללינת לילה בבקתה, יחד עם אמי. כך חלף לילה נוסף.

התארגנות ביער לקראת החורף

למחרת עסקתי בחפירת שוחה בפינת הבקתה להטמנת תפוחי האדמה למלאי, שלא יקפאו. אחר כך אספתי קצת עשבים גבוהים יבשים וכיסיתי אותם. יחד עם זה הפעלתי את גרזני, חטבתי קצת עצים יבשים והכנתי ערימה לשם הסקת המדורה לקראת החורף. כן ליקטתי קצת גרגרים. בצהרי היום ניצלתי את היום היפה והשמש הסתוית והורדתי את הסחבות מעצמי, ניערתי אותם תוך כדי הוצאת כינים מבין הקפלים, דליתי דלי מים מהבור והתרחצתי קצת. כמוני עשתה גם אמי. כך הכנו עצמנו לקראת ביקור שני אצל הגויה החביבה, מקום שם היתה אחותי.

עם חשיכה יצאנו לדרך שכבר היתה מוכרת לי, וכעבור זמן קצר הגענו לביתה של מנקה. לאחר נקישה קלה והזדהות פתחה לנו מנקה את הדלת וקיבלה אותנו בחמימות רבה. אחותי קפצה והתחבקה אתנו כאילו לא ראתה אותנו שנים. הגויה הושיבה אותנו מול התנור הבוער והגישה לאמי ולי מאכלים חמים ומבושלים בטוב-טעם. שבענו ונהנינו מאד במלאנו את קרבינו הרעבים והמצומקים בתבשי-לים חמים וטעימים אלה. אמי לא הפסיקה להודות ולברך את הגויה על טוב לבה, ובעיקר חזרה והודתה לה על הצעתה להחזיק את אחותי בביתה למשך החורף. הגויה הבטיחה אף ללמד את אחותי סריגה תוך כדי ישיבתה על גבי התנור במשך היום. אמי גם סיפרה למנקה זו על מחלותיה וסבלותיה וזו נתנה לנו חלב מוחמץ

בכד גדול, וכן דברי מזון נוספים למלאי. אחרי שהיה של כשעתים בביתה נפרדנו ממנה בתודה ובברכות.

אישה חסודה נוספת

בצאתנו מביתה של מנקה הצעתי לאמי לנסות ולהכנס לבית סמוך כדי להצטייד במלאי מזון נוסף לקראת החורף והשלגים. השארנו את הציוד שבידנו לפני הבית ונקשנו בדלת. פתחה לנו גויה גבוהה וצנומה, היא ביקשה מאתנו להיכנס. כנראה שגם היא כבר ידעה עלינו מפי שכנתה. גם אישה זו נראתה חביבה ביותר וניסתה לעזור כמיטב יכולתה. הציעה לנו לאכול, אך הודינו וסיפרנו לה שכבר סעדנו ליבנו בבית אחר. לאחר שיחה של כשעה ציידה אותנו בתפוחי-אדמה, לחם, בצל, מלפפונים חמוצים וגבינה, וכן נתנה לי ולאמי קצת סחבות. הודינו ופנינו לצאת. בדרכנו אספנו את הצרור שהותרנו בחוץ והמשכנו את דרכנו בחזרה למעוננו ביער. כעבור זמן סביר הגענו למעוננו. הבערנו את המדורה מחדש, מיקמנו את תפוחי האדמה בבור שנועד לכך וכן את המזון והס-חבות והתמקמנו ללינת לילה נוסף ליד המדורה.

כך המשכנו את חיי היום יום כשאנו הולכים ומתקרבים לחורף. הימים נעשו בכל פעם קצרים יותר וסגריריים יותר. השתדלנו למעט בהליכות לכפר ויחד עם זאת רצינו לצבור מלאי תפוחי אדמה, גפרורים, מלח ובצל לעונת החורף, בכדי למנוע מאיתנו יציאה לכפר בעונת השלגים.

סביבנו שרר בדרך כלל שקט מוחלט ופרט לציוצי צפרים וקולות של חיות שום דבר במיוחד לא הפריע לנו. אך למרות הכל היינו תמיד קשובים והשתדלנו להמעיט ברעשים מיותרים וסימני חיים, כדי שלא למשוך תשומת לב.

סכנת כלייה והבריחה

באחד הבקרים שמעתי צעדים של אנשים מתקרבים. התקדמתי קדימה והצצתי מבינות לעצים. הכרתי שהיה זה אברהם הפחח ואשתו. הם נכנסו לבקתה, ברכונו לשלום ושאלו איך הסתדרנו. הוא היה רעשני ודיבר בלי סוף, ואשתו שקטה יתר על המידה ורק חייכה מדי פעם לשמע הברקותיו. הוא פתח ואמר כי שמע מפי גוי מהימן בכפר כי בקרוב צריכה להתקיים "אובלבה" - חיפוש יסודי בעזרת כלבי גישוש - מטעם הגרמנים בסביבות יער קרצ׳ון. אנו אמנם ממוקמים די רחוק מהכפר והוא אינו חושב כי יגיעו בחיפושיהם עד אלינו, אך עלינו להזהר ולהיות ערים ביותר. הוא ואשתו, למשל, נמצאים כעת בדרכם לסביבה מרוחקת יותר בכיוון אחר לגמרי מהכפר, מעבר לפסי הרכבת, ומתכוונים לשהות שם ימים מספר במסתור כלשהו, עד יעבור זעם. אמי הציעה לו שיקחני אתו

ליתר בטחון והיא תישאר לבדה, וזה כדי להקטין את הסיכון של שנינו. אברהם הפחח הביע הסכמתו המידית, אך אני סרבתי להשאיר את אמי לבד. אמא עמדה על כך ושכנעה אותי בעזרת השנים, שאצטרף אליהם. בדמעות בעיני נפרדתי מאמי ועזבנו אותה בודדה.

אברהם הפחח הוביל בראש כשהוא מתקדם לפנינו ואותנו משאיר מאחור, ז"א את אשתו חיה ואותי. הוא העמיק לתוך היער בהתרחקו מהכפר יותר ויותר. לבסוף עצרנו והתישבנו לנוח ולסעוד את ליבנו בפת לחם ובגרגרי יער שלקטנו. אברהם הפחח פתח את פיו והתחיל למעשה לתכנן את העתיד בקול רם. נראה היה שעדיין לא החליט בדיוק היכן נסתתר ולאן נלך. וכך, תוך כדי ישיבה, ניסתה גם אשתו, חיה, להביע דעה שלמעשה הלכנו מספיק ושהיא עייפה מאד ומן הדין שנחפש לנו מסתור בסביבה הקרובה באחת החורשות הסבוכות. אברהם השתיק אותה בגערה גסה וטען, שאל לה כאשה לעוץ עצות, עליה לסמוך עליו בעיניים עצו- מות ואין כמוהו מתכנן ובעל זהירות. אשתו, כמובן, השתתקה מיד, והוא הורה לנו לקום ולנוע אחריו כשהוא בראש ואנחנו בעקבותיו. מדי פעם היה נשכב ומאותת לנו להיעצר ומאזין היטב לשמע איזה שהוא רעש חשוד.

כך חלף היום הקצר והתחיל להחשיך. נשבה רוח חזקה והשמים היו מעוננים ביותר. אנו המשכנו להתקדם באותה שיטה עד אשר מצאנו עצמנו על יד פסי רכבת. אברהם עצר והורה לי לעבור את הפסים בריצה שפופה ולהמתין לו ולא- שתו מעבר לפסים, וכך עשיתי. מבלי להסתכל שמאלה וימינה חציתי את הפסים ושכבתי בקרבתם. בעקבותי עשתה כך גם אשתו ואחר כך גם אברהם עצמו. מפה המשכנו בקצב הליכה מהיר יותר מתוך חשש שמיד יתחיל גשם זלעפות. לדברי אברהם נמצא לא רחוק מנקודה זו "חוטור" - בית בודד בקרבת היער, ובמרחק ניכר מהבית, ק"מ אחד בערך, נמצאת ערימת שחת גבוהה תחת גגון קש. יהיה עלינו להתגנב לערימת השחת ולטפס לפסגת הערימה, לשקוע בה, להתכסות בשחת וכך לשהות מספר ימים. אם נצליח לעשות זאת מבלי שירגישו בנו, נוכל לשבת כאן בבטחה עד יעבור זעם. שערנו שלא יעלה בדעתו של אף אחד לחפש דווקא פה.

המחבוא בערימת השחת

תוך מחצית השעה מצאנו עצמנו לפני ערימת השחת. בעזרתו של אברהם טיפסתי ראשון על גבי הערימה, בעקבותי טיפסה אשתו כשאברהם מסייע לה מלמטה ואני מסייע לה ע"י משיכה מלמעלה. לאחר מאמצים משותפים הצלחנו להעלותה לערימת השחת ובעקבותינו טיפס במהירות גם אברהם. בהיותנו על פיסגת הערי- מה הרגשנו את משב הרוח ושריקתה ביתר שאת. שקענו בתוך השחת עד הצוואר וכך הבטחנו לעצמנו הגנה מפני הקור והרוח.

לאברהם ולאשתו היה צרור מזון - לחם, בצל, תפוחי אדמה מבושלים בקליפ-תם, גבינה וכן כד מים לשתיה. אברהם כיבד אותנו במנת מזון קצובה ובך נרדמתי למשך הלילה הראשון במסתור זה. שנתי נדדה במקצת בדאגה לאמי ולאחותי, שכל אחת מהן היתה הרחק ממני.

בלילה ירד גשם עז והיה קר ביותר. עם בוקר הפסיק קצת הגשם והרוחות נרגעו, אך הקור היה עז והשמים מעוננים ביותר ולדברי אברהם עמד לרדת שלג כבד. היינו בתחילת חודש ינואר 1943, ובאמת כעבור זמן קצר החלו ליפול פתיתי שלג לבנים ורבים וכל הסביבה כוסתה במעטה לבן. לדברי אברהם השינוי במזג האויר ישנה בהכרח את גישת הגרמנים באשר לחיפוש בשלב זה, ואם לא ערכו אותו עדיין במשך היום, כנראה לא יערכו אותו בזמן הקרוב. לכן היה בתכניתו לרדת מערימת השחת עם חשיכה ולהמשיך דרכנו חזרה ליער, מקום מגורינו. בדרך ניכנס למספר גויים בכפר ונצטייד במזון וכן ניוודע אם אירע משהו בקשר לחיפוש.

השיבה לעמקי היער ולאמי הבודדה

ירדנו מערימת השחת ובהליכה מהירה, כמובן, לאחר מספר ניכר של צעדי התאוששות, כי רגלינו היו רדומות לגמרי לאחר התנוחה בה היינו במשך לילה ויום. אברהם התנחם שטוב שירדנו עכשיו כל עוד נופל שלג רב וסמיך, כי זה יפתור את בעית עקבותינו שיכוסו במשך הלילה. שוב הגענו לפסי הרכבת, חצינו אותם בריצה והתקרבנו לבתי הכפר קרצ׳ון. אברהם הציע שהוא ואשתו יכנסו לאחד הבתים ואילו אני לבית אחר ואנו ניפגש בקרבת הבקתה הקיצונית שעל יד היער. בל המקדים יחכה לרעהו והוסיף, שנימנע מלשהות יותר מכשעה בכפר. ובך היה.

אני התדפקתי על דלת הבית ולאחר הזדהות ביתום מסכן הכניסוני פנימה. פולניה מבוגרת עמדה בפתח הדלת ובראותה את הופעתי המסכנה והקפואה, הבניסה אותי מהר לתוך הבית ומיהרה לסגור את הדלת. היא הושיבה אותי ליד התנור המוסק. בבית היה חם ונעים, מסביב לשולחן ארוך ישבו בני המשפחה, ארבעה גברים, נשים וילדים. הגויה תארה לעצמה מי אני ובלי שאלות מרובות הגישה לי דייסה חמה ובהמשך מזון חם נוסף. לאחר שסיימתי קערה גדולה של דייסת חלב מהבילה הוצעה אחת נוספת וגמרתי גם אותה ללא מאמץ רב. כשגמרתי לאכול, הסתכלו כולם והתפלאו בנראה מיבולתי להכניס לקרבי כמויות כאלה של מזון. סיפרתי להם כי למעשה כמעט יומיים לא בא אוכל לפי וגם לפני זה התקיימתי בעיקר על תפוחי אדמה אפויים באפר המדורות. עניתי לשאלותיהם על אמי ואחותי, בלי לומר דבר על זה שאחותי נמצאת אצל אחת הפולניות בכפר.

האישה הזקנה מיהרה להכין לי צרור של מזון, תפוחי אדמה, בשר מבושל, מלפ-פונים. כמו כן נתנה לי זוג פוסטלס שלמים וכן סמרטוטים יבשים לעטיפת הרג-ליים, וזה במקום אלה הבלויים והרטובים שהיו לרגלי. על סף הדלת הודיתי לה מאד ופניתי לדרכי החוצה.

בחוץ היה חשוך ביותר, פה ושם נשמעה נביחת כלבים ויבבת זאבים רחוקה. השלג הסמיך המשיך ליפול ואני התקדמתי לכיוון אותה בקתה חיצונית שבה קבענו להיפגש עם אברהם הפחח. בהגיעי לקרבת הבקתה שמעתי שריקה מכיוון אחד העצים שבפאתי היער וקרוב לבקתה והתקדמתי לכיוון הקול, אז נתקלתי באברהם הפחח ואשתו חיה. התחלנו להתקדם לתוך היער כשאברהם שאל אותי איך התקבלתי בבית האיכר והתפלא לשמוע שקיבלוני בסבר פנים כל כך יפות, בידעו מנסיונו האישי שזו משפחה לא כל כך אדיבה בדרך כלל, לפחות כלפיו. תוך כדי צעידה המשיך אברהם לספר על מה שקרה לו באחד הלילות, עת שנתקל בלהקת זאבים ושהבריחם בקלות יתירה ע"י הדלקת חתיכת עץ יבשה ספוגת שרף "לוצינה", שתמיד שמורה עמו. מובן שהלהבה פעלה כמטה קסמים והבריחה את להקת הזאבים מיד. יחד עם זה המשיך לספר כי שמע מפי הגויים שביקר אצלם הערב, כי כלב של אחד הגויים הגר בקרבת היער נטרף בלילה הקודם ע"י זאבים.

הוא המשיך להסביר לי את החשיבות הגדולה שבמניעת הליכה מיותרת לאחר שהשלגים ירדו כדי למנוע עקבות. הוא הסביר שחייבים להתאפק עד למינימום של צריכת תפוחי אדמה ומזון ובשום פנים לא לצאת לביקורים בכפר. ואם נאל-צים לצאת לכפר, יש לעשות זאת בעת סופת שלגים, כך שהעקבות יכוסו, ותמיד להשתדל לעשות דרך עקלקלה ולהסוות את העקבות שבכל זאת נוצרו.

לאחר הליכה של כחצי שעה הסביר לי את הכיוון לבקתה של אמי ואמר לי לפ-נות לדרכי, ואילו הוא ואשתו פנו לדרכם. הוא חזר והזכיר לי פעם נוספת שעלי לנהוג בזהירות יתר להסתרת העקבות. המשכתי לבד בדרכי, שהותוותה ע"י אברהם. סופת השלג השתוללה והיה חשוך ביותר. פה ושם נתקלתי בענף ומעד-תי, אך המשכתי בכל כחותי להתקדם, כי מאד ציפיתי לראות את אמי ולדעת על שלומה ולהרגיש בקרבתה. סיפוריו של אברהם על הזאבים הישרו עלי פחד, אך המשכתי בדרכי ללא רתיעה.

כעבור צעידה של כחצי שעה נוספת מצאתי את עצמי בקרבת הבקתה שצלליתה הלבנה הבליטה אותה על רקע יתר הנוף הטבעי של העצים מסביב. נכנסתי פנימה ומצאתי את אמי ישנה כשהמדורה לצידה עשנה וכמעט דועכת. הבערתי את המדורה מחדש ואז אמי התעוררה, הושטתי לה קצת מן המזון שהבאתי, היא אכלה קצת, ואז סיפרתי לה את כל אשר עבר עלי במיסתור ובמשך זמן היעדרי. אמי התלוננה רק על הקור העז והמכאובים שמרגישה בכל גופה.

מיקמתי את מלאי המזון בתוך הבור, חיממתי קצת מים על ידי המסת שלג בתוך פחית שהיתה לנו, והגשתי לאמי שתיה חמה. הוספתי עצים למדורה ואז נשכבנו אמי ואני לשנת לילה כשאנו עטופים בסחבות שהיו ברשותנו. גבנו היה מופנה למדורה ומצד זה היה חם ונעים, ואילו לחלק הגוף הקדמי היה קר ביותר, אך נמנמנו איכשהו וכך חלף ליל תלאות נוסף.

תלאות החורף והבדידות ביער

הקור בחוץ הלך וגבר, מדי פעם חזרו ונשנו סופות השלג, ערימות שלג גבוהות נתערמו מסביב לבודקה שלנו. עמל רב נדרש מדי יום ביומו כדי לפנות מעבר ליציאה החוצה. המשכנו את חיי השיגרה שלנו והקפדתי על קיום אש במדורה, הן לצרכי חימום והן לצרכי אפית תפוחי אדמה שהפכו למזוננו העיקרי. שאר המלאי אזל כליל במשך הימים שלא יצאנו לכפר. בשביל מים לשתיה נאלצתי מדי בוקר לשבור את מעטה הקרח שהתהוה מעל פני בור המים. כדי לחמם את הגוף היינו מרתיחים מדי פעם את המים בתוך הפחית שהיתה בידינו ושותים אותם חמים. זה סייע לנו לשמור במקצת על חום הגוף, כי הקור מסביב הלך וגבר. הקפדנו להקציב לעצמנו מינימום תפוחי אדמה, כדי שהמלאי יספיק לנו לתקופה ממושכת יותר. ציפינו שבכל זאת יחול שיפור במזג האויר הנוכחי.

אמא היתה חלשה ביותר והקור העז הציק לה. בין היתר סבלה מצרבות ועצירות כרונית, שגברה בשבוע האחרון. היינו מודאגים מאד מהמצב ומן העובדה שאף מלאי הגפרורים שבידנו הלך והצטמצם, כי למרות ששמרנו על המדורה, היתה מפעם לפעם נכבית תוך כדי שנתנו, ונאלצנו להבעירה מחדש. אמא הזהירה אותי שנשתדל לא להרדם שנינו בו זמנית כדי לשמור על אש התמיד, וכן ידעה לספר כי שמעה כי בן אדם נוטה להרדם בכפור עז, וקיימת סכנת קפאון מוחלט תוך כדי שינה. היא אף ביקשה שאעיר אותה מדי פעם והיא תפעל כך גם לגבי. לא פעם קרה ששנינו נרדמנו בו זמנית, כי היינו חלשים ותשושים ביותר, גם מחוסר מזון מתאים וגם מפאת הקור העז.

באחד הבקרים התעוררנו קפואים ביותר, האש דעכה, נשארו לנו מספר מועט של תפוחי אדמה וכמו כן גפרורים בודדים. לאחר שמספר נסיונות להדליק את המדורה לא הצליחו, נותרנו קפואים למחצה, רעבים ומנותקים מהעולם כשסופת שלג עזה ממשיכה להשתולל בחוץ. אמי נעמדה בעזרתי על רגליה ושנינו נסינו להזיז אברינו על ידי הליכה ודריכה במקום בתוך הבקתה על מנת להחיות במקצת את אברינו הקפואים. תוך כדי התעמלות זו דנו במצב והחלטנו למצוא דרך לכפר, כדי שנוכל להסתייע במזון, גפרורים, ולא – נהיה אבודים.

חיפוש מוצא בשעת מצוקה

הבעיה שעמדה לפנינו היתה הקושי למצוא את הדרך לכפר כשכל השבילים והדרכים המוכרות לי כוסו בשלג במידה כזו, שאבדו לי כל סימני הדרך המוכ-רים. יחד עם זאת היינו חלשים, רעבים וחצי קפואים והתקשינו מאד לפלס דר-כנו בשלג הגבוה. בכל זאת לקחנו את צרורותינו הדלים ואת גרזני ויצאנו לדרך. ההליכה היתה קשה ביותר, היינו שקועים עד מחצית גופנו בשלג. אמי וגם אני הרגשנו שרגלינו קופאות, ובעיקר כפות הרגליים. הנענו את הרגליים כהניע שני בולי עץ. התהלכנו כאילו רגלינו מלאכותיות היו. אמי הלכה וכשלה כל הזמן ונאלצתי מדי פעם להרימה ולהמשיך ולהתקדם בקצב איטי ביותר. בינתיים הר-גשנו כי מתחיל להחשיך ואנחנו עדיין לא רואים סימן של כפר, למרות שבמצב רגיל הדרך לא ארכה יותר ממחצית השעה ועד שעה.

על סף הקפאון והמוות

כך הגענו בכוחותינו האחרונים לקרחת יער, בקרבת חורשת אורנים סבוכה. אני זהיתי את הסביבה וידעתי שבתוך החורשה הזו קיימת בקתה קטנה. השארתי את אמי לשבת ואני ניסיתי למצוא את הבקתה, כשאני מתאמץ לפרוץ לי דרך מבעד לענפים של חורשת האורן הסבוכה והצעירה, שכולה נראתה כגוש שלג אחד דחוס. לאחר נסיונות ומאמצים רבים, בעזרת הגרזן שבידי, הצלחתי אמנם לח-דור לתוך החורשה, אך את הבקתה לא מצאתי. בינתיים החשיך ואני חזרתי למקום המצאה של אמי, אשר ישבה מכורבלת ורדומה כשמסביב משתוללת סופת השלג בכל עצמתה והכפור הולך וגובר.

הערתי אותה והזכרתי לה את אשר סיפרה לי, שאסור לישון בעת כפור וכי יש בזה סכנת מוות. אמי השיבה, שזה כבר לא משנה וכי היא הולכת למות. פרצתי בבכי מר והתחננתי לפניה שתתאמץ לא להרדם. יחד עם זאת הצעתי לה שאלך לכיוון הכפר, כי נראה שאנו נמצאים בקרבתו, ואכן, אמי נותרה לשבת לבדה, לאחר שעטפתיה כמיטב יכולתי במעט הסחבות שהיו בידי, ואילו אני השתדלתי בשארית כחותי למהר לכיוון הכפר. למרות האפלה מצאתי את הכיוון הנכון ומ-צאתי את עצמי בקרבת בתי הכפר המוארים. כל עוד כוחי בי מיהרתי להגיע לבית הקרוב ביותר, דפקתי בדלת הבית והגויה הגבוהה טובת הלב, שכנתה של מנקה, פתחה לי את הדלת ובראותה את מראי הקפוא והמסכן הצטלבה מספר פעמים והח-לה להזיל דמעות. הכניסה אותי מהר פנימה וקרבה אותי לאש. טענתי כי איני מרגיש את רגלי, לכן הורידה לי את הפוסטלס והסמרטוטים שעטפו את רגלי הקפואות והחלה לשפשף אותם בשלג עד אשר התחלתי להרגישן חלקית. אחר כך מרחה לי אותן בשומן חזיר ואמרה לי להושיטן מול האש ולחממן באופן הדרג-תי. יחד עם זה הגישה לי חלב חם וכן מזון חם ומבושל.

לפני שפתחתי באכילה, התחלתי להתיפח בקול רם ולספר לגויה על מצבה של אמי ועל מיקומה. בקשתי שתאפשר לי לקבל משהו חם לשתות, גפרורים, קצת מזון ולצאת מהר לעזרתה של אמי. הגויה שכנעה אותי לסיים את אשר הוגש לי ובינתיים תכין לי את הצידה לדרך וכל מבוקשתי. וכך היה. הגויה סיפקה לי גם זוג פוסטלס חדשים עם קש יבש וכך נעלתי אותם. הרגשתי הטבה ניכרת ברגלי ובכל גופי לאחר הסעודה החמה שסעדתי.

דאגתי לאמי היתה מרובה ביותר ומיהרתי לקחת את אשר האישה נתנה לי, שמתי את צרורי על הגב כשבידי בקבוק חלב רותח שקבלתי ממנה ומיהרתי ליער. את דרכי לאמא עשיתי בריצה. החום של בקבוק החלב החם הציק לי ביותר וניסיתי להעמידו לרגע קט על הארץ כדי להחליף ידיים, והנה מעשה שטן, הבקבוק בבואו במגע עם השלג התפקע והחלב נשפך. דבר זה גרם לי מפח נפש רב והתלבטתי אם לחזור לאישה לבקש חלב אחר או למהר ולהמשיך ליער. הייתי כבר מרוחק מביתה יותר ממחצית הדרך ליער והחלטתי למהר לאמי.

ואכן, כעבור כחצי שעה בקירוב מצאתיה. הושטתי לה את אשר בצרורי - לחם, גבינה ותפוחי אדמה מבושלים, אך אמי בקושי נגסה משהו. נסיתי לאסוף כמה ענפים יבשים ומיהרתי להבעיר מדורה. אכן, הצלחתי להבעירה ומיהרתי להו- סיף בולי עץ שחטבתי בגרזני. המדורה התלהטה וחיממה. אמי התאוששה במקצת וקוינו להחזיק מעמד עד אור הבוקר ואז למצוא את הבקתה שבחורשה הסמוכה.

כעבור זמן קצר הפציע השחר. אספתי עצים נוספים והגדלתי את המדורה, הפעם בלי לחשוש שמא ניראה או נישמע, כי הרי סכנת כליית-כפור ריחפה מעל ראשנו בלאו הכי. הבערתי מדורה ענקית וסובבתי את אמי מסביב לה, פעם עם הגב ופעם עם הפנים, כדי שתתחמם. מיהרתי לכיוון החורשה הסבוכה, וראה זה פלא, כעבור זמן קצר ביותר גיליתי את מקום הבקתה. מיהרתי בצהלה לאמי וגררתי אותה בכל כחותי לכיוון הבקתה. היא לא יכלה לעמוד על רגליה בשום פנים ואופן.

אמי גוססת

כעבור פרק זמן ניכר הצלחתי להכניסה לתוך הבקתה שהיתה קצת בתוך האדמה. הקור בה היה כמו בחוץ. אני מיהרתי לאסוף את כל המטלטלים ובעזרת גרזני אספתי ערימת ענפים יבשים והבערתי מדורה בתוך פח מיוחד עם ארובה שהיה בתוך הבקתה - מעשה ידיו של אברהם הפחח. היה זה מין דלי ישן שהועמד הפוך כשפתחו על הארץ. בחלקו התחתון היה פתח שנועד להכנסת עצים והבערת אש, ויותר למטה פתח קטן לאוורור. בחלקו העליון צינור ארובה שיצא דרך גג הבקתה החוצה. הצלחתי להבעיר את האש ופח הדלי להט מחום, כך

שיכולנו להתחמם. מיהרתי להמיס שלג בתוך כלי הפח שהיה בידי ולהרתיח מים. אמי שתתה הרבה מהמים הרתוחים ואף טעמה קצת מן האוכל שהיה אתי. היה לי הרושם שהתאוששה במקצת. מיהרתי להוריד מרגליה את הפוסטלס והסמרטוטים ולטפל ברגליה באותה צורה כפי שהגויה טיפלה בי. שפשפתי רגליה בשלג, ייבשתי סמרטוטיה על גבי "התנור" הלוהט ומיהרתי לעטוף רגליה. אמי טענה כי אינה מרגישה את רגליה בכלל. היא ביקשה להרדם ואני הבטחתי לשמור על האש ובינתיים יצאתי החוצה והכנתי לי מלאי של עצים בגודל המתאים להבערת התנור.

כשחזרתי לבקתה עם מלאי העצים ראיתיה מחרחרת ועושה עויות משונות, פוקחת ועוצמת עיניה. מיהרתי אליה והתחלתי לצעוק: "אמא, אמא."! הושטתי לה מים חמים שהיו בפחית והיא לגמה מספר לגימות והתאוששה. לאחר תופעה זו נערה בי אמא וטענה כי למעשה הלכה למות והיו אלה פרפורי מוות ואסור היה לי להפריע לה. אני פרצתי בבכי וביקשתי ממנה שתתאושש. אמי הבטיחה שתעשה מאמצים לכך.

מות אמי בזרועותי

כך חלף יום תלאות נוסף כשהפעם נמצאת מעל לראשנו קורת גג כלשהי. השתד-לתי לא לישון כי ראיתי שמצבה של אמי מחמיר מרגע לרגע. מדי פעם הגשתי לה מים רותחים. עם שחר החלה אמי לפרפר פעם נוספת, ניסיתי לעזור לה, אך גם לא ידעתי במה. אמי מלמלה כל מיני שמות ללא קשר ביניהם, או את שם אבי ז"ל ואחי ז"ל הזכירה, כן הזכירה את שם אביה ואמה ז"ל ועוד שמות של בני משפחה וכעבור רגעים מספר לא הראתה עוד סימני חיים ועיניה נפקחו.

פתחתי בבכי מר וניסיתי ללחוש לה "אמא, אמא, עורי! אל תעזבי אותי לבד, אנא אמל'ה". נשקתיה וחבקתי אותה בכל כחי, אך הרגשתי כי גופה קר ומאובן. הנחתי ראשה על הארץ וכיסיתי פניה באחת הסחבות. רכנתי מעליה ויבבתי על מר גורלה וגורלי. כעבור שעה קלה שוב גיליתי את פניה וניסיתי לראות שמא קרה נס ותראה סימני חיים, אך לשווא. ואז התחלתי לחשוב מה עלי לעשות.

יתום בודד באופק

החלטתי כי עלי לפנות לבית הפולניה מנקה ולהתיעץ אתה, כי הרי לא ידעתי היכן נמצאים יתר היהודים. יצאתי מהבקתה מדוכא שבעתיים משנכנסתי לתוכה ביחד עם אמי. והנה בחוץ נרגעה סופת השלג, התפזרו העננים. אמנם שרר קור עז, אך השמש זרחה ואף חיממה במקצת. נאנחתי קשות וחשבתי בלבי מדוע לא

זכתה אמי לפחות לרגע זה, כדי שתוכל להינות מזיו השמש. כך המשכתי בדרכי לכפר לאור היום מבלי לתת את דעתי על ההסתכנות שבדבר.

הגעתי לקצה היער, נעצרתי והתבוננתי היטב קדימה ולצדדים לראות אם לא נראים לי אנשים חשודים. לא ראיתי דבר יוצא דופן מלבד איכרים הנמצאים פה ושם קרוב לבתיהם. זנקתי במהירות ורצתי ישר לביתה של מנקה, פה, בחצר, פגשתי בבעלה והוא התפלא לראות אותי לאור היום. הוא הכניסני חיש מהר לגורן הקרובה לבית ושאלני לפשר הדבר. סיפרתי לו את אשר קרה. הוא אמר לי להמתין בגורן והלך לקרוא לאשתו. והנה הופיעה אשתו, מנקה הרחמניה והטובה, והחלה לנחם אותי. היא בקשתני לא להכנס הביתה ולא לגלות זאת לאחותי בשלב זה. היא הבטיחה לי לאתר את יהודי היער בהקדם ולהודיעם על המקרה ואז יטפלו בהבאתה של אמי לקבורה. ביקשה ממני להצטייד בקצת מזון ולחזור ליער ולחכות ליהודים. כמובן מלאתי את בקשתה. בזהירות ובמהירות נמלטתי בחזרה ליער, לבקתה, היכן שאמי נפטרה לפני שעות מספר. למרות שהייתי בטוח שאמי נפטרה, ניגשתי שנית לגופתה, הינפתי את כיסוי פניה לבדוק שמא היא מראה בכל זאת סימני חיים, אך נוכחתי פעם נוספת במציאות המרה.

קבורת אמי ביער

כך ישבתי והמתנתי לבוא היהודים שיסייעו בידי להביאה לקבורה. והנה, לפתע שמעתי קולות מתקרבים. יצאתי החוצה מהבקתה והנה ראיתי את שני האברה׳מים ואיתם עוד שני בחורים ואת רבי פייסה. אברהם קרצ׳וני חיבקני וניסה להרגיעני. מסתבר איפוא שבעלה של מנקה, בידעו היכן מקום מחבואם של אברהם הקרצ׳וני ויתר החבורה, נסע אליהם ליער ובהיותו קרוב למקום מגוריהם קרא לאברהם לצאת אליו, כי יש לו משהו דחוף למסור לו. אברהם, בהכירו את קול הגוי ובנתנו בו אמון, מילא אחריו ויצא אליו וזה סיפר להם על אודות מות אמי אברהם הק׳ סיפר לי כל זאת וכן שהוא אירגן את כל היתר ונתן אתים בידיהם למלא מצוות הקבורה.

התרחקנו במקצת מהבקתה ובאותה החורשה נמצאה מין קרחונת יער על מקום שהיה מוגבה במקצת. אחד מן החבורה, קרובו של אברהם הק׳, ושמו יוסף, גילה ידע בכל הנוגע לדיני קבורה. הוא אשר סימן את מקום הקבר ואז ניגשו כולם למלאכת פינוי השלג. אחר כך חפרו. בתחילה היתה התקדמות איטית על שכבת האדמה העליונה הקפואה, אך לאחר מכן היתה האדמה חולית והחפירה התקדמה במהירות. סיימו לחפור את הבור, חטבו מוטות עצים לכיסוי הגופה, סידרו מסגרת בתוך הבור ואז נכנסו לבקתה, נטלו את גופתה של אמי כשהיא עטופה בסחבותיה והורידוה לתוך בור הקבר. הבחור השחרחר בעל הידע פתח בתפילה ובעקבותיו אמרתי קדיש. הבור כוסה ותקעו מוט רחב, כשחלקו העליון

מוחלק ושם אמי חרוט בתוך העץ - מרת טייבל פרישקולניק בת רבי דוד צוקרמן מברזנה.

תחת חסותם ואפוטרופסם של אברהם ובלומה

אברהם הקרצ'וני חיבקני וניסה להרגיעני. הוא החל להרחיקני מקבר אמי, יחד אתנו התרחקו כל היתר. אברהם אמר כי מרגע זה אני ואחותי נהיה יחד אתו ועם אשתו בלומה ובחסותם המלאה, מה שיקרא אתו ועם אשתו יקרה גם אתנו.

בהתקרבנו לקרבת מקום מגוריהם, שהיה דרך אגב קרוב מאד לביקתתנו ולקבר אמי, התחיל אברהם הפחח לפקד על פעולת הגישה לבקתה שלהם. הוא סידר אותנו בשורה עורפית וציוה להתקדם בעקבותיו של רבי פייסה ולהשתדל לעשות מינימום עקבות. הוא ואברהם הקרצ'וני ישמשו כמאספים ובידיהם כלי קיבול עם שלג להסוואת העקבות. וכך, כעבור זמן קצר הגענו לבקתה שלהם ופה מצאנו את בלומה, חנה - בתו של פייסה מקזימירקה ונכדתו זלדה ואשתו של אברהם הפחח, חיה. כולם ריחמו עלי וניסו לנחמני. הם ניסו לנתח את סיבת מותה של אמי וטענו שהסיבה העיקרית, היותה חולה קודם לכן וחולשתה הכללית שלא איפשרו לה לעמוד בקור העז ולכן נפטרה. יחד עם זאת אולי לטובתה הדבר וכי מי יודע איזה תלאות עוד נכונו לנו. בלומה דאגה להאכילני ואמרה לי לשכב לנוח על מצע סחבותי בקרבת המדורה.

יתר היהודים שנוכחו בקבורת אמי היו מקרוביו של אברהם הקרצ'וני ואף הם מקרצ'ון. היו שם אם, בן, בת וגיס - זה היה אותו יוסף, שגילה בקיאות בדיני קבורה. הוא גם שאמר לי: אנא תזכור - היום אחד בפברואר 1943 - וזה יום מותה של אמך.

היחסים בין אברהם, ובפרט בין אשתו בלומה, לבין קרוביו היו גרועים ביותר ולכן מצאו להם אלה מקלט נפרד בפינת היער ללא קשר כלשהו עם היתר. אברהם הקרצ'וני שידע את מקום הימצאם, הזמינם להיות נוכחים בעת קבורת אמי.

במשך השבוע הראשון לשהותי בבקתה לא נתנו לי לעשות מאומה. הייתי רוב הזמן שרוע בקרבת התנור הלוהט ומדי פעם היו מפטמים אותי בתפוחי אדמה אפו-יים ובצל. התחבבתי על כולם ובמיוחד דאגה לי בלומה, אשתו של אברהם הקרצ'וני וכן חנה, בתו של פייסה מקזימירקה.

כך נמשכה שיגרת החיים האפורה בבקתה, שהיתה מחוממת די הצורך. מדי פעם הייתי יוצא ואוסף ענפים יבשים להסקה, וכן מכניס ומוציא תפוחי אדמה לאפר

המדורה שבתחתית התנור. חלק מעיסוקינו בערבים וכן ביום היה טיפול בבגדינו -בסחבות שלנו - חיפוש כינים והריגתם, או ניעור הבגדים מעל למדורה.

מכת הכינים היתה גרועה ביותר, בנוסף למזוננו הדל מצצו אלה את שארית דמנו ללא רחמים והם הלכו ורבו, גדלו והשמינו על חשבוננו. מדי פעם היו פורצים סכסוכים בין אברהם הפחח לבין רבי פייסה באשר להגזמות של אברהם בענין הזהירות והרעיונות המשונים שלו באשר להסוואת עקבות. לא פעם התחממה האוירה יתר על המידה ובלומה ואשתו של אברהם הפחח הצליחו בהתערבותן הנמרצת להרגיע את הרוחות. מתוך השיחות ששמעתי נגלה לי כי בקרבת מלינסק יש קבוצת יהודים גדולה וביניהם אחדים מסטפן ומברזנה והם מתחבאים ביערות של הכפר האוקראיני ברונו. פייסה העיר כי הוא מכיר את גויי הכפר ואינו נותן בהם אמון יתר, ולפי דעתו מרחפת סכנת השמדה על היהודים שם אם לא יברחו משם בעוד מועד.

כעבור שבועיים בערך לשהותי בבקתה של אברהם הקרצ׳וני, היה זה לילה של סופת שלג סמיך, הציע אברהם לקחתני לקרצ׳ון כדי לראות את אחותי, להצט-ייד במזון ואולי גם בתוספת ביגוד. יצאנו לדרך והגענו לביתה של מנקה הרחמ-ניה בפרק זמן קצר ביותר. נכנסנו פנימה לאחר נקישה בדלת והזדהות. מנקה קיבלה אותי בחיבה יתירה וברחמנות. כעבור רגעים מספר קראה לאחותי.

הידיעה על מות אמי נמסרת לאחותי

התחבקנו ואני פרצתי בבכי שקט ומר ותוך כדי כך סיפרתי לאחותי את אשר קרה לאמנו. אחותי הצטרפה לבכיי המר. מנקה הרגיעה אותנו והבטיחה להמשיך ולה-חזיק את אחותי עד שוך הקור והכפור העז, ואז, אם ארצה, אוכל לקחתה ולהיות אתה יחד ביער. הסכמתי לכך והודיתי לה מאד. בעלה של מנקה, וכן היא, שוב מתחו ביקורת חריפה על היהודים ביער שלא סייעו לנו ולא צרפונו אליהם בימי הקור והסופה הקשים. אברהם הקרצ׳וני ניסה להצדיק את הצעדים שלהם בשל הפחד מפני עקבות ורעש יתר של קבוצה גדולה, אך הפולנים לא שוכנעו והמשיכו לטעון כי זו בושה שלא תכופר. אברהם הקרצ׳וני נעלב, מיהר לעזוב והבטיח לפגוש אותי בכניסה ליער בעוד כשעה בקירוב.

מנקה מיהרה להכין לי ארוחה דשנה חמה, נתנה לי מספר סחבות להחלפת הבלוי והמזוהם שעלי, וכן ציידה אותי במלאי מזון. הודיתי מאד על הכל וישבתי עם אחותי, עצוב ומדוכא, על יד התנור. העלינו מחשבות כי מעתה נשארנו שנינו יתומים בודדים ללא כל משענת וכל משענתנו תהיה זה על זו, ואני, כאח מבוגר, לקחתי על עצמי את כל האחריות לקיומה בכל התנאים והנסיבות שנהיה. סיפרתי לה כי עם בוא האביב ייפרדו אברהם הק׳ ובלומה אשתו מיתר החבורה, ואני

אסייע בידי אברהם לבנות בקתה חדשה במקום שייבחר על ידו, ואז היא תצטרף אלי ונגור ביחד. אחותי טענה כשדמעות בעיניה, כי היא באמת מצפה בכליון עיניים לרגע זה, למרות שטוב לה מאד אצל מנקה ולמרות שמגלים כלפיה יחס מצויין.

לאחר זמן מה לקחתי את צרורי, נפרדתי מאחותי בנשיקה, הודיתי פעם נוספת למנקה ופניתי לדרכי לנקודת המפגש עם אברהם. בקצה היער חיכה לי כבר אברהם הק' והמשכנו בדרכנו למקום מגורינו. השלג הוסיף ליפול ולכסות עק-בותינו, אך בקרבת הבקתה נקט אברהם טכניקה ידועה של כיסוי עקבות. אני צעדתי ראשון והוא בעקבותי מפזר שלג מתוך כלי קיבול שבידיו לכיסוי עקבו-תינו. כך הגענו לבקתה, ושוב המשכנו בחיי השיגרה האפורים. הימים חלפו והורגשה הקלה בקור, מזג האויר הלך והשתפר, ניתן היה מדי פעם ליהנות מזיוה ומחומה של השמש - סוף חורף, תחילת אביב.

בתחילת אפריל היה לנו עיסוק נוסף והוא, חליבת עצי הליבנה הלבנים והזקופים. די היה לחרוץ חריץ בגזע העץ בתחתיתו והתחיל לנטוף ממנו צוף שהיה טעים ביותר לחיך - מין מים מתקתקים. מאחר והטפטוף היה איטי בדרך כלל, היינו מצמידים לחריץ שבגזע העץ ענפון דקיק ולאורכו היו הטיפות מטפטפות לתוך כלי איסוף. הדבר גרם לי הנאה מיוחדת. התמחיתי בפעולה זו והייתי מספק את הצוף לרוב דיירי הבקתה. מובן, שאת כל הידע בנושא זה רכשתי מאברהם הקרצוני.

לבטיהם של הניצולים

הלילות לא תמיד היו רגועים ביותר. מדי פעם היתה אזני קולטת וויכוחי התלח-שות בין אברהם הקרצ'וני ואשתו בלומה, שהרי שכבתי בקרבתם. הויכוחים היו מתחממים והם עסקו בהאשמות הדדיות באשר לאבדן ילדיהם בשואה. היא היתה מאשימה אותו על שלא העז לחזור לגיטו ביום הבריחה לשם חיפוש אחר הילדים שהיו מופקדים בידי אמה של בלומה. היא והוא, כפי שהסתבר לי, היו יוצאים לעבודות מחוץ לגיטו של ברזנה, שם היתה נשארת אמם לשמור על שני ילדיהם. אברהם המסכן היה חוזר ומסביר כי לא היה טעם לחזור לגיטו, כי כשהגיעה שמועת החיסול לאזניהם היתה כבר הפעולה בעיצומה, והוא היה רק מסתכן בעצמו מבלי להועיל דבר. הוויכוח היה תמיד מסתכם באנחות כבדות וביבבות של שניהם.

מובן, שמחזה זה, שהיה מעלה מחדש את כל אשר עבר עלינו בעת הבריחה מה-גיטו, דכדך את רוחי וגרם לי חלומות זועה מסמרי שיער.

מראה האביב בעמקי היער - במחבוא

בתחילת האביב החלו הגשמים להמיס את השלגים, ורק פה ושם נותרו עדיין איים של שלג. חדוות הצפרים וההתבהרויות העידו כי אמנם האביב בפתח. הדבר עודד אותנו במקצת, שלפחות יוקלו במקצת החיים ללא הקור העז ויחד עם זאת נשתחרר מבעיית העקבות.

הקמת בקתה נפרדת

אברהם הק׳ ואני יצאנו לעבודת הקמתה של בקתה חדשה. אברהם היה איש עבודה נמרץ ביותר וגם בעל יכולת אילתור רבה מאד. אני השתדלתי לסייע בידיו כמיטב יכולתי, הן בגרירת העצים, חטיבתם והורדת הענפים. עבדנו כל היום באופן רצוף, עם הפסקות קצרות לשם סעודה. כעבור יום עבודה מפרך עמדה על תילה בקתה רחבת מימדים, כשהיא חבוייה בין עצי היער הסבוכים ונעלמת מן העין.

כך המשכנו במשך כשבוע ימים בעבודה ובשיפורים בבקתה, כולל כיסוי הגגון בענפים ובאדמה ויישור הרצפה בתוכה והקמת ריהוט, כגון: מיטה כפולה לאב-רהם ואשתו בפינה אחת, ומיטה שניה כפולה בפינה השניה, שולחן אוכל וחפירת בור למים. כל חיבורי המיטות למיניהם לא נעשו על ידי מסמרים, אלא על ידי קשירה בענפים רכים ורצועות מקליפות העצים, והכל היה חזק ויציב. בקרבת הבקתה חפרנו בור שטוח לשמירת תפוחי אדמה ושאר ירקות. בעזרתו של אברהם הפחח בנינו תנור חימום מפח ישן שאברהם הקרצ׳וני הביא עמו פעם מהכפר. התנור היה רחב ובעל ארובה עם מגן למנוע פליטת גיצים, כדי שלא יגלונו בלילה.

לאחר גמר העבודה ניקינו את הבקתה, שפכנו חול לבן על הרצפה וניקינו את החצר שלפניה. ביתנו החדש היה מוכן לקלוט אותנו. למחרת עסקנו בהעברת המטלטלים ולקראת הצהרים נפרדנו מהאחרים ובלומה באה לגור אתנו בבקתה החדשה. אברהם הקרצ׳וני התפאר מאד במלאכתו, ובאמת היתה זו עבודה נאה מאד. בלומה הביעה את שביעות רצונה. אברהם רמז מפורשות שאם יעבור הכל בשלום, יוולד להם בקרוב ילד והצביע כבר על המקום בבקתה, היכן שתוצב העריסה. לפי חשבונו תחול הלידה בתחילת הקיץ והדבר יקל על הטיפול בילד. בלומה התפרצה וטענה, שעוד מוקדם לדבר על כך ושיפסיק לפטפט.

מדי פעם היינו יוצאים לכפר ומצטיידים במזון וגם סועדים לבנו בארוחה חמה שכיבדונו. בוהן רגלי השמאלית היתה קפואה והכאיבה לי מאד. באחד הביקורים

אצל גויה בכפר התלוננתי על כאבים באצבע הרגל, היא הציעה לי להסיר את הפוסטלס ואז הגישה לי קערת מים חמים. טבלתי את רגלי החולה והסתבר שה-בוהן החלה להרקיב. הגויה הביאה מטלית בד לבן רך ונקי, ניגבה בזהירות את הבוהן ועשתה תחבושת עם שומן חזיר לא מלוח. היא גם הציעה לי לבוא אליה מדי פעם לקבלת טיפול ולא להזניח, אחרת רגלי בסכנה. הודיתי לה מאד וחזרתי ביחד עם אברהם הקרצ׳וני ליער. פעם אחת ביקשתי מבלומה ואב-רהם שיאפשרו לי לקחת את אחותי בחזרה ליער, כפי שהוסכם בזמנו ביני לבין מנקה. הרגשתי צורך בכך מכמה סיבות: א. הרגשתי עצמי בודד מאד מאז מות אמי, ולמרות שידעתי שטוב לה מאד אצל הגויה, הבנתי שישיבה תמידית על גבי התנור במשך הימים אינה נוחה ביותר, ומן הדין שכעת, עם בוא האביב, תיהנה קצת מחיי "דרור" מחתרתיים, ביחד אתי. לקחתי בחשבון שכעת במבנה החדש עם בלומה ואברהם היא תרגיש לא רע.

הצטרפות אחותי אלי ליער

באחד הביקורים שלי בכפר באתי למנקה והודעתי שהנני מוכן לקבל את אחותי ליער ואני מודה להם מאד על כל אשר עשו בטפלם בה יפה כל כך במשך עונת החורף הקשה. מנקה האכילה אותי כרגיל בארוחה חמה ודשנה, טיפלה בפצע שבאצבעי ולאור מצב האצבע שנראה לא טוב ביותר, החליטה לא לשים יותר שומן חזיר, אלא עלה מיוחד מצמח בית. היא ניקתה היטב את הפצע ועשתה תחבושת נקיה, וכן נתנה לי מלאי עלים כדי לשים בעת החלפת התחבושת מדי פעם. מנקה ציידה את אחותי בכל מיני בגדים משומשים. אחותי נפרדה בנשיקות מכל בני המשפחה, וכך פנינו ליער. בלומה ואברהם הק׳ קיבלו את אחותי בזרועות פתוחות ובלומה הסבירה לה את כל סדרי החיים ביער והבטיחה לה את מלוא עזרתה בטיפול במשק הבית, אם בכלל היה קיים.

אחותי החלה להתרגל מחדש לחיי היער וחושבני שגם היא הרגישה פחות בודדה, בהיותה יחד אתי. בלומה לימדה אותה להכין מרק תפוחי אדמה עם בצל ושום, היא היתה עוסקת בנקיון הבקתה ומדי פעם היתה מטליאה לי את בגדי, וכן לעצמה. בימים יפים היינו מתפשטים ומכבסים, בעזרת אחותי כמובן, את בגדינו הדלים והמרופטים. היינו אף מרתיחים אותם במים רותחים על מנת להיפטר ממכת הכי-נים הקשה. כמו כן היינו רוחצים עצמנו מדי פעם במים חמים, אך אף פעם לא הצלחנו להתפטר מצרת הכינים. אנו תקפנו אותם מדי פעם בצורה די יסודית ומנענו מהם להתרבות ללא סוף. אחותי היתה גם מסייעת בידי בלומה בהכנת חיתולים ושאר מטלטלים עבור הרך שעמד להיוולד לה.

כך נמשכו חיינו, כשאני משתדל להשאיר את אחותי ביער ובערבים לצאת לכפר לבדי. בימים היינו יוצאים מדי פעם לליקוט פטריות ובפיקוחה של בלומה,

שהיתה בקיאה בסוגיהם השונים וידעה יפה להבחין בין רעילים לאכילים היינו מבשלים את הפטריות בתוך מרקי תפוחי האדמה - דבר שהיה מגוון במקצת את המאכל השיגרתי שלנו.

סכנת הבנדרובצים ביער ונקיטת אמצעי זהירות

אברהם הקרצ׳וני חזר באחד הערבים מביקור בכפר ובפיו סיפור בלהות על התנפלות כנופיות בנדרובצים - פרטיזנים אוקראינים לאומנים - על קבוצת יהודים שהיו ביערות בקרבת מלינסק - ברוני. הפולנים סיפרו לאברהם כי פעילות הלאומנים האוקראינים הולכת וגוברת וכי הם התמרדו נגד שלטון הגרמנים והקימו ממשל עצמאי בסטפן. הפולנים, שהיו יראים מאד מפעילות גוברת זו והחלו להתארגן להגנה עצמית, הגבירו את השמירה שלהם בלילות.

כל התופעה הזו הדאיגה אותנו מאד, בידענו כי הבנדרובצים האוקראינים אכזריים אף יותר מהגרמנים. וכעת ריחפה עלינו סכנה נוספת של הימצאותם האפשרית ביער בסביבות שלנו. נקטנו כמה אמצעי זהירות ע"י התנהגות שקטה יותר והסוואה טובה יותר של מקום מגורינו, הלכנו בכל פעם בדרך שונה לשם מניעת היווצרות שבילים ועקבות.

באחד הבקרים הופיעו בבקתה שלנו אברהם הפחח ואשתו חיה. היה זה ביקור פתע ראשון בבקתה חדשה זו. אברהם הפחח פתח בסיפור על תוצאות ההתנפלות של הבנדרובצים על קבוצת יהודים בקרבת מלינסק. לפי דבריו רצחו הלאומנים האוקראינים חמישה יהודים וביניהם נשים וילדים, ואילו כל האחרים, שנמלטו, חלקם הגיע כבר ליער שלנו וחלק מתחבא אצל הגויים בסביבת מלינסק. אברהם תיאר את המצב הנוכחי כחמור ביותר והוא הביא תכניות כדי לברוח מסביבה זו ולמנוע ע"י כך ריכוז של קבוצת יהודים גדולה מדי. לפי הערכתו אנו מגיעים כנראה למאה איש ביחד.

בלומה החלה להתווכח אתו בטענה, כי היא לא מוצאת שום הגיון לשנות את מקומנו, ודווקא פה, בקרבת קרצ׳ון, נראה כי הדבר בטוח יותר, כי הרי הבנדרובצים לא יעזו להתקרב לכפר מפחד מפני ההגנה הפולנית, אלא אםכן יתכוננו לתקוף את הכפר כולו. ואילו כך היה, היינו שומעים זאת מפי הפולנים. אברהם הפחח הציע תכנית של תצפיות ע"י ישיבה על גבי עצים מסביב, במרחק ניכר ממקום מגורינו, ולצפות ולהתריע בעוד מועד על כל מקרה של התקרבות סכנה.

הוחלט בין אברהם הק׳ ואברהם הפחח ליזום פגישה עם יתר הגברים שהגיעו בינתיים ליער. ואכן, נתקיימה פגישה כזו בה היו היהודים החדשים שנמלטו

מאיזור מלינסק. בלט ביניהם בחור גבוה ורזה בשם פרנס. נראה היה כבעל יזמה ותקיף ביותר. היו שם גברים ממשפחת כץ, האחים ברייר, בנימין, יוסלה וש-לום; כמו כן היו שם כמה בחורים מכרים מסטפן - שמעון הג'ינג'י - בנו של האופה, האחים מקורוסט - יוסל, מניה, אהרון ואברהם. היתה שם גם חנה של נחמן שיינקר מסטפן. היו שם שתי בנות מסרני, אשת רופא עם בת קטנה מברזנה, ועוד כמה גברים מברזנה - אותם שאלתי, כמובן, אם ידוע להם מה עלה בגורלה של משפחת צוקרמן מברזנה, אך מהם לא נודע לי הרבה, מלבד סיפורי ילדות והיכרות עם משפחת צוקרמן הענפה והכרה אישית שהיתה להם עם אמי.

פרנס פתח והסביר, כי עלינו להתחלק לשני ריכוזים וזה משתי סיבות: א. כדי להקטין את הרעש והעקבות, במקרה של התקפה כלשהי לא נילכד כולנו בבת אחת. הוא טען שבידיו רובה ואקדח ועוד מספר כלי נשק להגנה עצמית למקרה הגרוע ביותר. הוא חזר והסביר שבמקרה של יריות חייבים בראש ובראשונה להשתטח על האדמה והרצוי הוא, מאחורי גזע עץ עבה או גבעה כלשהי. בנוגע לרעיון של אברהם הפחח, על תצפיות מעל גבי עצים, הוא נטה לקבל את ההצעה בחלקה ע"י הפעלת סיורים מדי כמה שעות ביום ובלילה לשם בדיקת המצב ולשם התראה. הומלץ על ידו להתנהג באופן שקט ביותר עד כמה שהדבר ניתן.

לסיום נתקבלה הצעתו הראשונה לחלוקה לשני מחנות ועל שמירת קשר ביניהם. ואכן נקבע, כי בקרבתנו ישוכנו פרנס, אשתו מינדל, אמא שלה הישישה, אחיה של מינדל ואשתו שהיתה, דרך אגב, אחותו של פרנס. משפחת כץ, שמנתה אב המשפחה, אח בכור - זרח, אח קטן, אחות בכורה ושתי אחיות קטנות יותר, פייסה חנה ונכדתו, אברהם הפחח ואשתו, ואילו כל היתר, שזה כלל את אנשי סטפן שהזכרתי, הבנות מסרני, אשת הרופא עם בתה מברזנה ועוד כמה יהודים מברזנה וממלינסק - באיזור מרוחק יותר מאתנו, כריכוז שני.

מאד קינאתי בפרנס זה בהיותו בעל נשק וכל הזמן ניסיתי להתקרב לנשק, ללטפו וללמוד להשתמש בו.

המשכנו את חיינו כשהחששות והפחדים מכל עלה נידף הלכו וגברו וגרמו לנו למריטת עצבים. מדי יום היינו עדים לשמועות ולסיפורים חדשים ואיומים. באשר להצטיידות במזון, היינו ממשיכים בשיטות הקודמות, כי סכנה של הופעת גרמ-נים בכפר כמעט שלא היתה קיימת. מתוך סיפורי הפולנים למדנו כי מצבם של הגרמנים בחזית הרוסית הורע והם החלו בנסיגה. יחד עם זאת גברה לאחרונה פעילות הפרטיזנים - תומכי רוסיה מצד אחד והתמרדות הלאומנים האוקראינים מצד שני. יחד עם זאת ידעו לספר כי הגרמנים מתכננים פעולת נקם גדולה על האוקראינים שבסטפן, על מה שעוללו שם לגרמנים הבודדים. היתה שמועה, כי בעת התמרדותם בעבר הלא רחוק הם תלו את הגרמנים הבודדים שהיו מטעם השלטון הגרמני בסטפן על עמודי טלפון.

הסיפורים עודדו אותנו, ובעיקר השמועה על נסיגת הגרמנים ומפלתם ברוסיה וכן אפשרות הנקמה באוקראינים מצד הגרמנים. כל זה נטע בלבנו קצת תקוה, שמא ניגאל בכל זאת באחד הימים, וזאת למרות שהידיעות היו כלליות ביותר ובלתי מבוססות.

יחד עם כל הפחדים שנגרמו לנו עקב המצב, קבלתי גם בטחון עצמי בהסתמך על התגבורת של יהודים שקבלנו - גברים חסונים, וכן על מעט הנשק שהיה בידי-הם. היינו נפגשים אתם לעתים קרובות ומאזינים לשיחות, ויכוחים, נבואות והערכות באשר לסיכויינו לעבור את המלחמה ולהשתחרר בקרוב. מבין בני גילנו שבחבורה מצאנו לנו חברים יתומים - הבריי'רים והכ'צים, והיינו יוצאים ביחד ללקוט פטריות וגרגרי יער.

באחד הבקרים חזר אברהם הק' מסיור ביער והודיע לנו כי פגש ביהודי, מכר מקורוסט, אשתו, אחיותיה ואחיה. ואכן, היה זה רפאל - הפרטיזן - שידע לספר שהוא מפקד פרטיזנים ושיש בידיו תכניות שונות ומשונות לטפל בגרמנים. לדבריו יש לו קשר סודי עם המפקדה. האמת שנודעה לנו מאשתו ומהאחיות, ובעיקר מהקטנה שבהן - דבורה-דבורקה - היתה, כי הוא נמלט מקבוצת פרטי-זנים אוקראינים שעברו לאוקראינים הלאומנים ולכן הוא נמצא פה בסביבות שלנו. רפאל היה נוהג להתבודד למשך שעות, לפעמים אף ימים, בספרו על מיפגש עם פרטיזנים וטיפול בפעולות חבלה בפסי רכבת ובמתקנים גרמניים. רוב יהודי היער זילזלו בסיפוריו והעריכום כדמיונות בלבד. פעם הצביע על חבילה מרוב-עת שהיתה מונחת בקרבתו ואמר לי שזהו חומר חבלה שיופעל בקרוב ויפוצץ רכבת נוספת של גרמנים.

צבירת מזון לכלכלת החורף

הקיץ קרב לקיצו והגיע עת האסיף: התבואה, הפירות וכל גידולי השדה היו בשלים. והנה, באחד הביקורים בכפר נודע לנו כי האוקראינים הלאומנים ערכו פשיטות נועזות על כפרים פולנים בסביבות סטפן, הרגו, שדדו ושרפו. תושבי הכפר, בהיותם מוקפים סביבה אוקראינית, חששו מאד לעתידם והחליטו לפנות את הכפר בהקדם ולעבור לאחת הערים הסמוכות, וזה לפי המלצת הגרמנים שטענו שאינם יכולים להבטיח הגנה בהיותם עסוקים בחזית. ואכן, כעבור ימים אחדים החלו הפולנים לפנות כפרם. נפרדנו מהם, ובעיקר ממנקה ומיתר המכ-רים הטובים, כשדמעות בעינינו. הם השתדלו לתת לנו כל מיני כלים ובגדים וחזרו וטענו שכל מה שנותר בשדות, בבתים וברפתות הוא לרשותנו ושנשתמש בו. וכך גם היה.

מיד עם התפנות הכפר מפולנים, התחלנו אנו, יהודי היער, לדאוג לעצמנו מבחינת מלאי מזון לחורף. היתה זו עונה מתאימה לאיסוף מהשדות, ובסך הכל הרי הכל נשאר בשדות וגם לא מעט בבתים, כי פינוי הפולנים נעשה בחפזון, כאילו מתוך שריפה. ידוע ידענו כי בכפר יבקרו אוקראינים מהכפרים הסמו-כים, לכן היינו עורכים ביקורינו בכפר עצמו לפנות ערב או בלילות.

אברהם הק׳ היה מומחה לגילוי כל מיני מציאות, בין אם זה כלי בית, אבני ריחיים או חבית מלפפונים חמוצים, כרוב כבוש, גבינה משומרת או שומנים. ובכן, בשיתוף פעולה מלא עם אברהם טרחנו רבות לאיסוף כל מה שניתן מהש-דות - תבואה, תפוחי אדמה, ירקות ופירות.

במחבואים ביער הצבנו חביות עץ ענקיות שהבאנו מהכפר ומילאנו אותן גרגרי חיטה ושיפון, וזה לאחר פעולת דיש, ייבוש ונקוי. על יד הבקתה הקמנו אבני ריחיים שבקושי רב הבאנו אותן על גבי עגלה קטנה שגררנו מהכפר ליער. כמו כן הבאנו מכתש ועלי מעץ לטחינת גרגרים שומניים לאחר ייבוש בשמש או על גבי האש. באחד הביקורים שלנו גילינו חבית עם גבינה מלוחה משומרת והעברנו אותה ליער. חפרנו שני בורות ענקיים ומילאנו אותם תפוחי אדמה וגזר וכיסינו בקש ובחול כדי שיישמרו לתקופת החורף ולא יקפאו. עד בא הסתיו הצלחנו להכין לעצמנו מלאי גדול של תפוחי אדמה, גרגרי חיטה ושיפון, בצל ושום, קצת גבינה משומרת, כפי שהזכרתי, מלפפונים להחמצה וכרוב, גרגרי שומן ושעועית וקצת מלח. עלי להזכיר שכמונו נהגו כל יתר היהודים שכנינו, דיירי היער. בהתחלת פינוי הכפר הצליחו לתפוס פר שברח לכיוון היער, ומר פייסה הקצב נהגה לטפל בשחיטה ובחלוקת הבשר, כך שכל אחד התכבד במנות בשר אחדות שהספיקו למשך שבועות אחדים.

לידתו של פרץ

באחד הימים כרעה בלומה, אשת אברהם, ללדת ובעזרת מספר נשים יהודיות ילדה בן וקראו שמו פרץ - פרצ׳יק. ובכן, התווסף לביקתה שלנו דייר נוסף שנתקבל באהבה וברצון. יחד עם זה הוא עורר דאגות באשר לקולות בכיו שעלולים היו להסגירנו, אך התנחמנו שרוחות הסתיו הקרבות יגברו על רעש התינוק. התנאים לטיפול בתינוק לא היו מן הטובים, אך כולם השתדלו לעשות כמיטב יכולתם. עד כמה שהדבר זכור לי היו עוד מספר לידות ביער והרכים הנולדים טופחו וגדלו בתנאי מחתרת.

הקרבנות ביער

קרו לנו גם שני אסונות. באחד המקרים נורה ונהרג יהודי מברזנה בעת הוצאת תפוחי אדמה מהשדות בקרבת פסי הרכבת ולא ידענו להסביר האם היה זה מכדור של גרמנים או אוקראינים. לפנות ערב הביאו אותו הבחורים ליער ואנו הבאנו אותו לקבר ישראל על יד קבר אמי ז"ל, דהיינו חלקת הקבר של אמי הפכה להיות בית עלמין.

מקרה מצער אחר: נעלם, או יותר נכון נחטף, רפאל הפרטיזן המוזר. בעת ביקור לפנות בוקר בכפר לשם איסוף פרי, ביחד עם אחות אשתו הקטנה דבורקה, חזרה רק דבורקה לבדה ליער וסיפרה כי ראתה איך נחטף ע"י שני גברים חסונים לא מוכרים לה שדיברו אוקראינית. היא ראתה איך נקשרו ידיו לאחור וכן עיניו והוא הובל החוצה. לה אמרו להסתלק במהירות ליער. היא הגיעה בריצה כל עוד נשמתה בה ובבכי מר סיפרה על אשר קרה לרפאל. הדבר ציער את אשתו ואת יתר בני משפחתו וכל יהודי היער היו מודאגים מתופעה זו. היו כל מיני השערות: א. העובדה שבמידה ואלה בנדרובצים, הרי יודעים שיש יהודים ביער ויחפשו אחרינו כדי לחסלנו. ב. אם אלה פרטיזנים רוסיים, מן הדין שישחררו אותו, או שמא שפטו אותו על עבירה כלשהי. הדבר גרם לנו מריטת עצבים לא מעטה ובכל זאת קוינו לראותו באחד הימים, אך לשווא! הימים חלפו ולא שמענו ממנו דבר. היה ברור אם כן כי חיסלוהו.

אכזריות הבנדרובצ׳ים כלפי הפולנים

באחד הבקרים שמענו התפוצצויות אדירות מכיוון סטפן. ניחשנו שאלה כנראה הפצצות או הפגזות גמול של הגרמנים ואנו שמחנו לראות נקמה באותם האוקר-אינים האכזריים, צמאי הדם, שרצחו ובזזו את היהודים ואת הפולנים גם יחד. שכן, מראה בתי הכפר של הפולנים הזכיר לנו בדיוק את מראה בתי היהודים עת שהכניסונו לגיטו. הגויים הרסו, בזזו, פירקו דלתות וחלונות ואף בתים שלמים. כך גם עשו בכפר קרצ׳ון.

יחד עם כל הדאגות והתלאות המשכנו להצטייד במזון ועצי הסקה לחורף הקרב ובא. בערבים, על יד המדורה-התנור, היינו טוחנים בריחיים את גרגרי החיטה, השיפון לקמח ואחסנו זאת בשקים. כמו כן נקינו וניפינו את השעועית, הבצל והשום ולאחר ייבוש אחסנו אותם.

הימים הנוראים ביער

הגיעו הימים הנוראים של שנת 1943. בקרבת הביקתה של מר כץ הזקן ומשפחתו נערכו התפילות, וזכורה לי במיוחד תפילת יום כיפור. שהינו כל היום בחוץ על יד הביקתה, התפללנו והאזנו לתפילת המבוגרים ויחד עם זה היו אזנינו קשובות לכל רחש או רעש שמא מישהו מתקרב, כי מצבנו החמיר, עקב ריבוי הבנדרובצים, ומצד שני היתה לנו הרגשה כי אכן הגרמנים נוחלים מפלות והגאולה-השחרור קרב. היה רצון עז לעבור זאת ולהשאר בחיים במגמה ראשונה ועיקרית - לנקום על אשר עוללו לנו. כך חלף גם יום כיפור וכולם התפזרו לביקתות שלהם.

התנכלות כנופיית הרוצחים האוקראינים

כעבור זמן לא רב קרה מקרה עצוב ומדאיג נוסף. מכיוון הריכוז של קבוצת היהודים השניה שמענו הדי יריות וכעבור זמן הגיעו אלינו מספר בחורים שהצליחו לברוח ובפיהם סיפור על התקפת בנדרובצים ועל תפיסת רוב היהודים. הדבר גרם לבהלה והוחלט לעזוב את הכל ולברוח לחורשה הסמוכה לפסי הרכבת סרני-רובנה. החישוב שלנו היה שהבנדרובצים לא יעזו להתקרב לפסי-הרכבת מפחד מפני הגרמנים, ואילו הגרמנים, בהיותם טרודים במפלתם חוששים מפני הסתבכות עם פרטיזנים, לא יכנסו ליער לערוך חיפושים.

ואכן, אותו לילה ברחנו לקרבת פסי הרכבת ופה התאספנו כל יהודי הריכוז שלנו, כל אחד וצרורו הדל בידיו. הקפדנו על שקט מוחלט, אי הבערת מדורה ביום ובלילה. כשהבעירו מדורה שמרו לוודא מניעת גיצים באויר על ידי שימוש בעצים מתאימים. הוחלט שהפתרון הממשי הוא, להתחיל מיד בחפירת מקום מגורים ענק, עמוק באדמה, שיהיה לו כיסוי של בולי עץ, ענפים ואדמה. באותה ביקתה ענקית היו צריכים לשהות כל יהודי היער שנותרו.

ואכן, הוחל בעבודה קיבוצית נמרצת כשאברהם הק׳ ואברהם הפחח הינם המתכננים והמנהלים העיקריים. בינתיים מצאונו יתר יהודי הריכוז וסיפרו ששום רע לא אונה לאף אחד מהם. אמנם היו אלה בנדרובצים שהקיפום ותפשום, אך הם רק רצו לדעת היכן יתר היהודים ואם יש לנו קשר עם פרטיזנים רוסיים. בסופו של דבר הודיעו להם כי הם משוחררים ומוזמנים לבוא לגור בסטפן, יחד עם כל יהודי היער. טענתם היתה כי הם זקוקים לבעלי מקצוע ובודאי יש בינינו יהודים כאלה. כן הם טענו, כי ליהודי סטפן יש חיים משלהם עם כל הזכויות וסטפן נמצאת בשלטון אוקראיני עצמאי זה זמן רב. הם הציעו שתוך שבוע נחליט לבוא מרצוננו החופשי וייטב לנו, ולא - ייאלצו להביאנו לסטפן בעל כרחנו, כי לטובתנו הדבר.

הדבר נראה בעינינו תמוה ביותר והתעוררו וויכוחים בינינו לבין עצמנו. היו מעטים שנטו להאמין לאוקראינים, אך הרוב לא האמין והבין שזו מלכודת כדי לחסל את שארית הפליטה בצורה טוטאלית ומוחלטת. אך יחד עם זאת התנדבו מספר בחורים לצאת כמשלחת לסטפן ולראות במו עיניהם את המציאות שם.

אנו, בתוך הביקתה הענקית התת-קרקעית, הצטופפנו כשבעים נפש - גברים, נשים והיו בינינו גם מספר תינוקות. ביום לא הבערנו את התנור, אלא בלילה, כך שבמשך היום קפאנו מקור, ובעיקר מאוחר יותר, כשקור החורף החל להגיע. בלילות אפשר היה להתחמם במקצת על יד התנור ולאפות קצת תפוחי אדמה. הצפיפות היתה נוראה והקשתה מאד על החיים, אך כל זה נראה היה כאילו סבל נוסף המקרב את הגאולה.

כעבור יום לצאת המשלחת לסטפן חזרו הבחורים מבוהלים כלעומת שיצאו וסיפרו, כי בדרכם לסטפן פגשו באחד הכפרים גוי והוא שאל אותם לדרכם. לאחר ששמע ספורם, ביקש להתלוות אליהם ליער. מאוחר יותר סיפר להם כי כל סיפור הבנדרובצים באשר לטיפול ביהודים בשקר יסודו, ושבשום פנים לא יתפתו ללכת לסטפן. הוא גם בישר להם כי החזית קרובה מאד ונראה לו שתוך חודש ימים יהיו פה הרוסים, ואם החזקנו מעמד עד היום יהא עלינו להתאפק ולהתחבא, כי יום השחרור קרוב מאד. באשר לבנדרובצים, אל לנו לחשוש מהם כי הם מבוהלים ועסוקים כעת בחיפוש מחבואים מפני הרוסים הקרבים והולכים.

היה זה באמת שליח האל, שליח מחסידי אומות העולם. הבחורים חזרו אלינו וסיפרו את אשר שמעו מפי אותו "מלאך גואל" וכמובן מיד נתגבשה ההחלטה להתבסס היטב באותה זעמלנקה על יד פסי הרכבת, ולרכז בקרבתה מכסימום המזון מהמלאי שהיה ברשותו של כל אחד, כדי שנוכל להתקיים איכשהו בלי לנוע עם רדת השלגים, ולמנוע עקבות בשלג.

מדובשך ומעוקצך

באחד הימים, לאחר שהצלחנו לרכז את רוב מלאי המזון ואף לטחון קמח, החליט אברהם הקרצ׳וני לצאת יחד אתי מעבר לפסי הרכבת, שם היו מספר בתים נטושים של פולנים. הבתים האלה שכנו לא הרחק מכפר של אוקראינים הידועים באכזריותם. בלומה ניסתה לשכנעו שלא נלך, אך אברהם בעקשנותו החליט לצאת למבצע.

ובכן, יצאנו לדרך עם שחר. בחוץ היה עוד חשוך ובשעות הבוקר המוקדמות הגענו לבתים הבודדים. שררה שם עזובה ונראה היה כי השכנים האוקראינים שדדו את רוב הדברים, כולל דלתות וחלונות שפירקו מהבתים. אברהם גילה בחושו החד כי ליד אחד הבתים יש כוורות דבש. הוא החליט "להתלבש"על זה ולרדות את הדבש. הוא ידע כי יש לנקוט אמצעי הגנה נגד עקיצת דבורים אפש-רית. הוא הכיר מנסיונו אמצעי של עשן וכן אפשרות של הצפה במים. מאחר שעשן היה מגלה אותנו, החליט אברהם להצטייד בכל מיני סחבות, לכסות את גופנו כולל הפנים, כך שישאר אויר לנשום וכך לנסות להתגבר על הדבורים ע"י הצפתם במים. כך עשינו, אך הותקפנו קשות על ידי הדבורים ואני הרגשתי שהן חודרות מבעד לסחבות ועוקצות אותי בכל חלקי גופי. כמוני הרגיש זאת גם אברהם. לאחר ששפכנו את דליי המים לתוך הכוורת הראשונה הציע אברהם שניסוג ונתנקה במקצת מהדבורים. התרחקנו מהכוורת וקצת התנקינו מהדבורים שחדרו ועקצונו בכל חלקי הגוף, דבר שגרם לסבל נורא, אך אברהם עמד בעק-שנותו והחליט לרדות את הדבש בכל מחיר. לאחר מנוחה קצרה ניגשנו שנית לכוורת שהצפנו, והחילונו לרדות את גושי השעוה גדושי הדבש. מילאנו דליינו, כשפה ושם עוד נעקצנו, אך המשכנו במלאכתנו עד תום. וכך סרנו הצידה למח-בוא מאחורי עצים והתחלנו לחפש כלי קיבול גדולים יותר בבית ובסביבתו. מצאנו שני כדי חלב גדולים, ניקינו אותם במים והתחלנו למלא את הדבש כשאנו סוח-טים אותו מהשעוה כדי לחסוך מקום קיבול. לאחר שטעמנו מהדבש גבר החשק לרדות כמויות נוספות.

בזהירות רבה ותוך כדי בילוש מסביב שלא יראונו מצד הכפר האוקראיני, המשכנו במלאכתנו ושוב באותה שיטה כבמקרה הראשון, וכך הצלחנו למלא שני כדים עם דבש, שהצריך רק פעולת סינון וטיהור. מובן שנעקצנו פעמים נוספות, אך כנראה שכבר התחסנו. התרחקנו מהבתים ומהכוורות לכיוון החורשה ביער ותכננו לנוח עד שקיעת השמש, ואז לחצות את פסי הרכבת לכיוון הביקתה. נשכבנו לנוח כשאנו מלקקים מהדבש, אך כאבי העקיצות הלכו וגברו ואני הרגשתי וראיתי לפי מראהו של אברהם, כי אנו הולכים ומתנפחים מרגע לרגע. עיני התנפחו כך שכמעט לא ראיתי דבר.

בינתיים שקעה השמש, אברהם מצא ענף חזק ואנו העלינו על כתפינו את שני כדי הדבש והמשכנו להתקדם לכיוון הביקתה כשאנו חוצים את פסי הרכבת בריצה. הגענו לביקתה די מאוחר בלילה, בגלל המשא הכבד ובגלל שהיינו עקוצים הלכנו בכבדות ובאיטיות רבה.

בלומה ואחותי שמחו מאד לראותנו חיים, בידען כי לקחנו סיכון גדול על עצמנו. הצגנו לפניהן את השלל הרב שהבאנו והן החלו במלאכת הסינון והטיהור של הדבש דרך מטליות בד לבנות, כך שבסופו של דבר נותרה בידנו כמות דבש

רצינית, וזה בהחלט תרם תרומה נכבדה לסל המזונות הדל שלנו. אברהם ואני סבלנו מהעקיצות יותר משבוע, ואני אף קדחתי בחום. בלומה טיפלה בי ובאב-רהם בכל מיני עלים ומטליות לחות ממים ומדבש וכעבור שבוע התאוששתי והנ-פיחות החלה לרדת.

התארגנות לימי החורף - במבנה הקיבוצי

כל עוד לא ירדו שלגים בחוץ השתדל כל אחד מדיירי הזעמלנקה, דהיינו כל שבעים הנפשות בקירוב, להתארגן עד כמה שרק ניתן לקראת החורף הממשמש ובא. אברהם ואני, כמו כל האחרים, סחבנו על גבינו שקים עם תפוחי אדמה והטמנו אותם באדמה בקרבת הזעמלנקה. אחותי ובלומה אפו מלאי של לחם, פרשנו וייבשנו אותו שישמר לתקופת החורף. הבאנו אתנו את מלאי הדבש, הבצלים, השום וכל מיני תוספות שניתן היה לטלטל. בכחות משותפים חפרנו באר - בור מים - בקרבת מקום. וכך נמשכו ההכנות כל עוד לא ירד השלג הרא-שון. כמו כן נקבעו סדרי החיים והמקומות לכל אחד מדיירי הזעמלנקה. הוקמו כמה תנורי פח מתוצרת אברהם הפחח, כך שארובותיהם הופנו הצידה כלפי מטה, כדי שלא יראו גיצים מתעופפים בלילה. בקרבת הזעמלנקה הכנו מלאי גדול של עצים יבשים במידה המתאימה לקיבול בתנורים.

למרות הקשיים המרובים בקיום המשטר של אי חימום ביום וחימום בלילות בל-בד, קיבל הרוב הגדול את המשמעת הזו בלי כל הסתייגות. בלב כולם היתה איזו מין הרגשה שלפעמים ביטאו אותה בשיחות וויכוחים, כי אכן עברנו את הקשה ביותר והננו נמצאים על סף השחרור וכדאי לשאת במכסימום סבל לזמן מועט נוסף, אך לא להיכשל חלילה וחס.

פעמי הגאולה והשחרור באופק

עד שתמו כל ההתארגנויות הגיע חודש דצמבר 1943 והחלו סופות שלגים בלווית קור עז. שמענו מרחוק התפוצציות ורעמי תותחים עמומים, בעיקר בלילות. כך גם הבחנו כי מטוס, שכנראה היה מטוס דואר ונהג לטוס בשעה קבועה בבוקר ובערב מדי יום ביומו לאורך מסילת הרכבת רובנה-סרני, הפסיק פעילותו. המתח לקראת הבאות הלך וגבר ואתו הצפיה.

מדי לילה היינו מציבים מספר שומרים מחוץ לזעמלנקה במרחק מה ממנה לבלוש, לשמור ולהאזין, ובשעת הצורך להתריע על סכנה כלשהי שעלולה להתקרב.

תחילת השחרור מהיערות - היציאה לחופש

באחד הלילות נכנסו שני בחורים בבהלה וסיפרו כי שמעו קולות ברוסית מכיוון מסילת הרכבת שהיינו בקרבתה. מיד הצטרפו אליהם שני האברהמים, פרנס ועוד יהודים וכולם התקרבו למסילה והשתדלו להאזין. וכאן, גם אזנם קלטה דיבורים ברורים ברוסית וצעידות ממושכות של אנשים לאורך המסילה מכיוון סרני לרובנה.

אחרי ששבו לזעמלנקה, התחיל ויכוח חריף. חלק ניכר מתושבי הזעמלנקה נטה להאמין, לפי כל הסימנים והשמועות עד עתה, כי אכן הגיעו הרוסים ואנו משוחררים, ואילו חלק קטן, ובראשו אברהם הפחח, סתרו את השמועות בטענה כי הדבר לא יתכן, אלה דמיונות שוא ולכל היותר אולי היתה זו איזה פלוגת פרטיזנים שעלולה לחלוף וחלילה לנו מלהראות את עצמנו, כי הרי בעקבותיהם יבוא שוב גל של גרמנים שישטוף אותנו כשטוף גלי הים.

הפגישה עם הצבא האדום - המשחרר

כך המשיכו בוויכוח ונמשך המעקב וההאזנה בלילות, עד שלבסוף נמצאו גם אנשי פשרה שהציעו לשגר משלחת לחוטור אוקראיני סמוך, שם גר גוי מהימן ומוכר לפרנס. נקבעה משלחת בראשותו של פרנס. כולנו היינו מתוחים ובתנאים הבלתי אנושיים שחיינו ציפינו בקוצר רוח לשוב המשלחת. בעיקר חרדו נשות הגברים.

באחד הלילות יצאו ארבעה גברים לכיוון החוטור בנצלם את סופת השלג הכבדה לכיסוי העקבות. למחרת, בשעות לפני הצהרים, השתפר מזג האויר ואנו ציפינו לבואם באותו לילה. אך הנה הופיעו לאור היום, צוהלים ושמחים, התקרבו לזעמ-לנקה ושירה רוסית בפיהם. אברהם הפחח, שהיה החשדן, התחיל להשתולל ולקללם איך זה מעיזים הם לסכן את כולנו לאור היום, מדוע אינם נזהרים ואינם מטשטשים את עקבותיהם. הם לעגו לו והחלו בסיפורם: - "יהודים, שוחררנו! אנו פגשנו חיילים רוסיים ובראשם מפקד ממוצא יהודי. קבלנו ממנו דווח מדוייק על המצב בחזית. הרוסים מתקדמים בכל החזיתות, כעת מתנהלים קרבות באיזור קובל ומתקדמים לכיוון לבוב, למרכז וורשה. הגרמנים בורחים בריחה מבוהלת". הם הציעו לקחת את סחבותינו ההכרחיות ולצאת למלינסק. אברהם הפחח טען שהוא אינו מאמין, זה בוודאי לא יותר מגל פרטיזנים חולף. הוא סרב לעזוב את היער עד אשר יבואו נציגים רוסיים רשמיים ויזמינוהו לצאת לחפשי.

מובן, שהרוב לעג לו ומיהר לעזוב את היער וכך עלינו על פסי הרכבת וצעדנו רגלי לכיוון מלינסק. היה זה מצעד השחרור של מזי הרעב, אכולי הכינים וחדורי הפחד, עם סחבות לרגליים שהיו חצי יחפות, צעדנו בקור ובשלג, אך היינו עליזים, בידענו כי אכן חפשיים אנחנו.

בדרך חלפו על פנינו בצעדים בטוחים וגאים חיילי הצבא האדום. בראותם את מר-אנו העלוב נעצרו מדי פעם והשליכו לעברנו קופסאות שימורים ואף בגדים פה ושם.

ההתארגנות לחיים לאחר היציאה מהמחתרת

לפנות ערב הגענו למלינסק כשאברהם הקרצ'וני מוביל את השיירה. התאספנו כולנו על יד בית מועצת הכפר, אברהם וכן יתר יהודי מלינסק נכנסו לראש המו-עצה וביקשו שינתנו לנו מגורים. ואכן, קיבלנו כל משפחה, או שארית משפחה, חדר מגורים בבתים של יהודים לשעבר. בבית גדול שבמרכז הכפר התמקמנו אברהם קרצ'וני, אשתו בלומה ופרצ'יק - בחדר אחד, על ידו פייסה, בתו ונכדתו, על ידם הבריירים ועל ידם אחותי ואני. יתר היהודים היו בחלקם בבתים שהיו שייכים להם בעבר, וחלקם בבתים שניתנו להם, ואף הם היו שייכים ליהודים בעבר. מלינסק היתה תחנת רכבת כפרית בדרך בין סרני לקוסטופול. רובנו, בעז-רת השכנים הגויים וכן בעזרתם האדיבה של חיילי הצבא האדום, התארגנו ללינת לילה הן מבחינת פריסת מזרוני קש על גבי הרצפה, והן מבחינת השגת מזון. היה זה הלילה הראשון של שינה בבית אחרי שבע עשרה חדשים ביער, אמנם בתנאים מאד ירודים, אך הרגשנו חפשיים ובעלי זכויות כמו כל יתר האזרחים בעת מלחמה.

למחרת קמנו ומיד יצאנו לסיור בין ריכוזי הצבא האדום, וכמובן, לא ארך זמן רב ופגשנו קצינים וחיילים מבני עמנו. התחנה וסביבותיה היו מוצפים צבא שנע במכוניות, ברגל ובסוסים ברדפו אחרי האויב הגרמני הנסוג. רכבות רדפו זו את זו כמעט ללא הפסקה, כשהקרונות עמוסים צבא ונשק למכביר - טנקים כבדים, תותחים וקטיושות מכוסות ומוסוות היטב. בכל רכבת, על גגות הקרונות או מבעד לפתחי הגגות, נראו תותחים נגד מטוסים ומכונות יריה נגד מטוסים, כשעמדותיהם מיושבות לרוב ע"י חיילות אמיצות.

אנו השחנו את לבנו לפני חיילים וקצינים מבני עמנו וגם מפיהם שמענו שרובם איבדו את משפחותיהם ע"י האויב הנאצי. הם עזרו לנו כמיטב יכולתם במתן קופ-סאות שימורים וקצת בינוד. פנינו למועצה וזו סייעה לנו בהקצבת תפוחי אדמה וקמח, ובעזרת השכנים הגויים התחלנו לארגן לעצמנו מין משק בית, כולל הבאת עצים להסקת התנור ששימש גם לחימום וגם לבישול. אחת מהפעולות שהתרכזנו בהן היתה פעולת הכחדת הכינים. מיינו את כל המטלטלים שהיו לנו ואת הסחבות המיותרות שרפנו באש. את הנותר, שלא לבשנו, כיבסה אחותי במים פושרים ובהמשך הרתיחה היטב. רחצנו את גופנו במים חמים מתוך דליים וקערות. חפפנו ראשינו המסופרים לגמרי במים חמים ובנפט - וזה כמובן לפי עצת השכנים הגויים. מובן שפעולה זו לא הושלמה בצורה חד פעמית, אלא חזרנו עליה מספר רב של פעמים עד שהתחלנו להרגיש כי בנוסף לחופש מעול רדיפות הנאצים, זכינו גם לחופש ורגיעה ממכת הכינים הקשה.

כעבור זמן קצר נפלתי למשכב וחשתי בכאב חזק בברכיים. לא הייתי מסוגל לדרוך על הרגליים. השכנות הגויות סייעו לאחותי לטפל בי וכן בלומה וחנה טיפלו בי בעזרת תרופות ביתיות, כמו כן טיפל בי ימים מספר רופא צבאי שהובא ע"י אחת השכנות הגויות, וכעבור שבועות מספר התאוששתי וקמתי בחזרה על רגלי.

בינתיים הגיעו למלינסק מסטפן מספר בחורים יתומים כמונו וסיפרו לנו על מספר בחורים שנותרו בחיים ונמצאים בסטפן. התחלתי לתכנן ביקור בסטפן - א. כדי לראות את גודל החורבן מקרוב; ב. כדי לשמוע ולראות מי נותר בחיים ואולי אצליח לאסוף משהו מרכושנו או רכוש קרובינו שניספו ונמצא בידי גויים שהיו מוכרים לי.

בתחילה נדחתה התכנית מחשש התנפלויות של בנדרובצים. בינתיים היה צריך לדאוג לקיומנו. ובכן, את הגברים חייבי צבא גייסו לצבא, אשתו של אברהם, בלומה, ארגנה בעזרת הצבא האדום עגלה וסוסים. בוקר אחד נסעתי אתם ליער, למקום שהתחבאנו ושם על יד הביקתה הוצאנו מתוך האדמה תפוחי אדמה וקצת תבואה מהמלאי שהכינונו ביער. הדבר אמנם היה כרוך בסיכון רב מפני הבנדרו-בצים, אך לא נתתי את דעתי על כך מתוך דאגה לקיומנו, ובהסתמך על הלווי של מספר חיילים מהצבא האדום הושלמה המלאכה כמתוכנן והבטחנו לעצמנו מלאי מזון לתקופת מה.

י. קויפמן (מפי אברהם טכור, מוסיק)

חורבנה של קהילת סטפן

נסיגת הסובייטים וכניסת הגרמנים

בן ארבע עשרה הייתי ביוני 1941, כשנסוגו צבאות הסובייטים מסטפן, ובמקומם באו הגרמנים. למרבה הפלא, למרות הפחד מפני הגרמנים, לא היתה בריחה משמעותית של יהודים מסטפן. רק מתי מספר נמלטו יחד עם הרוסים ורוב אנשי העיירה נשארו במקומם; קיוו כנראה, שאפשר יהיה "לחיות" גם תחת המשטר הנאצי. ואכן בימים הראשונים לבואם לא פגעו הגרמנים ביהודים פגיעות בגוף. התחילו לקחת אנשים לעבודות כפייה בתיקון הגשר על נהר ההורין, שנהרס בזמן הקרבות; דרשו את כל הזהב וכלי הכסף, אבל לא היו רציחות. תחילה דרשו מהיהודים לענוד "מגן-דוד" על השרוול, וכעבור חודש חובה היתה לשים טלאי צהוב בקוטר של 8 ס"מ על הגב ועל דש הבגד.

ההעברה לגיטו

בספטמבר אותה שנה השתנה המצב תכלית שינוי. פתאום ראינו שהתחילו לגדר את כל הסימטאות היוצאות מרחוב בית הכנסת ולמחרת כינסו את כל יהודי העיירה בככר השוק והודיעו להם שמהיום והלאה יהיה עליהם לגור בגיטו. ניתן זמן של יום ולילה אחד להעברה. לא ניתנה רשות לקחת שום רכוש, פרט לחפצים אישיים. האוקראינים פשטו על העיירה, בזזו ושדדו את כל הרכוש שהיה בבתים.

גברים מגיל ארבע עשרה ומעלה הושמו ברחוב המתחיל מככר בית הכנסת עד לסביבות הגשר; נשים וילדים עד גיל ארבע עשרה הושמו בחלק השני של הגיטו.

הצפיפות בגיטו היתה ללא נשוא. מספר משפחות גרו בחדר אחד, אבל למרות התנאים הנוראים השתדלו לשמור על נקיון ולא לאבד את צלם האדם. המזון היה דל: 150 גרם לחם לנפש, קצת מרק דליל ותפוחי אדמה בצמצום. לפעמים היו מגניבים קצת מזון לגיטו, אבל הדבר היה כרוך בסכנת נפשות.

"סדר" ליל פסח בגיטו

לעולם לא ימוש מזכרוני ליל ה"סדר" בדירתנו בגיטו. התאספנו יחד עם אבא, אמא, יצחק אחי, סבא ר' זוניע קויפמן, משה קויפמן ואשתו הודל, בבצ'וק משה, שלמה

ניימן וירחמיאל קוזא. מצב הרוח היה בשפל המדרגה. האוכל היה דל מאד, קצת תפוחי אדמה ופיתה דקה, זכר למצות... סבא זוניע התחיל בקריאת ההגדה בטון שהשרה עלינו דכאון. לאחר ה"סעודה" התחיל שלמה ניימן להתריס נגד אלוהים ושאל את סבא: "אתה הרי נחשב לצדיק, הגד לי למה זה מגיע לנו, למה זה בחר בנו אלוהים להיות למרמס ולמשיסה, ואולי הוא לא רואה איך מתעללים בנו?... החרו החזיקו אחריו גם יתר המסובים בדברי "כפירה". פתאום זינק סבא ממקומו, פניו החווירו, הרים כפיו כלפי מעלה וצעק בקול לא שלו: "רבונו של עולם, אינני מהרהר אחרי מעשיך, אין לי ספק-ספיקא בקיומך ואני מקבל באהבה וברצון את כל היסורים הניתכים עלינו, כי אתה אחד ושמך אחד ואין בלעדיך . אזני לא קלטו את דברי הכפירה שנשמעו כאן ואני מאמין בך באמונה שלמה"...

כל המסובים נאלמו דום והאוירה היתה דחוסה מאד. למען כבודו של סבא לא המשיכו יותר בויכוח. עד היום אינה משה דמותו של סבא מעיני בערב ההוא.

בחירת ה"יודנראט"

באוגוסט דרשו הגרמנים לבחור ב"יודנראט", שתפקידו יהיה לשמור על הסדר בגיטו, למנות משטרה יהודית ולתווך בין היהודים והממשל. היה ויכוח מי יהיה בראש היודנראט ולבסוף נבחר יוסף וואקס, יהודי שידע לדבר גרמנית וחשבו שהוא "יסתדר" איכשהו עם השלטון. וואקס זה היה יהודי לא סימפטי ביותר, ולא פעם השתדל להחמיר אף יותר משדרשו ממנו הגרמנים...

על שערי הגיטו הושמה שמירה של יהודים ואוקראינים. אמנם אפשר היה לפע-מים להתגנב אל מחוץ לגיטו, ולא פעם עשיתי זאת, אבל מתוך הסתכנות רבה. התחילה גזירת גילוח הזקנים של היהודים הזקנים. זכורני שסבא התחנן על נפשו וביקש לא לגרום לו את הצער הזה, וכשלא הועילו תחנוניו עטף את זקנו במעטפה וביקש מבנו משה שבבוא יומו יקברו את זקנו אתו...

פתאום התחילו לדרוש מהיודנראט לשלוח יהודים למחנות העבודה בקוסטופול. התנאים במחנות היו איומים, יהודים ניסו להתחמק, אבל יוסף וואקס היה מקפיד מאד על המשלוח במלוא המכסה.

חיסול הגיטו

באלול התש"ב (1942) התחילו להלך שמועות בעיירה שמשהו עומד לקרות בימים הקרובים. בכלל לא ידענו מהנעשה בעולם, היו רק שמועות. בסטפן לא ידעו מהמתרחש בעיירות הסמוכות לה, וכך להיפך.

אבא שלי, מיכל טכור, עבד ביערות ובמחסן תבואות גרמני בכפר בוטייקי. התגנבתי מהגיטו והצטרפתי אליו בעבודתו. יום אחד בא האחראי על המחסן והודיע לנו, שאין אנו יכולים יותר להמשיך בעבודה ועלינו לחזור לסטפן. ליבנו ניבא לנו רעות. לא היתה לנו ברירה ולמחרת התחלנו ללכת ברגל העירה. בדרך פגשנו באיכר אוקראיני, שהכיר את אבא, והוא אמר לנו: "לאן אתם הולכים, הרי אתמול כבר הובילו את כל יהודי סטפן והוציאום להורג". נדהמנו ולא ידענו מה לעשות. נכנסנו ליער ובכוונתו של אבא היה להגיע לכפר סדליסקי, כפר פולני, ורבים המכרים שהיו לו לאבא בכפר זה.

באנו לכפר ונכנסנו לאיכר ששמו היה לוציאן אוניחובסקי, הוא היה אחד מחסידי אומות העולם. בביתו מצאנו גם את יואל-ברוך בקר, שעבד באותו זמן בביתו של האיכר בתיקון גג. מיותר לתאר את פגישתנו הדרמטית אתו ועל תדהמתו של יואל ברוך למשמע הבשורה האיומה על מה שעלה בגורלם של יהודי סטפן.

לוציאן לא יכול היה להחזיק אותנו הרבה זמן ויצאנו לחורשות בסביבות הכפר ושם הסתתרנו. איכר אחד הרגיש בנו והלשין עלינו. בא שוטר בשם גרישצ׳נקו יחד עם האיכר המלשין והתחילו להוביל אותנו בעגלה בחזרה לסטפן. אבא התחיל להתחנן בפני האיכר והזכיר לו שפעם היה ידיד שלו. האיכר ענה ברשעות: "זמנים חדשים הגיעו ואין יותר ידידות...".

בדרך קפצנו מהעגלה והתחלנו לברוח. אני רצתי ראשון ואחרי אבא ויואל-ברוך. ירו עלינו והמשכנו לרוץ. הפניתי ראשי לאחור וראיתי את אבא מוטל על האדמה ורובהו של האיכר מופנה אליו. המשכתי לרוץ בכל כוחותי, עברתי כברת דרך די ארוכה ונפלתי אין אונים. כשהתעוררתי מצאתי את עצמי שוכב בביצה. לא ידעתי לאן לפנות, לבסוף החלטתי לחזור לכפר סדליסקי, ללוציאן.

את אבא לא ראיתי יותר.

לוציאן אוניחובסקי, לאחר ששמע את סיפורי, קיבל אותי והסתירני בערימת שחת ובערב היה מכניסני לביתו למען אתחמם על יד התנור, האכילני והשקני. ללוציאן זה היה בן-דוד, מיצ׳קו שמו, והוא רצה להסגירני לגרמנים, אבל לוציאן איים עליו בגרזנו ואמר לו, שאם ילשין עלי יהרוג אותו ואת משפחתו. במשך הזמן הגיעה גם בתיה (בקר) שינבוים מהיערות ללוציאן. הוא קיבל גם אותה והתייחס אל שנינו באהבה ובחיבה.

אחר כך נודע לי על השמדת יהודי סטפן ביתר פרוט. הגרמנים והאוקראינים הע-מיסו את כל יהודי העיירה על עגלות והובילו אותם בדרך לקוסטופול, שם היו בורות מוכנים, כולם נורו במכונות יריה ונקברו. רק מעטים הצליחו לברוח בקפ-צם מהעגלות.

האוקראינים התנפלו על הכפרים הפולנים והשמידו אותם. ברחתי יחד עם הפולנים שנשארו אל אזור שבשליטת הגרמנים. חציתי את פסי הרכבת על יד אנטונובקה ומשם ברחתי ליערות בסביבות פינסק, שם שלטו הפרטיזנים. נשארתי בסביבה עד שהצבא האדום שיחרר את כל האיזור. כיוון שניצלתי ממוות בטוח היה לי ברור, שלא אוכל להישאר על אדמת פולין הארורה, בה הושמדו כל אהובי ויקירי ועלי להגיע בדרך כלשהי לארץ ישראל, שם נשאר השריד היחיד למשפחתי, הלא הוא דודי ישראל קויפמן. אבל לפני צאתי מפולין רציתי לראות ולו עוד פעם אחת את עיירת הולדתי. החלטתי לחזור לסטפן.

בדרך פגשתי איכר אוקראיני ושאלתי אותו אם יש עוד יהודים בעיירה. הסתכל עלי הגוי במבט של רשע ואמר: "הם ישנם, אפילו יותר מדי"...

הגעתי לעיירה, לגיא ההריגה, ומצאתי חורבן איום. העיר ריקה מיהודים. באתי לביתו של יואל-ברוך, שמשום מה לא נחרב ועמד בשלמותו, ושם מצאתי מספר נערים ושני מבוגרים. היתה זאת כל שארית הפליטה מעיירה שהיו בה אלפי יהודים, עיירה שוקקת חיים ותרבות יהודית.

קצין יהודי בצבא הסובייטי רצה להעביר אותי לדניפרופטרובסק למען אלמד שם מקצוע, אבל הענין לא הסתדר ונסעתי לסרני. שם מצאנו קצת יהודים, וכשהתחילה הריפטריאציה של יוצאי פולין נסעתי לביטום, ועם ה"בריחה" הגעתי לצ'כיה, משם דרך אוסטריה לאיטליה. באיטליה העלו אותנו על האניה "אנצו-סירני" והגענו ארצה.

בן-ציון בבצ׳וק

זכרונות מהתקופה 1939 - 1946

גיוס לצבא האדום

בספטמבר 1939, בערך בשבוע של ערב יום הכיפורים, הגיעו הסובייטים - הצבא האדום - לסטפן. ברחבת השוק שלפני הכנסיה הסמוכה לנהר התרכזו הטאנקים הרבים והתותחים. אנו, בני העיירה, התקרבנו לחיילי הצבא האדום ולקציניו ושוחחנו איתם. מובן שגילינו בשורותיהם לא מעט יהודים. בערב יום כיפור ובמשך תפילת יום הכיפורים הזדמנו לבית הכנסת הגדול חיילים וקצינים מבני עמנו שנוכחו כל משך התפילה וצמו יחד אתנו.

המצב הכלכלי של רוב יהודי העיירה הורע מיד עם כניסת שלטון הסובייטים. המ-סחר הזעיר, שהיה תעסוקתם של רוב בני העיירה, פסק. הכפריים לא באו לקניות ולא הציגו סחורתם למכירה. כדי להשיג פת לחם היה צריך לקום השכם בבוקר ולעמוד בתורים ארוכים, ולא פעם לחזור בידיים ריקות.

התלאות האמיתיות החלו עם הוצאת תעודות זהות סובייטיות, בעיקר לכל אלה שעסקו במסחר. תעסוקה לא סופקה להם והיו שמועות שעומדים להשלח למיכרות הפחם בדונבס, בעמקי רוסיה.

במצב זה של הענינים, התארגנו קבוצת בחורים ויצאנו לעבוד במלינסק הסמוכה ששכנה כ-18 ק"מ מסטפן (תחנת רכבת קטנה בין רובנה לסרני). סוג העבודה היה חיתוך לוחות עץ במנסירה. שם היינו עובדים כל השבוע ובשבתות ובחגים היינו שבים הביתה ברגל. יחד אתי היו גם הבחורים מוטקע של חיים גרשון, פינחס כגן פינחס מגיד ואחרים. כך נמשך המצב עד יוני 1941, עת תקפו הגרמנים את רוסיה. באותו יום החל גיוס המוני בו גוייסתי אני והרבה מבני גילי.

יום הגיוס

כשהתכוננתי לצאת לעבודתי במלינסק, ביום א׳ בבוקר, הפתיעני שליח ממועצת העיירה שהגיע עם צו גיוס ובו צויין כי עלי להתייצב ברחבה שלפני בית הדאר בשעה 12. אמי ז"ל ארזה לי חבילת מזון וחפצים לדרך וכמובן צרפה גם סידור ותפילין. אני התיצבתי במקום. שם התאספנו כחמש מאות מגוייסים והובלנו דרך הגשר למלינסק ומשם ברגל לסרני.

זכורני, כי רבים מבני העיירה, הן ממשפחות המגוייסים והן סתם יהודים וילדים, ליוונו לגשר. גם למגוייסים וגם למלווים לא בישר הדבר טובות. לכולם היו מב-טים נוגים והרבה כאבי לב, דאגות ודמעות. למספר שניות הצלחתי לחמוק מה-שורה, להתחבק ולהתנשק עם הורי כשלבי דואב ודואג מה ילד יום. האם אזכה עוד לראות את עיירתי המסכנה, את הורי, אחיותי ובני עיירתי? (ואכן, לא זכיתי לשוב לראותם. כולם נכחדו).

כשהגענו לסרני נתקלנו בהפצצה של גרמנים. עם שוך ההפצצה, בהיותנו יגעים ורעבים, העבירונו ביחד עם מגוייסים נוספים מהמחוז ברכבת לקיוב ומפה המשכנו ברגל דרך יערות, בתנאים קשים ביותר, כולל לינה תחת כיפת השמיים. בהמשך הסיעונו לאיזור אורל. פה ארגנו אותנו לבטליון עבודה "סטרוי-בטליון", שמטרתו היתה לספק את צרכי החזית, ושיכנו אותנו בצריפים. לאחר מכן העבירונו לעבוד במפעלי מטלורגיה בסברדלובסק. עד לתקופה זו היינו רוב הסטפנאים היהודים ביחד, אך כאן הפרידו בינינו. אני ועוד קבוצה נשארנו בסביבה זו עד גמר המל-חמה, ומכאן גם עזבתי את רוסיה, דרך פולין, בדרכי ארצה.

אלה הסטפנאים ששהו אתי ברוסיה: יעקב הרוז׳ניר, זליג טאנייעס-וויצנודל, יונה טאנייעס-וויצנודל, שמואל שיינבוים, בן ציון שיינבוים, פנחס מגיד, הערשעל סענדערס, בראייער ממלינסק.

להלן רשימת סטפנאים שפגשתי בדרך נדודי ברוסיה: נחום לייב הסנדלר (כיום בארה"ב), פיאלקוב, שראלע דער גאבעטעס, חיים-דב מצ׳רטריסק, שני בניו של הערשל מקורוסט, יכניוק מקורוסט, וואווע, בנו של הכובען, דער קירזנער, אברהם ולייבל מוריק (כיום בארה"ב).

י. פרי

הפצצות הגרמנים והקמת הגיטו

יהודי סטפן היו מדוכאים בימים ההם, עת התנהלה הנסיגה של הצבא האדום והשמועות על התקרבות הגרמנים לעיירה גברו והלכו.

בודדים, ממש יחידים מבין הצעירים פעילי ה"קומסומול" עזבו את העיירה ונסוגו ביחד עם הרוסים לעמקי רוסיה, ואכן אלה ברובם נותרו בחיים. פקידי הרשות הסובייטים ניסו לשכנע יהודים שיברחו לעמקי רוסיה, אך לשווא. היהודים מאנו לעשות זאת. קשה היה להינתק מבית מבוסס לצאת לנדודים, ולהיות פליט.

בין יהודי סטפן היו מספר פליטים יהודים שהגיעו קודם לכן משטח הכיבוש הגרמני של פולין. אלה היו ברובם בדעה כי אמנם החיים לא היו קלים תחת עול הגרמנים, אך בשום אופן לא צפויה השמדה. לכן יעצו לא ללכת עם הסובייטים לעמקי רוסיה. עצתם זו נקלטה. אך יחד עם זאת היו ספקות גדולים בלב והור-גש כי ענגה כבדה מתקרבת, והיהודים יהפכו להפקר.

ימים מספר לפני כניסת הגרמנים הופצצו הטורים הסובייטים הנסוגים ותוך כדי כך נפגעו מספר בתים יהודיים. רוב היהודים נמלטו מבעוד מועד מבתיהם לפרברי העיירה וכך ניצלו. באותה עת נפגעו ביתו של אלטר בס והוא, אשתו אסתר, בנו שבתאי ובתו פריידל נהרגו. כמו כן נהרגו באותו בית עסל האילם, מוטל קוייפמן הסנדלר, בתו עסל, בנו יעקב ניצל באותה עת אך נפל קרבן בעת ההשמדה, ואילו בנו הבכור, בחור משכיל, שמואל, נפל בשבי הגרמני בשרתו בצבא הפולני ב-1939 ועקבותיו לא נודעו.

כן נפגע פגיעה ישירה בית נוסף של דוד ברם, ונהרגו שני ילדיו, הבן בבה והבת רוזה. ברם עצמו התעוור ונפגע קשות בחוט השדרה, נשאר נכה עד שהושמד עם יתרת משפחתו עם חיסול הגיטו.

כעבור ימים מספר נכנסו הגרמנים לעיירה. האוקראינים צהלו, אף עזרו לתקוע סכין בגב הצבא האדום הנסוג, שמו מארבים וגרמו להם פגיעות בנפש. האוקר-אינים הכפריים מסביבות סטפן העזו לפשוט על בתי היהודים ולהתחיל בביזה לאור היום. במקרים מסויימים הגנו חיילי הוורמאכט על בתי היהודים מפני הבוזזים.

כעבור כשלושה שבועות מכניסת הגרמנים יצא צוו כי על כל יהודי לשאת סרט עם מגן דוד על השרוול. החלו התנפלויות על יהודים ברחוב, מכות, השפלות. בערב יום כיפור יצאה גזירה נוספת של קונטריבוציה זהב לגרמנים. היו אף מקרים של גזיזת זקנים לחלק מזקני העדה.

בערב סוכות הוחל על ידי השלטונות האוקראינים הממונים על ידי הגרמנים במדידת שטחם של בתי היהודים ברחוב שקולנה והסימטאות הסמוכות לרחוב, והיהודים רוכזו עם מינימום מטלטליהם במרכז השוק והוכנסו לגיטו בצפיפות איומה. שתים-שלוש משפחות בחדר. הגיטו חולק בעיקרו לשלשה חלקים עיק-ריים: מחנה נשים וילדים עד גיל שלוש עשרה, וזקנים מעל ל-65. שליש מרחוב שקולנה הפך להיות מחנה גברים. מביתו של יוקל השמש ועד לקצה הגיטו לכיוון הגשר, כמו כן מגורי היהודים בעלי המלאכה, שהיו זכאים לגור מחוץ לגיטו המנודר בסימטאות הסמוכות לגיטו, החל מביתו של משה יוסל על יד הגשר ועד ביתו של איציק מאיר קוגוט.

ימים מספר אחרי כניסת הגרמנים לעיירה, נתפשו מספר צנחנים סובייטים שהוצנחו בעורף. כמובן שהתופשים ותוקעי הסכין בגב היו האוקראינים הלאו-מנים מהסביבה. באותה הזדמנות מצאו גם לנכון לערב את היהודים והעלילו על שלושה יהודים כפריים שבקרבת סטפן כאילו סייעו והסתירו את הצנחנים הסובייטים. יהודים אלה נלקחו לרשות הגרמנים ובעזרתם הפעילה של האוקר-אינים, משתפי הפעולה, עונו על לא עוול בכפם.

יצחק גוניק ז"ל, בנו של רבי בן-ציון
המלמד, עלה ארצה בשנת 1934 ונפטר
בשנת 1968.

"איכה" לעיירתי סטפן

(עובד לדפוס ע"י י. פרי)

סטפן עיירתי, יפת הנוף, מוקפת שדות חיטה, יער עד וערבות מרעה.
משתקפת בנהר ההורין שהינו גבולה הטבעי במזרח -
איכה תוסיפי לשכון ולהתקיים ובני עמי נכרתו באכזריות ממך?...

דורות של יהודים גדלו בך ובסביבותיך לתורה ולמלאכה,
תרמו רבות מיכולתם ומידיעותיהם לכל דרי הסביבה,
ללא הבדל דת וגזע, -
איכה שיכלת את אחי, אחיותי, בני עמי, על זקניהם, צעיריהם וטפם?

איכה לא הסתרת אותם בסתרי יערותיך העבותים
ומנעת האבדון לבני עמי?

איכה זה, נהר ההורין, לא שטפת בזרמך הכביר
את השטנה של צמאי הדם - חיות הטרף?

דרכיך אבלות ומשכנותיך עזובים,
בתי הכנסת שוממים, טומאו בידי טמאים.

יתכן ורק הרוח שורק את קדיש יתום בערבי הנחל.

אהרון גרוסמן

בין גויים

(נרשם מפיו של אהרון גרוסמן מניצולי העיירה)

אהרון שימש כרועה צאן אצל אחד מגויי הסביבה. היה זה נהוג בימים ההם שנע-רים יצאו בהסתר מהגיטו לשמש כרועי צאן אצל גויים מכרים. מפעילותזו יצאו נשכרים הנערים שניתן להם לאכול לשובע ואף להביא מדי פעם דברי מאכל לבני המשפחות המורעבות בגיטו.

אמו של אהרון עם ילדיה הצליחו להימלט מהגיטו עת הובילו את יהודי העיירה לבורות ההריגה על יד קוסטופול הסמוכה. האם הצליחה להגיע אל אהרון וכולם יחד נמלטו ליערות בקרבת הכפר קמינקה.

לפי הערכתו של אהרון נמלטו מהגיטו ומהעגלות שהובילו לקוסטופול כ-500 יהודים וברחו ליערות. האוקראינים בהנהגת הגרמנים החלו בחיפושים יסודיים וברדיפות והצליחו ללכוד את רוב הנמלטים. חלק ניכר מהנמלטים נמסר למשטרה או הוצא להורג ע"י גויי הסביבה בעצמם, ברדפם אחרי בצע זהב, תכשיטים ואף עקירת שיני זהב מפי ההרוגים. כ-300 מבני העיירה נתפסו כעבור יומיים בחלקם במחבואים בגיטו עצמו, בעליות גג ובמרתפים, ובחלקם שהוחזרו לעיירה ע"י גויים מקומיים וכפריים. קבוצה זו רוכזה והוצאה להורג בירִיות בפאתי היער של הקולוניה שמעבר להורין. הם נקברו בקבר אחים על אחת מגבעות החול.

מתוך סיפורי הגויים אחר השחרור, ידוע על מספר מקרים של חולים, זקנים, כבדי תנועה, או כאלה שסירבו לזוז ממקום מגוריהם, שנורו בבתיהם ובמיטותיהם.

באחת הרדיפות נתפש ילד יהודי, בנו של מיניקל, יוסלה וושצינה. הילד כנראה תחת לחץ איומים והפחדה, גילה את מקום המחבוא ביער של יתר יהודי הסביבה, ואכן נלכדו רבים באותה עת.

באותה הזדמנות עוד הצליחו אמו של אהרון וילדיה להימלט, אך מאוחר יותר נתפשו והוצאו להורג. הצליחו להימלט באותה הזדמנות: אהרון, אחותו מלכה ואחיו הקטן אברהם. תוך כדי נדידה ומחבוא ביערות פגשו את דודם יונה גרוסמן, בנו יוסלה וילדתו הקטנה. הדוד העניק לאהרון זהב ויעץ לילדים להתפזר ולהתרחק אחד מחשני, מתוך תקוה שכך יצליח לפחות מישהו להישאר בחיים. כך נפרדו אהרון, אחותו ואחיו מהדוד וילדיו. באחת הפעמים שוב נרדפו אהרון, אחותו ואחיו הקטן, ואכן אחיו של אהרון, אברהם, נתפס והוצא להורג. אהרון ואחותו

הצליחו להימלט ממש מצפורני הרוצחים על ידי כך שהשוטרים מצאו ענין בזהב שבבגדיו, שהשליך תוך כדי מנוסתו.

כעבור ימים מספר נודע לאהרון מפי אחד מגויי הסביבה, כי דודו יונה הפקיד את כל הזהב שבידיו לאחד הגויים, על מנת שזה יחביאו ויקיימו ביחד עם שני ילדיו. הגוי ירה ביונה, הרגו, ואילו הילדה הקטנה שהיתה בזרועות אביה נפצעה ופירפרה בין חיים למות במשך שלושה ימים, ולבסוף קברוה כשהיא עדיין בחיים ביחד עם אביה ההרוג. הבן של יונה נמלט ואחר תלאות מרובות הצליח להינצל.

לאחר שנותרו בודדים מבין היהודים ביערות ובמחבואים, והדבר נודע לבנדרו-בצים - הלאומנים האוקראינים - ניסו אלה בשנת 1943 בכל כוחם להפיץ שמועות כאילו הם מוכנים לקלוט את כל שארית הפליטה ולקיימם בצורה נאה וחפשית בסטפן, מאחר ומרדו בשלטון הגרמנים. האמת היתה שונה - כוונתם האמיתית היתה לעקור ולהשמיד על מנת שלא תישאר אף עדות חיה לזוועות שבוצעו על-ידם במזיד ובכוונה תחילה.

אהרון, אחותו ועוד מספר יהודים, בהיותם מיואשים וסובלים ביערות, אף נטו להאמין לרגע להבטחות הלאומנים ולנוע לכיוון סטפן, אך למזלם הרב נתקלו בגוי יחיד סגולה, שהזהירם לבל יעיזו להתמסר לידי הבנדרובצים, כי סופם יהיה מר. אכן, שמעו אהרון ואחותו ועוד בודדים מבין פליטי החרב בקולו והתרחקו מסטפן כל עוד נפשם בם והמשיכו בתלאותיהם היום יומיות ביערות.

אחת הצרות המכבידות היתה מכת הכינים. היו אף בודדים שהוכרעו ממכה זו ונפטרו. הרשל מגיד היה אחד הקרבנות. שאול, בנו של שמואל זילברמן, נפטר אף הוא ממכת הכינים ומרקבון אצבעות רגליו שקפאו קודם לכן.

שלושה בחורים: יעקב רקס, אהרון שנקר ובחור בשם גרובר ניסו להגיע לפרטי-זנים, אך בדרך נתקלו באוקראינים פושעים שגזרום לגזרים והמיתום.

ישעיהו פרי

ים האיבה

איבתם של גויי הסביבה ליהודים באוקראינה - וולין ובסטפן והסביבה, היתה ידועה מאז ומתמיד, והרקע לאיבה זו מוסבר היטב ב"דברי ימי עולם", כרך ז' של דובנוב, פרק ראשון, עמ' 6-7 - "הפורענות בפולין והתנועה המשיחית בין היהודים".

הבולט והמכאיב הוא כי לאו דווקא פשוטי העם, כי אם האינטליגנציה האוקר-אינית בעיירה, מאלה שנחשבו הנאורים והאצילים, אלה שבמרוצת השנים שימשו כמחנכים וכידידים ליהודים, הפכו עורם בין לילה ונעשו לשונאי ישראל שסבל-נותם פוקעת ורצונם המיידי לראות את העיירה "מטוהרת" מיהודים.

כדוגמא אישית לתופעה זו שימש בין היתר המחנך הותיק, מנהל ביה"ס העממי בעיירה במשך עשרות שנים, שגידל וחינך דורות רבים - הריהו דמידיוק. הוא היה אחד הבולטים והראשונים לחותמי הפטיציה לגרמנים, שבה מבקשים האוקר-אינים, תושבי סטפן, להיפטר בהקדם האפשרי מיהדות הגיטו בעיירה. כמובן, שבין חותמי הפטיציה היו מירב האינטליגנציה האוקראינית בעיירה.

ידועים אוקראינים אינטליגנטים נוספים שהפכו עורם ונהגו בצורה סדיסטית ביותר, בהגיעם לשלטון כמשרתי הגרמנים. ססה קרומף - מפקד המשטרה האוקראינית ועוזרו - קולה קרומף, בנו של צציק, ששירת במשטרה והתבלט בתעלוליו הסדיסטיים כלפי יהודי העיירה, עד שחיסלם במו ידיו במכונות יריה ואף ניצח על מלאכה זו. ועוד רבים אחרים.

יצחק וואקס

בין חיים למוות

יצחק, יליד שנת 1918, נולד בכפר וורבצ׳ה הקטנה על יד סטפן וגדל במשפחה בעלת שמונה נפשות, חמישה אחים ואחות. אביו של יצחק היה בעל משק חקלאי בכפר, ובנוסף לכך היה בעל משריפה של סיד. אנו, בני הבית, סייענו בניהול המשק בנוסף ללימודנו, וכך חיינו בשלוה ובשכנות טובה עם האוקראינים הכפ-ריים שמסביבנו. בכפר שלנו גרו עוד שלש משפחות יהודיות.

עם כניסת הגרמנים לאיזורנו שדדו מאתנו את הפרות והסוסים. החוליגנים מבין הכפריים החלו להציק לנו ולהתנכל. בתחילה יצא צוו כי עלינו לשאת טלאי צהוב עגול מלפנים ומאחור. בתחילת 1942 העבירונו לגיטו בסטפן, שמנה כ-2500 נפש. תנאי הגיטו היו קשים ביותר: צפיפות נוראה, אוכל מוגבל ביותר, זוהמה ועבודה קשה לבני 16 עד גיל 55.

בתור מומחים לשריפת סיד העבירו אותי ואת אבי ודודי חיים ואקס לעבודה בכפר וורבצ׳ה הקטנה. שם שהינו עד חודש אוגוסט 1942. יום אחד הופיעו הגרמנים במכונית ולקחונו לגיטו. מתוך שיחה בין הגרמנים, שהגיעה לאזני, הבנתי כי בכוונתם לחסלנו ביחד עם יתר יהודי הגיטו. דודי נמלט ליער, אך עד מהרה נתפש על ידי האוקראינים הלאומניים והוצא להורג.

בהגיעי לגיטו, גיליתי לכל מכרי את אשר שמעתי באשר לכוונות החיסול של הגרמנים, והתחלתי לתכנן אפשרויות בריחה והברחת משפחתי מהגיטו. אחי חיים ושפטל היו במחנה עבודה בקוסטופול. אמי ואחי הקטן מוטל הוברחו מהגיטו והגיעו בכוחות עצמם לסביבות הכפר וורבצ׳ה. אמי ואחותי נתפשו ע"י האוקראינים והוכו למוות, ואילו אחי מוטל הצליח להימלט ולהתחבא אצל אחד הגויים המכרים, מן הבודדים שעדיין נטו לעזור לנו מתוך חמלה והתחשבות.

ביום החיסול, עם שחר, הועליתי ביחד עם אחי יעקב על אחת העגלות שהובילו את יהודי העיירה לחיסול בקרבת הכפר קרצ׳ובלה כ-10 ק"מ מקוסטופול. פה הוכנו על ידי האוקראינים והגרמנים בורות ענקיים בעוד מועד, ויהודי העיירה נורו על פי הבורות, וכאן נקברו בקבר אחים ענקי, בחלקם הגדול פצועים ובעודם בחיים.

בהתקרב העגלה שלנו לקרבת המקום החלטנו אני ואחי יעקב להימלט, ואכן חמקנו בין עצי היער. למרות הפתיחה באש ע"י הגרמנים הצלחנו לברוח. לאחר נדודים הגענו לקרבת הכפר וורבצ׳ה. נתקלנו בגוי זקן, נאלעוואייקע ואסיל, שהביע

נכונות לעזור לנו והוא החביא אותנו בגורן שלו, למרות הסיכון הרב שנטל על עצמו. לאחר מכן איתרנו את אחינו הקטן מוטל ואת שני אחי, חיים ושפטל, שאף הם הצליחו להימלט מצפרני הנאצים.

המצב בכפר החמיר. הגרמנים עם שותפיהם האוקראינים הגבירו חיפושיהם מבית לבית ומגורן לגורן, וכך נאלצנו לנדוד ולהתחבא כל הזמן בתנאים בלתי אנושיים. אחי שפטל נתפש על ידי האוקראינים והגרמנים ועונה קשות על מנת שיגלה מקום מחבואנו, אך הוא עמד בעינויים העל אנושיים במשך ארבעה ימים ולא גילה להם כלום, ולבסוף נפח נשמתו.

בהגיע מים עד נפש, נמאסו עלי החיים ופניתי בחצות הליל לראש כנופיית האוק-ראיניות הלאומניות בכפר בשם חלקון זינקא, חברי לספסל הלימודים בימים עברו ואמרתי לו: באתי שתהרגני. תגובתו היתה: "לא, אין ברצוני לשפוך את דמך, אך אני פוקד עליך ועל אחיך המתחבאים בכפר לעזוב את הכפר עוד היום, כי סופכם שתתפשו על ידי חברי לנשק ותוצאו להורג. בתקופה ההיא החלו האוקראינים הלאומניים לתקוף את הכפרים הפולניים וכך נתרכזו רוב הפולנים מהסביבה בכפר הוטה-סטפנסקה והתארגנו להגנה. אנו נמלטנו מוורבצ׳ה להוטה-סטפנסקה. פה נקלטנו ברצון ע"י הפולנים כתוספת כח אדם לעבודה ולהגנה גם יחד.

לאחר מספר התקפות נועזות של האוקראינים ושריפת בתים ושדות, נאלצו הפולנים לפנות את מבצרם האחרון בהוטה-סטפנסקה ולנדוד לרחבלובקה החדשה - עיירה תחנת רכבת, ולחיות שם בחסות הגרמנים. אנו הצטרפנו אליהם עם עוד מספר נערות ונערים יהודיים מסטפן והסביבה. מאחר והפולנים עמדו להישלח לעבודות לפולין ולגרמניה החלטנו, אני ואחי, לעבור לאיזור מינסק ולאחר נדודים הצט-רפנו לפרטיזנים. אני, אחי יעקב ז"ל ומוטל היינו בגדודו של הקומנדיר קרוקוב, אחי חיים ז"ל בגדודו של הקומנדיר טנקוב. כך פעלנו עד ששוחררנו על ידי הצבא האדום וחזרנו לסטפן ולכפר וורבצ׳ה. שני אחי, חיים ויעקב, נפלו בלחמם נגד הלאומנים האוקראינים ברצותם לנקום את נקמת הדם היהודי השפוך.

אני דיווחתי לשלטונות הסובייטים על כל משתפי הפעולה הרוצחים האוקראינים ואמנם חלק מהם נתפש ונענש.

לאחר מכן עזבתי את הסביבה ועליתי ארצה. אני חי באשדוד עם משפחתי, ואילו אחי מוטל היגר לקנדה וחי שם עם משפחתו.

יונה רסיס

מחנה עובדי הכפיה

הגרמנים הקימו ליד מסילת הברזל בקוסטופול, בצד הדרך המוליכה לפרמינקה, מחנה עבודה סגור של עובדי כפיה. הם גדרו בחוטי תיל שטח מצומצם מסביב לבתי הפקידים שנבנו על ידי הפולנים ונקראו בפי הכל "בית הפקידים".

יונה רסיס, בן העיירה סטפן, היה אחד משבע מאות הצעירים שרוכזו באותו מחנה, והוא מספר: -

בקיץ 1942 נצטווה היודנראט בסטפן לגייס 200 צעירים בשביל מחנה העבודה בקוסטופול. לשם כך באו אנשי השוץ פוליצייי האוקראיני ובראשם גביטס קומיסר גינטר. הצעירים באו ברגל לקוסטופול כשהם מוקפים פרשים מזויינים מאנשי השוץ פוליציי. בדרך היכו השוטרים באכזריות כל מי שנכשל ופיגר בהליכה. חלקם כרעו בדרך מאפיסת כוחות ולבסוף הגיעו לקוסטופול ושוכנו בחצר ובבתים שהוקפו גדר תיל דוקרני. במחנה לעובדי כפיה היו שבע מאות צעירים מהעיירות סטפן, לודביפול, בריזנה, אוסובה, דרז'נה וסלישץ זוטא.

המשטר במחנה היה כבמחנה צבא. בוקר בוקר היו מעירים את כולם ולאחר רחיצה מהירה היו מוציאים אותם למפקד. אם לא הסתדרו במהירות הרצויה ובסדר הנדרש מהם, היו סופגים מכות בתוספת של תרגילי סדר מפרכים, ריצה והתעמלות.

כפי שמספר בן ציון ליפשיץ, איש דרז'נה, שהיה גם הוא בין שבע מאות הכלואים במחנה העבודה, שוכנו האנשים בקומות העליונות של בתי הפקידים, ואילו למטה גרו אנשי השוץ פוליציי. סידור זה מנע מדרי הקומה השניה כל אפשרות לרדת לחדר, בלי שראו אותם השוטרים האוקראינים שבקומת הקרקע. מקום העבודה הראשי היה בטרטאק (מנסרה) הממשלתי שהתנהל על ידי האוקראינים. המקום היה מוקף שוטרים מהשוץ פוליציי. העבודה היתה מפרכת. ההנהלה חסכה בעבודת מכונות כי עבודת כפיים היתה זולה יותר. הם פירקו והעמיסו קורות וקרשים, הגישו עצים למכונות הניסור, דחפו קרונות ריקים ועמוסים והעבירו קרונות ממסילה למסילה. לא היו להם שעות עבודה קבועות. הם עבדו לפי פקודת מנהלי המפעל ולעיתים המשיכו גם בלילות.

בין אסירי המחנה היו גם פולנים וביניהם התבלט כומר קתולי שעל גבו הדביקו הגרמנים טלאי אדום, כפי שנהגו ביתר הפולנים. לפני סוף הקיץ, בהתקרב מועד חיסול היהודים, שוחררו הפולנים מן המחנה. כשלא יכלו להעסיק במנסרה את כל שבע מאות עובדי המחנה, היו שולחים חלק מהם לעבודות אחרות באזור.

יונה רסיס עבד כמה ימים אצל גינטר ונשלח פעמים אחדות לעבודות שונות בתוך הגיטו. כשעבדו אסירי המחנה בתוך העיר, היו מובלים אל העבודה וממנה בסדר צבאי, כשהם צועדים בשמיניות. המזון שסיפקו להם במחנה היה דל ביותר, פע-מיים ביום מרק דליל ומאתים גרם לחם. אך לפעמים היו קרוביהם מצליחים להב-ריח לתוך המחנה עגלת מזון שכל האסירים היו מתחלקים ביניהם.

מסיפורו של יונה רסיס מסתבר, כי השמירה באותו מחנה לא היתה חמורה כמו בגיטו. כשהיה חשש לאבעבועות יצא מן המחנה וחזר לסטפן לריפוי של שבועיים. היודנראט של סטפן שלח בחור אחר להחליפו בעבודה. לאחר שהבריא - התחלפו ורסיס חזר למחנה העבודה בקוסטופול.

בן ציון ליפשיץ עבר עם תחילת הכיבוש הגרמני מדרזנה לסלישץ זוטא, עיר מולדתה של אשתו, ומשם נשלח ע"י היודנראט למחנה העבודה של קוסטופול. הוא מספר כי היודנראט של סלישץ היה נוהג כל כמה שבועות להחליף את אנשי סלישץ שבמחנה. רק סמוך לחיסול המחנה הופסקו ההחלפות בפקודת הגרמנים. מכסות העבודה שנשלחו לקוסטופול שהוטלו על העיירות שבסביבה גדלו משבוע לשבוע. סלישץ זוטא נדרשה לשלוח 25 איש ומאוחר יותר גדלה המכסה. תחילה נשלחו מסלישץ פליטים שהלכו ברצון, כיוון שגם בסלישץ הקטנה הם ישבו בדוחק ובצפיפות. כשנסתיים משלוח הפליטים שהתאימו לעבודה, החלו לשלוח את תושבי סלישץ הותיקים.

לבן ציון ליפשיץ היה מפקד מחנה אוקראיני בשם שבצ׳ינקו. הוא היה מין מהנדס כל יכול שפתח בשטח המחנה בתי מלאכה למסגרות, נגרות ומקצועות אחרים. שבצ׳ינקו היה אדם מתון והתיחס יפה לאנשי המחנה. רק פעם אחת ראה אותו בן ציון כשהוא משתולל. היה זה לאחר טבח יהודי רובנה. הגרמנים היו מחלקים יי"ש לאוקראינים עם סיום כל מבצע דמים. שבצ׳ינקו היה שיכור לאחר אותו "מבצע" וכשנכנס בן ציון לנפחיה, נטל הלה דלי מלא פחמים והלם בראשו של בן ציון, אך כשראה את בן ציון שותת דם התפכח ועזר לחבשו.

יונה רסיס מרבה לספר על מעשי התעללות של הגרמנים ובפרט של האוקראינים בעובדי המחנה. לא זו בלבד שהעבידום בפרך, אלא היו מצווים עליהם, בהיותם עייפים ויגעים, לרקוד ולכרכר לפניהם ברחבת השוק, תחבִיבו הסדיסטי של גינטר, שהאוקראינים סיגלוהו לעצמם ואף הפריזו בכך יותר ממנו.

יונה רסיס

בריחה מצפורני הטרף

המחנה שלנו (הכוונה למחנה הכפיה) חוסל ביום שני בלילה ובו ביום חיסלו הגרמנים והאוקראינים עוד כמה ריכוזי יהודים בסביבה. כמה ימים לפני החיסול כבר הרגשנו כי משהו עומד להתרחש. קודם כל הגיעה למחנה תגבורת של ה"שוץ פוליציי" האוקראיני. הם ערכו יום יום אימונים אינטנסיביים, השמירה סביב למחנה הוגברה ואפשרויות התנועה שלנו צומצמו באופן חמור. השומרים היו מענים אותנו על כל עבירה קלה, פוגעים ומכים בנו באכזריות.

היינו צעירים ולמרות תנאי החיים הקשים במחנה, עדיין היינו במצב בריאות תקין. התחלנו להיוועץ בינינו ושאלנו: "האם נקל על הגרמנים והאוקראינים את מלאכת הרצח ונהיה כצאן מובל לטבח"? התשובה היתה ברורה וחד משמעית: אין לנו מה להפסיד ומוטב סיכוי כלשהו להצלה פורתא מאשר להושיט את צווארנו להורגים. נשק חם לא היה בידינו ולא היה לנו כל סיכוי לעמוד בסכינים, אלות או אבנים, מול חיילים ושוטרים מזויינים בכלי נשק מכל הסוגים. החלטנו לברוח. מסביב השתרעו יערות עבותים. אם רק יעלה בידינו להגיע ליער - אולי נינצל. שמענו כי בזמן האחרון הופיעו קבוצות פרטיזנים רוסיים וקווינו כי יעלה בידינו להגיע אליהם ולהצטרף לשורותיהם. אולם, קשה היה למצוא שעת כושר בימים הספורים שעוד עמדו לרשותנו.

ביום ב' יצאנו כרגיל לעבודה במנסרה הממשלתית. השמירה היתה מוגברת ותנו-עתנו הוגבלה מאד. העבודה נסתיימה אותו יום מוקדם מהרגיל והוחזרנו למחנה. אחר הצהרים הגיעו שוטרים אוקראינים נוספים, שהצטרפו מיד ליתר השומרים ועסקו בשעות אחר הצהרים המאוחרות ובראשית הערב בתרגילי סדר ובאימונים שונים. היה ברור וגלוי לעין כי מתוכננת אקציה. החלטנו לעשות כל שביכולתנו כדי להתחמק מידי המרצחים.

האיש שיזם ותכנן את הבריחה ההמונית היה גדליה, לא זכור לי מאיזה עיירה בא, אך אין ספק שהוא היה בחור בעל אומץ לב בלתי רגיל. האקציה התחילה, כאמור, סמוך לשעה עשר בערב. כל חצר המחנה וסביבתה הוארו בזרקורים ומסביב ניצבו שומרים מזויינים מכף רגל ועד ראש כשנשקם דרוך לפעולה.

יחידה אחת של ה"שוץ פוליציי" נכנסה אל הבתים והחלה להורידנו למטה, לחצר. הם עשו זאת בחימת רצח, במכות ובמהלומות. ירדנו למטה ולפי פקודה הסתדרנו בשמיניות. פלוגה נוספת של ה"שוץ פוליציי" החלה להתקרב אלינו ולכתר אותנו. הרגשנו כי הגיעה שעת הכושר היחידה והאחרונה, והייתי בטוח שאותה הרגשה

מפעמת בלבם של כל שבע מאות הבחורים. פתאום פלחה את האוירה הכבדה קריאת מנהיגנו גדליה. הוא שאג במלוא גרונו: הורא! הורא! ומיד הצטרפנו אליו בזעקות פרא. כל הכאב והסבל שהצטברו בלבבות פרצו באותה קריאת תגר"הורא"!

האוקראינים ומפקדיהם הגרמניים הוכו בתדהמה לשמע הזעקה שפרצה ממאות גרונות - זעקה פרועה, שהביעה אימה והטילה אימה. ניצלנו את מבוכתם וכאיש אחד זינקנו מן הטורים המסודרים, הסתערנו על שרשרת שובינו, הדפנו אותם, בעטנו בהם ופרצנו קדימה לעבר השערים. אויבינו התאוששו עד מהרה ופתחו באש קטלנית, אך כבר הצלחנו לפרוץ מתוך החצר הגדולה ולהתפזר לכל העברים בהתאם להוראות שקיבלנו מגדליה, לרוץ איש איש לבדו כדי להציל את נפשו.

מימי לא רצתי ריצה פראית כבאותו לילה. קפצתי מעל גדרות, שוחות ומחסומים, עד שהגענו אל היער. המקום היה לחרדת אלוהים, יריות שנורו מכל העברים שרקו מעלי. אנשים רצו, כשלו ונפלו, מהם נשארו באשר נפלו, מהם קמו והמשיכו במרוצתם המטורפת. נתקלנו ביער ובסביבתו באיכרים רבים שבאו לשדוד ולבוז בז עם התקרב חיסול גיטו קוסטופול, ואלה עצרו לא מעטים מבינינו והוציאום להורג.

כל אותו לילה התרוצצנו ביער ומפעם לפעם שינינו את הכיוון כדי להטעות את רודפינו. לבסוף הצליחו רבים מן הבורחים לצאת מאזור האש והסכנה. בשעלה בידינו להתרחק ממוקדי היריות ריכזנו קבוצת בחורים ולאחר מנוחה קצרה המשכנו דרכנו כל הלילה. עם שחר הגענו לכפר פנקוב. קשה לאמוד את מספר הנמלטים מבין אותם שבע מאות בחורים שהיו במחנה העבודה. אני סבור כי נמלטו רבים, אולם אחר כך נפתח מצוד גדול ביערות. הגרמנים הבטיחו לתושבי הכפרים כי תמורת כל יהודי חי או מת שיובא אל המפקדה, יקבלו "פרס", קילוגרם מלח. האיכרים נתפתו, ולא מעטים מבינינו שילמו בחייהם תמורת קילו מלח.

היינו קבוצה קטנה של יהודים. במקרה פגשנו ביער חדניק את לייזר סלפוי מקוסטופול, אשתו, בתו וילדו הקטן. הקמנו לנו שתי סוכות וישנו בהן בלילות. כעבור ימים אחדים נלכדנו ביער, אני ומשפחת סלעפוי על ידי אוקראינים מכנופיות באנדרה. הם פקדו עלינו להרים את ידינו וערכו חיפוש. הייתי כבר רגיל במנוסות. השתטחתי על הארץ ובקפיצה התרחקתי מהם והתחלתי לרוץ. הם ירו אחרי ופצעוני בידי, אך לא הצליחו לתפוש אותי. ניצלתי ממוות, ראיתי כיצד רצחו בזה אחר זה את משפחת סלפוי. הילד הקטן שנשאר, ביקש רחמים, אך הם הקשיחו את ליבם, ירו בו והרגוהו.

בהיותנו ביער נודע לנו כי בליל בריחתנו חוסל גיטו קוסטופול.

סיפורי ניצולים

ישנם ניצולי סטפן אשר ברחו מבורות ועגלות ההריגה והצליחו, לאחר תלאות ומחבואים, לעבור את המלחמה ולהשתחרר על ידי הסובייטים בתחילת שנת 1944. הרוב מתוך קבוצה זו היו נערים וילדים שהצליחו להימלט עם או בלי הוריהם, לחמוק ליערות או לכפרים נידחים.

קבוצה אחת ברחה אינסטינקטיבית לכיוון קורוסט - סביבה כפרית אוקראינית, כשהבריחה היתה לאורך הנהר הורין. כל אחד ניסה להתרחק ולהימלט על נפשו ולא היה שום קשר מתוכנן בין איש לרעהו. כל פגישה בעובי היער או בכפר נידח היתה מקרית ביותר. ואף אז ניסו להתרחק אחד מהשני מפחד התגלות יחד, בהיותם קבוצה גדולה מדי.

חלק ניכר מבין הבורחים אכן נתפשו על ידי אוקראינים כפריים ונמסרו לגרמנים, אם מתוך תאוות רצח יהודים סתם ואם מתוך כוונה לשדוד רכוש:זהב,עקירת שיני זהב של הנרצחים.

חלק מקבוצה זו נפגשו ביחד סמוך לשחרורם על ידי הסובייטים בתחילת 1944 ביערות, על יד הכפר הפולני העזוב קרצ'ון שעל יד מלינסק, ואלה הם:יונה רסיס - בנו של שמואל רסיס, נכדו של רבי יוקל השמש, שמעון בונגרט, בנו של האופה (לאחר שחרור הסובייטים שרת בהתנדבות בקבוצת הנוקמים למרדף אחר משתפי הפעולה עם הנאצים הלאומנים האוקראינים. בהמשך גוייס לצבא האדום ועקבותיו לא נודעו). חנה שיינקער - בתו של רבי נחמן הזגג, ישעיהו ואחותו (סוסיל), שרה פרישקולניק מבית הגוטעס, לאה, סוניה, דבורה ומשה וושצ'ינה מקורוסט על יד סטפן, כיום בקנדה. דבורה נותרה ברוסיה. האחים מניה ואברהם יכניוק מקורוסט, וכן אחיהם יוסל שנפל מידי הלאומנים האוקראינים בדרכולסט-פן לאחר השחרור על ידי הסובייטים, והאח אהרון שנפל בשרתו בצבא האדום. נחמיה וויינשטיין - נותר ברוסיה, אחיו חיים ז"ל נורה בשגגה ונהרג ע"י פרטי-זנים פולנים ביער. שושנה-רייזל, רחל שרה ואברהם חייט ואביהם בנימין, שנפל לאחר מכן מידי המרצחים האוקראינים בשרתו בהתנדבות במרדפים אחר משתפי הפעולה עם הנאצים - האוקראינים הלאומנים.

קבוצה נוספת של ניצולי סטפן, שנמלטו מבורות ההריגה ובדרך אליהם: ושוב, בעיקר נערים וילדים, חמקה לכיוון ה"הוטה" של סטפן, סביבה כפרית פולנית. גם שם נלכדו רבים על ידי המשטרה האוקראינית והמקומיים. כך נותרו ניצולים בודדים, נערים שנפרדו מאבותיהם ואמותיהם. היו בודדים מבין הניצולים שהת-

חבאו מלכתחילה בישובים נידחים בודדים - חוטורים (משקים בודדים מרוחקים מסביבה מיושבת), אצל גויים מכרים, תמורת תשלום. גם שם היו בגידות תמורת בצע כסף וסתם שנאת יהודים.

מתוך סיפורי הניצולים ידוע על המקרים הבאים שנלכדו והומתו: אשת בן-ציון שיינבוים ברוניה וילדיה ז"ל, אביו של מיכאל פטשניק - יעקב פטשניק ז"ל, אביו של אברהם טכור - מיכאל טכור ז"ל, אביו של יצחק וושצ׳ינה - דודלה וושצ׳ינה ז"ל, אביו של הערשעל מגיד - יוסף מגיד ז"ל, שהסתתר בין הגויים כמעט עד לשחרור ובסוף נהרג על ידי הבנדרובצים כשאשתו פרידל ובניה הערשעל ואליהו ניצלו, יונה גרוסמן, ועוד רבים אחרים שפרטים לגביהם לא נודעו.

אלה שנותרו בחיים מקבוצה זו היו צמודים לכפרים פולניים בסביבה עד אשר הותקפו ע"י האוקראינים הלאומניים. שם נאלצו להצטרף לפולנים בהגנה תחילה, ובסוף נדדו ביחד עם הפולנים. חלק מהם, בעיקר בנות: בתיה בקר, פירל בבצ׳וק והניה עברו את המשך המלחמה כשבידיהם ניירות אריים במחנות עבודה בגרמניה, ואילו יתר הנערים היו צמודים לאיזורי פרטיזנים באיזור ביצות פינסק וכך עברו את המלחמה עד ששוחררו על ידי הסובייטים בתחילת שנת 1944 והגיעו לסטפן. מסטפן המשיכו דרכם לישראל דרך פולין. אחדים היגרו לארה"ב וקנדה.

ואלה ניצולי קבוצה זו: - רייזל קגן, מיכאל פטשניק, שיינדל בס, אברהם טכור (מוסיק), אהרון גרוסמן, מלכה גרוסמן, לוזער וסרשטרום, שיקע בקר, שלמה גרינשטיין, יצחק ברונשטיין, בתיה בקר, פירל בבצ׳וק, מוטל וויסמן, הענייע העלנקעס הקצב, סוניה ווינר, ביילע בבצ׳וק, שמואל חייט (קורז׳ק) - נפל לאחר השחרור בשרתו בהתנדבות בנוקמים והרודפים אחר משתפי הפעולה עם הנאצים והלאומנים האוקראינים. יצחק וושצ׳ינה - בנו של דודל, יוסקה גרוסמן - בנו של יונה, שלמה רונקעס - נכדו של המלמד מניבל (נותר כנראה בפולין). פרידעל מגיד עם הבנים הערשעל ואלי.

בתיה שיינבוים (מבית בקר)

בריחה ממלתעות הרוצחים

בתיה עם אמה ואחותה הקטנה בריינדלה, ברוניה שיינבוים עם ילדיה, הניה טכור, בתיה טכור, סוניה מבית טכור עם תינוקה, נמלטו מהעגלות שהובילום לקרצ׳ובלה כ-10 ק"מ מקוסטופול, מקום ההריגה - הבורות של יהודי סטפן והסביבה.

רובם קפצו מהעגלות וניסו להימלט ליערות בהבינם כי מר המות מתקרב. הבורחים נקטלו ביריות השומרים האוקראינים וחלקם נתפש והוחזר לעגלות שהובילום למיתה. הניה טכור ונכדה נתפשו והוצאו להורג ואילו היתר נמלטו ליערות והגיעו לאיזור קמיונקה. שם פגשו יהודי עיירה נוספים. התלאות ביער היו רבות, חרפת רעב, מכת כינים, פחד מכל עלה נידף, נדודים ממקום למקום בעקבות חיפושים יסודיים של האוקראינים בפיקוד גרמני בלוויית כלבים, סכנת רצח או מסירה למשטרה על ידי אותם הגויים אליהם פנו בבקשת עזרה - לפת לחם ולמסתור.

לא פעם קרה שגוי מכיר התנכר ואף התאכזר סתם מתוך שנאת היהודים או מתוך בצע כסף, זהב, תכשיטים שהיו בידי הנמלטים.

חוש הרדיפה היה מפותח ביותר, האנשים היו אחוזי בהלה. במקרה אחד התחבאו אהרון ובריינדלה בקר מאחורי ערימת שחת ואילו בצידה השני של אותה ערימה התחבא יהודי אחר. בשמעם רחש בצד השני של הערימה, החלה הימלטות מבוהלת בצורה הדדית שנמשכה שעות רבות. כל צד הבין כאילו הוא הנרדף, עד אשר נתגלו אחד לשני ונודעה להם זהותם האמיתית.

מפי אהרון גרוסמן נודע כי לאו דווקא בעלי השרירים והכוח גילו יכולת קיום בתנאי היער והסביבה העויינת. לדוגמא, סופר על בריינדלה בקר, ילדה צנומה, מתולתלת, שגילתה עוז ויכולת רבה בנשיאה בעול בימים הטרופים ההם. באומץ רב חזרה על פיתחי הגויים, על אף הסיכון הכרוך בכך, והיתה חוזרת עמוסת מזון ליער למקום מחבוא אחותה, אמה ויתר בני העיירה. כעבור זמן קצר נתפשה ביחד עם סוניה טכור. הובלו לעיירה, עונו קשות והוצאו להורג. אמא של בתיה בוניה טכור לא יכלה לשאת את תלאות היער ונפטרה ביער. את ברוניה שיינבויים וילדה תנחום לכדו והוציאו להורג.

כך, לאחר רדיפות נוספות וחיים בצוותא עם כשמונה עשרה מיהודי הסביבה, בבור מחסה בעמקי היער ובתנאים תת אנושיים, בצל הפחד והאימה המתמדת, נותרה בתיה בודדה, וכך התגלגלה והגיעה לאחד מגויי הסביבה יחיד סגולה ממש מחסידי

האומות - פולני בשם לוציאן אונוחובסקי, בכפר הפולני סדליסקו. שם החזיקוה והחביאו אותה. הגויה, בהיותה דתית קנאית, שאלה בעצתו של הכומר מווירקה, כפר פולני סמוך, וזה יעץ לה לסייע ליהודים עם כל הסיכון הכרוך בדבר. כעבור זמן נקלע לאותו כפר ולאותו גוי מוסיק - אברהם טכור ושהה שם יחד עם בתיה. במקרה אחד אף ניסה אחד מקרובי אותו פולני - לוציאן, שידוע היה בתור שונא ישראל והיה אלים ביותר, למסור את מוסיק לשלטונות. אך הגוי המסתיר התקומם נגד רצון זה באיומי רצח נגדי של כל משפחת הפולני האלים, וכך התגברו גם על סכנה זו.

בשנת 1943, כשהחלה ההתקוממות של האוקראינים בסטפן והסביבה נגד השלטון הגרמני והחלו ההתקפות על הכפרים הפולניים במגמה לחסלם על תושביהם הפול-נים, נדדו בתיה ומוסיק ביחד עם הפולנים לעיירות וערים סמוכות. פה פגשה בתיה שתי נערות יהודיות מסטודין בשם פייה ואיטה. ביחד עם קבוצה של כחמי-שים פולנים ופולניות באיזור רכוולובקה (תחנת רכבת) פנו לכיוון היערות, במגמה להתחבר עם פרטיזנים. בדרך הותקפו ביריות של האוקראינים הלאומנים ורוב אנשי הקבוצה חוסלו.

כך חזרה בתיה לרכוולובקה, ועם בת מסטודין בשם איטה שייניס, נסעו כפולניות לגרמניה דרך סרני ורובנה. שם סודרו הניירות ויצאו לדרך, החששות היו כבדים כל הזמן מפחד שמא יפגשו איזה שכן גוי מכיר שיזהן כיהודיות. כך עברו את המלחמה מתחזות כפולניות וניצלו. במקרה אחד פגשה בתיה נערה יהודיה, הניה, הבת של הלנקה הקצב, אך כל אחת התעלמה מהשניה מחשש פליטת פה.

מפיה של הניצולה סוניה וינר

עדויות מבורות ההריגה

מפיה של אחת הניצולות, סוניה וינר, נודע, כי הצליחה להימלט ערומה מפי בורות ההריגה, בהיותה בתור להריגה בידי השוטרים האוקראינים שבפיקוד גרמני. אחרי תלאות ונדודים, מחבואים ביערות ואצל גויים ניצלה. כיום נמצאת בקנדה.

סיפור דומה נשמע מפי אחד הניצולים, יהודי כפרי מוורבציה, אשר נמלט לאחר שהופל לתוך הבור עם יתר היהודים שנורו. עת שהחשיך התעורר כשכולו מגואל בדם ונמלט ליערות.

פריידל מגיד (מבית וויינגרטן)

במאבק לחיים

בעלי יוסל מגיד עבד כטוחן מומחה מחוץ לגיטו ומחוץ לעיירה ולא היה חוזר לגור בגיטו.

בערב השחיטה של יהודי הגיטו הצלחתי עם בני הקטן אליהו להמלט מצפרני השו־טרים האוקראינים שכוונו את שיירת היהודים על מנת להעלותם על העגלות. את בני הגדול הרשל איבדתי תוך כדי מנוסתי. רצתי לכיוון בית העלמין, על מנת להתחבא בין המצבות והשיחים. פה נתקלתי בגוי ידידותי שיעץ לי להתרחק מבית הקברות כי במקום זה יאתרו אותי בקלות ויוציאוני להורג. הוספתי לנוס בבהלה כשאני גוררת את בני הקטן אחרי וכך הגענו לחוטור בשם פוליינקה, המרוחק ומבודד מהעיירה. פה התחבאנו בגורן ללא נטילת רשות מהאיכר. כשהאיכר גילה אותנו הוא צייד אותנו במנת מזון וביקש שנעזוב את המקום כי הוא חושש פן יאונה לו רע.

עם לילה הוספנו לברוח והגענו דרך היערות לכפר קומריבקה. בדרך ראינו גופות צפות על פני ההורין. היו אלה גופותיהם של יהודים שקפצו מהעגלות לנהר עת שהובלו בעגלות המוות לבורות ההריגה. יש שקפצו לנהר לשם בריחה מהגורל המר הצפוי להם ויש שעשו זאת כהתאבדות.

כשהגעתי לקומריבקה פניתי לאחד הגויים המכרים. היה זה גוי ירא שמים. הוא חמל עלינו והסתירנו בתוך ערימת שחת גדולה בגורנו. בעזרת אותו גוי יצרתי קשר עם בעלי ואז נודע לי לשמחתי כי בני הרשל ניצל אף הוא ונמצא אצל בעלי. כעבור ימים מספר הצליח בעלי יוסף להצטרף אלי וכך שהינו עוד ימים מספר בגורן של אותו איכר ידידותי שהיה בין יחידי הסגולה שנאותו באותם ימים להסתכן ולסייע בעת צרה כה גדולה שפקדה אותנו.

באחד הערבים, כשהאיכר הביא לנו את מנת המזון היומית, הוא הודיענו כי עלינו לפנות עוד הלילה את המקום כי הבנדרובצים הגיעו לכפר ומחפשים ביסודיות אחר יהודים ניצולים על מנת להשמידם.

באותו לילה התחמקנו בזהירות רבה מהגורן לעבר היער ואז הגענו, אחר ליל נדודים, לכפר וולושין הסמוך. פה הצלחנו לשכנע גוי מכיר שיתן לנו מחבוא ותמורת זהב שהיה בידינו הסכים להסתירנו בבור מוסווה היטב בגורנו. תנאי החיים בבור היו ללא נשוא. האוכל והמים ניתנו במשורה, בעיקר סבלנו מחוסר מי שתיה, ואז פיתחנו שיטה של המסת נתיזי קרח בכפות ידינו. נתיזים אלה קפאו בלילות על הדפנות הטחובים של הבור וכך זכינו לתוספת נוזלים.

אצל איכר זה התחבאנו מספר חדשים וכשנגמר לנו הכסף הוא ציוה עלינו להסתלק מהמקום. עברנו לגוי אחר בסביבה, אחד מאלה שריחם עלינו בהיותו ירא שמים ואדוק בדתו הנוצרית. הוא קיווה לשכנענו לעבור לדת הנצרות. אך יחד עם זאת סייע לנו במזון ובהסתרה. מדי לילה היה נוהג לבקרנו בגורן, מקום המחבוא ולהטיף לנו על הנצרות.

בסוף שנת 1943 גרשו האוקראינים הלאומנים את השליטים הגרמנים הבודדים מהעיירה והכריזו על שלטון אוקראיני עצמאי. הם פרסמו כי כל יהודי שיצא ממחבואו יזכה ליחס נאות ויועסק במקצועו למחייתו. בעלי יוסל, בהיותו בעל מקצוע נדרש בשטח טחינת הקמח, האמין לתומו בהבטחת האוקראינים, יצא מהמח-בוא והתיצב בפני האוקראינים בעלי השלטון בעיירה באותה עת. הם אכן קבלוהו והעסיקו אותו תקופת מה כטוחן מומחה ראשי בעיירה. אנו שינינו את המחבוא והתקרבנו לפרבר העיירה "הקולנייה" שמעבר לגשר. פה התחבאנו אצל גוי מכיר.

באחד הבקרים הודיע לי הגוי כי הבנדרובצים הוציאו את בעלי להורג וכן עוד מספר יהודים שהיו בחסותם. זה היה כששה שבועות לפני כניסת הסובייטים לעיי-רה. הגוי יעץ לנו לברוח מיד כי הבנדרובצ׳ים מחפשים גם אותנו על מנת להרגנו. אכן, לקחתי את שני ילדי וברחתי לכפר וולושין. פה התחבאנו שוב אצל גוי רחום. באחד הימים הבחין בני הקטן מבעד לסדק שבדלת הגורן במדי חייל מהצבא האדום וכך נודע לנו על מפלת הגרמנים והבנדרובצים .

בתחילת שנת 1944 עברנו לגור לסטפן הריקה מיהודים. היינו מן הבודדים שניצלו. תוך מספר ימים התווספו אלינו נערים ונערות בודדים שיצאו ממחבואיהם ונותרו לפליטה. כעבור זמן לא רב עזבנו את עיירתנו החרבה ונסענו לפולין ומשם דרך גרמניה היגרנו לקרובינו בארה"ב, שם אני גרה בקרבת שני בני שכל אחד מהם הקים לו משפחה משלו.

מאיר גרינשפן

אחריתה של סטפן

במחצית הראשונה של יולי 1941 החלו חילות הצבא האדום לפנות את גלילות וולין ופוליסיה, ובאמצע החודש נסוגו גם מסטפן, ששכנה במרחק עשרים ק"מ מתחנת הרכבת מוקבין וכארבעים ק"מ מדראז'נה. לב היהודים רעד, כשהגיעו שמועות שהגרמנים מתקרבים לעיירה מצד לוצק וכפר צומן. ואמנם, ביום 18 ביולי 1941 נכבשה העיירה ע"י הגרמנים.

בימים הראשונים לשלטון החדש כמעט שלא ניכר בהתנהגות הגרמנים כלפי היהודים יחס מיוחד לרעה, ואם קרה מקרה - רצו לייחסו לטבעם של ימי-מעבר, כדרך ימי-כיבוש וחילופי-שלטון. אך משהתחילו האוקראינים להתקרב לגרמנים ולסייע להם - מיד הורגשה עזותו וחוצפתו של הכובש על כל אכזריותו. הנאצים וגרוריהם התחילו לקצץ זקנים של יהודים, לשדוד את רכושם, לפגוע בבתי הכנסת ובתשמישי קדושה ולהכות ביהודים ברחובות. לא ארכו הימים והיהודים הוכרחו לשאת טלאי צהוב על בגדיהם, הגבילו את חופשתם והכריחום לעבודות כפיה בתנאים קשים ומחפירים.

כמחצית השנה נמשך מצב ענינים זה. בינתיים הגיעו ידיעות מחרידות על מעשי הנאצים ביהודים במקומות שונים. הבהלה והמבוכה גדלו בעיירה. החיים נעשו קשים מיום ליום והיו תלויים מנגד. בראשית 1942 סידרו הגרמנים גם בסטפן גיטו ליהודים ופקדו על יהודי המקום וכפרי הסביבה לעבור לתוכו מבלי שניתן להם לקחת את רכושם איתם, מלבד חבילה קטנה ביד. לא יתואר מצבם האיום של הנעקרים לאחר שהוצאו מקניהם, נטשו את עמלם לשוד ולביזה ונכלאו בגיטו תחת פיקוח חמור. היו כאלה שניסו את מזלם לברוח ולהסתתר ולא להכנס לגיטו, או אף ברחו מן הגיטו בחשכת הלילות, אך הנתפסים הוכו והוכנסו לגיטו בכוח הזרוע.

הגיטו התקיים עד 24 באוגוסט 1942. רבים חלו ומתו בגיטו, והנשארים - חייהם נמאסו עליהם. ביום ההוא הוצאו היהודים קבוצות קבוצות והובלו, מי בעגלה ומי ברגל, מרחק של עשרים וחמשה ק"מ לצד קוסטופול. שם היו כבר בורות שהוכנו מראש, ועל יהודי סטפן הקיץ הקץ. רק כמאה אנשים נמלטו בדרך וממקום ההשמדה. ויתרם - זקן וטף - 3000-3500 נפש - נפלו בחרב הטמאה של הרשעים ונמחו מעל פני האדמה. בין המושמדים היו גם בני העיירה ועסקניה: - פינחס גולדנשטיין (מועד קהילת קוסטופול), אברהם גוז (עסקן ציוני מסור), משה יוסף דרגוף (יו"ר אגודת בעלי המלאכה וקופת גמ"ח), מורים ואחרים.

כזאת היתה אחריתה של סטפן.

ה מ ע ר כ ת

יוסף וואקס - יו"ר היודנראט בגיטו סטפן

מ ל ו ת ה ק ד מ ה

קשה היתה המלאכה לתאר את דמותו של יוסף וואקס כיו"ר ה'יודנראט' בסטפן. היו לנו לבטים רבים כיצד להתייחס להתנהגותו ולצורת שליטתו ביהודי הגיטו בתקופת ההשפלה והדיכוי.

המעט שנכתב בנושא זה, לובן לאחר התיעצויות וויכוחים ממושכים בין חברי המערכת ומספר חברים נוספים, מניצולי הגיטו, שחשו על בשרם את אירועי התקופה המרה.

בסופו של דבר תואר יוסף וואקס, הן על ידי אלה שהכירוהו מקרוב טרם שלטון הרשע של הגרמנים, והן על ידי אלה שהכירוהו, אולי לא כל כך מקרוב, בהיותו בתפקיד השררה כיו"ר ה"יודנראט".

ת א ו ר ו ש ל י ו ס ף ו ו א ק ס

עם הכנסת היהודים לגיטו הטילו השלטונות הגרמניים, באמצעות משתפי הפעולה האוקראינים המקומיים, על נציגי היהודים לבחור מביניהם יהודי שייצג את ענייני היהודים כלפי הגרמנים ומשתפי הפעולה האוקראינים.

אכן, נאספו יהודי העיירה בבית הכנסת הגדול ונבחר אברהם גוז כיו"ר היודנראט, ואילו יוסף וואקס נבחר כסגנו. יוסף וואקס קם והצהיר כי אינו מוכן לשאת בכהונת סגן, אך מוכן הוא להיות יו"ר. אברהם גוז, בהיותו איש עדין נפש ועניו, וויתר מיד ליוסף וואקס. הקהילה קיבלה את יוסף וואקס כיו"ר.

יוסף מוכר היה ליהודי סטפן כיוצא דופן, גאוותן, מהלך ברחוב וראשו כלפי מעלה, נוטה תמיד להתרחק מקשרים עם יהודי העיירה ונמשך לחוגי השררה הפולניים ולאינטליגנציה הפולנית. מוכר היה גם כי איננו נבון ביותר, למרות היותו אינטליגנטי.

עם כניסת הסובייטים ושלטונם בעיירה אף ניסה להידחק ולקבל תפקיד שררה כלשהו, אך נדחק במהרה, בהיותו בעל רכוש בתקופת שלטון הפולנים עד שנת 1939.

בהבחרו המאולץ ליו"ר היודנראט כאילו בא יוסף על סיפוקו, שאיפתו האישית כאילו נתמלאה. שלטון אבסולוטי על עדתו. אכן, ריכז סביבו משטרה יהודית. חלק ניכר מהם היו עושי דברו (מלבד כמה יוצאי דופן, ששמרו על צלם אנוש). יזכרו לטובה ברוך קרייזר, שפטל יוקלזון, אברהם וויצנודל, הבן של קורז'ק.

יוסף שם לעצמו למטרה מקודשת למלא בקפדנות, ואף מעל לנדרש, את דרישות וגזירות הגרמנים בכל שטחי החיים בגיטו בתקופה ההיא, באם קונטריבוציות של פרוות, מילוי נורמות עבודה, שליחת גברים למחנה העבודה. בגישתו זו דאג אמנם באמצעות מנגנונו על מידת נקיון סבירה בתנאי הצפיפות הנוראה ששלטו בגיטו, אך הכביד והקשה על תנאי החיים בגיטו במלאו בדקדקנות אחר הוראות הגרמנים. הגיב בחומרה של מכות ובור כלא לאלה שהעיזו להבריח את גדר הגיטו על מנת להצטייד במזון. כמו כן נענשו קשות אלה שהעיזו להגניב מזון לגיטו על גופם, בשובם מעבודות חוץ.

מתוך התבטאויותיו הזכורות לכמה מהניצולים ברור כי האמין בתום לבו כי התנהגותו זו של מציאת חן בעיני הגרמנים תעביר את רוע גזירת ההשמדה. כמובן, בתנאי חיים דאז של דוחק, גזירות ועול כבד מנשוא, לא היה שלטונו של יוסף שלטון צדק. היו מקרים בולטים של העדפות בכל מיני שטחים. סך הכל רטנו יהודי הגיטו ברובם על התנהגותו זו של יוסף וואקס, וראו בו משתף פעולה נאצי באשר לגזירות ותנאי החיים עד להשמדה.

ביום ההשמדה, יש שמועות כי יוסף נסע לקוסטופול לנציג הגרמנים שם בשתדלנות למנוע גזירת הגירוש וההשמדה, אך הושב ריקם. בשובו בלילה לעיירה נורה בגבו בעת צאתו מבית המשטרה האוקראינית.

אכן, היה הוא הקרבן הראשון באותו לילה של ערב השמדת קהילת סטפן כולה.

מהבודדים שהצליחו להימלט מהעגלות שבדרך להשמדה נודע, כי מיטק - בנו ואשתו השניה של יוסף וואקס ועוד מספר צעירים, ביניהם דוציה גוברמן, איבדו עצמם לדעת בקפצם מהגשר לתוך הנהר, בנחשם מה צפוי להם על יד הבורות.

ביקור בסטפן - עיירתי החרבה

באחד הימים החלטתי לנסוע לעיירתי סטפן, וזה למרות שידעתי כי לא נותר איש מבני משפחתי בחיים. אכן, נצמדתי לשיירה של הצבא האדום ובחסותם הגעתי בשלום למחוז חפצי. כמובן שקודם כל פניתי לרחוב מגורי, הוא רחוב בתי-הכנסת.

בתי הכנסת עמדו אמנם על כנם, אך שוממים היו. החלונות והדלתות פרוצות ועקורות. בית הכנסת הגדול שימש כמחסן לתבואה שנאספה כמיסוי עבור הממ-שלה. ביתנו והרפת הגדולה על ידו נעלמו. מצאתי מגרש ריק ובקושי יכולתי לדמיין לעצמי היכן עמד ביתנו. מספר בתים נוספים פורקו והושארו מגרשים ריקים וחלקים.

באותם הבתים הבודדים שנותרו על כנם שכנו אוקראינים - שכנינו לשעבר, והרגשתם היתה כאילו היה זה רכושם מאז ומתמיד.

ההרגשה הכללית היתה כאילו החיים בעיירה נפסקו ודממת שכול ויתמות שררה בכל.

ניסיתי לשוחח עם אוקראינים שכנים ומכרים מבני העיירה ולדובבנם לגבי השתל-שלות הענינים עת הובלו בני העיירה בעגלות בדרכם מהגיטו בסטפן לבורות ההריגה ביער סמוך לכפר קרצ'ובלה, כעשרה קילומטרים מקוסטופול.

רוב האוקראינים אליהם פניתי מילאו פיהם מים ובהתחמקויות שונות לא התיחסו לשאלות. רובם חזרו וטענו כי הם היו מסוגרים בבתיהם באותה עת ולא ידועים להם פרטים מלבד העובדה שהגיטו והעיירה נתרוקנו מיהודים ושאלה הומתו על-ידי הגרמנים.

במקרה אחד נתקלתי באוקראיני מוכר שהיה ידוע לי כידיד היהודים עוד בתקופה שמלפני המלחמה. הוא היה בעל נטיות ליברליות ומוכן היה לעזור בעת צרה. הוא תאר לפני את התאור הבא, שבחלקו, לדבריו, ראה במו עיניו, ובחלקו ידע מסיפורי אחרים:

הגרמנים גייסו בעזרת שותפיהם האוקראינים כשלוש מאות עגלות רתומות לסוסים. השיירה סודרה בצורה עורפית לאורך רחוב ה-3 במאי כשפני השיירה מופנים

לכיוון קוסטופול, דרומית מסטפן. באותו יום - י"א באלול תש"ב-אוגוסט 1942 - הועמסו היהודים על גבי העגלות עם שחר והובלו ליער בקרבת הכפר קרצ ו בלה שעל יד קוסטופול. כך הובלו כאלפיים מיהודי העיירה לדרכם האחרונה, מוקפים שרשרת חזקה של שוטרים אוקראינים חמושים בפיקוד גרמנים: נערות, נערים, אמהות עם תינוקות בזרועותיהן, גברים זקנים, זקנות ונכים. תוך כדי המסע ניסו רק בודדים להימלט מהעגלות ואלה בעיקר נערים, נערות וגברים. בחלקם הגדול נורו ללא רחמים, חלקם הצליח לחמוק ליער ואף אלה נחשפו ברובם מאוחר יותר על ידי השוטרים האוקראינים.

הרוב ישב מכורבל בעגלות, חלקם ממררים בבכי, חלקם נושא תפילה בקול רם וחלקם הגדול דוממים, אך פניהם מביעים אימה וחרדה ללא גבול. כל אלה אף לא ניסו לברוח בראותם את ההתפרצות הפראית של הגרמנים והשוטרים האוקר-אינים, אשר ששו לירות ולהרוג ללא כל סייג, ובכל מקרה שמישהו רק ניסה לרדת מהעגלה.

נחפרו והוכנו מראש מספר בורות גדולים שנהפכו לקברי-אחים לקרבנות החפים מפשע.

השמים והארץ ועצי היערהיו עדים אילמים להשמדתם הטוטלית של יהודי סטפן והסביבה ע"י מספר קלגסי היטלר וגרוריהם האוקראינים.

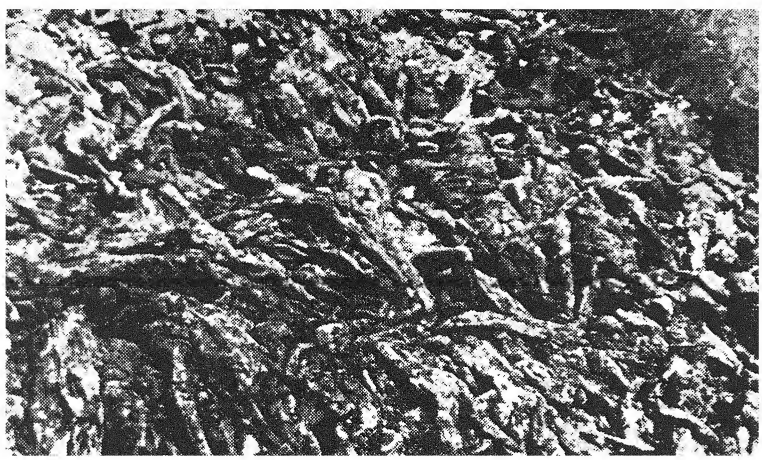
לפי סיפורים של עדי ראיה שנמלטו מהבורות עצמם או מסף הבורות, הריצו את היהודים ערומים לבורות בהכאות ודחיפות ללא הרף והכריחום לשכב כשפניהם מוסבים לאדמה. הרוצחים ירו בהם אל תוך הבורות. חלק גדול משוכבי הבורות נקברו חיים.

כך קרה שכחדשיים לאחר ההריגה הגדולה החל הדם מבעבע מבעד לאדמה שכיס-תה את הבורות. אז גוייסו פועלים מבין האיכרים ואולצו לגלות את פי הבורות על מנת לשפוך סיד כבוי על גבי ההרוגים, וזה על מנת למנוע התפשטות מגיפות מהצחנה שנדפה מהבורות, וזה המראה האיום שנתגלה לעיני אותם האיכרים שפתחו את הבורות לשם כיסויים בסיד כבוי: עוללים ויונקים, ילדים קטנים, זקנים וזק-נות, גברים, נשים, נערות צעירות בתקופת ההתפתחות והפריחה - כולם היו מוטלים זה בצד זה. הגופות היו שלמות וניתן היה עדיין לזהות ולהכיר כל אחד ואחד מאלה שנקטלו ביד הזדונית. ברוב הגופות לא ניכרו עקבות של פגיעת הכדורים - דבר המעיד כי אמנם נקברו חיים.

ימים מספר אחרי ההריגה הגדולה נתפשו כשלוש מאות מיהודי העיירה, כאלה שנחבאו במרתפים, עליות גג או בפרברי העיירה, ואלה הומתו בירייות. הם נקברו שוב לפי אותה שיטה בבור גדול, קבר-אחים ביער על יד הקולוניה.

וכך סיכם האוקראיני את סיפורו העצוב: - "כשסובבתי בעיירה אחרי הרצח החייתי הנורא נראה בעיני כאילו נפסקו החיים בעיירה, ודממת מוות השתררה על הכל".

נשאלה השאלה: איכה אירע המחזה האיום הזה ונכחדו אנשים חיים שעמלו וחיו את חייהם במעונותיהם הדלים והצנועים? והאם יבוא יום ויתנו את הדין לפני הבורא כל אלה שרצחו בדם קר אנשים ללא כל עוול וניסו לכסות את גופותיהם בחול על מנת להשתיק ולטשטש את עקבות פשעם הזדוני שלא ישכח לעולם.

קבר אחים ביער על יד הכפר קרצ׳ובלה, 10 ק"מ מקוסטופול - פה נטבחו ביריות הגרמנים ושותפיהם האוקראינים יהודי סטפן והסביבה,ונקברו בקברות אחים, בחלקם הגדול בעודם חיים.

בהמשך שהותי בעיירתי החרבה פגשתי מספר נערים שסיפורם היה כסיפורי. כמו כן היתה שם פרידה מגיד עם שני ילדיה, וכן האחיות מקורוסט - לאה, סוניה, דברקה והאח משה, ואני התאכסנתי אצלם. סוניה היתה פעילה והיא סייעה לי לקבל לווי משטרתי וללכת לגויה מכירה כדי לערוך חיפוש של חפצים שנמסרו לה לשמירה. הגויה טענה כי אין לה אף דבר משלנו ואף בקושי פתחה לי את דלת ביתה. כמובן, שלאחר איומי קצין הנ.ק.וו.ד. נתרככה הגויה והוציאה מזוודת חפצים ובגדים מוכרים לי. חלק קבלתי וחלק לקחה לעצמה המשטרה.

על פעולה דומה בהיקף גדול יותר חזרתי עוד פעם וגם פה זכיתי לקבל משהו. בהמשך ידעתי שאצל גוי מוכר נמצאים מספר חפצים שלנו בעלי ערך, כגון הפרווה היקרה של אמי ועוד מספר חפצים. פניתי לבית אותו גוי, אך שם פגשתי רק סבתא זקנה שסיפרה לי כי הגוי והגויה מתו ממחלת הטיפוס וכך גם קרה לבנם הצעיר. הבן הגדול לא ידוע לה היכן נמצא וכמו כן לא ידעה על גורל הבת.

פניתי לגוי מכר שעבד במשטרה וזה חקר ומצא היכן נמצאת הבת, ואילו לגבי הבן הגדול ידע לספר כי הוא מתחבא ביער עם הבנדרובצים. אותו גוי לקח אותי לבית הדודה של אותה בת, נדיה.

בהיותי בקרבת הבית הסתכנתי, למרות אזהרותיו של הגוי שטען שאינו יכול לשטות ולהתעכב. נכנסתי לבית והנה הכרתי את הדודה של נדיה. היא אמנם כיבדה אותי במזון חם, אך לשאלותי טענה שאין לה שום חפצים משלנו וכי אינה יודעת היכן נדיה. התחלתי לאיים כי אני אפוצץ את הבית, בהחזיקי את ידי בכיס כאילו אני מחזיק רימון. למעשה היתה זו מברשת נעליים. בסופו של דבר נתרככה הגויה והוציאה את נדיה מתוך אחד הארונות. נדיה התחילה לבכות ולטעון שאין לה דבר. לאחר מספר איומים נוספים וטענות כי הסביבה מוקפת צבא וכי אני אקח אותה אתי לסטפן למשטרה - נתרככה ומיהרה אתי למחבוא ומשם הוציאה את פרוות אמי, שני כיסויי מיטה יקרים מפלוש ועוד מספר בגדים. בקושי העמסתי כל זאת על גבי ומיהרתי להשיג את שיירת המשטרה כשאני מפנה את ראשי אחורה כל העת שמא רודפים אחרי בנדרובצים, כי סכנה כזאת באמת היתה קיימת. הם רבצו בסביבה זו לרוב.

שוב ארגנתי את כל אוסף בגדי וחפצי והצטרפתי לשיירה של הצבא האדום בדרכם חזרה למלינסק. בינתיים אירעו בסטפן ובדרך מספר התנפלויות של הבנדרובצים על יחידות הצבא האדום, וכמו כן נפלו מספר בחורים יהודים ששרתו כשוטרים מתנדבים ולקחו חלק פעיל בחיפושים אחר בנדרובצים. הלב כאב מאד בקברנו קרבנות אלה אחרי כל מה שעבר עליהם, ומה שניסו לעשות - לנקום בגויים שהתעללו ושחטו את קרובינו.

הגעתי בשלום למלינסק ואחותי שמחה לראותני חי ואתי אוסף בגדים וחפצים בעלי ערך. זה גם איפשר לנו למכור ולהעלות את רמת המחיה וכן להתלבש בצורה יותר אנושית.

אחותי הוכנסה לבית ספר עממי. לפני הצהרים היתה לומדת ביחד עם חברותיה היהודיות ואחרי הצהרים היתה מנהלת את משק הבית. בחורים מסטפן היו באים אלינו והיינו מארחים אותם כאילו היו בני משפחה. אחותי היתה אף מכבסת להם את בגדיהם.

באחד הימים נכנסו לדירתנו קבוצה של ארבעה גויים מסטפן. מסתבר שהיו בדרכם לרובנו לצרכי התיצבות לגיוס. מובן שהכרתי את כולם. הם ביקשו להתאכסן אצלנו למשך הלילה. הסכמתי, אך בין הארבעה הכרתי מיד אחד שהיכה אותי קשות בשמשי רועה צאן בעת היותנו בגיטו. בתחילה חשבתי לנקום בו, אך עד מהרה נמלכתי בדעתי והסתפקתי בהזכרת המקרה בפני יתר הגויים וציטטתי את הפסוק הידוע להם מתוך תורת ישו "אתה משליך עלי אבן ואני עליך לחם". הגוי הסמיק והתחיל להסביר שהיכני לא משום שהייתי יהודי, אלא משום היותי רועה שלא השגיח על צאנו והעלה את פרותיו על שדה מעובד שלו. יחד עם זה הוא באמת מתנצל ומצטער על כך מאד ומודה שעשה את מעשיו ברוב טפשותו. וכך נסתיים אותו מקרה.

בהיות החזית לא הרחק מאתנו היינו נאלצים בלילות לברוח מהבתים החוצה כדי למצוא מקלט מפני התקפות אויר ליליות של הגרמנים על מסילת הרכבת ושיירת הרכבות שהובילו ציוד וגייסות לחזית.

באחד הביקורים שלי בסרני לא הצלחתי להשיג טרמפ ברכבת למלינסק. נאלצתי לחפש לי מקום ללינת לילה. העיר בקרבת תחנת הרכבת היתה הרוסה, מופצצת ביותר, קודם לכן על ידי הרוסים וכעת על ידי הגרמנים, כי היה זה צומת רכבות מרכזי גדול בקרבת החזית. התרחקתי מתחנת הרכבת לפרברי העיר ומצאתי מקום ללון באחד הבתים. היה זה ליל אימים. משעות הערב המוקדמות עד לאור הבוקר לא פסקו ההפצצות ויריות תותחי נ"מ ומ"י. אנו מצאנו מקלט משותף - מין מרתף גדול מימדים של בית הרוס ומסביבנו נפלו והתפוצצו פצצות לעשרות ובמרחק לא רב מאיתנו. עם אור הבוקר חלה רגיעה מוחלטת. אני מיהרתי לתחנת הרכבת שגם היא ספגה פצצות והמסילות שלה נפגעו, אך הצבא הרוסי עם קבוצות גדולות של פועלי רכבת אילתרו ותיקנו במהירות את המסילה הראשית ואיפשרו זרימת רכבות לחזית, וכך הצלחתי לעלות על אחת הרכבות ולהגיע בשלום למלינסק.

היה זה מקרה הצלה נוסף מסכנת מות שהייתי נתון בה.

קבוצת נערים יוצאי סטפן ומלינסק נענו ליזמתו של אחד מקציני הצבא האדום, יהודי בעל דרגה גבוהה, שסידר להם לימודים בבית ספר מקצועי בתוך רוסיה - נדמה לי בקייב, או אף יותר רחוק. התארגנו, כל אחד עם צרורו בידיו ולאחר פרידה יצאו לדרך מצויידים בכתב המלצה. לא עבר זמן רב והבחורים חזרו חזרה כל עוד נפשם בם. בדרך הם נתקלו בכל מיני פושעים אשר גנבו מהם את צרורו- תיהם הדלים ובמקרים אחדים אף הורידו להם את נעליהם תוך כדי שנתם. כשהגיעו לבית הספר המקצועי בקייב, אמנם קלטו אותם וציידו אותם בביגוד סטנדרטי, אך התנאים בביה"ס היו גרועים ביותר. רוב תלמידי ביה"ס היו פושעים מקצועיים ואילו בחורינו, בהיותם יתומים ומחוסרי נסיון חיים, נפלו קרבנות לגניבות, הת- עללויות ואיומי מכות. בראותם את המצב שאליו נקלעו, התארגנו ובאחד הלילות תפסו רכבת לכיוון מלינסק וחזרו כל עוד נפשם בם.

עוד בהיותנו במלינסק שמעתי כי בברזנה נותרו מספר ניצולים יהודיים. באחד הימים החלטתי לנסוע לברזנה. הגעתי לתחנת רכבת - מוקיין - בדרך לקוסטו-פול, ומפה עליתי על רכבת איטית ביותר וכך הגעתי לברזנה. פה פגשתי את הצוקרמנים שנותרו בחיים - אליעזר ז"ל עם אשתו ובנו האחד, כשבן אחר שרת בצבא האדום, וכן זלמן צוקרמן, בנו ואישה שניהלה לו את משק הבית בשם מוש-קה. הם אירחוני יפה מאד ופה כמובן נודע שמקרובינו לא נותר אף אחד בחיים. הזכירו לי כי יש לנו דוד באמריקה בשם אפרים.

באחד הימים לקח אותי זלמן לביקור אצל אחד הגויים בחיפוש אחר כספים וחפ-צים שדודי יאנקעל ז"ל, אח אמי, הפקיד בידיו. אך לשוא היתה הדרך. הגוי טען שאין בידיו דבר וחצי דבר וחזרנו בידיים ריקות.

מיד אחרי בואם של הנערים מקייב התחלנו להתארגן לעליה לארץ ישראל. אזננו קלטה מפי יהודים שפגשנו בעת סיורנו ברובנו, בסרני ובקוסטופול כי קיימת דרך להימלט דרך הונגריה ורומניה. מספר בחורים עלו על רכבת שהובילה אותם ללמברג. משמועות נודע לנו כי אכן הצליחו להגיע לארץ ישראל, אך הדרך קשה ביותר וכרוכה בסיכונים רבים, והתחילה להסתמן דרך קלה יותר.

בהיותנו אזרחים פולניים עד ספטמבר שנת 1939 היתה לנו זכות להרשם לנסוע לפולין במסגרת הרפטריאציה - חילופי אוכלוסין בין אוקראינה לפולין. ובכן, נרשמנו ברובנה וקיבלנו תעודת זכות מעבר לפולין, אך היה עלינו להמתין לתורנו.

בינתיים עסקנו בהכנות לנסיעתנו מתוך תקוה ברורה כי עלינו להגיע לפולין ובה, כפי ששמענו, קיים ארגון של העפלה לכיוון הארץ. ידוע גם ידענו כי בתל-אביב נותרה לנו בת דודה בשם גניה, שהיתה בארץ ישראל מלפני המלחמה. הכנו לעצמנו מלאי של צידה לדרך, צנימים,וכן ארזנו את המטלטלים שהיו אתנו, נפרדנו בצער רב מבלומה שכנתנו, שנותרה יהודיה בודדת במלינסק בהמתינה לבעלה אברהם הקרצ׳וני ששרת ברוסיה בצבא האדום. למרות היותו נכה - שתום עין - לא עלה בידיו להשתחרר ובלומה עם ילדה הקטן פרצ׳יק המתינה לו בציפיה רבה ובקוצר רוח, וגם כעת נאלצה להישאר ולהמתין לו.

בבוקר בהיר אחד עלינו על רכבת והגענו לקוסטופול. פה התארגנה רכבת ארוכה יותר שכללה גם יהודים ופולנים מברזנה, קוסטופול והסביבה וכל השיירה נגררה ע"י קטר שהובילנו לכיוון לבוב-למברג.

נגררנו במשך כמה ימים, כי קו המסילה היה עמוס בשיירות צבאיות שנעו מהחזית ואליה ולנו היתה כמובן עדיפות משנית. באחת התחנות בדרך נודע לנו מפי חיילים ותושבים כי המלחמה עם גרמניה נסתיימה, הרוסים כבשו את ברלין והגרמנים חתמו על כניעה. הדבר שימח את לבנו, אך יחד עם זאת היינו מלאים עצב על כל קרובינו וידידינו שלא זכו להגיע לרגע הזה של מפלת הרוצחים הגרמניים.

המשכנו להתקדם ולאחר ביקורת גבול שטחית חצתה הרכבת את גבול פולין-רוסיה על יד העיר פשמישל והמשכנו לנסוע ולהתקדם על אדמת פולין. פה קיבלונו נציגי הצלב האדום וועדת הרֵיפטריאציה הפולנית, חלקו לנו דברי מזון ואיזה שהוא סיוע כספי זעום ולבסוף הגענו לתחנתנו הסופית - העיר ביטום בשלזיה. עיר די הרוסה, שתושביה היו גרמנים. חלק גדול מהתושבים נטשוה בעת שהועברה לשליטת הפולנים, וכך ניתן לנו מקום לגור בו.

ביקור בגרמניה המובסת

בין היהודים פשטה שמועה כי ניתן לרכוש מהגרמנים כל מיני בגדים משומשים במצב טוב במחיר כספי מוזל. ובכן, כדרכנו בימים ההם יצאנו לעסוק במסחר. היינו רוכשים בגדים שונים בשוק המציאות בביטום, ובהיותנו לבושים בבגדי הצבא האדום היינו עולים כטרמפיסטים על רכבות לקרקוב. פה היינו מוכרים סחורותינו בשוק ומרויחים כספים. בקרקוב היינו מתאכסנים אצל קבוצת יהודים בבית אחד ברחוב סטרדום. המשכנו בפעילות מסחרית זו, אך זו היתה רק התעסקות מעבר להבטחת קיום ביניים ותוך כדי כך התחלתי לדאוג לעתיד אחותי ועתידי.

שמעתי מפי אחד הפקידים הבכירים בוועדה היהודית בקרקוב שיש אפשרות שאחותי תהיה במוסד ילדים בזקופנה, שם תקבל חינוך, ביגוד וקיום נאות. שמחתי מאד ונסעתי לביטום. לקחתי אתי את אחותי. אליה הצטרפו מספר בנות יתומות ממשפחת חייט ובנות אחרות והבאתי אותן לזקופנה. פה ראיתי מוסד נהדר בהנהלתה של הלנה קיכלר. אחותי נקלטה פה מהר והרגישה מצויין, אני, לבוש בגדי הצבא האדום, הייתי מבקר אותה מדי פעם.

פעם התארגנו קבוצת חברים והחלטנו לנסוע לגרמניה הכבושה לשם מסחר. נפוצה שמועה שניתן לרכוש שם דברים יקרי ערך תמורת שומן חזיר. רכשנו כמות שומן חזיר ויצאנו ברכבת ללודז' - פה פגשתי את בן דודי משה פרישקולניק וחברים שהצטרפו אלינו בדרך לגדנסק שעל יד הים הבלטי. בהיותנו בלבוש הצבא האדום הסתובבנו חפשיים בגדנסק שהיתה כבר הרוסה והצלחנו להצטייד במלאי בגדים יקרים תמורת שומן חזיר שהיה בידינו. לאחר הרפתקאה זו, שבה זכינו לראות את מצב הגרמנים בהיותם מושפלים ומסכנים, שאבנו קצת נקם וחזרנו לקרקוב. מכרנו את הסחורה והמשכנו בסיבובי המסחר הרגילים: קרקוב-קטוביץ-ביטום.

גלי אנטישמיות בפולין שלאחר המלחמה

בינתיים גברה האנטישמיות בפולין והיתה קיימת סכנה לילדים היהודיים בזקופנה. לכן העבירו אותם לקרקוב. אחותי הוכנסה לקבוצת נוער - איחוד הנוער הציוני - במטרה להכינם לעליה ארצה.

פעם תפשוני הרוסים - נ.ק.וו.ד. - כשבידי סכומי כסף ניכרים ובגדים שרכשנו בקטוביץ-ביטום. הם אסרו אותי ואת חברי והחזיקוני במעצר ימים מספר. לאחר חקירות ואיומים החרימו לנו חלק ניכר מהכסף והבגדים ואיימו לשלוח אותנו לסיביר באם נוסיף להסתובב על גבי הרכבות. ראינו שהגיע סוף פסוק לפעילותנו המסחרית. החלטתי להצטרף לקיבוץ של אחותי עם חברי מיכאל פטשניק.

מתח האנטישמיות עלה, ובאחד הערבים היו שמועות כי הנה הולך לפרוץ פוגרום ביהודי קרקוב המעטים - פליטי החרב הגרמנית. מספר בחורים הציבו משמרות על יד ריכוזים יהודיים בעיר והתארגנו להגנה עצמית. אני וחברי בלבוש הצבא האדום חשבנו שנוכל לתרום להגנה בשעת הצורך. בשמענו למחרת כי פרץ אמנם הפוגרום, יצאנו לרחובות והסתובבנו לראות שמא נוכל להגן על יהודים מותקפים. ואכן, נתקלנו במקרים בודדים של נסיון להתנפל על יהודי עובר אורח ובהתער-בותנו בשפה הרוסית ובאיום שנביא מיד את הקומנדטורה הרוסית, הצלחנו להבריח את הפורעים.

ההצטרפות לקבוצת נוער ציוני "למטרה"

התקבלנו בקיבוץ בזרועות פתוחות. המדריכה, ינקה, ראיינה אותי ובשמעה שלמדתי בבית ספר "תרבות" לפני המלחמה החלה לדבר אלי עברית. אני אמנם הבנתי כל מלה, אך לא הייתי מסוגל לדבר, ואז בראותה שאני נבוך, הסבירה לי ינקה שעלי להיזכר והיא בטוחה שתוך כמה ימי קריאה, שמיעה ועיון אצליח לדבר היטב. וכך באמת היה. כעבור שבוע ימים הייתי אחד הבודדים שדיבר עברית שוטפת והייתי מסוגל ללמד אחרים מתחילים.

החבורה בקיבוץ היתה נחמדה ביותר, כולנו היינו יתומים ויתומות באותו גיל בערך. המדריכה, ינקה, על אף היותה קצת נוקשה, השתדלה לחנכנו ולהשלים את כל אשר חסר לנו גם מבחינת נימוסים ראשוניים - וחסרו לנו הרבה מאד ידיעות אלמנטריות, הן בנימוסים והן בהשכלה כללית. שרתנו את עצמנו בתחום משק בית, בישול, כביסה ושרותים. קיבלנו סיוע מהוועד היהודי ומהמפלגה, חלק מהחברים הבוגרים עבדו אצל יהודים והרויחו למען כולם. האוירה היתה טובה מאד.

קבוצה אחת של בוגרים שסיימו לפנינו ההכשרה עזבה כבר את קרקוב בדרכה לארץ ישראל, ואנו היינו בתור. לכן הכשרנו את עצמנו לקראת הבאות. הכנת ביגוד מתאים, תרמילים, לימוד עברית, ציונות וידע כללי. הייתי פעיל בהקניית השפה העברית לבני גילי המתחילים והיה שיתוף פעולה נהדר בין כולם. נקלטנו טוב,ובמיוחד אחותי, שהיתה אהודה על כולם. וכך הגיע תורנו לעלות.

תחילת הדרך להעפלה ארצה

לאחר מסע ברכבת, הגענו לנקודת גבול פולניה-צ'כוסלובקיה, פה חצינו את הגבול בתור יוונים החוזרים ממחנות בגרמניה, אבל זה היה רק למראית עין, אולי כלפי השוטרים הזוטרים, כי המפקדים ידעו מי אנחנו. בצ'כוסלובקיה שהינו בפראג. ביקרנו בעיר, ראינו את כל עתיקות היהודים. זכינו גם לביקור בבית מרחץ מודרני - שם כיבסו וייבשו בגדינו בזמן שהתרחצנו והדבר היה טוב מאד וחיוני עבורנו. זה הזכיר לי את טעם גן העדן של זכיה באמבטיה חמה בבית מרחץ בקרקוב, זמן קצר אחרי הגיעי לשם. היתה זו למעשה האמבטיה הראשונה שלי מאז שעשיתי דבר דומה בביתי, לפני החורבן הגדול.

אחרי שהיה במחנה מעבר בפראג, חצינו את הגבול במסגרת עליה ב' ועברנו בר-כבת לליפהיים בגרמניה המערבית. שם קלטו אותנו אנשי הסוכנות, הבריגדה ונציגי אונרא וג'וינט. זכינו למזון קצת יותר משובח וכן לביקור סדיר בבית ספר.

הכשרה חקלאית בגרמניה

אחרי תקופה קצרה עברנו במסגרת קבוצתית לרייטהופן על יד ארדינגג. היתה זו חוה חקלאית של איש ס.ס. גרמני, ואנו התאכסנו שם לשם הכשרה. בנו של גרמני זה - שטנגר - וצוות עובדיו היו אתנו בחווה. הם שימשו לנו מדריכים חקלאיים מצויינים ולימדו אותנו את דרכי ביצוע של כל שלב ושלב מהעבודות המתבצעות בחווה. העבודה בחווה כללה עיבוד שדות של ירקות, פירות, עבודה ברפת גדולה, הפעלת ציוד ממונע וכן עבודה בלולים ובדיר חזירים. שטנגר הצעיר הקפיד על העבודה והוא עצמו בראש ובראשונה, וגם יתר עובדיו הבכירים,הדרי-כונו והשגיחו עלינו שאכן תתבצע עבודה בצורה מושלמת ומסודרת. הוא אישית טרח בכל הזדמנות להעביר לנו כל מיני עבודות ביסודיות האופיינית לגרמנים.

בסך הכל ניתן להגיד שקיבלנו את ההכשרה הזאת ברצינות רבה ולמדנו רבות. חושבני שהדבר חינך אותנו לאהוב את העבודה ולעשותה בצורה ראויה לשמה. למדנו לנהל דברים בצורה משקית, למנוע בזבוז ולהעריך סדר ונקיון.

אחותי פזלה כתוצאה ממחלת ילדות ולאחר שעברה מספר בדיקות, הוחלט לנתחה. היא עברה ניתוח עיניים באוגסבורג, שם שכבה מספר שבועות והרגישה עצמה בודדה, ובמיוחד, כיוון שעיניה היו קשורות לאחר הניתוח. השתדלתי לבקרה לעיתים קרובות ביחד עם חברינו לקבוצה. כעבור כחודש חזרה בריאה לקבוצה והיא היתה מעודדת בהסתכלה בראי ובראותה כי עיניה היו כשל יתר הבנות.

כעבור תקופה של תשעה חדשים בקירוב, לאחר שספגנו חינוך חקלאי יסודי ולמדנו לאהוב את העבודה ובנוסף לזה גם למדנו נושאים כלליים, עברית וציונות - הרגשנו עצמנו מוכשרים לעלות ארצה. חושבני שלחינוך הטוב שלנו תרם את חלקו הגדול מדריכנו אולק, אשר החליף את ינקה. הרוב קיבל את מרותו של אולק ברצון והושפע ממנו לטובה.

ה ה ע פ ל ה

לאחר תקופה של הכנת תרמילים ובגדים יצאנו לדרך ארצה. הגענו ברכבת עד לייפהיים ומפה - לאולם. באולם התרכזה שיירה של עולים בלתי ליגליים, בעיקר נוער, בחסות של שליחי ההעפלה. הם היו לבושים במדי צבא ארה"ב ואונר"א, העמיסונו על גבי משאיות צבאיות אמריקאיות שהיו מכוסות ברזנטים, וכך יצאנו לכיוון הגבול הגרמני-איטלקי, במסוה של משלוח מטען צבאי.

ח צ י י ת ה א ל פ י ם ה מ ו ש ל ג י ם - ג נ י ב ת ה ג ב ו ל ל א י ט ל י ה

הורדנו מהמשאיות ותודרכנו שעלינו לחצות את האלפים המושלגים ולעבור את הגבול לאיטליה ברגל. חולקנו לקבוצות מעורבות של בנים ובנות. בראש כל קבוצה עמד איש פעיל מעליה ב׳, שהתמצא והכיר היטב את המעברים באלפים הנוחים לחציה, הן מבחינת ההליכה והן מבחינת האפשרויות להסתנן בלי להתגלות על ידי שומרי הגבול.

כשירדנו מהמשאיות התחיל להחשיך. המטרה היתה לחצות את הגבול במשך הלילה, ועם שחר להיות מעברו השני של הגבול ולעלות לרכבת המובילה למילנו, שם נקבעה לנו נקודת מפגש עם נציגים בתחנת הרכבת. הצעידה והטיפוס בהרים, כשכל אחד עם תרמיל על גבו, לא היתה קלה כלל ועיקר. החלשים בינינו, ובמיוחד הבנות, התקשו מאד ואף מעדו. אך היה סיוע הדדי מלא, הושטו ידיים לעזרה ומהחלשים נלקחו התרמילים, וכך המשכנו באיטיות במשך הלילה עד אשר מצאנו עצמנו עם אור ראשון מעבר לגבול.

החיים באיטליה

בנקודת המפגש התברר לנו כי קבוצה אחת נלכדה על ידי המשטרה והוחזרה, אחרי חקירה קצרה. כמובן שהחבר׳ה לא התיאשו ולמחרת בלילה חצו את הגבול בנקודה אחרת והפעם בהצלחה. כעבור יומיים נפגשנו שוב כולנו במילנו בסקולה-קדורנה, שם הוקצה לנו מרתף למגורים וללימודים. שהינו פה תקופה של מספר שבועות, את מזוננו היינו מקבלים מהמטבח המשותף של הג׳וינט, את זמננו החפשי היינו מבלים בקבוצה ולמדנו עברית, שמענו הרצאות, ערכנו סיורים בעיר, ביקורים בגן חיות ובאופרה. אני שימשתי כמורה לעברית למתחילים וגם למדתי אנגלית בעזרתה של אחת מבנות הקבוצה.

בהמשך עברנו לגור בוילה מפוארת על יד רומא. שם שהינו כמה שבועות בתנאים הרבה יותר טובים הן מבחינת הדיור והן מבחינת האוכל. המשכנו בעיסוקינו הר-גילים וכעבור מספר שבועות - בערך חדשיים - הועברנו לבארי, שהיה מין מחנה של מעפילים על שפת הים. כלפי האיטלקים המקומיים נחשב כבית משוגעים ליוצאי מחנות הסגר גרמניים. תחת השלט הזה לא הופרענו בהכנות דלעלת בלילות על אניות מעפילים בעזרת סירות גומי.

ההפלגה בדרך ארצה

אנחנו, הבחורים, עזרנו לשליחים להעמיס בלילות את האנשים על גבי סירות גומי כשהאנשים מוכנסים עד מותניהם במים ונאחזים בחבל מתוח, ומשם לאניה שעגנה במרחק ניכר מהחוף. כעבור ימים מספר הגיע תורנו ועלינו על אנית המע-פילים "מולדת".

העליה והגרוש לקפריסין

לאחר תלאות והתנגדות בכח לאנגלים, הגענו לחיפה. שם הורידונו בכח והעבי-רונו לאנית הגליה לקפריסין. בקפריסין שהינו בתשעה חדשים במחנה סגור ושמור. שם פיתחנו פעילויות, לימודים, התעמלות ואימונים של הגנה עצמית, ספורט וכדומה.

העליה ארצה

בדצמבר 1947 עלינו ארצה בעליית נוער במסגרת ההקצבה החדשית של האנגלים.
שהינו מספר ימים בעתלית, מחנה הסגר בשמירת חיילי הלגיון הערבי.

בארץ החלו המהומות ואנו הועברנו לקיבוץ תל יצחק. פה עבדנו חצי יום בכל מיני ענפי חקלאות ומשק, וחצי יום השלמנו לימודינו היסודיים. בלילות יצאנו לשמירה על המשק ואף שמרנו בעמדות באיזור תל מונד, בגבול המשולש הערבי

במסגרת ה"הגנה" עברנו בסתר אימונים בשימוש בנשק, הטלת רימונים, מארבי לילה ומורס. אחד מבחורינו בשם מרדכי קם ז"ל - נפל בשמשו קשר של עמדות המגינים באיזור תל מונד והוא נקבר בבית הקברות על הגבעה של תל יצחק.

מלחמת השחרור התנהלה בכל עוזה. התגייסתי לצה"ל באוגוסט 1948. אחותי נסעה לירושלים והשתתפה בקורס למטפלות בויצ'ו. היא גרה בבית ויצ'ו בירושלים ואני הייתי מבקרה לעיתים קרובות.

בשנת 1950 נישאה אחותי שרה (סוסל) והקימה משפחה, שם משפחתה כיום קפלן והיא גרה בראשון לציון.

בשנת 1951 נשאתי לאשה את הלינה (בת שלמה ורחל רייכמן), ילידת העיר סמינוביץ על יד קטוביץ שבפולין. וכך הקמתי משפחה וגר ברמת-גן. אשתי הלינה ז"ל, אף היא ניצולת השואה, העפילה ארצה ביחד אתי במסגרת תנועת הנוער הציוני.

בכ"ט ניסן תשל"ו (29.4.76) התאכזר לנו הגורל, נקטפה מאתנו לפתע אשתי, והיא רק בת מ"ו שנים.

יהא זכרה ברוך! זכרה לא ימוש מלבנו לעד!

הלינה פרי (מבית רייכמן) ז"ל

ישעיהו פרי

הנוקמים מבין ניצולי סטפן

מיד עם שחרור סטפן וסביבתה על ידי הצבא האדום, בתחילת שנת 1944, נתקבצו יחד ניצולי העיירה, שהיו נערים בגיל ארבע עשרה - עשרים ואחת, ובאו לסטפן. המפגש עם החורבן היה מזעזע ביותר. בסימטאות היהודים לשעבר - הכל שומם ודומם.

העובדה שפגשת מכרים ושכנים אוקראינים מבני העיירה, נערים ונערות בגילך, וכן זקנים בגיל הוריך וקרוביך, פגעה ביתר שאת והכאיבה עד מאד. היתכן; היתכן? - שאלה מתהלכים חיים,ואילו שארי בשרינו הושמדו ונכחדו כאילו לא היו. הכאב היה גדול כשראינו את הגויים שמסביבנו מנהלים חיים נורמליים ורובם משתמשים בריהוט שנשדד מהיהודים ובביגוד שלהם. חלק ניכר מהם דר בבתי יהודים, כאילו רכושם הוא מימים ימימה.

הדבר לא נתן מנוחה לא ביום ולא בלילה. חלומות זוועה היו התוצאה של הפגישה עם המציאות המרה. אנו, הנערים, התרכזנו במספר בתי יהודים עזובים וניהלנו חיי קומונה. חלק מאתנו ניסה להשיב לעצמו חפצים שנמסרו לגויים בתקופת הש-לטון הגרמני, אך רק מעטים הצליחו במשימתם וגם זה בהתערבות המשטרה החש-אית הסובייטית, שבכל מקרה קבלה את חלקה היא.

בין הנערים הבוגרים יותר היו שהתנדבו למשטרה המקומית המיוחדת כדי להילחם בלאומנים האוקראינים ולחפש אחר משתפי פעולה אוקראינים. ולא חסרו צוררים כאלה. יזכרו אלה מבין אותם הבחורים שאמרו בלבם לנקום ונפלו קרבן בניהול מלחמה זו. שמואל קורז׳ק חייט ז"ל - בחור חסון שנשאר יחידי מכל משפחתו, נרתם למשימה זו. בהתמדה וללא לאות יצא למשימות מסוכנות לחפש את הלאו-מנים האוקראינים ביערות סטפן ולכידתם. כמוהו פעלו הבחורים: מוורבצה - חיים ואברהם וואקס ז"ל. שלשת הבחורים הנ"ל נפלו מות גיבורים על משמרתם ברצונם לנקום את דמו הטהור של עמם שנשפך כמים.

בחור אמיץ בשם שמעון בונגרט, שניצל בהתחבאו ביערות, התגייס אף הוא לפעולות הלחימה נגד האוקראינים הלאומניים ומשתפי הפעולה עם הנאצים. באחד המבצעים חזר עטור נצחון עת הצליח ללכוד ולהמית את אחד הצוררים הגדולים בשם דרץ׳. לאחר מכן התגייס, יחד עם ניצולים אחרים בגילו, ויצאו להלחם בנאצים במסגרת הצבא האדום. עקבותיו של שמעון לא נודעו עד היום ואין יודע מה עלה בגורלו.

אחת הבנות בשם סוניה וושצ'ינה, מקורוסט, כפר סמוך ליד סטפן, היתה פעילה מאד ושיתפה פעולה עם המשטרה החשאית לגילוי פושעי המלחמה והעמדתם לדין. היא לא חסכה שום מאמץ. לא פעם הצטרפה ללוכדי הפושעים, בהיותה מצויידת בנשק חם, יצאה לחיפושים בשכונות נידחות ובחוטורים. היא עודדה אותנו, הנערים, לספר למשטרה את כל הידוע לנו על פעילות אותם האוקראינים, תאורם ותעלוליהם. היא אף סייעה בהחזרת רכוש שהיה בידי האזקראינים ושסרבו להחזירו.

י. פרי

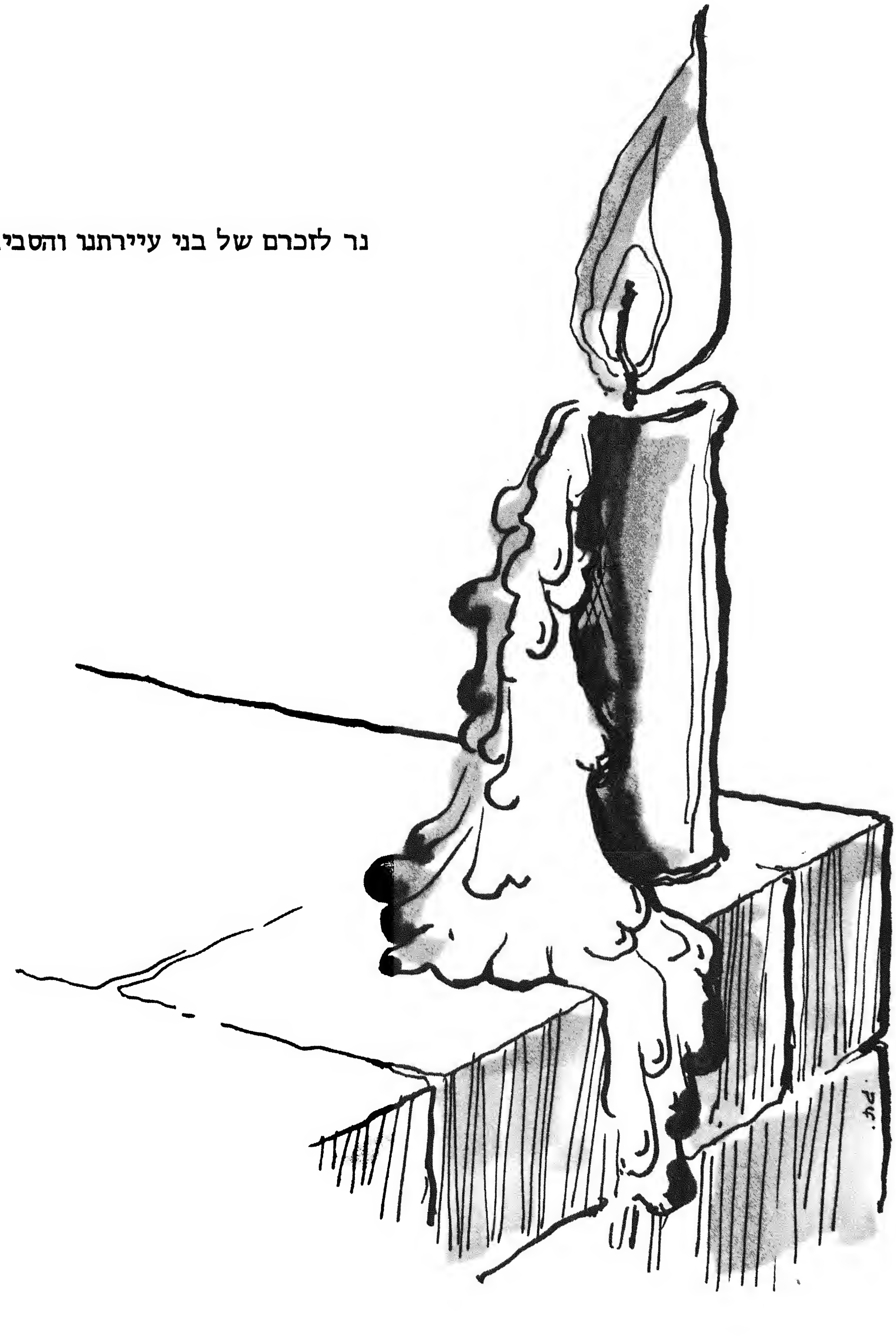
מפגש בסטפן עם יהודי העיירה ששירתו בצבא האדום

בהיותי בסטפן נודע לי מפי אותם האוקראינים, כי דרך העיירה חלפו מספר בני סטפן, יהודים, בשרות הצבא האדום, כשפניהם לחזית לכיוון מערב. הוזכרו השמות: הבן של איציק מאיר קוגוט, גרשון ז"ל ובנו של יושטיין - פונקה ז"ל. כל אלה באו לעיירה בקבלם חופש לימים ספורים כדי לשאול ולדעת על גורל בני משפחותיהם. הגויים סיפרו להם בנוסח שלהם על כוס התרעלה שהיתה מנת חלקם של יהודי העיירה ועל סופם המר.

מפי אותם האוקראינים ששוחחו עם הבחורים נודע כי הבחורים נעצבו עד מאד והבעת פניהם העידה כי אמרו אומר לנקום באויב הנאצי. כעבור תקופה קצרה ביותר נתקבלה במועצת העיירה הודעה מהצבא האדום, כי גרשון קוגוט נפל בחזית קובל וקיבל את אות ההצטיינות הגבוה ביותר של ברית המועצות - "גיבור ברית המועצות". כן נודע על נפילתו ההרואית של פונקה יושטיין, שאף הוא נפל לא הרחק מסטפן במלחמתו באויב הנאצי.

נראה שגם בני סטפן אחרים אשר שרתו בצבא האדום, לחמו בנאצים ולא חזרו משדות הקרב, נהגו כשני חבריהם הנ"ל וחרפו נפשם לנקום באויב האכזרי. אלה שמותיהם: אהרון יכניוק ז"ל, בן רבי יעקב יכניוק מהכפר קורוסט. הערשעל פרישקולניק ז"ל, בן רבי יעקב פרישקולניק החזן מסטפן. שמעון בונגרט ז"ל. ורבים אחרים שעקבותיהם לא נודעו.

נר לזכרם של בני עיירתנו והסביבה

נר לזכרם של בני עיירתנו והסביבה, שעלו והעפילו ארצה, חיו בה והלכו לעולמם.

יהא זכרם ברוך לעולמי עד!

המערכת

1. גיטל ביז'ונסקי (מבית גלפרין) ז"ל, עלתה ארצה אחרי השואה - נפטרה בל' אב תשי"ט, ספטמבר 1959.

2. ציפה קולודני ז"ל, עלתה ארצה אחרי השואה.

3. רייזל קושניר ז"ל, עלתה ארצה בשנת 1935.

4. יאנקעל גוטמן ז"ל, העפיל ארצה עם פרוץ מלחמת פולין-גרמניה בשנת 1939.

5. נונייה הוכמן הי"ד ז"ל, בנו של רבי הרשל השוחט, העפיל ארצה עם פרוץ מלחמת פולין-גרמניה בשנת 1939. שרת בבריגדה העברית, נלחם נגד הגרמנים הנאצים על אדמת איטליה ושם נפל על משמרתו.

6. רחל ג'קובס (מבית וולדמן) ז"ל, עלתה ארצה בשנת 1936.

7. גוניק יצחק ז"ל, בנו של רבי בן-ציון המלמד, עלה ארצה בשנת 1934, נפטר - יח' כסלו תשכ"ח - 1968.

8. תנחום בבצ'וק ואשתו ז"ל מיבלינקע שעל יד סטפן. עלו ארצה אחרי השואה.

9. תנחום שיינבויים ז"ל, עלה ארצה בשנת 1935, נפטר בשנת 1936.

10. ברטה קרוקובר ז"ל, עלתה ארצה בשנת 1934, היתה חברת קיבוץ נגבה, נפטרה בשנת 1935.

11. יצחקווייסמן ז"ל, עלה ארצה אחרי השואה, נפטר באוקטובר 1972

12. יחיאל (חילקע) בסטוס ז"ל, עלה ארצה אחרי השואה, נפטר ביולי 1973.

13. משה בבצ׳וק ז"ל מיאבלינקע שעל יד סטפן, עלה ארצה בשנות ה-30.

14. משה אברהם זילברמן ז"ל, עלה ארצה בשנות ה-30.

15. עדינה (איידל) פרלמוטר (מבית בבצ׳וק) ז"ל, עלתה ארצה אחרי השואה, נפטרה בשנת 1972.

16. ישעיהו בן יעקב פרישקולניק ז"ל, עלה ארצה בשנת 1930, נפטר בשנת 1935.

17. חסייה גורינשטיין ז"ל, בתו של הדיין רבי פנחס גורינשטיין זצ"ל, עלתה ארצה מקנדה אחרי השואה ונפטרה בנתניה בשנת 1974.

דבורה ווייסמן

לדמותו של יצחק ווייסמן ז"ל

יצחק היה אחד הבחורים אשר בתקופת בחרותו בסטפן פעל והפעיל את הנוער הציוני בעיירה.

בתחילה היה חבר השומר הצעיר ובהמשך עבר לשורות בית"ר והפך מן הבולטים שבמפקדי בית"ר בעיירה.

יצחק היה פעיל, ביחד עם חבריו, להחדרת השפה העברית והתודעה הציונית בלב הנוער בעיירה.

יצחק גדל בתוך משפחה מיוחדת במינה, אנשי עמל מסורים אחד לרעהו. המיוחד במשפחה זו, שמספר דודים ודודות עם בני משפחותיהם חיו בצוותא באותו בית ועמלו על מנת להכניס רווחיהם לקופה משותפת, ולהבטיח קיום, בכבוד של כל בני הבית - וכל זה בשלווה ובאחדות ללא ריב ומדנים.

פעילותו הציונית הנמרצת נפסקה עם כניסת הסובייטים לעיירה בשנת 1939. עם פרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה, בשנת 1941, גוייס יצחק לצבא האדום ונשלח לעמקי רוסיה. ברוסיה נשא לאשה את דבורה, בת דודתו של ד"ר גורין, רופא השיניים הידוע מסטפן. גם בהיותו בעמקי רוסיה, בתנאי חיים קשים, עשה יצחק כמיטב יכולתו לסייע למכריו ולבני עיירתו אותם פגש ברוסיה. זכור המקרה עת נפטר בן עיירתנו חיים סלבוצקי ז"ל, ויצחק מכר את זוג נעליו במגמה להביא את חיים לקבר ישראל.

בתום המלחמה היה רק טבעי שיצחק עם אשתו יעלו ארצה. אכן עלו ארצה בשנת 1949. לאחר חבלי קליטה וקשיים כלכליים בתחילה, הצליח להתקבל לעבודה בועד הפועל של ההסתדרות. פה התבלט בכשרונו ומסירותו לעבודה והיה אהוד ומקובל מאד על חבריו לעבודה.

יצחק ורעייתו דבורה גדלו וחנכו את הבן ישעיהו ז"ל. ישעיהו היה בוגר הטכניון בהנדסת בנין. הוא נפל על הגנת המולדת על יד התעלה, במלחמת ההתשה בשנת תש"ל.

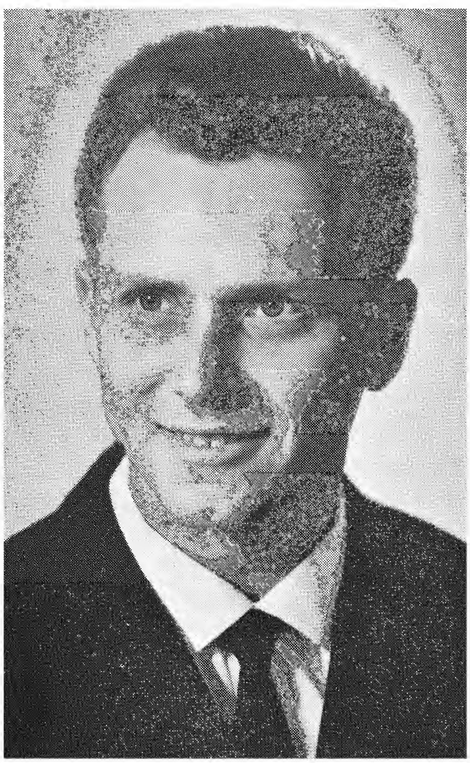
הבת, תיבדל לחיים ארוכים, עורכת דין במקצועה, הקימה משפחה.

נפילת הבן המוכשר והאהוב פגעה קשות ביצחק ולאחר מחלה נפטר מצער ויגון כבד.

יצחק היה מבין אלה שעודדו ותמכו ברעיון הוצאת ספר סטפן. הוא תיאר ברוב כשרון מספר דמויות של יהודי העיירה ותרם את תרומתו הנכבדה לספר זה.

יצחק ווייסמן ז"ל

ישעיהו (שי) ווייסמן הי"ד

אחרית דבר

ישעיהו פרי

ריכוז וליקוט החומר לספר סטפן

ביראת כבוד ובחובה גם יחד נשאתי בעול ליקוט החומר, רישום עדויות וזכרונות מפי בני עיירתי, איסוף תמונות והעלאת זכרונות השמורים בלבי ושזעקו להיכתב למעננו ולמען דורות יבואו.

רוב הזמן שהושקע על ידי למטרה קדושה זו, הוקדש מזמני הפנוי שלאחר שעות העבודה. וכך כולי הודיה על שזכיתי להגיע למטרה הנכספת ולהיות שותף פעיל להקמת גלעד בדפי-מגילה זו לעיירתי סטפן שחרבה, ועל כל שהיה בה ואיננו עוד.

בעשותי מלאכה קדושה זו הייתי ודאי לטורח על משפחתי וגזלתי לא מעט זמן מאשתי המנוחה הלינה ז"ל ומילדי, שיבדלו לחיים ארוכים.

מה דואב הלב שלא זכתה רעייתי לראות את ספר סטפן, בהיותה שותף פעיל לצידי בעצה ואף בעשייה,ובעיקר באורך רוחה והבנתה שגילתה להתעסקותי הרבה והמ-מושכת בנושא הספר.

יהא נא חלקי הפעיל בהוצאת הספר נר נשמה לקהילת סטפן הקדושה, לכל בני משפחתי הענפה שנרצחו, ולזכרה של רעייתי הלינה פרי (מבית רייכמן) ז"ל.

יצחק גנוז

עם עריכת ספר סטפן

עם עריכת החומר ששרידי העיירה סטפן כתבו וליקטו לספר, התודענו לעיירה עצמה, לתולדותיה, אנשיה ונופה. ונדמה, כי בסטפן נולדנו, ברחובותיה התהלכנו, בבתי כנסיותיה התפללנו, בנהר ההורין רחצנו את בשרנו וביערותיה חיפשנו מיסתור ומגן מפני קלגסי הגויים שקמו עלינו להשמידנו.

ספר זה, שהוא חוליה אחת במפעל רב ההיקף של ספרי הזכרון שהופיעו ועוד יופיעו, ואשר נועדו לשמש מצבות לקהילות ישראל שהושמדו, ולחיים היהודיים התוססים שפעמו בהן, הרי הוא תורם תרומתו בתאור החיים של העיירה בטרם שואה, ובתאור התקופה הטרגית של השואה עצמה. מצבה של רגשות אהבה וכיסופים שתוכן רצוף אש דמעה.

שארית הפליטה של סטפן שיחזרו בכתב את כל בתי האב של העיירה לפי מקומות מגוריהם וזה לאחר שלושים שנה מחורבנה. עדות ניצחת כי העיירה ותושביה עדיין חיים בלבם, וזכרם של אלה שחייהם נותקו על ידי חיית הטרף הנאצית ועוזריה, לא הועם בנפשם ובחייהם של הנותרים. חוקי הזמן והמרחק לא הטביעו את חותם השיכחה.

קטעי עדויות על רסיסי חיים, הווי, מאבק לחיים בין מיצרי אבדון ושכול, בגטו, ביער ליד בורות ההריגה, הרי הם כמעיין של חומר בלתי נדלה להסטוריון, לחוקר, לסופר אמן בעל לב מבין, עין בוחנת וברוך כשרון ששומה עליו להקים יצירות בעלות משקל ומשמעות לדורות.

פרקי סיפורו של ישעיהו פרי על נדודיו ומחבואו עם אמו ביער, על אחותו שנשארה בכפר בין גויים, תאור מחנה עובדי הכפייה והשמדתם מפיו של יונה רסיס, קטעי עדויות של יצחק וואקס, אהרון גרוסמן, בתיה שיינבוים ואברהם טכור - הרי הם אבני זכרון שעלינו להעבירן מאב לבנו, ולצררן בצרור זכרונות הנצח של האומה.

משפחה יהודית אחת ויחידה, משפחת יענקל דער קוסמיצוֹבר, בין כמאה משפחות של אוקראינים שונאי ישראל בכפר קטן, נידח ועני על אם הדרך בין סטפן לקוסטופול, והיא המשפחה שומרת על דמותה וצביונה היהודי. נעביר נא דמותה בפני ילדינו.

יוצאי סטפן הביעו בספר, בצורה שקולה וזהירה את הרהוריהם ותפיסתם של דמותו של יושב ראש היודנראט בגטו - דמות השנויה במחלוקת, המהוה ענין לחקר הסטורי ופסיכולוגי מעמיק בגין תפקידו וגורלו בטרגדיה היהודית האיומה מכל.

לא הכל שנכתב ניתן היה לכלול בספר והריני מתנצל בפני מחבריהם. אי אלה דברים הנראים לנו כמשניים בחשיבותם על רקע חיי העיירה השוטפים שבין שתי מלחמות העולם. קטעי חיים ואפיזודות אלו מצאו ועוד ימצאו את ביטויים בספרות ישראל שנכתבה ועוד תכתב על חיי העיירה באותה עת.

בקרב פרקי הציון לעוצם שברנו ולעוצם רשעות מרצחינו ומשנאינו יעלה ויבוא גם זה הזכרון בספר, גל עד לקהילת סטפן המעטירה.

באור מילים ומושגים המופיעים בספר

1. אודפוסט - יריד גדול מהרגיל - בעקבות נהירת המוני נוצרים כעולי רגל לכנסיות בעיירה.

2. אוטליצ׳ניק - תלמיד מצטיין.

3. אוליארנייה - בית הבד.

4. אונוצעס - מטליות בד פשתן לעטיפת הרגליים טרם נעילתם (במקום גרביים).

5. בודקה - מבנה מגורים ביער, עשוי מענפי עצים מכוסה בעלים ואדמה, ועל גביה ענפי עצים לשם הסוואה.

6. ברוסניצעס - פירות יער עסיסיים חמצמצים.

7. זה נשה ושה וולנוסץ - סיסמת הפולנים עם תחילת שלטונם העצמאי בשנת 1920, פירושה "בעד עצמאותנו - עצמאותכם", והכוונה - נתאמץ נא כולנו למטרתנו המשותפת.

8. זעמלאנקע - מבנה תת-קרקעי מוסווה היטב ביער. שימש למגורי הנמלטים מפני רדיפות הנאצים וגרוריהם.

9. לוצ׳ינה - שבב עץ בעל תכולה גבוהה של חומר שרף דליק, עץ עטרן, שימש להארת בתי הכפריים שידם לא השיגה להאיר בנרות או עששיות נפט.

10. סוחוי - יבש - רזה מאד, דל בשר.

11. סיניצעס - תותי יער.

12. פאסטעלעס - תחליף לנעליים מייצור עצמי של איכרי הסביבה, קלועים מקליפות עצים.

13. פוחוולנאיה גרמוטה - תעודה לתלמיד מצטיין בבי"ס עממי סובייטי.

14. פעלשער - מרפא מעשי, ללא הסמכה פורמלית כלשהי.

15. קולבסניק - נקניקן.

16. קלויסטער - כנסיה פרובוסלבית או קתולית.

17. קרצ׳ון - שם כפר פולני - סמוך למסילת הרכבת מלינסק-סרני.

18. קוצ׳מה - כובע עגול עשוי פרוות כבשים.

19. קורומיסלו - אסל לנשיאת דליי מים מהנהר או מהבאר.

20. קנצ׳יק - מקל שבקצהו רצועות עור - שימש את הרבי בחדר להענשת תלמידיו.

21. קרבונצ׳יק - שטר כסף מימי הצאר.

22. צירולניק - ספר.

23. רוסל פלייש - מאכל שעועית עם שום ובשר - מקובל ביותר בימי שישי אחה"צ עם חלה טריה לשבת.

24. רפטריאציה - בתום מלחמת העולם השניה במאי 1945 ניתנה אפשרות לאלה שהיו אזרחי פולין עד 1939, להגר מברית המועצות לפולין בגבולותיה של-אחר מלחמת העולם השניה.

25. שול-גאס - רחוב בתי הכנסת - מרכז החיים היהודיים בעיירה.

26. שטייט-אוף - קומו - התעוררו - קריאת הכרז-השמש עם שחר להשכים לעבודת הבורא.

27. לאטקעס - לביבות.

28. לארישקע - כד חרס בעל צורה מיוחדת - שימש ככלי קיבול לחלב ומוצריו.

29. זויערע מילך - חלב מוחמץ - מקביל ללבן בימינו.

30. קישקע - מעי ממולא קמח-גריסים ושומן - מאכל מסורתי בשבתות ביחד עם הצ׳ולנט (החמין).

31. ציבעלעס מיט אייער און שמאלץ - סלט ביצים עם בצל ושומן אוזים או תרנגולות.

32. גריוועך - גלדי שומן אוזים או תרנגולות.

33. זלוטובקה - מהמילה "זלוטי" שם מטבע פולני - זהוב.

34. עצי בעז - עצי נוי בעלי פריחה כחלחלה ריחנית בתחילת האביב - לילך.

35. הוואל - גבעה מלאכותית בסטפן, מעין פארק מוקף גבעות מלאכותיות עם דשאים ועצים - לשעבר מבצר פולני עתיק יומין.

תמונות מש פחתיות

משפחת איידלשטיין

משפחת שאול ויצנודל

משפחת מנדל (טוייקץ') בסטוס

משה אהרון טקס
עלה ארצה בשנת 1934 - נפטר בשנת 1977

יחיאל בסטוס
נפטר בשנת 1973 בחיפה

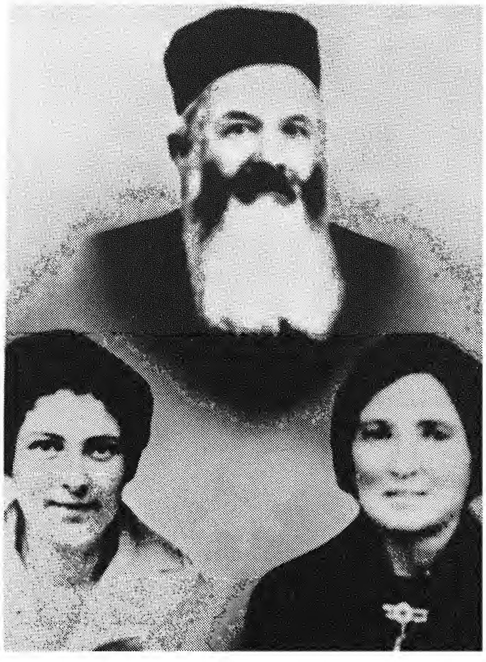
פסל ומוטל בקר

מאיר טכור עם נכדו משה'לה
שיינבוים, הבן של ברוניה ובן-
ציון שיינבוים, יבלח"א

ילדי משה (מיניקל) וושצ׳ינה
יוסלה, מירקה וזיסקינד

יצחק (מירקעס) וושצ׳ינה, אשתו מליה
ובתם סוסל

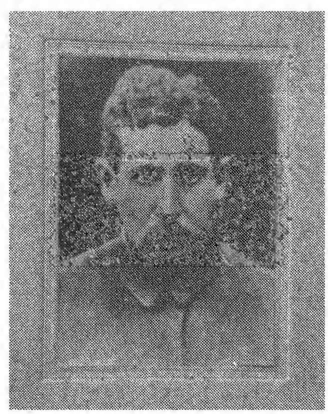
בני משפחתו של בן-ציון ויצנודל ז"ל

אברהם (מיידה) מן, בעלה של סלובה
וסלובה, תבלח"א

בן-ציון, אשתו מלכה,
הבנים יונה ודוד, הבת סלובה מן, תבלח"א

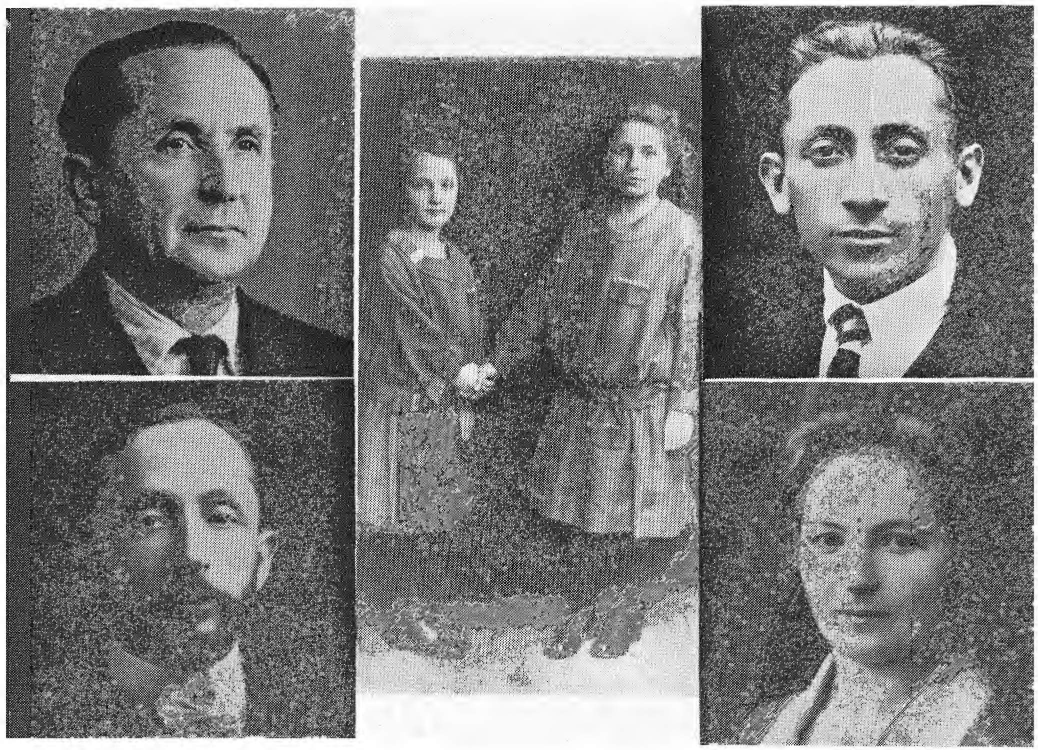

אחיה של סלובה
שנפטר ממחלת הטיפוס בסטפן בשנת
1920

חנה, האם של סלובה
שנפטרה ממחלת הטיפוס בסטפן בשנת
1920

מבני משפחת ווייסמן "המוטעליקעס"

משפחתו של יצחק ווייסמן ("המוטעליקעס"), מרדכי, יצחק, גיטל, מיכלה
וגיטל הבת של סימקה לוין - דודתו של יצחק

משפחת זלישניק: ישראל, אשתו חנה, הסבתא זלטה קוטלר,
ארבעת הילדים של ישראל וחנה

משפחת שיינבויים: יצחק, אבא, רחל, גולדה ויעקב.
יצחק, אבא ויעקב יבלח"א

בני משפחת יכניוק מקורוסט שעל יד סטפן

שלום וושצ׳ינה ובתו

שרה יכניוק

יוסף (יוס׳ל) יכניוק

בלה וושצ׳ינה (מבית יכניוק)
רוזה גנדלר (מבית יכניוק)
וצבי גנדלר, יבלח"א

בני משפחת מגיד

בנקה מגיד

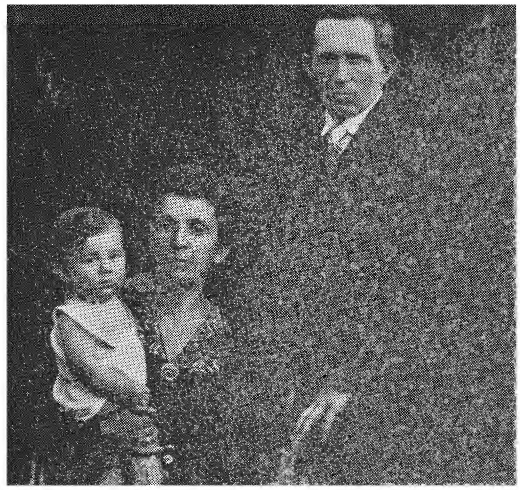

לייבל מגיד

הרשל מגיד

דוצ'יה מגיד

יוס'ל מגיד

בני משפחת מלמוד

יחיאל מלמוד. אשתו רבקה ובנם יהושע

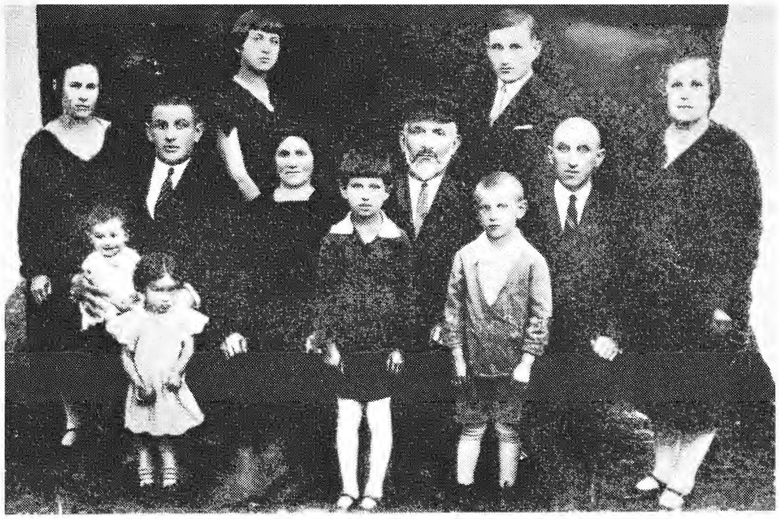
אמא - סבתא מכליה, האחים יעקב, אשר
ודוד. האח יהושע - יבלח"א.

משפחת פטשניק: יעקב, אשתו אודל, הבת סימה, הבן סנדר,
סבא וסבתא וקרובי משפחה. הבן מיכאל(כיום רונן) - יבלח"א.

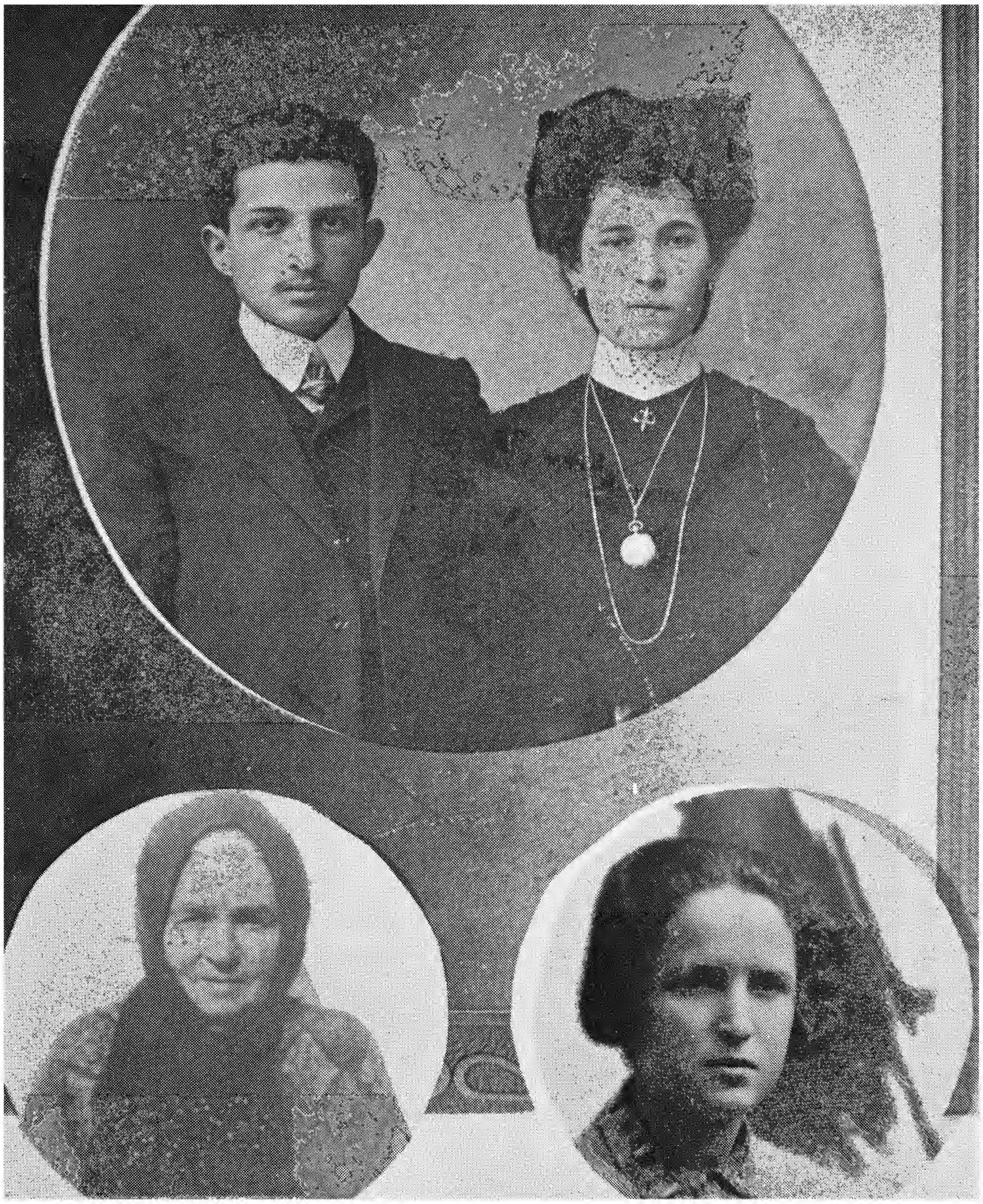
סלובה מן (מבית ויצנודל) תלח"א, אחותה רייצ'ה גורדון
ואחותה רייזל, תלח"א

משפחת לייבל פקהויז

משפחת אברהם בבצ׳וק
הבן בן-ציון - יבלח"א

סבתא רבקה ובנה יוסף
אשתו הראשונה של יוסף, גולדה, נפטרה בשנת 1925
ובתו של יוסף, ברטה, נפטרה בקיבוץ נגבה בשנת 1936

בני משפחת יעקב רודניק מקוסמצ׳וב

סבתא שיינדל, אבי המשפחה יעקב (יענקל), האם פריידל, הבנים לייבוש, ילדו ואשתו, משה, אברהם. הבנות סוניה, פניה ולאה.

פניה ולאה - תבלח"א.

בני משפחתו של מוטל רסיס

אמו של מוטל רסיס - דובה, בתה סוסל
ובעלה גבריאל פלדמן וקרובי משפחה

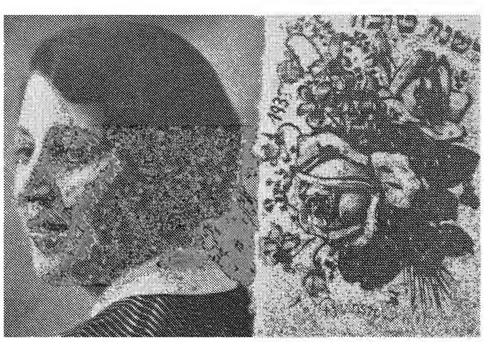
מוטל רסיס, אשתו
אסתר, בתו שיינדל,
בנו אבא'לה וקרובת
משפחה עם ילדתה.

מוטל רסיס, יבלח"א,
חי בארץ.

בני המשפחה של תנחום שיינבוים ז"ל

משפחת שיינבוים: האח הבכור חיים, אשתו שפרה ובנם, אם המשפחה איטה, האחות ברכה (בוזיה), בעלה של ברכה, שמואל אכטנבוים, האח בן-ציון, אשתו ברוניה (מבית טכור), האח שמואל, הדודה נחה בליי והדוד דוד ברם. מהם ניצלו מהשואה: שמואל אכטנבוים, בן-ציון ושמואל שיינבוים, יבלח"א.

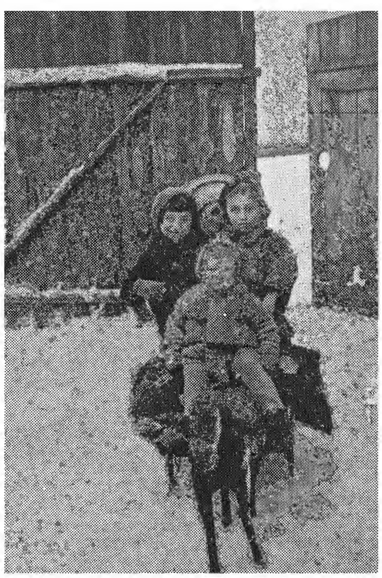

רוזה מופס (מביתניימן)

תמונות ציבוריות כלליות

מראשוני הפעילים בתנועה הציונית בסטפן, האחים: אברהם ויצחק גוז, סלבוצקי ואשתו, משה בבצ׳וק ואשתו לאה (מבית טכור), רחל (הוקה) גוז, רבקה טכור (מבית קויפמן), רייזל קושניר, המורה רב הפעלים בבית ספר "תרבות" בעיירה, משה קויפמן.

בריינדלה בקר ובנות דודתה יהודית וסוניה, בנותיהם של לאה ומשה בבצ׳וק

ישיבה של ראשי הכיתות של דרגא א׳
סטפן - תרצ"ב

קבוצת פעילי השומר הצעיר בסטפן

הסתדרות בית"ר בסטפן דרגא ב׳ שנת תרצ"ג
במרכז - ראש בית"ר, המורה ישעיהו ניימן

מסע לחיק הטבע, מראה הכניסה לעיירה מכוון הגשר.
שלום וושצ׳ינה, אשתו ובתו, אשת רופא השיניים ד"ר גורין
ואהרון וושצ׳ינה - יבלח"א

מפעילי השומר הצעיר בחיק הטבע בסטפן

קבוצת פעילי השומר הצעיר בסטפן

מפעילי השומר הצעיר בעיירה

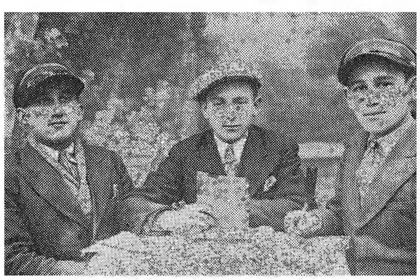
מפעילי התנועה הציונית בסטפן

פיניה רוזנפלד, יצחק צוֹדלר ובנות העיירה

לאה רוזנפלד, חברתה דובה וחברם

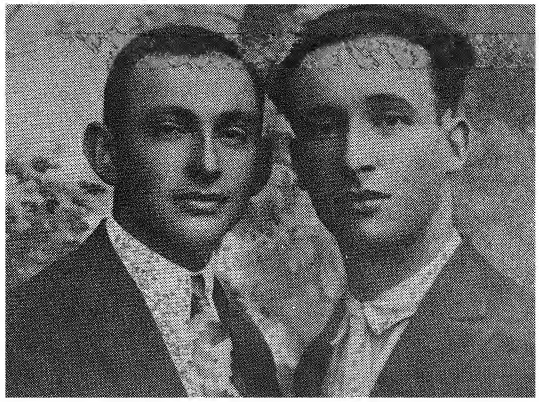
שלמה טרכטר, יצחק צ׳ודלר ופינייה
רוזנפלד - פעילי בית"ר בסטפן

מחנה בית"ר בל"ג בעומר תרצ"ד ביער סטפן

פלוגת בחורות דרגה ב׳ בסטפן, תרצ"ג

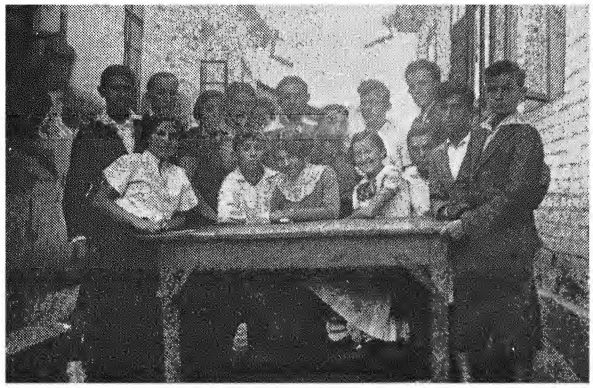
מרדכי רסיס החי בארץ, יבלח"א, וחבר נעוריו מרדכי גוז
הדינמי והמשכיל, בטרם הוכרע ע"י חיית הטרף הנאצית

צביקה גורינשטיין
מפעילי בית"ר בעיירה

מפעילות השומר הצעיר בסטפן
בטרם השואה: קוגוט רוזה, רקס
רוזה, זעלדע גלמן, ארקין רוניה,
הבת של עלענקע הקצב

נוער יהודי על רקע בתים טיפוסיים בסטפן

נוער יהודי - תלמיסי ביה"ס העממי-ממלכתי פולני
עם מוריהם. בין המורים - משה קלט וקמרמן

בלה גלר, רייזל שיינעס, רייזל בבצ׳וק
וסלובה (ויצנודל) מן, תבלח"א

רבקה פלדמן, רבקה גלבורט.

מניה סלבוצקי, בת משפחת פלוטניק, אודל (פרישקולניק) ויצנודל, רוזה (בבצ׳וק) שפריץ וגניה (פרישקולניק) קרמרסקי - תבלח"א

מניה סלבוצקי וסוסל (רסיס) פלדמן

האחיות: אודל, גניה ומרים
פרישקולניק

פניה טכור, שיינדל איידלשטיין
ובתיה (מבית בקר) שיינבויים - תבלח"א

שבע בבצ׳וק, פריידל גורינשטיין
ושיינדל איידלשטיין

סוניה טכור ודבקה פלדמן

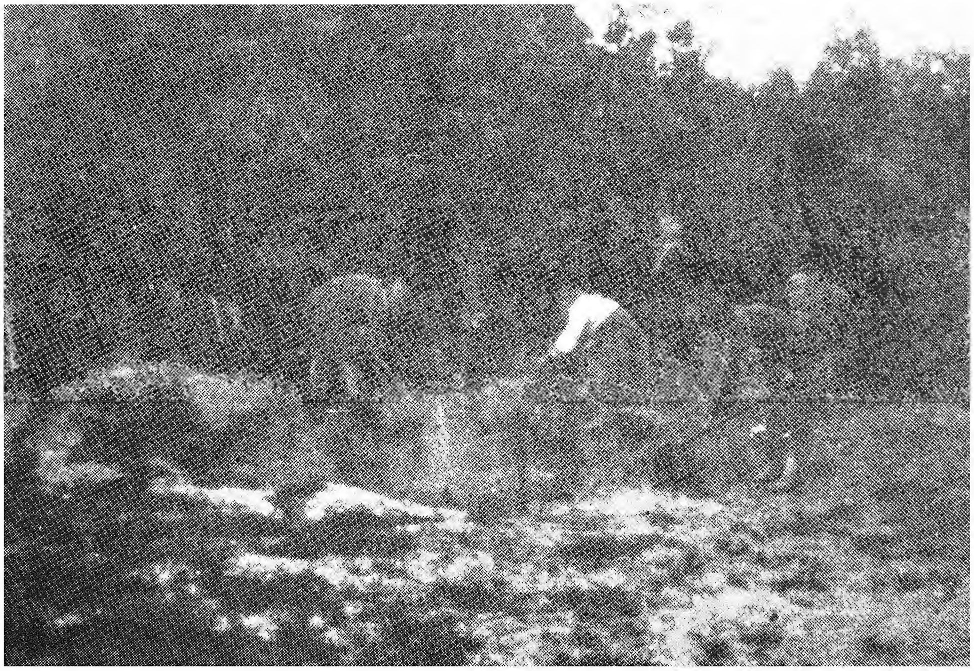
שארית הפליטה - מניצולי סטפן במחנות העקורים בגרמניה
בתום מלחמת העולם השניה

מבנות העיירה שנרצחו ע"י הצורר הנאצי

בתי הפקידים - מחנה עבודות כפייה לגברים מיהודי סטפן
בקוסטופול

על יד קבר האחים של יהודי סטפן ביער קרצ'ובלה סמוך לקוסטופול

תמצית הספר באנגלית

ראה התחלה בעמ׳ 364

The recollections of the survivors were recorded in great detail some 30 years after the destruction of their town. This shows that to this day the memories of the people and homes of their town are still in their hearts and the passing of so much time has not dimmed their memories.

When sometime in the future, historians will write a complete work about the Jewish communities of eastern Europe before and during the Holocaust, this book will provide a valuable source of information.

The stories of Yeshayahu Peri, wherein he writes of hiding in the forests with his mother and sister, and their stories about the survivors such as Yona Rassis, Yitzhak Wachs, Aaron Grossman, Batia Scheinboim, Avraham Tchor who describe their escape from the death trenches and the problems of day-to-day living in the underground. All these experiences form part of the sad history of the Jews that it is incumbent upon all of us to pass from generation to generation, father to son so that we will remember to the end of time. We should also never forget the story of the isolated Jewish family of Yankel of Kosmotchov who lived amongst a hundred hostile Ukranians. Even so he succeeded in guarding his and his family's identity as real Jews.

The book has attempted to describe as objectively as possible the image of leader of the Judenratt, Yosef Wachs. Only history and the passing of time will be the final judges of his activities during this most terrible time of the Jews of Stepan.

I apologise to everyone that all the proferred material does not appear in this book. We tried to include the more important facts but because of lack of space were not able to use material which in our opinion was less important. We trust that this book will serve as a monument to the suffering of all Jews including those of STEPAN.

We feel obliged to mention at this point the late Yitzhak Weissman. He was one of the first to begin recording the stories describing the various family images. He was not able to finish this work. He died of grief at the loss of his son SHAI YESHAYAHU who fell in defense of his country during the War of Attrition. Yitzhak's efforts served as a guide to the continuation of this work.

We would like to emphasise at this point our gratitude for the advice and guidance which contributed greatly to the contents of this book by our friend Yisrael Koifman.

It is quite possible that this book may not have seen the light of day without the concentrated efforts of Yeshayahu Peri (Preshkolnik). Mr. Peri, now living in Israel, was born and raised in STEPAN. At the age of 13 he fled from the Nazis and Ukranians and spent the next 17 months living off the land in the forests – up to the liberation by the Russians. Even at that time, during his travels to camps in Germany and Cyprus and on the way to Israel he began making notes and collecting information which in fact formed the nucleus of this book. On his arrival in Israel he convinced others to join him in his efforts to publish the sad history of the Jews of Stepan.

Not many people of STEPAN were writers as such. However many of those who remained to the best of their ability contributed stories of their recollections, including photographs. In particular we wish to thank Leah Hashavia, Batia Scheinboim, Shlomo Scheinboim, Ze'ev Gorenstein, Mordechai Rassis, and Yeshayahu Peri, for the effort of reconstruction of the town as it was, home by home.

We know this book is not a work of great literary value. It was not intended as such. Its purpose was to record the story of Stepan and its Jewish inhabitants in the times of the Nazi terror. To the best of our ability we have recorded the recollections and memories of all the contributors. However we do apologise in advance for duplications, which have crept into these pages. We have done this purposely in order to permit everyone to tell his story. The result? A book to serve as a permanent record in memory of STEPAN.

EDITORS' NOTES

With the editing of the writings of the survivors of Stepan we became so well acquainted with the town, its inhabitants and surroundings and it seems to us that we too walked in those streets, prayed in their synagogue, bathed in the Horin river and in the forests sought places to hide from our enemies.

This book is one of many that have been published about Jewish communities partly or totally destroyed during the Holocaust. This book will make its contribution by describing life in the town before and during the Holocaust. This will serve as a monument for generations.

PREFACE

This book was written under great emotional stress about the town of STEPAN in Wolyn, eastern Poland. It serves as a monument to the memory of the majority of the Jewish inhabitants who were mercilessly murdered by the Nazi invaders with the help of local Ukranian inhabitants.

We compiled the history of those horrible days from writings, photographs and recollections of the few survivors in order to present a picture of the STEPAN Jewish community which was, but no longer exists.

Despite the passing of tens of years, time has not healed the pain and horrors of that truly awful period. The editors, to the best of their ability with the information in hand, have attempted to present a true picture in the greatest details – especially in those instances of families of whom no one survived.

TABLE OF CONTENTS

THE STEPAN STORY EXCERPTS

Editor: GANUZ